

МИХАИЛ ЗОШЧЕНКО

МОЖАРО

Ҳикоялар

ТОШКЕНТ

БАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ АДАБИЁТ ВА САНЪАТ НАШРИЁТИ

1988

Рус тилидан
Нёъмат Аминов
таржимаси

Зошченко М.

Можаро: Ҳикоялар/[Рус тилидан Н. Аминов тарж.] —
Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1988.—272 б.

Атоқли рус совет ёзувчиси Михаил Зошченко ҳикояларида хулқ-атвори, эътиқоди ва фалсафаси ҳар хил одамларнинг жонли қиё-
фалари устакорларча очиб берилган. Мазкур тўнламга адибнинг энг сара
93 ҳикояси киритилди. Ажойиб сўз санъаткори М. Зошченконинг асар-
лари ўзбек китобхонага илк марта тақдим этилмоқда.

Зошченко М. Веселенькая история: Рассказы.

P2

4702010200—142
З ————— 66—86
М 352 (04)—88

ISBN 5—635—00105—X

© М., издательство «Правда» 1981 г.
© Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва
санъат нашриёти, Т., 1988 йил. (Тарж.)

Барҳаёт кулги

Михаил Михайлович Зошченко (1895—1958) совет ёзувчиларининг тўнғич авлодига мансуб адиб. У Октябрь инқилобининг дастлабки йилларидаёқ ўз позицияси, ўз йўлини биринчилардан бўлиб тўғри белгилаган ташаббускор ёзувчилардан эди.

Адабиёт оламида шуҳрат изидан қувиб, бир умр унга эриша олмай ўтганлар кўп бўлган. Бироқ Михаил Зошченко учун том маънодаги ҳақиқий шуҳрат ижоднинг дастлабки уч-тўрт йили ичидаёқ манамаи, деб келгандек бўлди. Қисқа муддат ичида у миллионлаб китобхонлар қалбини забт этди.

Михаил Зошченконинг биринчи ҳикояси 1921 йилда эълон қилинган. Шундан бор-йўғи ўн йил ўтар-ўтмас, ўзи ҳаётлигидаёқ, икки марта унинг олти жиллик асарлар тўплами босилиб чиқди. Гўё шуҳрат Зошченкони изма-из таъқиб қилиб юрарди...

Аслида бу жуда ҳам осон бўлмаган.

Михаил Зошченко 1895 йилда Петербургда камбавал, кўчманчи рассом oilасида туғилди. Унинг онаси Елена Иосифовна Сурина уй ишларидан бўш вайтларида камбағаллар ҳаётидан ҳикоялар ёзар ва «Косейка» деган газетада чоп эттирар эди. Михаил ўн икки ёшида отадан етим қолади. Камбағаллик, онладаги етишмовчиликлар... Ҳали гимназиядалигидаёқ унинг дилига ёзувчи бўлиш орзуси тушади. Лекин бу орзу эди. Ўз вақтида «ўқиш солиғи»ни тўламагани учун университетдан ҳайдалади. Шундан кейин унинг «одамлар орасида»ги дарбадарлик ҳаёти бошланади.

У «...темир йўл посзидида назоратчи, 1914 йилда — взвод командири, прапорщик, Февраль революцияси арафасида — батальон командири бўлади. Ярадорлик. Газдан заҳарланиш. Муваққат ҳукумат даврида — почта ва телеграф бошлиғи, Петербургдаги Бош почтамтнинг комдантиси... Октябрь революциясидан кейин Стрельня ва Крошштаттда чегарада туради. Сўнг ихтиёрий равишда Қизил Армия томонга ўтиб, пулемётчилар командасини бошқаради, Нарва frontiда полк командирининг адъютанти бўлади. Газ билан заҳарланиш оғир асорат қолдирган эди. Юрак касаллигига чалиниб, ҳарбий хизматдан бўшайди. Петроградда жиноят қидирув агенти. Смоленск губернасидаги Маньково совхозида қуёнчилик ва товукчилик инструктори, Лиговда милиция ходими бўлиб ишлайди. Сўнг яна пойтахтга қайтади. Этикдўзлик қилади, Петроград портида бухгалтер ёрдамчиси, идора хизматчиси бўлиб ишлайди...»

Ана шундан кейингина у ёзувчилик столига ўтиради.

Зошченко одамлар орасида бўлиб, турли касб, ранг-баранг тақдирли бечора-йўқсилларни кўргани учун сурункали «виждон уйғоқлиги» касалига чалинган эди. Шунинг учун ёзмасдан тура олмас, ёзганда ҳам кечаю кундуз тинмай ёзар эди. У ўзи кўрган «бечора» кишилар дарди, орзу-умидлари билан яшашга маҳкум эди. Чунки шу «бечора» кишиларнинг кўзини очши, уларга янги тузум уфқларини кўрсатиш, «ахлат уюмлари ортида ям-яшил ўрмон борлиги»ни аниқлаш, бор ҳақиқатни оддий, раво, халқчил тилда тушунтириш учун янги бир ёзувчи керак эди. Адабиётдаги бу вазифани фақат Зошченкодек тақдирга, Зошченкодек фёсъл-атвор ва истеъдодга эга ёзувчигина бажара олар эди.

Михаил Зошченконинг ютуғи шундаки, у қаламга олган «бечора» кишилар ундан ранжimas, аксинча ишонар, ҳар бир ҳикоясини ўқигандаёқ ёзувчини яхши кўриб қолар эдилар. Бу эса ёзувчининг оламшумул ютуғига айланиб борарди.

Зошченко ўз асарларининг тили ҳақида шундай ёзган эди: «Мен жуда сиқик ёзаман. Ҳумлаларим қисқа. Камбағалбоп. Ўқувчиларимнинг кўплиги, эҳтимол, шундандир».

Ҳақ гап. Зошченконинг ютуғи — тилдаги сиқиклик, тасвирдаги соддалик, халқчиллик ва ростгўйликдан иборат. Бундан ташқари ёзувчи ўз ҳикояларида одамнинг ўзидан эмас, балки ундаги айрим иллатлардан куларди. Зинҳор одамдан эмас, иллатлардан халос бўлишга чақирар, бу иллатлардан тезроқ қутулиш учун уларга ёрдам берар эди.

Зошченкога 1939 йил 17 февралда Кремлда М. И. Калинин Меҳнат Қизил Байроқ орденини топиради.

Мураккаб инсоний ва ёзувчилик тақдирига эга бўлган М. Зошченко Гоголь, Салтиков-Шчедрин, Чехов ва бошқалар бошлаб берган рус классик сатирасини янги, ўзига хос асарлар билан бойитган улкан сўз санъаткоридир. Ундан бизга, печанеча авлод китобхонларига миқддан ортиқ ҳикоя, фельетон, қисса ва комедиялар мерос қолган.

Зошченконинг бой меросидан баҳраманд бўлган бугунги ўқувчи Совет ҳокимиятининг дастлабки йилларида «янги инсон»нинг шаклланиши давридаги антиқа воқеаларни ўқиб қотиб-қотиб кулади ва уларни ҳозирги ахлоқий муносабатлар билан солиштириб, шундай хулосага келади: ҳаётимизнинг қайта, гўзал қилиб қурилишида М. Зошченкодек ёзувчиларнинг барҳаёт кулгиси бугун ҳам кечагидек хизмат қилаверади.

20—30 йиллар ўзбек ҳажвиётида М. Зошченконинг таъсири жуда каттадир. Ўша йилларда Ғ. Ғулом, А. Қаҳҳор, Ғайратий, К. Алиев сингари бадиий сўз усталари Зошченко традициялари таъсирида бир қатор ажойиб ҳикоя ва фельетонлар яратганлар.

Михаил Зошченко ҳикоялари ўзбек тилида яхлит тўплам ҳолида биринчи марта чоп этиляпти. Мазкур таржималарда иложи борича ёзувчининг услуби ва оҳангини сақлашга ҳаракат қилдик.

Таржимон

ҲИКОЯЛАР

Ибодат

Ҳайит ҳафталаридан бирида Фекла бувининг сахнийлиги тутиб кетиб, биттангалик шам олди ва уни угодник олди-га қўйди.

Фекла узоқ уннаб шамни санамга яқин ерга ўрнатди. Ўрнатиб бўлгач, бир неча қадам орқа кетиб, ўз қилмишидан мамнун ҳолда чўқинишга тутинди-да, харжланган биттангалик шам эвазига бирмунча енгиллик ва марҳаматлар сўрай бошлади.

Фекла димоғида турли хил илтимосчаларни пичирлаб, узоқ сиғинди, сўнг пешонасини ифлос тош ерга уриб, чуқур хўрсинди ва томоқ қирганча тавба-тазарру қилишга ўтди.

Ибодат меҳробда, парда орқасида давом этарди.

Фекла буви аллақандай қишлоқи кампирдан кейин навбатда турди ва яна гўнғиллаб оҳиста чўқиниб қўйди. Одамлар парда ортида узоқ туриб қолишмасди.

Ибодатчилар у ерга киришар, бир зум ўтмасдан енгил йўталиб, хўрсиниб чиқишар ва угодникка таъзим қилишарди.

«Пон мунча ҳовлиқмаса,— деб ўйлади Фекла.— Худди ҳаммаёққа ўт тушиб кетаётгандек ҳовлиқади. Ибодатни кўнгилдагидек ўтказмаяпти».

Фекла парда ичига кириб, понга чуқур таъзим қилди ва унинг қўлларига ёпишди.

Пон дуо қилатуриб сўради:

— Отинг нима?

— Отим Фекла.

— Бўлмаса айт-чи, Фекла,— деди пон,— қандай гуноҳларинг бор? Айбинг нима? Бекордан-бекорга ёмонламасан? Худога тез-тез шак келтириб турасанми?

— Албатта, отахон, гуноҳкорман,— деди Фекла.

— Худо ўзи кечиради,— деди пон Феклани епитрахил билан беркитиб.— Айт-чи, худога ишонасанми? Иккиланмайсанми?

— Худога-ку ишонаман-а,— деди Фекла.— Ўғлим келиб, масалаи, ҳар хил гапларни айтади, муҳокама-мунозара қилади. Бир сўз билан айтганда, унга ҳам ишонаман.

— Бу ёмон эмас, онагинам,— деди пон.— Лекин сен ҳар

қандай йўлдан оздиришларга, васвасаларга осонгина берилма-да. Хўш, ўғлинг нималар дейди? Нима деб айблайди?

— Айблайди,— деди Фекла.— Уларнинг дини бир пулга қиммат, ҳаммаси ёлгон. Бутун осмонни, булутларнинг орасини излаб чиқсанг ҳам худо йўқ, дейди, яна...

— Худо бор! — деди қатъийлик билан поп.— Ўғлингга шпонма... Хўш, айт-чи, ўғлинг яна нималар дейди.

— Ҳар хил гаплар.

— Ҳар хилми? — деди поп жаҳли чиқиб.— Бўлмаса бутун борлиқ қаердан пайдо бўлган? Агар худо бўлмаса бу сайёралар, юлдузлар ва ой қаердан? Эҳтимол, ўғлинг бутун борлиқ ҳақида, атроф-муҳит ҳақида бирор нима дегандир? Бу кимё эмасмикан? Эсла-чи, шу ҳақда гапирмадимми? Эҳтимол, буларнинг бариси кимёдир-а?

Фекла кўзларини пирширатиб:

— Бу ҳақда гапирмади,— деди.

— Эҳтимол, ҳаммаси кимёдир,— деди ўйчан поп.— Эҳтимол, онагинам чинданам худо йўқдир, ҳаммаси кимёдир...

Фекла буви попга қўрқув аралаш боқди. Лекин поп шу топда унинг бошига епитрахилни ёпиб ибодат сўзларини босиқ гўлдирашга киришди.

— Бор, бор энди,— деди поп маъюс оҳангда.— Художўйларни ушлаб турма.

Фекла яна бир қарра попга қўрқув аралаш қараб олди-да, сўнг чуқур хўрсинганча йўталиб мехробдан чиқди. Кейин ўзининг угодниги олдига яқин келиб, шамга қаради, унинг ёниб бўлган пилигини тўғрилаган бўлди ва бутхонадан чиқди.

1923

Мусибат

Сассиқховуз қишлоғилик дехқон Егор Иванович, фамилияси Глотов от олиш учун икки йил пул жамғарди. Яхши емади, ичмади, тамаки чекишни ташлади, самагон ичиш у ёқда турсин, ҳатто унинг таъминини ҳам эсдан чиқариб юборди. Ўлдининг, пичоқ билан қийма-қийма қилинг, унинг таъминини эслай олмайди.

Албатта, эслашни хоҳларди. Бироқ, дехқон аҳдида қаттиқ турди. Чунки унга от жуда зарур эди.

«Хотиржам бўлинг, от сотиб олай,— деб ўйлади у,— ана ундан кейин ўзим биламан».

Икки йил пул жамғарди ва учинчи йили ўз жамғармасини ҳисоблаб чиқиб, йўлга отланди.

Худди шу йўлга отланаётган аснода Егор Ивановичнинг хузурига кўшни қишлоқдан бир дехқон келиб, ўз отини сотиб олишни таклиф этди. Бироқ Егор Иванович бу таклифга кўнмади. Ҳатто кўрқиб кетди.

— Нималар деясан, бўталоғим,— деди у.— Мен от харид қилиш учун икки йил мобайнида нуқул сомон кавшадим. Ўйлаб-нетиб ўтирмасдан унинг отини сотиб ол, эмиш. Бу қанақасига харид бўлсин... Йўқ, мени чўчитма, укағишам. Яхшиси, мен шаҳарга тушаман. Чинакамига харид қилишим керак.

Шундай қилиб, Егор Иванович отлана бошлади. Пулни устидан пайтава ўраб, оёғига этигини кийди ва қўлига бир таёқ олиб, йўлга тушди.

Бозорда Егор Иванович бир отни кўриб, ёқтириб қолди.

Бу оддий, қорни шишиқираган дехқонча от эди. Туси аниқ эмас — балчиқ, гўнг рангига ўхшаброқ кетади.

Отнинг эгаси, ўз отини оладиларми, олмайдиларми, бе-парво бир қиёфада кеккайиб турарди.

Егор Иванович пул ўралган этигида атай бурилиб, отга ҳавас билан тикилиб, сўради:

— Шу отни сотасанми, дейман-а. қадрдон?

— Отними? — деди эгаси.— Бўлмасам-чи, сотаман. Албатта, сотаман.

Егор Иванович ҳам отга муҳтож эмасдай бир кўриниш бермоқчи эди, чиқмади, аксинча очилиброқ деди:

— Биласанми, қадрдон, менга от керак. Ниҳоятда зарур. Мен сенга айтсам, қадрдон, от олама деб уч йилча сомон кавшадим. Кўрдингми, от менга нақадар зарур... Хўш, ана шу отининг баҳоси қанча бўлади? Фақат бўладигашини айт.

Отнинг эгаси баҳосини айтди. Егор Иванович бу баҳонинг ҳақиқий эмаслигини билса-да, савдо-сотик қондасига биноан, ўзича баҳслашиб ўтирмади. Айланиб отни кўздан кечири бошлади. У тўсатдан отнинг кўзига, кейин қулоқларига қаттиқ пуфлади, бошини отнинг юзига яқин келтириб, тилида аллақандай овозлар чиқариб, шўрлик қирчанғини шундай кўрқитдики, шу пайтгача тинчгина турган жонивор Егор Ивановичга урилиб кетмаслик учун енгил теншиб, орқага чекинди.

Отни қараб чиққач, Егор Иванович этиги устидан яна бир қарра пулни ушлаб кўриб сўради:

— Демак, от сотилади-да, а?

Отнинг эгаси ранжигандек бўлди.

— Сотса ҳам бўлади.

— Хўш... Бу баҳоси қандоқ бўлади? Отнинг нархи-да?

Отнинг эгаси пулини айтгач, савдо-сотик бошлашиб кетди.

Егор Иванович кўнжига уриб қўйди, икки марта этигини ечиб, пулни ушлаб кўрди-да, икки марта қайта кийди, йиғламсираб, отнинг жуда кераклиги учун олти йилдан бери сомон кавшаб келаётганини айтиб, кўз ёшларини қўли билан артди. Отнинг эгаси баҳони камайтира бошлади. Ниҳоят, бир баҳога келишиб олишди.

— Майли, олақол,— деди сотувчи,— жуда яхши от. Тусням яхши, рангиям ёмон эмас. Қара, қандай жозибали.

— Рангига келсак... тўғриси, кадрдон, унчалик чиройли эмас...— деди Егор Иванович.— Отга мос ранг эмас... Жиндай ўт.

— Сенга ранги нимага керак,— деди сотувчи.— Ранги билан ер хайдамайсан-ку?

Бу далилдан қизишиб кетган дехқон отни яна бир кўздан кечириб, бошидан шапкасини олиб ерга урди-да, кейин тоштаб туриб кичқирди.

— Бўпти, келишдик!

Кейин тош устига ўтирди, этигини ечиб пулни олди. У ҳар замон, ҳар замонда отнинг эгасига ер остидан қараб қўйиб, пулни узоқ санади. Гоҳида бармоқлари чалишиб кетиб, икки-уч мартадан қайта санашга ҳам тўғри келарди.

Ниҳоят, отнинг эгаси пулни олиб телпаги остига бекитди ва унга «сиз»лаб хитоб қилди.

— От сизники. Олинг...

Егор Иванович отни олиб кетди. У тантанали суратда «чу-чу»лаб қўяр, отни ўзича Маруська деб эркаларди. Кенг майдондан ўтиб, ён томондан кўчага бурилганда, у ўз ҳаётида қандай воқеа рўй берганига тушунди. У тўсатдан телпагини олиб ерга урди ва жонҳолатда тепкилар экан, қандай ақлли ва устамонлик билан савдолашганини эсларди. Кейин қўлларини олифталарча силкиб, ҳаяжонли тўнғиллаб йўлида давом этди.

— Сотиб олдим! Отмисан от... Қойил, офарин!.. Ўзимам роса аврадим-да. Боши айланиб қолди шўрликнинг...

Егор Ивановичнинг ҳаяжони бир оз босилгач, у соқоллари орасида биллинар-биллимас шайтоний табассум билан ўтган-кетганлардан олган молига карашларини сўраб имо қиларди. Бироқ ўткинчилар унга жуда бепарк қарашарди.

«Бирор бир ҳамқишлоқ аёл ҳам учрамайди-я,— деб ўйларди Егор Иванович,— кошкийди учрай қолса».

Тўсатдан узоқ бир қишлоқлик, унча таниш бўлмаган бир кишига кўзи тушди.

— Хў, кадрдон,— деб кичқирди Егор Иванович,— буёққа кел, кадрдон!

Қон-қора одам унга яқин келди ва саломлашгач, отга қаради.

— Мана... ана шу от, сотиб олдим! — деди Егор Иванович.

— Ҳа, от, — деди у киши нима деб сўрашини билмасдан ва қўшиб қўйди: — Аввал отинг йўқ экан-да?

— Ҳамма гап шунда-да, қадрдон, — деди Егор Иванович, — отим йўқ эди-да. Бўлмаса менга оворагарчиликнинг нима ҳожати бор эди... Юр, сени бир зиёфат қилай.

— Демак, ювамиз экан-да? — деб сўради ҳамқишлоқ. — Бемалол. Ювсак ювибмиз-да. «Ягодка»га кирамизми?

Егор Иванович боши билан маъқуллади, кўнжига бир уриб қўйиб отни стақлаб кетди. Ҳамқишлоғи олдинда.

Бу душанба кун эди. Чоршанба кун эрталаб Егор Иванович қишлоққа қайтди. Оти йўқ эди.

Қора одам Егор Ивановични немис қишлоғига кузатиб қўйди.

— Кўп хафа бўлма, — дерди у. — Аввал ҳам отинг йўқ эди. Буям сенга отлик қилмасди. Ичганинг яхши бўлди. Биласанми, дўстим яхшилаб ювдик. От нима деган гап? Мана шу ювишни бир умр эслаб юрса бўлади.

Егор Иванович сариқ сўлақларини оқизиб жимгина кетиб борарди.

Ҳамқишлоғи Слободога яқин келиб, у билан хайрлашмоқчи бўлганда Егор Иванович паст овозда мишғирлади.

— Биласанми, қадрдон, икки йил сомон кавшадим... ҳаммаси бекор кетди...

Ҳамқишлоғи жаҳл билан қўл силкиди-да, орқа бурилди.

— Тўхта! — дея қичқирди даҳшатли овозда Егор Иванович. — Тўхта! Амаки... қадрдон!

— Нима дейсан? — деди қора одам.

— Амаки... қадрдон... укагинам, — деди Егор Иванович киприкларини пирпиратиб. — Бу қандоқ гап? Икки йил бекорга сомон кавшадимми... Нима учун... Нима учун... вино сотишди?

Ҳамқишлоғи қўл силкиди ва шаҳарга томон кетди.

1923

Қармоқ

Мен ҳаммаша трамвайнинг улама вагониде юраман. У ерда бирмунча очикқўнгил кишилар тўпланишади.

Олдинги вагонда жуда зерикарли ва мароқсиз, ҳатто бировнинг оёғини бундай тузукроқ боса олмайсан ҳам. Улама вагонда оёқ ҳақида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас, анча қулай, ҳатто хушчақчақлик ҳукм суради.

Бу ерда йўловчилар гоҳида ўзаро фалсафий мавзуларда — айтайлик, ҳаққоният, ойлик маош хусусида сўзлашадилар. Баъзан галати саргузаштлар ҳам рўй бериб туради.

Яқинда тўртинчи трамвайга чиқдим.

Рўнарамда икки одам турибди. Биттасининг қўлида арра, иккинчисиникида пиво шиша. Шиша бўм-бўш. Ҳалиги одам бармоқлари билан шинани чертиб қўяди, сўнг кўзи яқинига келтириб, кўм-кўк шиша орқали йўловчиларга қарайди.

Ёнгинамда иссиқ рўмол ўраган бир гражданка ўтирибди. У ҳаддан ташқари чарчаган ёки беморга ўхшайди. Мажолсиз. Вақти-вақти билан кўзлари ўз-ўзидан юмилиб кетади. Гражданканинг ёнида — қоғоз халта. Газетага ўралиб, ип билан чирмаб қўйилган.

Қоғоз халта гражданкага унчалик яқин эмас, жиндай узоқроқда ётибди. Гражданка гоҳида халтага қия кўз ташлаб қўяди.

— Онаҳон! — дедим гражданкага.— Эҳтиёт бўл, яна халтангни уриб кетишмасин.

Гражданка менга бир ўқрайиб қаради-да, кўрсатғич бармоғини сирли равишда лабига босиб, кўзларини қайта юмди. Сўнг аввалгидан ҳам баттарроқ норозилик билан менга қараб олаб, деди:

— Режаларимни барбод қилдинг-ку, адо бўлгур...

Хафа бўлганимни кўриб, гражданка алам билан қўшиб қўйди.

— Эҳтимол, мен бу халтани атайлабдан қўйгандирман. Хўш, энди нима бўлади? Эҳтимол, кўзларимни жўрттага юмиб ўтирган, ҳамма нарсани битта бинойи кўриб тургандирман?

— Қанақасига? — дедим ҳайрон бўлиб.

— Нима қанақасига? — деди гражданка жаҳл аралаш.— Эҳтимол, шу қоғоз халта билан мен ўғрини тутмоқчидирман...

Йўловчилар бизнинг суҳбатимизга қулоқ сола бошлашди.

— Халтада нима бор ўзи? — деб сўради шиннали кинши.

— Айтялман-ку,— деди гражданка,— эҳтимол, мен унга ҳар хил суяк ва кераксиз латта-путталарни жойлаб қўйгандирман... шунинг учун ҳам ўғри унда нима борлигини билмайди. Олса «шап» этиб қўлга тушади... Ўзим билман, кўнам аралашманглар. Эҳтимол, бир ҳафтадан бери шу иш билан шуғулланарман...

— Хўш, қўлга тушишадими? — деб сўради кимдир.

— Бўлмасам-чи,— деди гражданка завқ билан.— Албатта тушишади... Яқинда бир хоним илинди... Ёшгина, чиройлигина. Қорачадан қелган, майинздай... Ҳа-ҳа, дедим, қўлга тушдингми, муттаҳам...

— Бу хил ўғриларни трамвайдан улоқтириб ташлаш керак,— деди арра ушлаган киши қаҳр билан.

— Трамвайдан улоқтириш яхши эмас,— деди аллаким,— милицияга тошшириш керак.

— Албатта, милицияга тошшириш керак,— деди гражданданка.— Ҳа, яқинда яна биттаси илинувди... Басавлат, келишган бир эркек... Қўлга тушди. Аввал қоғоз халтани олиб, ҳеч нима сезмагандек, бепарво ушлаб тураверди. Худди ўзиникидай. Мен ён томонга қараб тургандек жимгина ўтирибман. У бўлса ўрнидан туриб секин кетяпти... Мен эсам унинг йўлини тўсдим, ҳа ўртоқ, қўлга тушингми, ифлос, дедим.

— Бундан чиқди қармоқ билан овларкансан-да? — деди кулиб ишчалади киши.— Кўплар илинадими?

— Айтяпман-ку,— деди гражданданка.— Илиниб туради.

Аёл кўзларини ирриратиб ойнага қаради, сўнг ўрнидан туриб, эшикка йўналди.

— Адо бўлгур, бутун режаларимни барбод этдинг! — деди меиға.— Бутун вагон бўйлаб қағиллашга бало борми. Энди бу сирдан ҳамма воқиф бўлди. Ҳеч ким халтага қўл чўзмайди. Шунинг учун муддатидан аввалроқ тушиншимга тўғри келади.

У кетгач, кимдир таажжубланиб сўради.

— Оғайнилар, бу иш унга нимага керак экан-а! Ёки ўғриликка бутунлай барҳам бермоқчимми?

Бошқа бир йўловчи кулиб туриб жавоб берди:

— Э, йўқ, уни атрофдаги одамларнинг ёппасига ўғирлик қилишлари қизиқтиради.

Арра ушлаган киши жаҳл билан:

— Кўрдингларми,— деди,— ўтмишда тарбияланган бу ажина кампирларнинг ниятини?

1923

Фаровон турмуш

Косиб Илья Иванович Спиридонов тилла заёмдан беш минг ютди.

Дастлабки пайтлар Илья Иванович бутунлай доводирав, қўлларини галати қимирлатиб, бош силкиб юрар:

— Қаранг-а, қаранг... ана томоша... Хўн зўр иш бўлди-да, оғайнилар! — дерди.

Сўнг Илья Иванович ўз бойлигини тўла ўзлаштиргач, бу пулнинг қанчасига нималар харид қилиш мумкинлигини қайта-қайта ҳисоблашга киришди. Ҳаддан ташқари мўл-

кўл нарса харид қилса бўларкан, шунинг учун ҳам Спиридонов кўл силкиб, ҳисоб-китобни йиғиштирди.

Эскитдан оғайниликимиз туфайли Илья Иванович ҳар куни икки марта бизниқига кирар, ўз ютуғи ҳақида қандай билгани, ўша бахтиёр кундаги мисли кўрилмаган ҳаяжонлари ҳақида тўлиб-тошиб, қайта-қайта хикоя қиларди.

— Хўш, энди нима қилмоқчисан? — деб сўрадим.— Нималар харид қилмоқчисан?

— Бирор нима оларман,— деди Спиридонов.— Биринчи навбатда ўтин сотиб оламан. Хўжалик учун янги кастрюлка... Албатта, шим ҳам керак.

Ниҳоят, Илья Иванович банкадан бир даста яп-янги червоиларни олиб изсиз йўқолди. Узоғи билан икки ойдан кўпроқ муддатда меншиқига кирмай кўйди.

Бир куни Илья Ивановични кўчада учратиб қолдим.

Эғинда оч жигарранг халтамонанд костюм. Бағбақаси остида пуштиранг галстук, бўйинини қаттиқ қисган шекилли, тез-тез тортиб кўяди, асабий равишда тупуради. Костюм ҳам, тор нимча ҳам, юшоқ галстук ҳам унга халақит берар, одамдай тинч яшашга монелик қиларди.

Илья Ивановичнинг ўзи эса ориқлаб, бурни сурнайдек бўлиб қолган эди. Ранги заҳил, кўзларининг атрофида беҳисоб ажинлар пайдо бўлган, қисқаси касалванддек.

— Аҳволлар қалай? — деб сўрадим.

— Нимасини айтасан,— деди Спиридонов хомуш.— Яшаймиз. Ўтин сотиб олдим... Умуман, зерикарли.

— Нима учун?

Илья Иванович кўл силкиди ва мени пивохонага таклиф этди. У ерда Илья Иванович пушти галстугини бир тортиб кўйиб, сўзлай бошлади.

— Ҳамма буржуйлар, буржуйлар, деб гапирди... тўғриси, буржуйча яшаш ҳам сарёғдай силлиқ эмас экан. Мана, менинг ўзим ҳам буржуй, яъни капиталист бўлиб кўрдим... Бунинг нимаси яхши экан?

— Нимаси?

— Э, кўяверинг,— деди Спиридонов.— Мана, ўзингиз ўйлаб кўринг. Ўзим ва хотиним томондаги қон-қариндошларининг барчасига тупурдим. Айтишиб қолдик. Бу — борми? Ишим халқ судига тушдимми, ёки йўқ? Тушди. Айтайлик, бу — икки... Хотиним, яъни ёстиқдошим Марья Игнатьевна куни бўйи сандиқ устида ўтириб йиғлагани йиғлаган... Айтайлик, бу — уч... Босқинчилар квартирамнинг эшигини синдиришдимми, ёки йўқ? Синдиришди. Тўғриси, синдирмаган бўлишса-да, бу билан мени безовта қилишдимми? Қилишди. Эҳтимол, энди мен квартирадан чиқмасдан ўтирарман.

Агар квартирада ўтирсанг яна ёмон — ўтинни ўғирлашади. Бир куб ўтин сотиб олганман. Қўриқлаш лозим.

Илья Иванич хафа бўлиб, қўл силкиди.

— Нима қилишни билмай қолдим,— деди Илья Иванич.— Бўйинимга сиртмоқ солайми?.. Пулни олган биринчи кунимданоқ ҳамма бахтсизликлар бошланди... Жуда тинч, хотиржамгина яшардим-да, омад ҳам бурчак-бурчакдан кулиб боқарди.

Пулни олиб, квартирага келган кунимоқ, қандайдир кўнгилсизлик юз бераётгандек туюлаверди. Қарасам, бирпасда барча қариндошлар тикилиб кетди. Ҳали ҳеч ким йўқ эди, энди эса бўш стул тошилмайди. Табриклашди. Мен бўлсам уларнинг ҳар бирига икки сўмдан суюнчи бердим. Хотинимнинг укаси Мишка бўлса, ҳаммадан ҳам ошиб тушди.

— Шуям гап бўлди-ю,— дейди,— икки сўмдан беришга уялмайди ҳам. Яна бу капиталист эмиш.

Гапга гап уланди, қўллар столга урилди — муштлашув бошланиб кетди. Ким кимни урди — номаълум. Мишка бўлса менинг қозикдаги мавсумий пальтомни юлиб олиб, ташқарига отилди.

Шундай қилиб, қариндошлардан халос бўлдим. Уларсиз яшай бошладим.

Ҳар хил керакли нарсаларни сотиб олдим. Кастрюлкалар, икки йилга етадими буням сотиб олдим. Яна нималарга пулни харжласам экан, деб ўйладим. Қарасам — хотинимнинг уй ишлари билан тинка-мадори курияпти. Дам олишга вақти йўқ.

«Бу яхши эмас,— деб ўйладим,— хотин, хотин бўлсада, тенг ҳуқуқли хотин-ку. Тўхта,— деб ўйладим.— Яхши-си унга ёшгина бир қизни ёрдамчиликка оламан. Қизча қозон-товоқ билан шуғулланади».

Ёрдамчи олдим. Қизча шавла пиширади. Хотиним бўлса дам олади, кунбўйи печка устида ўтириб, йиғлагани йиғлаган. Биласизми, дам олиш ўрнига унинг эсига отаси қандай ўлганлиги, менга қандай турмушга чиққанлиги... каби ҳар хил кўнгилсиз воқеалар тушиб кетавераркан... Умуман, бекорчиликдан унинг калласи ҳар хил бўлмағур хаёлларга тўлиб борарди.

Албатта, хотинимга пул ҳам бериб кўрдим.

— Клуб ёки театрга бор,— дедим.— Ўзим ҳам сен билан борсам бўлади-ю, лекин ўтинни пойлаб қолишим керак.

Аёл-да, яна бир оз кўзёши қилиб олиб, клубга жўнади. Лото ўйнай бошлади. Кундузи — дам олишда йиғлайди, кечқурун эса ўйнайди. Мен бўлсам, ўтинни қўриқлаб чиқман. Қизча эса овқат тайёрлайди.

Кейин раис кириб:

— Бу нима деган гап? — дейди дўк уриб, — сен, мода мушук, нега ўсмирни эксплуатация қиласан? Нега қизалоқ Биковани ҳисобдан ўтказмадинг? Мен сени халқ судига бераман. Сен пулни ҳам бекорга ютгансан! — дейди.

Илья Иванович яна қўл силкиди, галстугини тортиб қўйди ва жимиб қолди.

— Яхши эмаскан, — дедим мен.

— Нимаси яхши бўларди, — жоиланди Илья Иванович. — Шу ерда пиво ичиб ўтирган бўлсам-да, юрагимни ит талаяпти. Эҳтимол, шу дақиқаларда ўтинимни олиб кетишаётгандир. Ёки квартирамга тушгандирлар... У ерда янги самовар турибди. Ўтиргим ҳам келмайди, боргим ҳам. Уйда ҳам нима бор? Албатта, хотиним йиғлаб турган бўлади. Қизалоқ Бикова ҳам йиғлайди — судга тушинидан қўрқади... Мишка бўлса, хотинимнинг укаси, уйнинг атрофидан қузғундек айланиб юрибди... Э, қаердан ҳам шу пул тути чикди! Чикмаса яхши эмасмиди?

Илья Иванович пушининг пулини тўлади ва алам билан мениннг қўлимни сиқиб қўйди. Хайрлашаётганда бир нималар деб уни юпатмоқчи эдим, лекин у тўсатдан сўраб қолди:

— Ха, айтмоқчи. янги ўйин тиражи қачон бўларкин? Минг сўмгина ютсам ёмон бўлмасди, яхлитгина сумма...

Илья Иванович пушти галстугини тортиб қўйиб, менга енгил бош силкиди-да, шошилиб уйига жўнади.

1923

Инқилоб қурбони

Ефим Григорьевич этигини ечиб, оёғини менга кўрсатди. Бир қараганда унга ҳеч нарса бўлмагандек эди. Фақат диққат билан разм солганда, товонида аллақандай чандиқ ва яра-чақа кўзга ташланади.

— Битиб кетар, — деди Ефим Григорьевич гамгини. — Нима ҳам қилардим — еттинчи йил кетяпти.

— Нима бу? — деб сўрадим.

— Буми? — деди Ефим Григорьевич. — Буни, мен сенга айтсам, ҳурматли ўрток, Октябрь инқилобидан орттирганман. Ҳозир орадан олти йилча ўтгач, айримлар мен ҳам революцияга қатнашганман, мен ҳам қон тўкиб, ўзимни қурбон қилганман, дея айюҳаннос солишади. Лекин меники кўришиб турган ҳақиқат. Бу ерда ҳеч ёлғони йўқ. Далил-ис-

боти ўзи билан... Мен, ҳурматли ўртоқ, заводларда ишламаган бўлсам-да, ижтимоий келиб чиқишим Кронштадт шаҳрининг туғди-битди мешчанлариданман. Фақат ўз вақтида тақдирда бор экан — инқилоб қурбони бўлганман. Мен, ҳурматли ўртоқ, инқилоб мотори остида мажақланганман.

Ефим Григорьевич менга кибр билан қараб олди-да, оёғига пайтавасини ўрай туриб, сўзида давом этди:

— Шундай, мотор остида қолганман, юк машинасиники эди. Бирор ўткинчи ёки бошқа бир оддий кишининг айби, қолаверса, ўзимнинг эътиборсизлигим ёки шанқурлигим оқибати билан эмас, аксинча, айни инқилоб даврида жароҳатланганман. Собиқ граф Орешинни танирмидингиз?

— Йўқ.

— Шунақа... ана шу графникида хизмат қилардим, Пол артувчи эдим... Истасанг-истамасанг ҳар кун икки марта уларнинг полини артиб чиқишинг керак. Биринчи мартасида мум билан. Графлар мум билан артишни жуда ёқтиришарди. Менга қолса, ҳаммасига туширдим — оптикча харажат. Тўғри, пол яхши ялтирайди. Графлар жуда бадавлат бўлганлари учун ҳар қандай чиқимга ҳам тайёр өдилар.

Шундай қилиб, биласизми, қандай воқеа содир бўлди: мен уларнинг полини душанба кун иртиб чиқдим, дейлик, қарабсизки шанбага келиб революция, ҳа, инқилоб бўлди. Душанбада мен уларнинг полини артиб чиқдим, шанбада инқилоб бўлди-я. Инқилобга тўрт кун қолганда, яъни сешанба кун хузуримга графнинг дарбони югуриб келди.

— Тезроқ бор, чақиршияпти,— дейди.— Графникида ўғирлик содир бўлган, сендан кўришяпти. Тез! Бўлмаса қаллангни олишади.

Мен костюмчамни елкага омонат ташлаб, уларникига югурдим.

Югурдим. Табиийки, хонага отилиб кирдим.

Қарасам — собиқ графинья гилами устида асабийи титраб турибди, нуқул оёқлари билан ер тиннади.

У мени кўрди-да, кўз ёшларини оқизиб:

— Ў, Ефим,— деди,— мабодо, сиз менинг тўқсон олги пробали гавҳар билан нақшланган хотин-қизлар соатчамни ўғирламадингизми?

— Нималар деяпсиз,— дедим.— Сиз собиқ графинья? Ўзим эркак бўла туриб, хотин-қизлар соатини тақаманми? Кечирасиз-у, ахир бу масхаравозлик-ку.

Графинья йиғлабди.

— Йўқ,— дейди у,— сиз ўғирламаслигингиз мумкин эмас.

Шу аснода тўсатдан собиқ граф келиб қолди ва йиғилганларга:

— Мен хаддан зиёд бадавлат кишиман,— дейди,— гарчаид сизнинг собиқ хотин-қизлар соатчангиз бир пуллик нарса бўлса-да, мен бу ишни шундай қолдирмайман. Мен ҳалол қўлимни бу ифлос қилмишнинг учун булғаб турмайман, лекин жазога торттираман. Қани, йўқол бу ердан!

Мен деразага қараб олдим-да, ташқари чиқдим.

Уйга қайтиб, ётиб олдим. Ётибман. Хафагарчиликдан зерикиб кетдим. Ахир, мен уларнинг соатчаларини олган бўлмасам.

Икки кун ётдим. Иштаҳам ҳам бўғилиб, томоғимдан овқат ўтмай қолди, нукул уларнинг нақшланган соатчалари қаерга йўқолдийкин, деб ўйлайман.

Бешинчи кунни тўсатдан миямга бир нарса урилгандек бўлди.

«Вой, онажоним,— деб ўйладим,— ахир, уларнинг соатчаларини пудра солинган кўзачага ташлаган эдим-ку. Гиллада ётган экан, медальон деб ўйлаб ўша ерга ташловдим.

Ўша заҳоти ҳатто овқатланмасдан костюмчамни елкага омонат ташлаб, кўчага отилиб чиқдим. Собиқ граф офицерлар кўчасида яшарди.

Мана, кўчада югуриб боряпман, бироқ аллақандай бир кўркүв вужудимни чулғаб олган. Нима бўлган ўзи, деб ўйлайман, нега одамлар қурол ёки артиллерия отишмаларидан кўрққандек писиб юришибди? Тинчликмикан, деб ўйлайман.

Йўловчилардан сўрайман. Улар:

— Кеча Октябрь революцияси бўлиб ўтди,— дейишади.

Офицерлар кўчасига ҳам етиб келдим.

Уйга югуриб кираман. Ғуж-ғуж одам. Ўртада мотор турибди. Шунда хаёлимга ўз-ўзидан мотор остида қолма-сайдим, деган фикр келди. Мотор эса жойида турибди... Бўлари бўлди, деб яқинроқ бориб сўрадим:

— Нима бўляпти ўзи?

— Аристократларни юк машинасига ортяпмиз, қамаймиз.— дейишди,— буларни синф сифатида тугатамиз.

Қарасам — олиб кетишяпти. Собиқ графни моторга томон судраб кетишяпти.

Одамларни турли томон итариб, бор овозда қичқираман.

— Соатчангиз, лаънати соатчангиз кўзачада! Пудра солинган кўзачада!

Кузғун граф бўлса, менга ҳечам эътибор бермай ўтирибди.

Моторга яқин бориб ташландим, ўша заҳоти лаънати мотор даҳшатли овоз чиқариб, гилдираклари билан мени бир четга улоқтириб ташлади.

«Бир қурбонлик тайёр», деб ўйладим.

Шунда Ефим Григорьевич этигини қайта ечиб, товошдаги бўртиб турган чандиқларга аламли тикилиб турди. Сўнг этигини қайта киятуриб:

— Кўрдингизми, ҳурматли ўртоқ.— деди, ўз вақтида камина ҳам қаттиқ азоб чеккан, айтиш мумкинки, революция қурбони бўлганман. Албатта, бу билан мақтанмоқчи эмасман, лекин мени хўрлашларига сира йўл қўймайман. Айтмоқчи, тураржой идорасининг раиси менинг уйимни квадрат метрлаб ўлчади, ҳатто жавон турган жойни ҳам қўшиб ҳисоблади. Яна, жавонингиз остида ярим метрча келадиган жой бор, деб мени ҳақорат қилди. Нахотки, жавон ярим метр жойни банд қилган бўлса? Хўжалик жавони-я.

1923

ОЙИМТИЛЛА

Григорий Иванович чуқур хўрсинди-да, ени билан энгагини артиб олиб, ҳикоя қила бошлади.

— Мен сизга айтсам, биродарлар, шляпа кийган хотинларни жинимдан баттар кўраман. Шляпали, оёғига фильдекос¹ пайпоқ кийиб, қўлига мопс² кўтариб олган, ёки тилла тиш қўйдирган аёллар хотин эмас, менга қолса бу хил аристократкалар ҳеч нимага арзимаёди.

Бир пайтлар камина ҳам шу хил аслзода хонимлардан бирига айланишиб қолдим. У билан сайр қилдим, ҳатто театрға ҳам олиб тушдим. Ҳаммаси ана шу театрда рўй берди. Театрда у ўз маслагини — ғоясини кенг кўламда ошқор этди.

Ойимтилла билан ҳовлида учрашиб қолган эдим. Мажлисда. Қарасам, офатижон бир нарса турибди. Пайпоқ кийган, тишлари тиллодан.

— Қаердансиз, гражданка? — деб сўрадим.— Қайси хонадан?

— Еттинчи хонаданман! — деди.

— Яхши, саломат бўлинг,— дедим.

Бир қарашдаёқ у менга ниҳоятда ёқиб қолди. Уникига, еттинчи хонага тез-тез кирадиган бўлиб қолдим. Киргандаям расмий киёфада: қалай гражданка, водопровод ва

¹ Фильдекос — ипакка ўхшаш тола.

² Мопс — тумшуғи ялпоқ ит.

бошқа ёқлар жойидами? Ишляптими, деган саволлар билан мурожаат қиламан.

— Ҳа, ишлаб турибди,— дейди-да шол рўмолга ўралиб олганча қотиб тураверади. Фақат кўзи билан ейман дейди. Тишлари бўлса йилтирайди. Уникига бир ойча қатнағач, ўрганиб қолди. Саволларимга тўлиқроқ жавоб берадиган, яъни водопровод ишлаб турибди, раҳмат сизга, Григорий Иванович, дейдиган бўлди.

Кейин-кейин у билан кўча айланадиган бўлдик. Кўчага чиққач, билагидан олиб юришга рухсат этди. Чўртан балиқдек унинг билагига осилиб юрадиган бўлдим. Нима десам экан, бу одамлар назарида ҳам ёмон эмас эди, шекилли.

Бир куш у:

— Нега мени ҳадеб кўча айлантирасиз? — деб қолди.— Бошим айланиб кетди. Сиз ҳам бошқа йигитлардек бошқа ёқларга, ҳеч бўлмаса театрга олиб тушсангиз.

— Хўн бўлади.— дедим.

Худди иккинчи кушнинг ўзидаёқ ячейка комитети операга иккита билет жўнатди. Битта билетни ўзим олдим, иккинчисини слесарь Васька мен учун қурбон қилар бўлди. Билетга қарасам, ҳар хил экан. Меникига — настга, Васьканикига — энг юқорига, галереяда ўтириш керак экан.

Бордик. Театрда ўтирибмиз. У меннинг билетимга ўтирди, мен — Васьканикига. Тенада ўтирибман, ҳеч вақо кўринмайди. Тўсиқдан эгилиб қарасам, уни аранг кўраман. Зерикиб кетдим, настга тушдим. Қарасам — антракт. У чиқиб келяпти.

— Салом! — дедим.

— Салом.

— Қизиқ, бу ерда водопровод ишламасмикан? — деб сўрадим.

— Билмасам,— дедию буфетга қараб юрди. Унинг изидан мен ҳам. Буфетга яқин бораркан, пештахтага қаради. Пештахта устида патнис, патнисда пирожний.

Мен бўлсам ўша бепарво, совуқ буржуй жувоннинг ёнида туриб, унга таклиф қиламан.

— Бирорта пирожний егингиз келса, уялиб ўтирманг. Мен нулини тўлайман.

— Мерси,— деди у.

Шунда бесўнақай бир юриш билан бориб, патнисдан кремли пирожний олиб, тушира бошлади.

Менда эса пул ҳисобли. Зўрга учта пирожнийга етса керак. У еб турибди, мен бўлсам безовта, чўнтагимга қўлимни тикиб, қанча пулим қолганлигини тахминан ҳисоблаб кўраман. Пулнинг эса чўгини кул босган.

Кремли пирожнийни еб бўлиб, у бошқасига қўл чўзди. Бакириб юборишимга сал қолди. Лекин бакирмадим. Буржуйча уят устунлик қилди. Ҳазманининг нули йўқ экан, деб ўйламасинлар тагин, дедим.

Унинг атрофида хўрозга ўхшаб айланиб турибман, у бўлса ҳиринглаб мендан мақтов сўзлари кутади.

— Театрга кириш пайти келгандир? — дейман. — Қўн-пирок чалингандир?

— Йўқ. — дейди у ва учинчисини олади.

— Оч қоринга яхши эмасдир? — дейман, — кўнглингизни айнигмасин тагин?

— Йўқ, бизлар ўрганиб кетганмиз, — дейди.

Тўртинчисини олади.

Шунда қоп бошимга урди.

— Қўй, жойинга қўй! — дедим. У қўрқиб кетди. Оғзи ярим очилди. тишлари йилтиради.

Мен эса думига чапгал кистирилгандек ишиқриб турибман. Бари бир энди у билан юрмайман, деб ўйлайман.

— Қўй жойинга, очофат! — дейман.

У жойинга қўйди.

— Мана бу еган учта пирожний қанча бўлади? — деб сўрадим сотувчидан.

Сотувчи бепарво, лоқайдлик билан:

— Ёйилган тўртта пирожний учун деиғ, — дея тузатган бўлди.

— Қанақасига тўртта бўлсин? — дедим. — Тўртинчиси патнисда турибди-ку.

— Йўқ. — деди сотувчи. — патнисда турган бўлса-да, у тишланган, бармоқ билан эзилган.

— Кечирасиз, қанақасига тишланган бўлсин? — дедим. — Бу сизнинг хаёлингизда шундай.

Сотувчи лоқайдлик билан башарамга қўл силкиб турибди.

Шубҳасиз, одамлар — экспертлар тўнланниди.

Бировлар — тишланган деса, бошқалари — тишланмаган дейди.

Мен чўнтақларимни ағдардим, албатта бир нималар полда думалаб кетди. Одамлар қаҳ-қаҳ уришади. Ҳеч кулгили ери йўқ. Мен бўлсам нул санайман.

Ҳисоблаб кўрдим — роипа-роса тўрт донага етиб қолди. Онам ҳурмати, бекорга ғалва кўтарибман.

Пуяни тўладим. Ойимтиллага:

— Қолганини ҳам еиғ, гражданка, — дедим. — Нули тўланган.

Ойимтилла қимир этмайди. Ейишга уялса керак.

Аллақаердан пайдо бўлган бир амаки:

— Обкел, мен ейман,— деди.

Аблаҳ ямламай ютди қўйди. Менинг пулимга келган эди-я.

Театрга кирдик. Операни охиригача кўриб, уйга қайтиш.

Уй олдида у менга ўзининг буржуйча оҳангида:

— Мунчалик искирт, зикна бўлмасангиз,— деди,— ахир, пулсиз қайси эркак хотинлар билан юради?

— Кечирасиз, гражданка, бахт фақат пулда эмас,— дедим.

У билан шундай ажралишдик.

Аслзода, ойимтиллаларни ҳечам ёқтирмайман.

1923

Стакан

Яқинда бу ерда бўёқчи Иван Антонович Блохин касалланиб, ўлиб қолди. Унинг беваси, ўрта ёшлардаги жувон Мária Васильевна Блохина марҳумнинг қирқи куни кичкина бир маросим ўтказди.

Мени ҳам таклиф этди.

— Келинг,— деди,— худонинг бергани билан раҳматлининг арвоҳини шод қилайлик. Ҳар қалай, товук ва қоврилган ўрдак, қийма жигар бўлмаса-да,— деди,— истаганча чойхўрлик қилишингиз, ҳатто у-бу нарсалардан уйга ҳам олиб кетишингиз мумкин.

— Чойни унчалик хуш кўрмасам-да, майли, келишим мумкин,— дедим мен.— Иван Антонович Блохин мени жуда яхши кўрарди, ҳатто шифтимни текинга бўяб берган эди.

— Шундаякан, албатта келинг! — деди.

Пайшанба куни кириб бордим.

Анчагина одам тўпланибди. Узоқ-яқин қариндошлар. Қайиниси Пётр Антонович Блохин ҳам бор. Мўйлови диккайган, заҳар бир одам. Тарвузининг рўпарасида ўтириб олибди. Яна денг, бошқа муҳим иши йўқдек қўлидаги паккича билан тарвуздан кесиб олиб, еб турибди.

Мен эсам бир стаканча чой ичиб қониб қолдим. Кўнглим ҳеч нарса тусамайди, денг. Умуман, чойни унчалик ўтиришмади, чинта ҳиди анқийди. Э, бор-э, дедим-да стаканини бир четга суриб қўйдим. Сал эҳтиётсиз сурган эканман, шу ерда турган қандон ноҳос унга урилиб кетса бўладими. Лаъна-

ти стакан чатнагандек бўлди. Сезишмасе керак, деб ўйловдим. Сезишди, хумпарлар.

Бева гап қотди:

— Стакан синди, шекилли, отагинам?

— Безарар, Марья Васильевна Блохина,— дедим мен,— ҳали бемалол ишлатаверса бўлади.

Тарвуздан тўйиб олган қайиниси гапга аралашди:

— Нимаси безарар? Жудаям безарар экан-да! Бир шўрлик бева уларни меҳмонга чақирсин-ку, улар бўлса бекордан-бекорга беванинг буюмларини сиңдираверишсин! Шундайми, а?!

Марья Васильевна стаканини кўздан кечирди-да, баттар хафа бўлиб кетди.

— Хонадонда стаканиниг синиши, бу — хонавайрон бўлдим, деган гап,— деди алам билан.— Тавба, бирови стакани синдирса, иккинчиси самоварини жўмрагини товлаб олса, учинчи биров — салфеткани ўғирлаб, чўнтакка урса. Оқибати нима бўлади, ахир?

— Бўлмасам-чи,— дея бўқирди очофат қайиниси.— Бунақа меҳмонларини башарасини тарвуз билан мажақлаш керак!

Мен ҳеч нима демедим. Фақат рангим оқариб кетди.

— Менга қараиш, ўртоқ қайини,— дедим,— башарага тил теккизмаи. Башарам ҳақида эшитиш мен учун номус. Мен, ўртоқ қайини, ҳатто туққан онамга ҳам башарамни тарвуз билан мажақлашга йўл қўймайман. Умуман, чойингиздан чипта ҳиди келади! Сиз нобакорлар учун иккита стакан ва битта кружкани сиңдирса ҳам камлик қилади!

Ўзингиздан қолар гап йўқ, шундан кейин шовқини-сурон кўтарилди. Бошқаларга нисбатан қайини кўпроқ ўшқиради. Еган тарвузи калласига урган, шекилли.

Бева ҳам ғазабдан қалтираб турибди.

— Менинг чойга чипта солиш одатим йўқ,— деди у,— эҳтимол, ўзингиз уйингизда чойга чипта солиб, айбини бошқаларга тўнқарасиз. Бўёқчи Иван Антонович бу хил ҳақоратли ғийбатлардан гўрида тикка тургандир, балким... Шундан кейин мен Сиз итфеълни сираям омон қўймайман.

Уларга қарши ҳеч нима демедим, фақат:

— Ҳаммаларингизга, қайиниңизга ҳам тупураман,— дедим,— туф!

Зудлик билан чиқиб кетдим.

Шу воқеадан икки ҳафта кейин Блохина хоним иши бўйича суддан чақирик қоғози олдим.

Ишни кўрган халқ судьяси:

— Ҳозир ҳамма судлар шунга ўхшаш ишлар билан

кўлиб ташланган. Энди буниси каммиди,— деди,— шу гражданкага икки тийин тўлаб, камеранинг хавосини бул-гамай қўяқолинг.

— Тўлашдан қочмайман,— дедим мен,— фақат прин-цип юзасидан ўша ёрилган стаканни менга берсини.

— Майли, олавер,— деди бева,— ўша стакан билан қўшмозор бўл!

Биласизми, иккинчи куни уларнинг қоровули Семён стаканни менга обкелиб берди. Қарасам, стакан яна уч жой-дан ёрилган эди. Атайлабдан қилинган.

Бунинг учун ҳам ҳеч нима демадим, фақат:

— Ўша ифлосларингга айтиб қўй,— дедим,— энди уларни судма-суд судраш навбати менга келди.

Шунақа, шахсиятимга тегишса, трибуналгача кўтари-лишим аниқ.

1923

Матренахон

Айрим камбағал-фақирлар ховли-жойли бўлишди, Иван Савичга бирор-бир қўра ҳам nasib этмади. Четга чиқмади. Иван Савич Катта Пушкар кўчасидаги ўзининг аввалги квартирасида яшарди.

Ўзиям квартирамисан квартира-да, биродарлар! Номи-гагина квартира, ҳар бурчакда бир қора кўзга ташланади. Анисья буви — бир, Фекла буви-икки, Пашка Огурчик — уч... Туф-эй, санашнинг ўзи бир азоб!

Шу хил квартирада яшаш бўёқчи ва рассом касбига эга бўлган Иван Савич учун жудаям кўнгилли эмас эди. Бирда шундай воқеа рўй берди: Анисья ўзининг ичкўйлақларини у чизган расмларга илиб, осиб қўйибди. Қараи, қандай тангги-тор квартира. Шунинг учун бўлса керак, Иван Савич камбағалликдан сира қутула олмасди.

Иван Савичнинг хотини ҳам бор эди. Бебаҳо рафи-қаси Матрена Васильевна деб аталади. Нақ ялмоғиз-шай-тонинг ўзи. Биродарлар, бу хил хотинни бутун Совет-лар Россиясини изласангиз ҳам топа олмайсиз. Мабодо тонгудай бўлсангиз, биринчи кўришдаёқ ҳеч қандай амни-стияни кутиб ўтирмасдан, ўша заҳоти мажақлаб ташланг.

Иван Савич уни Мотя деб улуғларди. Офарин Мотя!

Матрена. Матренахон! У Иван Савични ҳар мақомга соларди. Бу иблис хотин Иван Савични ўлишга ҳам қўймас эди. Худо ҳаққи шундай! Ўлгудек аблаҳ хотин. Фақат қонмас эди, холос. Ит билсин, эҳтимол қонгандирам. Қаердаки жанжал, муштлашув, юлиб-юлқиниш бўлса, ўша ерда Матренахон ҳозир у нозир. Балиқ сув билан, тўнғиз балчиқ билан, деганларидек у ҳам жанжал билан тирик эди. Бировлардан калтак еса, бировларнинг бетини юмдаларди.

Шунга қарамай, у Иван Савич билан ўн беш йилча бир жон, бир тан бўлиб яшади. Шубҳасиз, муштлашган пайтлари ҳам бўлган. Гоҳида қон тўкилган бўлса-да, айтарли катта жанжал, ёки қотиллик рўй бермаган. Ҳар қалай, Матренахон Иван Савич ўзига хос одамлигини яхши тушунарди. Дарҳақиқат, эри катта истеъдод эгаси эди. Гоҳида шундай нарсаларни чизиб ташлайдики, ҳатто тушунмиш ҳам амри-маҳол. Бир сўз билан айтганда ўзига хос рассом. Бунинг устига ўта тиришқоқ. Бироқ омади чопмаган. Жуда қашшоқ яшарди.

Жуда қашшоқ яшаган ана шу киши касал бўлиб қолди. Касал бўлишдан олдин, мазаси қочиб, мадори қуриди. Ҳар қалай, оёқлари мажолсиз бўлса-да, уларни кимирлата олар, фақат асаблари, руҳияти яхши эмас эди. Бошқачароқ, енгил бир ҳаётни кўмсарди. Ҳар хил кемачалар, қип-қизил чечаклар, гуллар, аллақандай саройлар тушига кириб чиқади. Ўзи анча одамови, қўрқоқ ва хаёлчан бўлиб қолди. Нега бизнинг квартирада тинчлик йўқ, деб нуқул хафа бўлади. Нега Анисыя буви плитка ёнида филга ўхшаб юради? Нега Пашка Огурчик ҳар куни балалайкасини тириглатади?

Фақат осойишта бўлишни хоҳларди. Ҳар қалай, у ўлимга тайёргарлик кўраётгандек эди. Ҳатто балиқ егиси келиб кетди. Нуқул шўрбалиқ сўрарди.

Сешанба куни касал бўлган бўлса, чоршанбада иғурбалиқ сўради, пайшанбада эса Матрена унга зуғум қила бошлади.

— Нега ётиб олдинг? — деди.— Баҳона қилиб ётгандирсан? Мен қаердан билай. Эҳтимол, ишни уддалагини келмаётгандир.

Хотин қанча эговламасин, эр сукут сақлайди.

«Майли, қанча валақласа валақлайверсин,— деб ўйлайди.— Энди менга бари бир. Ўлимим яқин, биродарлар».

Ўзи бўлса ўт бўлиб ёнади, инқиллайди, кечалари тўшакда тўлғаниб чиқади. Кундузлари бўлса, ўлакка итга ўхшаб мажолсиз чўзилиб ётади. Нуқул хаёл суради.

— Ўлимим олдидан табиат оғушига боргим келяпти,— дейди,— кўрай-чи қанақа экан. Ҳеч қачон, ҳали бунақасини кўрмаганман.

Унинг шу хил хаёл суришларига яна икки ёки уч кун қолганда қуйидаги аҳвол рўй берди.

Матрена Васильевна катга яқин келиб сўради:

— Ўлаяпсанми?

— Ҳа,— деди Иван Савич,— ўлаяпман, Мотя... Оёқларим енгилгина бўлиб қолгандай. Гўё узилаётгандай.

— Мен бўлсам сенга ишонмайман,— деди Мотя,— ҳозир дўхтирни чақираман. Дўхтир анигини айтсин. Ана ўшанда сенинг ўлиш, ўлмаслигингни келишиб оламиз.

У коммунал шифохонасидан район дўхтирини чақирди. Райондан келган дўхтир Иван Савични кўрди ва Мотяга:

— Аҳволи оғир,— деди.— Мен кетишим билан бандаликни бажо қилса керак.

Райондан келган дўхтир шундай деганча, ташқари чиқди.

Шунда Матрена Иван Савичга яқин келди.

— Демак, ростакамга ўлмоқчисан-а? — деди.— Шунда қаси ўлиб кетишингга йўл қўйиб бўлман. Ҳа-ҳа, сен сани ётиб олдим, энди нима қилсам бўлаверади, деб ўйласанг керак. Алдоқчисан! Ўлишингга йўл қўймайман. Ҳо, сен бойвачча, йўқ, итвачча ўлишни хоҳлаб қолдингми? Ўлишинг учун сен муттаҳамда пул қани? Масалан, ҳозир ўликни ювиш учун ҳам пул керак.

Шунда соддадил Анисья буви гапга аралашди.

— Мен юваман,— деди,— Иван Савич, мен сени юваман. Ҳайрон бўлма. Бунинг учун сендан бир чақа ҳам олмайман. Майитни ювиш жуда савоб, худо буурган иш.

Шунда Матрена Васильевна Анисья бувига ҳам зуғум қилди.

— Ҳа-ҳа,— деди,— хўп, ювдик ҳам дейлик. Тобут-чи? Масалан, ўликни ташишга арава-чи? Қуриб кетсин! Унинг ўлишига йўл қўймайман. Аввал ўлимлиги учун пул жамгарсин... Иван Савич, пул жамгар, майли, кейин гўрга, менга деса икки марта ўлгин — ҳеч нима демайман.

Бу хил сўзлардан ҳатто Иван Савич ҳам оқариб кетди.

— Қанақасига, Мотя? — деди.— Ахир ўлиш менга боғлиқ эмас-ку. Мен пулсиз ўлиб кетяпманми, Мотя?! Бу нима деганинг?

— Ҳали шунақами? — деди Матрена Васильевна.— Бермайман, дедимми, бермайман. Кечқурунгача пул менинг қўлимда бўлиши керак. Бор, ернинг остидан бўлса ҳам топиб кел! Тамом-вассалом.

— Хўп,— деди Иван Савич,— бориб илтимос қиламан.

Биласизми, Иван Савич то кечга қадар шу аҳволда мурдадай, бир нафаси келиб, бир нафаси келмай ётди. Кечқу-

рун кийиша бошлади. Катдан туриб, ичкиллаганча кўчага чиқди. Жуда кўркинчи бир ҳолатда: бурни сурнайдай, кўллари ёнида шалвираб турибди, оёқлари ерда аранг суд-ралади. Ҳовлига чиқди. Қоровул Игнатни учратди.

— Тузалишингиз билан, Иван Савич! — дея табриклаган бўлди қоровул.

Иван Савич унга алам билан тикилиб:

— Игнат, хо Игнат, — деди. — Менга пул бер... бу пулни қайтаролмайман. Чунки эртага ўламан. Мотя кўймапти. Марҳумни ювиш учун. Йўқ дема, Игнат, арзимаган пул.

— Қоч, уёққа, — деди Игнат секин, — сенга қараш жуда кўркинчи, биродар.

Иван Савич кетди. Кўчага чиқди. Катта проспектгача юриб борди. Ғўладан қилинган курсига ўтирди. Баланд қич-қирмоқчи бўлди, лекин овози жуда наст чиқди.

— Биродарлар, ўлаяпман.

Кимдир унинг тиззасига пул кўйди. Кейин яна ва яна. Кечга яқин Иван Савич уйга қайтди. Уст-боши қор, ўзи терлаб кетган. Келасолиб катга ётиб олди.

Унинг кўлларида пул бор эди.

Мотя сапалоқчи бўлган эди — бермади.

— Тегинма, торт, ҳаром кўллариңни, — деди. — Бермайман.

Эртасига Иван Савич яна ўрнидан турди. Яна ичкиллай-ичкиллай кийиниб чиқди, кафтини очиб кўча бошида ўтирди.

Кечга яқин пул билан қайтди. Тушумни санаб, ўрнига кириб ётди.

Учинчи кун тагин чиқди. Кейин қайта-қайта чиқди — хуллас, бемор оёққа босиб кетди.

Шундай қилиб ўлмади. Матрена унинг ўлишига йўл кўймади.

Албатта, қандайдир бир район дўхтири бу хикояни ўқиб, кулиб кўяр. Ҳали фанда бу хил факт учрамаган, Матрена Васильевнага йўл бўлсин, дер. Эҳтимол, бу хил факт ҳақиқатан ҳам фанда учрамас, лекин Иван Савич ҳозирга қадар тирик. Ҳатто ҳар кун кечқурун катта проспектининг Гулярий кўчасидаги муюлишда наст, хириллаган овоз билан ўтган-кетганлардан садақа сўраб ўтиради.

Биласизми нима? Бу ҳодисани медицина нуқтан назардан ҳам илмий асослаш мумкин. Эҳтимол, Иван Савич кўчага чиқиб олдиан қаттиқ ҳаяжонланиб, терга ботгандир ва ана шу тер билан барча касалликлари чиқиб кетгандир.

Буниси ҳам номаълум.

Исковуч

Савдогар Еремей Бабкиннинг ёнут терисидан қилинган пўстинини ўғирлаб кетишди.

Савдогар Еремей Бабкин дод-вой солди. Эсиз, пўстин, жуда алам қилди унга.

— Биласизларми, оғайнилар.— деди у.— Ҳуда яхши пўстин эди. Эсиз. Қанча бўлса ҳам сарфлаб, ўғрини тонаман. Унинг башарасига тушураман.

Шундай қилиб, Еремей Бабкин жиноят қидирув бўлимадан исковуч итни чақирди. Оёқларига обмотка ўраган, шанкали бир киши келди. Олдида бир ит. Кошки ит бўлса, кўримсиз, тумшуғи ингичка, жигарранг бир кучукча.

Халиги киши кучукчасига эшик олдидаги изни ҳидлатди-да, «ис» деганча ўзи нари кетди. Ит хавони ҳидлаб кўрди, сўнг гуруҳга кўз югуртиб чиқди (албатта, одамлар тўнлашиб туришарди), сўнг бешинчи квартирада яшовчи Фекла бувига яқин келиб ҳидлай бошлади. Кампир ўзини тўдага урди. Ит унинг юбкасига осилди. Кампир бир четга қочмоқчи эди, ит қувиб тутди. Кампирнинг юбкасидан тишлаб олиб, юбормай турди.

Кампир ўзини агентнинг оёғи остига ташлади.

— Қўлга тушдим,— деди у.— Тонмайман. Бешта челақда самогон учун ачитқи тайёрлаб қўйганман. Чинданам, аппаратнинг борлиги ҳақиқат. Ҳаммаси вапнахонада турибди. Майли, мени милицияга оборинг.

Бутун халқ хайратга тушди.

— Пўстин ҳақида ҳеч нарсаи билмайман,— деди,— бошқа ҳаммаси тўғри. Олиб бориб ўлдиринг мени.

Кампирни олиб кетишди.

Агент яна ўз кучукчасининг бурнини изга босиб олди-да, «ис» деганча ўзи нари кетди.

Ит атрофга кўз югуртиб чиқди, сўнг очик ҳавони ҳидлади ва тўсатдан уй бошқарувчисига яқинлашди.

Уй бошқарувчиси оқариб кетди ва ўзини ташлаб юборди.

— Мехрибон одамлар, ўқимишли граждандар,— деди,— боғланглар мени. Сув учун сизлардан пул териб олиб, ҳаммасини ўз чиқимларимга сарфлаганман.

Албатта, истиқомат қилувчилар уй бошқарувчисига ташлашиб, уни боғлаб қўйишди. Шу орада исковуч ит еттинчи квартирада яшовчи кишига яқин келди. Унинг иштон-почасидан торта бошлади.

Ранги қум-қуйт ўчган ҳалиги киши халқ олдига думалаб тушди.

— Айбдорман,— деди,— ҳаммасига иқрорман. Мен, ҳақиқатан ҳам меҳнат дафтарчамдан бир йилни ўчириб ташлаган эдим. Мен, қирчағи, армияда хизмат қилиш, она-Ватанини ҳимоя қилиш ўринга еттиччи номерда яшаб, электр ва бошқа хил кулайликлардан фойдаланиб ётибман. Ушланглар, мени!

Халқ ўзини йўқотиб қўйди.

«Жуда ажойиб, ақлли ит эканми?» деб ўйлашди.

Савдогар Еремей Бабкин атрофга қараб олиб, кўзларини пиришратди, сўнг ёнидан пул чиқариб, агентга берди.

— Қуриб кетгур, чўчкадан тарқаган бу кучукчангни олиб кет,— деди,— ёнут пўстин йўқолса сатқайи сар. Керак эмас...

Ит бўлса худди шу ерда. Савдогарнинг рўпарасида думуриб турибди.

Ўзини йўқотиб қўйган савдогар Еремей Бабкин нари кетди, ит унга эргашди. Унга яқинлашиб калишларини ҳидлай бошлади.

Савдогарнинг ранги оқариб, тили тутилиб қолди.

— Биласизларми,— деди,— худо шоҳид, ҳаммаси тўғри. Мен, чинакамига каззоб, мутгаҳамман. Оғайнилар, пўстин ҳам ўзимники эмас эди. Уни ўз акамдан ўмарганман. Уввос солиб йиғлагим келяпти!

Халқ ҳар томонга тарқаб кетди. Исковуч итга ҳавони хидлашга ҳам вақт қолмагандек, икки-уч кишини этагидан бараварига тишлаб олиб, ушлаб тураверди.

Булар ҳам иқрор бўлиб туришарди. Улардан бири халқ пулини қиморга бой берган, иккинчиси дазмол билан хотинини туширган; учинчиси айтган гапни тилга олиш ноқулай.

Қолганлар ҳам қочиб кетишди. Ҳовли бўшаб қолди. Фақат агент билан ит қолди, холос.

Шунда тўсатдан агентга яқин келиб, думини ликиллатиб тураверди. Ранги оқариб кетган агент ўзини ит олдига ташлади.

— Тишланг мени, гражданка,— деди.— Мен, сизнинг овқатингизга ажратилган уч червондан иккитасини ўзимга олиб қолардим...

Кейин нима бўлгани — номаълум. Ҳар қалай гуноҳлардан фориг бўлдим.

Итфуруш

Вася Семечкин деган яшарди. Бекорчи. Уни штат қисқартиш баҳонасида бўшатган бўлсалар-да, парвосига келмасди.

— Майли,— деди у,— бирор эркинроқ иш топарман.

Нима қилсин: ўтин тайёрлаб сотсинми, ёки бошқа бирор иш билан шуғуллансинми? Шу ҳақда ўйлай бошлади. Ниҳоят, йўли топилди.

Тўртинчи хонада дунёга донғи кетган бир олим чол яшарди. Қария итлар устида турли хил тажрибалар ўтказарди. Баъзан итнинг ичак-чавоғини тикар, гоҳида турли хил зардоблар ўтказар, вабога қарши эмлар, ҳеч иш тополмаса, итнинг думини кесиб, хайвонларнинг думсиз яшай олиш, олмаслигини кузатарди.

Иттифоқо бир куни дунёга донғи кетган шу олим Васяни ҳовлида учратиб қолиб деди:

— Илмий тажриба ўтказиш учун сизда бирор кучуквачча топилмасмикин? Ҳар бир итга уч сўмдан тўлайман.

Васька қувониб кетди. Ўша заҳоти:

— Бор, топилди,— деди.— Тажриба учун ит топиш менинг асосий касбим. Марҳамат. Истаган пайтингизда мурожаат қилишингиз мумкин.

Қўл ташлашиб, айрилишди.

Биринчи бўлиб уй бошқармаси бошлиғининг ити йўқолди. Бечора бошлиқ қаттиқ қайғурди. Квартирасини ташлаб кетмоқчи бўлди, ўзини томдан ташламоқчи бўлди. Ҳар қалай яқинда ўтадиган сайловлар уни бу ниятидан қайтарди.

Иккинчи ит еттинчи хонадан йўқолди. Бу жунлари озилиб турувчи, кўзлари қип-қизил болонка бўлиб, шундайям бедаво кучуквачча эдики, қараган одамнинг кўнгли озиб кетарди. Бунинг устига ёмон тишлонғич. Васьканинг қўлида ҳамон чандиқ бор.

Учинчи итни Васька кўчадан тутди. Шундан кейин ишлар жўнашиб кетди.

Бир куни дунёга донғи кетган олим чол:

— Бу қанақаси, азизим,— деди Васькага,— сен менга ҳаминша бўлмагур, ифлос итларни олиб келсан? Энди ошқозон ости темир безлари устида тажриба ўтказмоқчиман. Шунинг учун менга бақувват, чиройли, думи ҳаминша ўйнаб турадиган зўр ит керак. Масалан, иччоқ остида ўйнаб турадигани бўлсин.

Эрталабдан Васька шу хил итни излаб чиқди — йўқ.

Қайтаверишда увокқина бир қанжиқни қопга солиб олди.

Корповкани оралаб ўтаётган эди, қараса устуи ёнида бир ит турибди. Зўр ит. Нуқул хавони ҳидлайди.

Васька қувониб кетди. Бай-бай. Ит жуда келишган, думи ҳам диккайиб турибди, чор атрофга аланглайди.

Васька унга яқин келиб, нон тутди.

— Мах, мах, кучукча...

Ит бўлса ғингшиб, думини ўйнатди. Васька қопнинг оғзини очиб итга яқин борган эди, у шан этиб қўлидан олди. Қани энди юборса.

Васька қўлини тортди — қани энди юборса. Одам тўп-лана бошлади. Оломон. Шунда кимдир:

— Оғайнилар, ахир бу жиноят қидирувчи ит-ку,— деди,— оти Трефка.

Бу гапни эшитиб Васьканинг эси оғиб қолди. Қўрқувдан ерга қулади. Қўлидаги қопнинг оғзи очилиб, ундан ҳалиги қанжиқ чиқиб, думини қисганча бир четга бориб турди.

— Аҳа,— дея қичқирди халойиқ.— Ахир, бу ит ўғрис-ку. Ушла уни!

Васькани тутиб, милицияга олиб келдилар.

Сўнг уни суд қилдилар. Ҳар қалай оқланди. Биринчидан — ишсиз, оч қолган. Иккинчидан, бу ишни у фан тараққиётни учун қилган.

— Бундан кейин ит ўғирлама,— дейишди унга.

Шундан бери Васька ўттифурушлик қилиб турибди:

1923

Ҳисоб-китобли никоҳ

— Авваллари гражданлар, бутунлай бошқача эди,— дея сўз бошлади Григорий Иванович.— Ҳамма нарса куёвларининг кафтда тургандай. Айтайлик, мана келинпошша, мана унинг онаси, мана буниси эса — сени. Яна сеп бўлгандаям, қанақа сеп денг, пулга чақилган ёки пойдевори ташланган уй бўлиши мумкин.

Мабодо пул билан бўлса, сахий қайната унинг печа сўм-лигини эълон қилади. Мабодо пойдевори ташланган уй бўлса — унинг қанақа уйлигини айтинг? Эҳтимол, бу чўпкоридир, эҳтимол ғиштин. Ҳаммаси равшан, ҳаммаси тушунарли, ҳеч қандай қалбакиликка ўрин йўқ.

Хўш, энди-чи? Энди, куёвбола қанчалик аралашмасин, аниқлаб бўпти! Чулки, ҳозирги ота-оналарда сепга пул бе-

риш одати йўқ. Мол-мулкка умид қилган куёвларга эса бундан ҳам оғир. Айтайлик, кўзгалмас мол — битта нўстин қозиққа осилган. Осилса осилгадир. Бир ой, икки ой осилиб туравериши мумкин. Масала, уни ҳар кун кўриш ва қўл билан ушлаш мумкин дейлик, лекин ана шу нўстин эҳтимол келинга қарашли эмас, бошқа бир ижарачиликидир. Ёки маънави парку тўшакни олайлик. Кўринишда парку, ётиб кўрсанг нуқул пат жойланган.

Мана сизга мол-мулк! Бу хил мол-мулк бўлгандан кўра қон қусган афзалроқ.

Э, бу оламда нималар бўлмаяпти, дейсиз. Ҳайлаб ўйингга етолмайсан.

Тўққизинчи йилдан бери кекса ниқилобчи, барча партияларда бўлганлигимга қарамасдан, бунга менинг ҳам ақлим етмай, бошим айланиб кетди.

Фақат, хизмат қиладиган қаллиқларининг бир томони бор. Уларнинг ойлиги, разряди, категорияси аниқ, алдашмайди. Бироқ шунда ҳам чув тушиш мумкин экан.

Менга ҳам бир қиз ёқиб қолди. Кўз қисиндик. Танишдик. У ёндан-бу ёндан гапга солдим. Қарерда шилайсиз, қанча оласиз? Разрядингиз нечанчи, маошингиз қанча, деб сўрадим.

— Омборда шилайман,— дейди.— ставкам фалон қадар.

— Мерси, аъло.— дедим.— Сиз менга ёқиб қолдингиз. Разрядингиз жойида, ставкангиз ҳам кўнгилдагидай,— дедим.— Танишайлик.

Кинога туша бошладик. Пулни мен тўлайман. Бир ҳафта, икки ҳафта қатнагач, мени уйингизга оборинг, деб шарт кўйдим.

Уйингга оборди. Албатта уйда кампир — ойиси, кекса ниқилобчи — отаси. қиз -- келин ва уларнинг рўнарасида мен — куёвдай бўлиб ўтирибмиз.

Ундан кейин бошланди. Уларниқига меҳмон бўламан, уйни кўздан кечираман. Онахон билан фалсафа сўқишамиз. Масала, қандай яшайсизлар, оғир эмасми? У-бу масалаларда ёрдам керакдир?

— Йўқ, ҳеч қандай муҳтож эмасмиз,— дейди.— Фақат сен масаласида алдамоқчи эмасман. Кўрна-тўшак ва беш-олтита қошиқ беришим мумкин.

— Эҳ, худо ёрлақагур, кампир,— дедим,— беш-олтитами, ўн-ўн бештами, кейин маълум бўлади. Элдан бурун гапиришга арзитайди. Сизнинг қизингиз менга шундайям ёқадди,— дедим.— Ҳар қалай, ўн бешинчи разряд, имтиёзлар, талонлар... ана шуларнинг ҳаммаси менга сеп ўрнини босади.

Худо ёрлакагур, кампиршо йиглаб юборди. Кекса инкилобчи отахоннинг ҳам кўзлари ёшланди.

— Майли, ундоқ бўлса уйланақол, бўтам,— деди.

Унашиш. Суҳбатлар. Хўрсинишлар.

Худо ёрлакагур, кампиршо, черков масаласида ишора қилди. Черковдан ўтсангизлар ёмон бўлмасди эмиш.

Мен бўлсам:

— Шундоқ ҳам бўлаверади,— дедим,— мен кекса инкилобчиман. Ҳатто тозалашни ҳам қутмасдан партия сафидан ўзим кетганман. Ўз эътиқодимга қарши бора олмайман. Сўраб ўтирманг.

Кампиршо йиглади. Кекса инкилобчи отахоннинг ҳам кўзлари ёшланди. Шунга қарамай рози бўлишди.

Турмуш қурдик.

Ёш, чиройли хотиним эрталаб азон билан хизматга кетиб, тўртда уйга қайтади. Қўлида тугунча.

Яна ширин, жон ўртовчи сўзлар — тур, Гриша, жоним, кейин ётасан, дейди.

Яна бахтиёрлик ёшлари ва асал ойна.

Шу хил мунозаралар янгича ҳисоб билан икки ойча давом этди.

Иттифоқо яна бир куни ёш, чиройли хотиним уйга қайтиб, уввос солиб йиглади. Қўлида тугунчаси йўқ эди.

— Нега йиғлайсиз, наҳотки тугунчани йўқотган бўлсангиз? — деб сўрадим.

— Э, йўқ,— деди у,— тугунча ҳам гапми? Штат қисқариб, мени ишдан бўшатишди.

— А, нима? — дедим.— Ростданми?

— Ҳа,— деди.

— Кечирасиз,— дедим,— мен сиздан сеп талаб қилмаганман, чунки ишингизга умид боғлаган эдим.

Ёш хотиним бўлса ҳамон изтиробда.

— Шунақа, эринг бор деб ишдан бўшатишди,— деди.

— Кечирасиз,— дедим,— ҳозир ўзим ишхонангизга бориб ҳаммасини тушунтираман. Ёрғи бемаънилик-ку, бу.

Тезгина шимимни кийиб, ташқари чиқдим.

Бордим. Бўлим мудирини соқолли, кекса бир инкилобчи экан.

Мен у муттаҳамга қанча жон куйдириб тушунтирмай, ҳеч нарса билмайман, дейди. Унга сеп ҳақида оғиз очган эдим, оилавий ишларга аралашмайман, дейди.

— Ахир, камина ҳам бешинчи йилдан бери инкилобчимман,— дедим.

У бўлса, марҳамат қилиб идорадан чиқинг, дейди.

Хайрлашиб уйга қайтдим. Кирдим. Хотиним ўтирибди, йиғламайди ҳам.

— Хўш, йиғламайсизми? — дедим.— Мен сизга уйлансам-у, сиз ишдан қисқариб турсангиз?!

Унинг қўлидан тутиб, онасининг ёнига обордим.

— Марҳаматингиз учун раҳмат! — дедим.— Ўнта қошиқ билан ҳамма иш битди деб ўйлайсизми?

Худо ёрлақагур, кампиршо йиғлаб юборди. Кекса инқилобчи отахон ҳам кўзига ёш олди.

— Ҳаммаси худодан,— дейди.— Эҳтимол, шундоқ яшаб кетарсизлар.

Бу сўз учун отахоннинг башарасига тушурмоқчи бўлдим, лекин ўзимни тутиб қолдим. Яна судга бериб юрмасин, бу ифлос, деб ўйладим.

Унинг нимчасига тупурдим-да, ташқари чикдим...

Ҳозир ажралдим, янги қаллиқ излаяпман...

1923

Муҳаббат

Базм алламаҳалда тугади.

Чарчаган ва терлаб кетган, гимнастёркасига капалак-нусха бант тақиб олган Вася Чесноков Машенька олдида турганча, ялиниб-ёлворарди.

— Жиндай шошилманг, қувончим... Биринчи трамвайгача кутинг. Азбаройи савоб, қаерга мунча шошиласиз... Шу ерда ўтириб кутса ҳам бўлади-ку, сиз бўлсангиз кетмоқчисиз... Худо ҳаққи, биринчи трамвайгача шошилманг. Масалан, ахир сиз ҳам, мен ҳам терлаганмиз... бу совуқда касал бўлиб қолиш мумкин...

— Йўқ,— деди Маша қалишларини киятуриб,— хонимни совуқда кузата олмаган қанақа жазмансиз, ўзи?

— Ахир, терлаганман-да,— деди Вася йиғламоқдан бери бўлиб.

— Хўп, кийининг!

Вася Чесноков итоаткорона пўстинини кийди-да, Машеньканинг тирсагидан маҳкам тутганча кўчага чиқди.

Ҳаво совуқ, ой ярақлаб турибди. Оёқ остида қор ёкирлайди.

— Эҳ, жуда жонсарак қиз экансиз-да,— деди Вася Чесноков Машенькага ён томондан кўз ташлаб олиб,— агар сизнинг ўрнингизга бошқаси бўлганда сираям кузатишга чиқмасдим. Худо ҳаққи шундай. Фақат севги туфайли чиқдим.

Машенька кулди.

— Мана, сиз кулиб, тишингизнинг оқини кўрсатаяп-

сиз,— деди Вася,— мен эса Марья Васильевна, сизни чина-камига севаман ва қаттиқ ҳурмат қиламан. Масалан, сиз, Вася Чесноков ана шу трамвай йўлига ёт, десангиз, худо ҳаққи, биринчи трамвайгача рельсда ётишим мумкин...

— Э, қўйсангиз-чи,— деди Машенька,— қаранг, ой ёруғида атроф қандай гўзал ва ажойиб кўринади. Шаҳар оқшомлари нақадар гўзал! Жуда ажойиб манзара!

— Ҳа, ажойиб гўзаллик,— деди Вася уйнинг пўсирдоқ боғлаган деворига бир қадар ҳайрат билан тикилиб.— Ҳақиқатан ҳам жуда гўзал... ҳақиқий хис-туйғуга берилишнинг ўзи ҳам бир гўзаллик, Марья Васильевна... Кўпгина олимлар ва партиявий кишилар севги туйғусини инкор қилишади, мен бўлсам, Марья Васильевна, сираям инкор этмайман.

Мен умримнинг охиригача, ёки ўз-ўзимни қурбон қилиш даражасигача Сизни севаман. Худо ҳаққи... Масалан, Вася Чесноков, анови деворга бошингни ур, денг — урмаган номард.

— Кетдик,— деди Машенька бепарво.

— Худдо ҳаққи, ураман. Хоҳлайсизми?

Иккаласи Крюков канали бўйига чиқишди.

— Худо ҳаққи,— деди Вася,— истайсизми, ўзимни ана шу каналга ташлай? А, Марья Васильевна? Сиз менга ишонмайсиз, лекин мен исботлашим мумкин...

Вася Чесноков панжарадан ушлаб, тушмоқчи бўлди.

— Вой! — дея қичқирди Машенька.— Вася! Нима қилмоқчисиз?!

Тўсатдан бир қора бурчакдан отилиб чиқди-да, фонарь ёруғида туриб олди.

— Нега чинқирасиз? — деди ҳалиги киши уларнинг иккаласига қаттиқ тикилиб.

Машенька кўрқувдан қичқириб юборди ва панжарага суяниб қолди.

Ҳалиги одам Вася Чесноковга яқинлашиб, унинг енгидан ушлади.

— Хўш, ифлос,— деди бўғиқ овоз билан.— Пальтони еч. Тез! Қаршилиқ кўрсатсанг, бошингга бир соламан, тил тортмай ўласан. Тушундингми, аблах!

— Ке-ке-ке,— деди Вася, кечирасиз демоқчи бўлиб,— ке-кечирасиз, ахир, бу нима деганингиз?

— Нима?— ҳалиги киши унинг пўстини ёқасидан тутди.

Вася титроқ қўллари билан тутмаларни очиб, пўстини ечди.

— Этикларни ҳам еч!— деди йўлтўсар.— Менга этик ҳам керак.

— Ке-ке-ке,— деди Вася,— кечирасиз... совук...

— Тез!

— Анови хонимга ишингиз йўқ. Менга эса этикни еч, дейсиз,— деди Вася алам билан.— Унда пўстин ҳам, калиш ҳам бор. Менда битта этик қолди.

Ҳалиги киши Машенькага бепарво қараркан, деди:

— Уникини ечсам — узоққа бормасдан титилиб кетади. Нима қилишни ўзим яхши биламан. Ечдингми?

Машенька даҳшат билан ҳалиги кишига қаради-да, қимирламасдан тураверди. Вася Чесноков қорда ўтириб, ботинкаларини еча бошлади.

— У кизини пўстини ҳам бор,— деди яна Вася,— калишлари ҳам бор. Ҳаммаси учун мен ечиниарканман-да.

Ҳалиги киши Васянинг пўстинини кияркан, деди:

— Ўтир, қимирлама! Тишларингни ҳам такилатма. Агар қимирласанг, ёки қичқирсанг — ўлдим деявер. Тушундингми, аблаҳ! Сен ҳам хонимча...

Йўлтўсар пўстини ўраб олди-да, кўздан ғойиб бўлди.

Вася бўшашиб, шалпайганча орқаси билан қорга ўтириб қолди ва оқ пайпоқли оёқларига ишончсиз тикилиб тураверди.

— Мана оқибат,— деди у ниҳоят Машенькага жаҳл билан боқиб.— Ҳам уни кузатай, ҳам мол-мулкимдан ажралай. Шундайми?

Йўлтўсарнинг қадам товушлари бутунлай эшитилмай қолгач, Вася Чесноков тўсатдан оёқлари билан қорни тепкилаб, ингичка овозда даҳшат билан қичқира бошлади.

— Қоровул! Тунашяпти!

Сўнг ўридан туриб, қорда дам у оёғида, дам бу оёғида сакраб, дикиллаб чопа бошлади. Машенька панжара ёнида қолди.

1924

Куёв

Яқинда Егорка Басов уйланди. Оғирлиги беш пудча келадиган, семиз, бақувват хотинни олди.

Шунга қадар Егорка Басов уч йилча бева юрди — унга ҳеч ким тегмади. Егорка ҳар қанақасига ҳам совчи кўйишга тайёр эди. Ҳатто Местечка қишлоғилик солдат беваси билан ҳам унашилди. Бу арзимас бир сабаб билан бўлган эди.

Бу унашиш ҳақида ҳикоя қилишни Егорка Басовнинг ўзи ҳам ёқтирарди. Ҳар гал ҳикоя қилганда янги-янги, қизи-

қарли тафсилотларни бичиб-тўқир, ёлгонни аямай ишларди.

Бу воқеани ҳамма эркаклар ёд билсалар-да, кези келганда Егоркадан бошдан хикоя қилиб беришни олдиндан кўлгиларини босиб, илтимос қилишарди.

Эркаклар бир-бирларига кўз қисиб олиб:

— Қани, Егорка, қандай уйланганини айтиб бер-чи, — деб сўрашарди.

— Э, қўйсанглар-чи, — дейди Егорка, — ялтироғига учганман-да.

— Шошилгандирсан-да?

— Шошилганман, — дейди Егорка, — жуда долзарб пайт эди-да. Бир томондан ўрим-йиғим, иккинчи томондан ғаллани ўз вақтида ташиб олиш керак. Шундай пайтда, биродарлар хотиним ўлиб қолса бўладими. Айтайлик, бугун йиқилди-ю, эртасига аҳволи оғирлашди. Нолиш қилади, инқиллайди, бир пайт қарасам — печкадан ағдарилиб тушди.

— Раҳмат, сизга Катерина Васильевна, — дейман унга, — мени ничоқсиз сўймоқчимисиз. Ўлишнинг ҳам заи вақтини тапласиз-да. Кузгача сабр қилинг, кейин ўлсангиз, майли.

Хотиним қўл силкитди.

Табибни чақирдим. Албатта, қуруққа эмас, бир пуд сули эвазига. Табиб сулини ўз қолига ағдарар экан:

— Бу касалга медицина ожизлик қилади, — деди, — на-чора, аялигиз оламдан кўз юмиши мумкин.

— Бемаврид савол учун кечиргайлар, — дейман, — бу қанақа касал ўзи?

— Бу ҳали медицинага маълум эмас, — дейди у.

Ҳар қалай табиб касалга ҳандори бериб жўнаб кетди.

Ҳандорини оғзига қўйдик — нафи тегмади. Хотин шўрлик алаҳлайди, инграйди, тўлғана-тўлғана печкадан йиқилади. Кечга яқин узилди.

Албатта, фарёд чекдим. Қандай долзарб пайт, деб ўйлайман. Бир томондан ўрим-йиғим, иккинчи томондан ҳосилни ташиб олиш даркор. Хотинсиз калаванинг учини йўқотиб қўяркансан. Бир иш қилишга ҳам ҳайронман. Уйланай десанг, масала, кимни ҳам танлай оласан? Бу масалада шошилиш ҳам яхши эмас. Мен учун эса шошилиш керак.

Оёқларимни ювдим, янги чалворимни кийиб, отни аравага қўшдим-да жўнаб кетдим.

Танишларимникига, Местечка қишлоғига етиб келдим.

— Вақт зиқ, — дедим уларга, — валақлаб ўтиришга

фурсат йўқ. Кўр бўлсаям ораларингизда бирорта бева хотин йўқми? Уйланмоқчи эдим.

— Бор,— дейишди,— албатта ҳозирги долзарб паллада биров никоҳ билан ҳам қизиқмайди. Анисья деган бир солдат хотин бор, шуникига борсангиз, эҳтимол рози бўлар.

Уникига йўл олдим.

Кирдим. Қарасам — сандиқ устида бир хотин оёқларини қашлаб ўтирибди.

— Салом,— дедим.— Оёгингизни қашлашни йиғиштиринг. Иш бор.

— Бу, ишингизга халақит бермайди,— деди у.

— Гап бундай,— дедим,— вақт зиқ, сиз билан баҳслашиб ўтиришга фурсат йўқ. Сизу мен — иккаламиз, учинчи кишининг ҳожати йўқ, рози бўлсангиз унашамиз, эртагаёқ ўримга чиқасиз.

— Агар сизга ёққан бўлсам, майли,— деди у.

Унга яхшироқ қараб олдим. Ёмон эмас, тўлагина, ишбоп хотин.

— Албатта, ёқтираман,— дедим,— фақат анкетадагидек саволларимга тўлиқ жавоб беринг. Ёшингиз нечада?

— Ёшимми? — деди у,— унчалик ҳам катта эмас. Ҳисобини ҳам эсдан чиқарганман. Агар тўғрисишни айтсам, бир минг саккиз юз саксон олтинчи йилда туғилганман.

— Хўп,— дедим,— ҳисоблаб ўтиришга фурсат йўқ, вақт зиқ. Агар алдамаган бўлсангиз, майли.

— Йўғ-а,— деди у,— алдамайман, ёлғончи худонинг қаҳрига учраши мумкин. Йиғиштирайми?

— Ҳа, йиғиштиринг,— дедим.— Нарсаларингиз кўпми?

— Нарсаларим, унчалик кўп эмас,— деди,— бир чўнтагу бир арқонга анжом ейди. Манави сандиқ ва парёстиклар.

Сандиқ ва парёстикларни аравага орддик. Мен яна тувак ва иккита тарашани олдим-да, жўнаб кетдик.

Отларни қистайман, қаллигим бўлса сандиқ устида тебраниб бораркан, бундан кейинги ҳаёт, пишир-тушур ва қилинадиган бошқа ишлар режасини чизарди, охирда ҳаммомга бориш ҳам зарар қилмас, деб қўйди. Чунки уч йилдан бери бормаган экан.

Ниҳоят, етиб келдик.

— Тушинг,— дедим.

Хонимча аравадан туша бошлади. Қарасам, аллақандай ғалатиноқ ёни билан сирғалиб тушяпти, гўё иккала оёғи ҳам оқсаётгандай. Вой, бу қандай аҳмоқгарчилик, деб ўйлайман.

— Нима бўлди, бону,— дедим,— оқсагандаймисиз?

— Йўқ,— деди у,— шундай ўзим, эркаланаяпман.

— Бу қанақаси? — дедим. — Бу жиддий масала, наҳотки оқсасангиз? Менинг хўжалигимга оқсайдиган хотин керак эмас.

— Безарар, — деди у, — чап оёғим жиндай, икки ярим сантиметргина қисқа.

— Икки яримми, беш сантиметрми, бунинг аҳамияти йўқ, — дедим. — Вақт ниҳоятда зиқ. Кутиб ўтиришга фурсат йўқ. Ҳаммаси бефойда. Сув келтирсангиз ҳам ярми чайқалиб тўкилса. Кечирасиз, — дедим, — кўзим қамашибди.

— Йўқ, энди бўлар иш бўлди, — дейди.

— Бўлмайди, — дедим. — Ҳаммаси жойида, чехрангиз ҳам, ёшингиз, бир минг саккиз юз саксон олтинчи йилда туғилганингиз ҳам менга ёқади. Иложи йўқ. Оёғингизга қарамабман. Бўлмайди.

Шунда хонимча бақириб-чақирмоқчи, сўқиниб, жапжал кўтармоқчи бўлди. Албатта, бусиз мумкин эмас. Шу орада мен аста-секин унинг буюмларини ҳовлига олиб чиқа бошладим.

Аниги эсимда йўқ, бир-икки марта башарамга тушургач:

— Омадинг бор экан, вақтида сезиб қолдинг, кўзоқбой. — дейди, — уйимга обориб кўй-да энди.

Аравачага ўтириб жўнадик.

Саккиз чақиримча юрган эдик, тўсатдан қаттиқ жаҳлим чиқди.

«Вақт зиқ, — деб ўйладим, — ортиқча гапириб ўтиришга фурсат йўғ-у, энди келини уйларига обориб кўярмишман».

Аравадан нарсаларни олиб отиб, қараб турдим. Хонимча чидаб тура олмади. Ўзини нарсалари устига отди. Мен бўлсам байталнинг жиловини ўрмонга қараб бурдим.

Шу билан гап тамом.

Хонимча сандиғи ва парёстинқлари билан уйига қандай етиб олди, бу ёғи менга номаълум. Фақат етиб олгани аниқ. Бир йилдан кейин турмушга чиқди. Ҳозир иккиқат.

1924

Бахт

Гоҳида нотаниш кимсага яқинлашиб, хўш, укажон, аҳволинг қалай, ўз ҳаётингдан розимисан, деб сўрагинг келди. Ҳаётингда бахтли кун бўлганми? Қани, ўтмишингга бир назар ташлаб кўр-чи.

Ошқозоним яллиғлангандан бери шу ҳақда кўп кишилардан сўрадим.

Бировлар бу саволга ҳазиллашиб, ёмон эмас, нонимни топиб еб юрибман, деса, бошқалари — ҳаётим фаровон,

олтинчи разряд бўйича ҳақ оламан, онламдан розиман, бундан ортиғи ортиқ, деб ёлғонни тўқиб ташлайди.

Фақат бир киши бу саволга жуда аниқ ва ишонарли қилиб жавоб берди. Бу менинг энг яқин, қадрли дўстим Иван Фомич Тестовдир. Унинг касби ойна ўтказувчи. Айтарли донишманд эмас. Лекин соқоли бор.

— Бахтли? — деб сўради у. — Бўлмасам-чи, бахтли кушлар ҳам бўлган.

— Қанақаси, катта бахтли ўзи? — деб сўрадим.

— Катта бахтли, кичикми у — буёғи номаълум, ҳар қалай бутун умр эслаб юраман.

Иван Фомич иккита напирос чекиб, фикрларини тўйлаб олди-да, негадир менга кўз қисиб қўйди ва ўз ҳикоясини бошлади.

— Бу воқеага, жоним жўрам, йигирма ёки йигирма беш йилча бўлиб қолгандир. Ўшанда ёш ва чиройли эдим. Ўзимга ёқадиган, диккайиб турувчи мўйлов қўйиб олганман. Биласизми, қачон менга бахт кулиб боқаркин, деб кутиб юрардим. Йиллар бирин-кетин, навбат билан ўтиб борар, лекин бирор-бир ўзгариш рўй бермасди. Уйланганимни ҳам, тўйда хотинимнинг қаришдошлари билан муштлашганимни ҳам, шундан кейин хотинимнинг бола туққанини ҳам сезмай қолибман. Ҳаммаси силлиқ ва оҳиста давом этарди. Бунинг айтарли бахтли жойи йўқ.

Бир кун, 27 ноябрда ишга чиқдим, ишдан кейин кечга яқин қовоқхонага кириб чой сўрадим. Ўтириб тақсимчадан чой ҳўплай бошладим. Ўзимча, мана, йиллар ҳам шамолдай ўтиб боряпти, лекин ҳамон бахтдан дарак йўқ, деб ўйлайман.

Шунинг ўйлаб турган эдим, орқадан ғалати шовқин-сурон эшитилди. Ўгрилиб қарадим — қовоқхона эгаси, сўнг хизматкор бола уст-устига қўл силкиб туришибди, уларнинг рўпарасида подшолик аскарни бўлиб, зўрлик билан стулга ўтиришга ҳаракат қиларди. Хўжайин бўлса уни стулдан итариб, ўтиришга қўймас эди.

— Қовоқхоналардаги стулларга ўтириш солдатларга ман қилинган, — дея қичқирди у. — Сен учун тўлаш зарил кептими. Яхшиликча жўнаб қол.

Маст солдат ҳамон ўтиришга уринади. Хўжайин эса қўймади. Солдат бўлса ота-оналарини эслайди.

— Мен ҳам сизларга ўхшаган одамман, — деб қичқиради. — Столга ўтиришни хоҳлайман.

Мижозларнинг ёрдами билан солдатни суриб чиқаришди. Солдат бўлса кўприкка ётқизилган бир чақиртошни олиб дераза ойнасига қараб чунонам отди. Ойна шув тўкилди.

Тўртга уч дераза ойнасининг эса баҳоси йўқ.

Қовоқхона эгасининг қўл-оёғидан жон чиқиб кетгандек бўлди. У яқиндаги тўнкага ўтириб, дераза томонга қарашга юраги бетламай, нуқул бош чайқаб турарди.

— Бу нима деган гап, халойиқ,— деб кичқирди у. — Аскар бола мени хонавайрон қилди-ку! Бугун шанба, эртага — якшанба — икки кун ойнасииз нима қиламан? Қошки шу пайт ойна ўтказувчини топиб бўлса экан, ойнасииз миждозлар эса ранжиши мумкин.

Чинакамига миждозлар порозилик билдира бошлашди.

— Синган жойдан шамол ғувиллаб ўтиб турибди,— дейишди. — Биз бу ерга иссиққинада дам олгани кирганмиз. Йўқ, буниси кетмайди.

Қўлимдаги тақсимчани столга қўйдим, совуб қолмасин учун шапка билан чойнакни бостириб қўйиб, эран-қаран юриб хўжайинга рўнара бўлдим.

— Муҳтарам бойвачча,— дедим,— мен ойна ўтказувчиман.

Унинг хурсанд бўлганини айтинг, кассадаги пулни қайта санаб туриб мендан сўради.

— Хўш, бу нағма қанча туради ўзи? Бўлақларни қайта ямашининг иложи йўқми?

— Йўқ, марҳаматли бойвачча,— дедим,— бўлақлардан ҳеч нима чиқмайди. Тўртга уч яхлит ойна керак. Бу хил ойнанинг баҳоси етмиш беш сўлкавой туради, сиңдирсам ўзим жавобгар. Сўраб ҳам ўтирманг, марҳаматли бойвачча, баҳоси бундан бир тийин ҳам кам бўлмайди.

— Нима, ақлингни едингми? — дейди хўжайин. — Қани, мана бу ерга ўтириб чойингни ич. Буича пулни тўлагандан кўра, яхшиси партўшак билан бекитиб ташлайман.

У хотинига уйдан зудлик билан партўшак олиб келишни буюрди.

Партўшакни олиб келиб деразасига туттишди. Лекин у дам ичкарига, дам ташқарига дўшайиб чиқиб, ҳамманинг кулисига сабаб бўлди. Бунинг устига айрим миждозлар, қоронғида чой ичиш жуда ноқулай, деб ғиш-ғиша қила бошладилар.

Шунда барака тошкур, биттаси ўрнидан туриб:

— Бунақа партўшакка уйимда ҳам тиқилиб ўтирсам бўларди,— деди,— сизларникининг ҳожати йўқ.

Хўжайин менга яқин келиб ялина бошлади ва зудлик билан ойна топиб кел. деб пул тутказди.

Чойимни ҳам охиригача ичмасдан, пулни сиқимлаганча юриб чиқиб кетдим.

Ойна магазинига чошиб келсам, магазин эндигина ёпилаётган экан. Ялиниб-ёлвордим — беришди.

Ҳаммаси жойида, айтганимдан ҳам яхши бўлди: тўртга уч ойна ўттиз беш сўм, ташиб боришим учун яна беш сўм, жами — қирқ сўм.

Мана, ойна ҳам қўйилди.

Қанд чойимни ичиб бўлиб, балиқли таомлардан сўрадим, ундан кейин яна ҳалигидақа — таралла бедоддан. Еб, ичиб бўлгач, чайқалиб қовоқхонадан чиқдим. Қўлимда соф ўттиз сўм пул. Хохла, ҳаммасига ич, хохла, билганингни қил.

Эҳ, ўшанда ичганларим. Икки ой сурункасига ичибман. Бундан ташқари у-бу нарсалар ҳам харид қилдим: кумуш узук ва патак сотиб олдим. Яна кўйлак билан шим сотиб олмоқчи эдим, пул етмади.

— Кўрдингми, жоним жўрам, менинг ҳаётимда ҳам бахтли онлар бўлган. Фақат атиги бир марта. Қолган умрим бир маромда ўтди. Бундан зўр бахт бўлмаган.

Иван Фомич жимиб қолди, сўнг негадир менга кўзини қисиб қўйди.

Ўзимнинг азиз ошнамга ҳасад билан тикилдим. Бу хил бахт менинг ҳаётимда рўй бермаган.

Эҳтимол, мен уни сезмай қолгандирман.

1924

«Бегона» қариндошлар

Тимофей Васильевич ўз жияни Серёжа Власовни икки кун излади. Учинчи кун, кетиш олдидан, топди. Трамвайда учратиб қолди.

Тимофей Васильевич трамвайга ўтиргач, чўнтагидан ўн тийинлик олиб кондукторга узатмоқчи бўлди. Ёнирай! Кондукторнинг қиёфаси унга жуда таниш кўрипти. Тимофей Васильевич яна қаради — худди ўзи! Трамвай кондуктори Серёжа Власовнинг шахсан ўзи эди.

— Ҳой, Серёга! — деб қичқирди Тимофей Васильевич. — Ўзингмисан, жигарим?

Кондуктор қизариб кетди, хожати бўлмаса-да, патта ғалтақларини тузатиб қўяркан:

— Ҳозир, амаки... патталарни тарқатиб бўлай,— деди.

— Майли! Бемалол — деди қувонч билан амаки.— Кутаман.

Тимофей Васильевич қулди ва йўловчиларга тушунтира бошлади:

— Бу Серёга Власов, менга туғишган қаридош бўлади. Акам Пётрнинг ўғли... Уни етти йилдан бери кўрмаган эдим... Вой, итвачча-ей...

Тимофей Васильевич жиянига хурсанд қараркан, бор овозда бақариб гапира бошлади.

— Мен бўлсам Серёга, ошнажон, сени икки кундан бери қидираман. Бутун шаҳарни ков-ков қилдим. Мана, қаерда экансан! Кондуктор-а. Адресингга ҳам излаб бордим. Ўша, Разночинская кўчасига-да. Йўқ, бу ерда яшамайди, дейишди. Нега яшамайди, қаерга кетган, менга анигини айтинг, дедим, ахир мен унинг туғишган қаридошиман. Билмай-миз, дейишди... Мана, сен қаерда экансан. Кондуктормисан?

— Ҳа, кондукторман,— деди секин жиян.

Йўловчилар қаридошга сичков назар ташлашди. Амаки мамнун жилмаяр, жиянига меҳр билан тикилар, жияни бўлса батамом хайратланиб, хизмат вазифасини ўтаб турганидан ноқулай аҳволга тушар ва амакисига нима дейиш, у билан қандай муомала қилишни билмас эди.

— Шундай қилиб кондукторман дегин? — деди яна амаки.— Трамвай йўлидами?

— Шундай, кондукторман...

— Жуда ғалати воқеа. Биласанми, Серёга, ошнажоним, трамвайга ўтирдим. Бундай қарасам — ёпирай! Кондукторнинг кўриниши жуда танишдай. Қарасам — худди ўзгинанг. Мен кўрганда етти-саккиз яшар бола эдинг-да! Жуда хурсандман... жуда мамнунман...

Кондуктор турган ерида ер тепиниб кўйди ва дабдурустандан:

— Амаки, йўлқира тўлаш керак. Патта олинг... узоққа борасизми? — деди.

Амаки мамнун жилмайди ва кафти билан кондукторлик сумкасини шапатилаб кўйди.

— Тўлардим. Худо ҳаққи, агар бошқа трамвайга ўтириб қолганимда, албатта, тўлардим. Пулларим дод деб кетарди. Эҳ, сенинг етти-саккиз ёшлигинг!.. Биласанми, Серёга, ошнажон, мен вокзалгача бормоқчиман.

Кондуктор атрофга бир қараб олди-да:

— Икки бекат,— деди.

— Бу билан нима демоқчисан? — хайрон бўлди Тимофей Васильевич.— Нима демоқчисан, нахотки?

— Йўлқира тўлаш керак, амаки,— деди кондуктор секин.— Икки бекатга ҳақ тўлаш керак... Патта олмасдан, текинга юриш мумкин эмас.

Тимофей Васильевич алам билан лабларини қимтиди ва жиянига қаҳр билан тикилди.

— Бу қанақаси, ўз амакингдан-а? Ўз амакингни шила-санми?

Кондуктор деразага гамгин тикилиб қолди.

— Кафандўзлик қилмоқчимисан? — деди амаки жаҳл билан.— Мен сен итваччани етти йилдан бери кўрганам йўқ. Сен бўлсанг, ўз амакингдан йўлкира сўрайсан-а. Бу нима деган гап? Тўхта, қўл силкима менга. Зотан, ўз жия-ним бўлсанг-да, сенинг қўл силкишларингдан сира кўрқмай-ман. Йўловчилар олдида кўпам қўлингни пахса қилаверма.

Тимофей Васильевич қўлида ўн тийинликни бир ўйшаб олди-да, қайта чўнтагига солиб қўяркан:

— Биродарлар, бу нима деган гап? — дея одамларга мурожаат қилди,— ўз амакисидан йўлкира талаб қилади-я. Икки бекат эмиш... Буни қаранг-а?

— Тўлаш керак,— деди жиян йиғламоқдан бери бў-либ.— Сиз, ўртоқ амаки, хафа бўлманг. Чунки бу менинг шахсий трамвайим эмас. Бу давлатнинг трамвайи. Халқники.

— Халқникими, халқники эмасми, бунинг менга аҳа-мияти йўқ,— деди амаки.— Сен, итвачча, ўз амакингни наҳотки ҳурмат қилмасанг? Ҳалол меҳнат билан тошган ўн тийинингизни чўнтагингизга солиб қўйинг, бемалол ке-таверинг, дейишинг лозим эди. Битта одам билан трамвай бузилиб қолмайди-ку. Яқинда мен поездда келган эдим. Ўшанда бегона бир кондуктор ҳам бундай қилмаган. Мар-ҳамат қилиб ўтиринг, Тимофей Васильевич, деган, пулнинг ҳожати йўқ... Бемалол ўтираверинг, деган. Бегона-я... фақат кўз таниш, ҳамшаҳар эди... Сен бўлсанг туғинган амакинг-дан... Пул йўқ, сенга.

Кондуктор ени билан манглайини артиб олди-да, тўсат-дан кўнгироқни чалди:

— Тушинг, ўртоқ амаки,— деди расмий овозда.

Ишнинг жиддий тус олишини сезган Тимофей Василь-евич чўнтагини ковлаштириб ўн тийинликни қайта қўлга олди, кейин яна яширди.

— Сен мишиқига ҳеч нарса тўламайман,— деди.— Йўқ, яхшиси тушганим бўлсин.

Тимофей Васильевич қип-қизариб ўрнидан турди ва тантанали вазиятда эшикка йўналди. Сўнг орқа ўгрилди.

— Амакингни, ўз амакингни ҳайдаяпсан-а,— деди ғазаб билан амаки.— Мен сен мишиқини... Мен сен итваччани... Бу қилмишинг учун отиб ташлашим мумкин. Ҳа-ҳа, ҳамма иш қўлимдан келади...

Тимофей Васильевич жиянига еб қўйгудек бўлиб бир ўкрайиб қаради-да, сўнг трамвайдан тушиб кетди.

Дехқондан чиққан талант

Тугма талант, дехқондан чиққан бу шоирнинг фамилияси аниқ эсимда йўқ. Чамамда Овчинников эди. Исми шарифи ҳам оддийгина — Иван Филиппович.

Иван Филиппович дастлаб ҳафтасига уч марта ҳузуримга келарди. Кейинчалик ҳар куни келадиган бўлди.

Унинг иши айтарли мураккаб эмас. У бамисоли суваракдек паст овозда ўзининг дехқонбоп шеърларини ўқир ва таниш-билиш орқали тезроқ уларни бирор-бир газета ёки журналда чиқаришга ёрдамлашишимни илтимос қиларди.

— Ақалли биттагинасини чоп қилсайдилар,— дерди Иван Филиппович.— Босмада қандай чиқаркин? Шунини кўрсам армоним йўқ эди.

Гоҳида Иван Филиппович каравотга ўтириб олар ва хўрсиниб гапга тушиб кетарди.

— Биласизми, ҳурматли ўртоқ, очигини айтсам шеърятга ихлос менда болалиқдан туғилган. Ҳали болалигимдаёқ гўзаллик ва табиатга ошуфта эдим... Аксар бошқа болалар ўйин-кулги қилишади, балиқ овлашади, танга отиб ўйнашади, мен бўлсам, масалан оддий бир балиқчани, ёки бир парча булутни кўрдим, дегунча ўртаниб кетаман... Ҳиссиётларим жунбишга келади. Булутларни, шамолларни... Ҳурматли ўртоқ, буларнинг ҳаммасини жуда чуқур хис этардим.

Ҳар хил балиқчалар ва булутларни қанчалик чуқур хис этмасин, Иван Филипповичнинг шеърлари ниҳоятда ёмон эди. Ёмон ҳам гапми, ундан ҳам баттар. Энг асосийси унинг шеърлари ҳар қандай қофиядан батамом маҳрум эди.

Иван Филиппович ўз икрорида:

— Мен қофияли шеърлар ёзмайман,— дерди.— Чунки қофия кишини янглиштириб юборади. Бунинг устига иш ҳам унумли бўлмайди. Аслини олганда икки ўн беш-бир ўттиз, шеър қофияли бўлди нимаю қофиясиз бўлди нима?

Дастлабки кунлар унинг шеърларини кўтариб редакцияма-редакция юрдим — олишмади, кейин қатнамай қўйдим...

Иван Филиппович эрталаб вақтли келар ва каравотга ўтириб олиб:

— Хўш, қалай, яна олишмадимиз? — деб сўрарди.

— Олишмади, Иван Филиппович.

— Нима дейишади? Эҳтимол, улар менинг ижтимоий

келиб чиқишимга шубҳа билан қарашар? Ахир, камина чин деҳқон фарзандиман. Шубҳага ҳам ўрин йўқ. Эҳтимол редакторларга шуни тушунтириш керакдир. Омочдан чиққан, деб. Ҳар томонлама деҳқондан чиққанман. Отам ҳам, бувам ҳам, бувамнинг отаси ҳам деҳқон ўтган. Ҳаммалари деҳқон бўлганлар. Ҳатто улар уйланишда ҳам деҳқон қизларини танлашган. Худо ҳаққи, шундай бўлган. Гоҳида атрофдагилар кулиб: «Бу нима деган гап, ҳурматли Овчинниковлар, нукул деҳқон қизларига уйланасизлар, бошқалар куриб кетибдими?» дейишади. Биз бўлсак «Нима қилишимизни ўзимиз яхши биламиз», деймиз уларга. Ҳурматли ўртоқ, айтинг, улар кўнам шубҳаланаверишмасин, азбаройин савоб...

— Гап бунда эмас, Иван Филиппович. Ўзлари олишмайди. Замонага ҳамоҳанг эмас, дейишади.

— Унчалик ҳам эмасдир,— дея қизишди Иван Филиппович.— Бу шеърларнинг нимаси ҳамоҳанг эмас? Намоқулнинг нонини ебди улар... Болалиқдан табиатни чуқур ҳис этишга ўрганган бўлсам, нимаси ҳамоҳанг эмас. Булутларни ҳам, балиқчаларни ҳам тушунсам. Нимасини олишмайди буларнинг? Очиғини айтиб, исботлаб беришсин. Одамнинг шахсини очикчасига ҳақорат қилиш яхши эмас-да, ахир. Ақалли биттагинасини олишсин.

Шоирнинг қийин-қистовларига зўрға икки ой бардош бердим.

Гермон урушида газдан заҳарланган кимсадек асабларим батамом ишдан чиқиб, касалланиб қолишимга қарамасдан, ижтимоий келиб чиқишига ҳурматим учун ҳам Иван Филипповичнинг ҳужумларига зўрға бардош берардим. Бироқ икки ойдан кейин тоқатим тоқ бўлди.

Иттифоқо бир кун Иман Филиппович каттагина бир дostonми, балладами, куриб кетсин, алланима балони кўтариб келганда чидаб тура олмадим.

— Шунақами,— дедим,— дoston олиб келдим, денг?

— Дoston олиб келдим,— деди Иван Филиппович очикқўнгиллик билан.— Жуда зўр дoston чиқди-да... Ўзим ҳам икки кун қимирламасдан ўтириб ёздим... Қуйилиб келаверди, денг. Тўхтатишнинг ҳеч иложи йўқ...

— Нега энди?

— Негалигини ўзим ҳам билмайман, ҳурматли ўртоқ, ижод дегани шунақа бўлса керак-да. Ёзганинг ёзган. Худди биров билагингдан тутиб ёз, деб қистагандай. Илҳом келгач...

— Илҳом, дедингми?— деб сўрадим.— Шеър ёзасанми?.. Йўқ, ишлаш керак, ўртоқ, ишлаш керак. Офтобрўяда тош майдалашнинг керак, акс ҳолда...

Иван Филипович хушёр тортгандек бўлди, кейин жилмайди.
— Майли, бўлса топиб беринг,— деди.— Илтимос, ялинаман, Сизга. Жонимдан тўйиб кетдим. Ахир, икки йилдан бери ишсиз тентирайман. Оддийгина бир иш бўлса ҳам майли эди...

— Қанақа иш?— хайрон бўлиб сўрадим,— шеърият нима бўлади?

— Қанақа шеърият?— деди Иван Филиппович суваракдек шивирлаб,— очман... Шеърият!.. Биласизми, ҳурматли ўртоқ, шеъриятдан бошқа яна қаерга десангиз бораман... Шеърият...

Иван Филиппович қатъий оҳангда мендан уч сўм қарз сўраб олди-да, чиқиб кетди.

Бир ҳафтадан кейин Иван Филипповични бир редакцияга хат ташувчи қилиб ишга жойлаштирдим. У шеър ёзишни ташлади.

Шу кунларда ишсизлар бўлмаса-да, менинг хузуримга тамаки фабрикасининг собиқ иш юритувчиси — дастгоҳдан чиққан бошқа бир шоир келиб юрибди. У очикчасига: «Биласизми, шеърият билан шугулланиб, идорада ишлаган арзимас маошимга бир оз пул ишлаб қўшмоқчиман», дейди.

1924

Ҳалол одам

(Милицияга мактуб)

Содиқ бир маслакдош сифатида сизларга шуни маълум қилмоқчиманки, ўнинчи квартирада истиқомат қилувчи граждanka Гусева самогон қайнатиш бобида жуда шубҳали шахс. У шу йўл билан меҳнатқашларнинг уч қават терисини шилиб олиб, қора қонга бўямоқда. Мисол учун, агар пулинг бўлмаса, ёки атиги бир тийин етишмаса ҳам қарзга ҳеч нарса бермайди, бунинг устига қанчалик эркин фикрловчи киши бўлма, белингга тушириб қолади.

Яна ҳалол бир гражданин сифатида шуни маълум қилмоқчиманки, номер саккизинчи квартирада ҳам жуда шубҳали ишлар қилинмоқда. Бу ерда самогон таъсирли ва кўп бўлсин учун турли хилдаги қўзиқорин қолдиқлари, апельсин пўчоқлари қўшиб қайнатишмоқда. Қанчалик тавалло қилма, бу ерда ҳам текинга берилмайди.

Уй эгасининг ўзи бўлса ўта қўпол, истеъмолчиларни бинонинг ошхонасида кутишга мажбур қилади. Ким билади,

ичкарида у самогонни қанақасига қайнатади. Ошхонада бўлса пудель зотига мансуб кучукчаси истеъмолчиларга ташланиб, оёғини юлиб олади. Ҳлатга учгур ана шу пудель менинг оёғимга оғиз солса бўладими. Жонқолатда ана шу пуделни урмоқчи бўлиб бир идишни кўтарганимни билман, уй эгаси қўлимга маҳкам ёпишиб:

— Хой-хой, нима қилясан?— деб кичкирди.— Ма, пулнигни олиб йўқол бу ердан. Тилсиз бир жониворни идиш билан уриб, қийнамоқчи бўлганинг учун, сенга ҳеч қадай мол бермайман.

Очигини айтсам, мен ўша пуделни ҳечам қийнаганим йўқ, ёлғондан идишни силкиб қўйдим, холос.

— Мунча заҳар бўлмасангиз, гражданка.— дедим.— Пуделингизга қўлимни ҳам теккизганим йўқ,— дедим.— Бу сўзингизни қайтиб олинг. Ахир, пуделнинг оёқдан олишига йўл қўйиб бўлмайди,— дедим.— Шундай экан, нега мунча бақирасиз,— дедим.

Шунга қарамай, гражданка пулни менга қараб отиб юборди. Бир нечтаси плитка устига тушди. Плитка устига тушиши билан уларнинг пудели пулни тишлаб олиб, яқинлашишга қўймади. Йиғла-сиқта — бир пул.

Бўйнимга оламан, ана шунда ўша ҳайвонни оёғим билан тепиб пулни олдим. Бир сўмлик ҳўл бўлиб кетган, қўлга олишга ҳам ҳазар қилади киши, иккинчисининг номери ўчибди, давлат банки ҳам қабул қилмайди. Йиғла-сиқта — бир пул.

Бўйнимга оламан, пуделнинг қоринчасига яна бир тепдим-да, шошилиб ташқари чиқдим.

Энди эса ўша заҳар гражданка мени уйига киритмайди. Қачон қарасам, эшиги заنجирланган. Бу ҳам етмагандек ўша алвасти, мисол учун, эшигига яқинлашим биланок тирқишдан менга қараб тунуради. Унинг тупуришига жавобан мен ҳам эшигини қаттиқ силкитиб очиб, қўлимга тушган бирор нарса билан адабини бермоқчи бўлганимда, ўша алвасти қўрққанидан бўлса керак, эшикни қаттиқ ёнган эди, қўлим тирсақдан эшик оралигида қолиб мажақланди.

Мен бўлсам, эшик олдида онадан келиб, бор овозда кичкираман, ичкаридан унинг пудели бор овозда воввуллайди. Ҳўрлигим келиб кетди. Бу ҳақда доктордан коғозим бор, ҳозир ҳам яраларимни қайта боғлаганда қон оқиб турибди.

Юқорида қайд қилинган шубҳали квартиралардан бўлак «Қувноқ водий» номли қовоқхона ҳам улардан баттар хавфли. Ўша ерда менинг башарамга тушириб, бурчакка тиқиб қўйишди.

Мен эса уларнинг қадахчасини кўрганим ҳам йўқ, синдирганим ҳам йўқ.

— Қадахчани синдирганим йўқ, дедим. Қўйинглар, граждандлар, бутербродимни еб олай, дедим.

Улар бўлса бутербродга яқин йўлатмасдан мени у ёнга судрашади, бу ёнга судрашади. Ниҳоят, эшиккача судраб келиб, ташқарига ташлашди. Бутерброд бўлса столда ётарди. Йиғла-сиқта — бир пул.

Яна ҳалол бир гражданин сифатида шуни маълум қиламанким, Варька Петрова жуда шубҳали ва енгилеёқ қиз. Варькага яқинлашсам, у мендан жирканади.

Юқорида номлари зикр этилган шахсларни қамашингиз, ёки истаганингизни қилишингиз мумкин.

Энди яна шуни маълум қиламанким, бир маслакдош сифатида ёзган аризам ҳар томонлама текширилиб, турли хил унсурларга қарши ўт очилган, ҳақиқатни айтганим учун штат қисқарди баҳонаси билан камина ишдан бўшатишганман.

Яна шуни илтимос қиламанким, «Қувноқ водий» қовоқхонаси ҳозирча ёпиб ташланмасин. Чунки ҳозир бетобман, қимирлашга ҳолим йўқ. Шубҳасиз, тез орада тузалиб, ҳаракатга кириб қоларман. Ахир, бутерброд учун ҳам пул керак бўлади.

1924

Табиат ўйинлари

Албатта, ҳамма ҳам пойтахтда яшайвермайди. Айрим, нисол учун, майда одамлар «Балиқчилар посёлкаси»да бемалол яшашлари мумкин.

Пойтахтга нисбатан бу станцияда шарт-шароит, албатта, унчалик яхши эмас. Айтайлик, у ерда кенг проспектлар йўқ. Станциядан чиқишинг билан шпаллар устидан юриб кетасан. Агар шпалдан юришни истамасанг — бир умр вокзалда ўтиравер.

Бизларнинг бир танишимиз, «Балиқчилар посёлкаси»нинг туғди-битдиси иттифоқо бир куни чидай олмасдан сайрга чиқди. Баҳор эди.

Шунақа, вокзалдан чиқиб, шпаллар устидан юриб кетди. Баҳоррўя эди. Апрель. Пасха ҳайити арафаси.

У шпаллар устидан юриб кетди. Йўлни ўзингиз била-

сиз — шпаллар устидан юрилади. Бунинг устига яна бахорги лойгарчилик, ҳаммаёқ кўлмак. Салгина четга бурилсангиз, ўнгай эмас — шўнгиб кетишингиз мумкин. Негаки баҳор. Бутун табиат эриб, гўё сув бўлиб оқяпти.

Шундай қилиб, бизнинг танишимиз темир йўл устидан кетиб боряпти. Йўл бўйи бир нималарни орзу қилади. Айтдим-ку, бу воқеа баҳорда бўлиб ўтган деб. Пасха ҳайитидан кейинроқ апрелнинг охирлари эди. Қушлар қанот қоқиб парвоз қилади. Ҳаммаёқни уларнинг сайроғи тутиб кетган. Ҳаво эса ниҳоятда зўр.

Бизнинг танишимиз кетиб бораркан ўз-ўзича, қушларга маза-да, тепада туриб сайрайверади, агар уларни ҳам шпаль устига қўйиб юборсанг овози ўчса керак, деб ўйлайди.

У шундай деб ўйларкан, беихтиёр бир четга қоқилиб кетди. Очигини айтиш керак, бу баҳордаги гап. Пасха ҳайити, намгарчилик.

Бир чеккага қоқилиб кетаркан, оёғи билан чуқурга тушиб, нақ тиззасигача сувга ботди.

Танишимиз оёғини тортиб олди. Ранги кум-қўйт учган.

«Яхшиямки, хоним билан эмас эканман,— деб ўйлади.— Хоним бўлганда борми, нақ шармандалик бўларди. Иблис, оёғим шилта ҳўл. Нима оқяпти. Иштонбоғим ҳам очилиб кетди, шекилли. Нималардир осилиб турибди. Этиклар иккинчи йил тозаланмаган. Песи чиқиб кетган. Шармандалик!»

Танишимиз ниҳоятда хафа бўлиб кетди.

«Ҳали шунақами,— деб ўйлади,— сувдан тўсиқ қилмоқчимисизлар? Давлат қурилиши йўлига-я? Сизларча шпаллар чириб кетса майлими? Халқ гарқ бўлса ҳам майли экан-да? Худди ана шундай деб ёзамиз».

Танишимиз уйига қайтди. Ечинди. Ечина солиб ёзишга ўтирди.

Фош қилувчи кичик бир мақола ёзди. Мақолани «Қизил газета»га жўнатди. Қурилиш йўлидан ўтаётганда сувга шўнгиб кетгани, эҳтимол у ерда шпаллар чириётгани ва ҳоказолар ҳақида...

Мазкур мақола апрелнинг охирларида босилиб чиқди.

Ана шунда даҳшатли бир шиддат билан асосий воқеалар бошланиб кетди.

Мақолани ўқиғунларича, уни бошқармада муҳокама қилгунларича, энг охирда комиссия тузгунларича — ўн тўрт йил ўтиб кетди.

Кўп эмас, сал камроқ вақт ўтди. Лекин ҳозир вақт деганлари жуда тез ва шиддат билан ўтади. Ҳар бир кун бир йилга тўғри келиши мумкин.

Бир сўз билан айтганда, июлнинг бошларида йўлни текшириш учун «Балиқчилар посёлкаси»га комиссия келди.

Келишди. Текширишди, кип-қизил ёлғон. Сувдан асар ҳам йўқ. Аксинча, ҳаммаёқ чапг. Иссиқ. Саратон ўртасидек ёшиб ётибди.

Комиссия, одамлар нақадар алдоқчи бўлиб кетишган, деган хулоса чиқарди-да, захархона қилиб, жўнаб кетди.

Июлнинг бошларида газетада раддия эълон қилинди. Ҳаммаси ёлғон ва уйдирма, деган маънода. Умуман, станцияда ҳеч қанақа сув йўқ. Ҳатто графинда ҳам.

Бошқармада ҳозир ҳам бизнинг танишимизни ёлғончи, деб ўйлашади.

Ўйлашса ўйлайверишсин. Ҳаётда адолатли бўлган яхши-да.

1924

Бемор

Анисья қишлоқ касалхонасига ўттиз чақирим йўл босиб келди.

Тонг оқармасдан йўлга чиқиб, тушлиқда бир қаватли оппоқ бино олдига келиб тўхтади.

Зинапояда ўтирган дехқонча кийинган кишидан:

— Жарроҳ қабул қиляптими?— деб сўради.

— Жарроҳми,— деди у қизиқувчан тикилиб,— нима, касалмисан?

— Касалман,— деди Анисья.

— Мен ҳам касалман, қароғим.— деди дехқон.— Сўк ошидан бўкиб қолдим... Еттинчи бўлиб ёзилганман.

Анисья отни новдага боғлаб, касалхонага кирди.

Ушоққина, кекса ва ниҳоятда машҳур фельдшер Иван Кузьмич касалларни қабул қиларди. Атроф-теварақда ҳамма уни яхши билар, таърифини келтиришар ва ҳеч қандай сабабсиз жарроҳ, деб аташар эди.

Анисья жарроҳ ўтирган хонага кириб, чуқур таъзим қилди ва стул чеккасига омонат чўнкайди.

— Касалмисан?— деб сўради Иван Кузьмич.

— Касалман,— деди Анисья,— аъзон баданим тўла дард. Устихонларим сирқираб оғрийдди. Юрагим ҳам бутунлай зардобга айланаётгандек.

— Нима учун? Қачондан бери?— дея фельдшер бепарво сўради.

— Куздан бери, Иван Кузьмич. Эрта куздан бери. Кузда мазам қочиб қолди. Эрим Дмитрий Наумич шаҳардан келгандан бери касалман, денг. Чунончи у келганда стол ёнида хамирдан кулча ясаб ўтирувдим. Дмитрий Наумич шу хил кулчани жуда ёқтиради. Энди бўлса, Дмитрий Наумич қаерда бўлса экан деб ўйлайман? У шаҳарда, советларга депутат...

— Кечирасан, заифа,— деди фельдшер,— алдасанг майин-ю, лекин ишонтираман, деб ўйлама. Қанақа касалсан ўзи?

— Лйтяпман-ку,— деди Анисья,— стол ёнида туриб, кулча ясаётган эдим... Бир пайт Агафья хола бамисоли қўй ҳайдагандай қўлларини ҳаракатлаштириб, чошиб келяпти. «Югур Анисьякажон,— дейди,— югур тезроқ. Шаҳардан эринг келди, қўлида ҳасса, халта кўтарган, кўчада турибди». Юрагим қинидан чиқиб кетаёзди. Оёқларимда мадор қолмади. Лалайиб, кулча ясаб турибман, денг... Кейин кулчани ташлаб, ҳовлига чошиб чиқдим. Ҳовлида қуёш нурлари жимирлаб турибди. Ҳаво мусаффо. Чанда — оғилхонадаги сариқ бузоқча думчаси билан пашша кўрийдди. Бузоқчага қарайман, кўзчалари ёшланиб турибди. Дмитрий Наумич сариқ бузоқчани кўрса қувониб кетса керак, деб ўйлайман...

Фельдшер қовоғини солиб:

— Кечирасан, бўладиган ишдан гапир,— деди.

— Гапиряпман-ку, айланай, Иван Кузьмич,— деди,— фақат аччиғингиз чикмасин. Ҳаммасини гапираман... Дарвозадан югуриб чиқдим. Қарасам, биласизми, чапда — черков ёнида эчки юрибди, хўроз қанот қоқяпти, ўнг томондаги ўрта йўлдан эса Дмитрий Наумич келяпти. Унга қараб тош қотдим. Юрагим ўйнаб, ҳикичоқ тутиб қолди. Вой, художоним-эй, деб ўйлайман! Вой, кўнглим айниб кетяптими, деб ўйлайман.

У бўлса босиқ, майда қадам ташлаб келяпти. Соқоллари ҳавода майин силкинади. Эгнида шаҳарча қўйлак. Оёғида мардона ботинка... Ботинкани кўришим биланоқ ичимдан бир нима узилиб кетгандек бўлди. Вой, наҳотки мендай бир бесавод хотин шу хил илғор, совет денутатига тенг бўлсам деб ўйлайман... Девор ёнида овсарлардек қоғиб қолибман, оёғимши кўтара олмайман. Қўлим билан деворни ушлаб туравердим. У бўлса, яъни Дмитрий Наумич, совет денутати бир-бир босиб менга яқин келиб саломлашди.

«Салом, Анисья Васильевна, дейди. Неча қишу, неча ёз Сиз билан кўришмадик...» дейди.

Мен тентак бўлсам, Дмитрий Наумичнинг қўлидан тўр-

вани олиш ўрнига унинг ботинкаларига қараб миқ этмай тураверибман. Вой, эс-хушимни олиб қўйди, бу эркак, деб ўйлайман. Ботинка кийибди. Шаҳардагилар билан ҳатто комсомол қизлар билан ҳам гаплашса керак.

Дмитрий Наумич йўғон овозда:

«Э, шунақаман, де. Жуда подонсан-да Анисья Васильевна, дейди, энди мен сен билан нима ҳақда гаплашсам экан. Мен,— дейди,— шаҳарли одам бўлсам, советларга депутат бўлсам. Мен-ку, эҳтимол, арифметикадан тўрт амални биларман. Ўнли каср ҳақида гапиришни биламан... Сен бўлсанг бунақасан! Ҳатто оқ қоғозга ўз фамилиянгни ёзиб, қўл қўйишни ҳам билмайсан. Менинг ўрнимда бошқа хили бўлса, шу подонлигинг ва саводсизлигинг учун сени бемалол ташлаб кетган бўларди».

Мен деворга суянганча, майли, Дмитрий Наумич, нима қилай, бўлганим шу, ташлаб кетиш Сиз учун ҳеч гап эмас, дедим.

У қўлларимдан тутиб, юната бошлади.

«Ҳазиллашдим, Анисья Васильевна. Қўйинг энди кўпам ўйламай. Ўзим шундай. Қўйсангиз-чи...»

Юрагим қайта ўйнаб, хиқичоқ тута бошлади.

«Дмитрий Наумич, хотиржам бўлинг, мен ҳам албатта тўрт амал ва ўнли касрни ўрганишим мумкин, ёки ошноқ қоғозга фамилиямни ёзиб, қўл қўйишни ҳам. Мен Сиздай саводхон кишини уялтириб қўймасман...» дедим.

Фельдшер Иван Кузьмич стулдан туриб, хонада юра бошлади.

— Валдираш ҳам эви билан-да,— деди.— Айт, касалинг нима?

— Касалимми? Ҳозир тузукман. Иван Кузьмич. Анча енгил тортиб қолдим. Соғлиқдан нискоятим йўқ... У, Дмитрий Наумич бўлса: «Ҳазиллашдим», дейди. Бо яна хазил эмин.

— Албатта хазил-да,— деди фельдшер,— хазил бўлмай нима? Ҳандори берайми?

— Э, йўқ.— деди Анисья,— маслаҳатларинг учун раҳмат сенга, Иван Кузьмич. Қундай енгил тортиб қолдим. Чин дилдан раҳмат. Омон бўл.

Анисья бугдой солинган туғунни столда қолдириб, эшикка йўналди. Кейин орқага ўтирилди.

— Иван Кузьмич, ўнли каср керак менга... Уни касрдан билсам бўлади? Ёки ўқитувчини излаб борсаммикин?

— Ҳа, ўқитувчининг олдига бор,— деди фельдшер хўрсиниб,— албатта ўқитувчига. Унинг медицинага алоқаси йўқ. Анисья чуқур таъзим қилиб ташқари чиқди.

Гражданлар, айтишларича Америкада ҳаммомлар олий даражада экан.

Мисол учун, у ерга миждоз келиб, кийимларини махсус яшчиққа ташлаб, ўзи бемалол ювинишга ўтиб кетавераркан. Ҳатто номер ҳам олмайди, у-бу нарсам йўқолмасмикин, ўғирлашмасмикин, деб хавотирланмайди ҳам.

Айрим беҳаловат америкалик тошилиб қолса, ҳаммом-чига:

— Қараб тур, гут бай!— дейди.

Тамом-вассалом.

Шу америкалик чўмилиб чиққач, унга ювилиб, дазмолланган топ-тоза ичкийим беришади. Пайтавасини айтинг, қордан ҳам опшоқ. Иштонлар тикилган, ҳатто ямаб қўйилган. Мацца!

Биздаги ҳаммомлар ҳам жойида. Бироқ андак ёмонроқ. Ҳар қалай, ювинса бўлади.

Бизда фақат номерлар чатоқ. Аввалги шанбада ҳаммомга бордим (Америкага боролмайман-ку, деб ўйладим), менга иккита номер беришди. Биттаси — ичкийимларга, иккинчиси — пальто билан қалшоқ учун.

Қип-яланғоч одам номерни қаерига қўяди? Осадиганмих бўлмаса? Чўнтак йўқ. Ҳаммаёқ — қорин ва оёқдан иборат. Нима қилсам экан? Соқолга боғлаб бўлмаса?

Иккала калитни бирданига йўқолмаслиги учун ҳар бирини биттадан оёғимга боғлаб олдим. Ҳаммомга кирдим.

Номерчалар оёқларимда чайқалиб боряпти. Юриш ноқулай. Юрмасликнинг иложи йўқ. Чунки тоғора керак. Тоғорасиз ювиниб бўларканми? Қип-қизил бошоғрик.

Тоғора излайман. Қарасам, бир гражданин учта тоғорада ювинаяпти. Биттасига оёқларини тикиб олган, иккинчиси билан бошига сув қуймоқда, учинчисини ўғирлаб кетмасинлар, деган мақсадда чап қўли билан маҳкам ушлаб турибди.

Учинчи тоғорани ўзимга олиш учун қўл чўзган эдим, ҳалиги гражданин:

— Ҳой, нима қилисан ўзи,— дея ўшқирди,— нега бировнинг тоғорасини ўғирлайсан? Қалланга шу тоғора билан тушираман — туғилганингга пушаймон бўласан. Мен ҳам:

— Подшонинг даврлари ўтиб кетган,— дедим,— калла-

га тоғора билан туширсанг. Бу — шахсиятпарастлик,— дедим,— эгоизм. Ахир бошқалар ҳам ювиниши керак-ку. Хар қалай театрга келмаганмиз,— дедим.

У ювиниб туриб орқа ўгрилди.

«Унинг тепасида туриш яхши эмас,— деб ўйладим.— Энди қасдма-қасдга атайлаб уч кун ювиниши мумкин. Нарн кетдим.

Бир соатлардан кейин қарасам, аллақандай бир амаки эси оғиб, қўлидан тоғорасини тушириб юборди. У совун учун эгилдими ёки ўзича хаёл суриб қолдими, буниси менга қоронғу. Фақат унинг тоғорасини дарҳол ўзимники қилдим. Энди тоғора бор, лекин ўтирадиган жой йўқ. Тик туриб ювиниш ҳам ювиниш бўпти-ю, қип-қизил бошоғриқ. Тик турганча, қўлимдаги тоғора билан ювина бошладим. Атрофда модарзот одамлар зўр бериб кир чайқашади. Биров шимини ювади, иккинчиси иштоини совунайди, учинчиси яна алла бир нарсани зўр бериб товлайди. Палакатлар, ҳозиргина ювиниб бўлмасданоқ яна ифлос қилишади. Кўлмакни сачратишади, аблаҳлар. Кир ювишдан шунақа шовқин-сурон эшитиладики, ҳатто ювингинг ҳам келмай қоларкан. Совунни қаерга тушириб юборганингни эшитмай қоларкансан. Қип-қизил бошоғриқ.

«Қуриб кетсин, бу ботқоқлик. Яхшиси уйда ювинаман», деб ўйладим.

Ҳаммомга қираверишдаги хонага чиқдим. Ичкийимлар учун берилган номерни узатдим. Қарасам — ҳаммаси ўзимники, фақат шим меникимас.

— Гражданлар,— дедим.— Ахир меникининг ана бу ерида тешиқ бор эди. Бунда эса мана қаерда!

Ҳаммомчи:

— Биз тешиқлар учун қўйилмаганмиз,— дейди,— бу ер Сизга театр эмас.

Яхши. Ўша шимни кийиб, пальтога ўтдим. Пальтони беришмади — номер талаб қилишди. Эсим курсини. Номер оёғимда боғлоқлигича қолибди. Қайта ечинишга тўғри келди. Шимни ечиб, номерни изладим — йўқ, номер йўқ. Оёғимда боғланган ип турибди, лекин қогозча йўқ. Қогозча ювилиб кетибди.

Ҳаммомчига ипчани бердим — рад этди.

— Ипчага бермайман,— деди.— Хар бир гражданин шу хил ип келтириб, биттадан пальто олиб кетаверса, биласанми нима бўлади? Кутиб тур, одамлар тарқалсин, қолганини сенга бераман.

— Жон ука, айтиб бўлмайди, бирорта ярамаси қолсачи?— дедим.— Бу ер театр эмас-ку. Яхшиси белгиларига

қараб берақол. Бир чўнтаги йиртиқ, бошқа чўнтаги йўқ,— дедим.— Тугмаларига келсак,— дедим,— юқори тугмаси бор, пастдагилари узилиб тушган.

Ҳар қалай берди. Ҳатто ипчани ҳам олмади.

Кийиниб, ташқарига чиқдим. Эсим қурсин. Совунни унутиб қолдирибман.

Изимга қайтдим. Пальто билан киришга рухсат этишмаскан.

— Ечининг!— дейишди.

Мен:

— Учинчи марта ечина олмайман, гражданлар,— дедим.— Бу ер театр эмас-ку, ахир. Ҳеч бўлмаса совуннинг пулини тўланглар.

Беришмади.

Беришмаса — керак эмас. Совунни олмасдан жўнадим.

Ҳурматли ўқувчи, эҳтимол, бу ҳаммомнинг қасрдалиги билан қизиқар? Қаерда у? Адреси?!

Қанақа ҳаммом? Қанақа бўларди — оддий, бир чақалик.

1924

Асабий кишилар

Яқинда бизнинг коммунал квартирамизда муштлашув содир бўлди. Муштлашув ҳам эмас, бутун бошли жанг. Қаерда денг? Глазова ҳамда Борово бурчагида.

Албатта, чин дилдан муштлашишди. Охирда инвалид Гавриловнинг калласини мажақлашга сал қолди.

Бунинг асосий сабаби — халқнинг ниҳоятда асабийлигида. Арзимаган нарсага жаҳли чиқади. Қизишади. Шунинг оқибатида, қоронғида қолгандек ур-йиқит бошланади.

Бу, албатта, гражданлар урушидан кейин халқнинг асаблари бутунлай ишдан чиққанлиги оқибати, дейишади. Эҳтимол, шундайдир, бироқ бу ғоядан инвалид Гавриловнинг калласи ҳали-вери тузалмаса керак.

Мана бундай, Мария Васильевна Шипцова деган шу уйда яшовчи бир аёл кеч соат тўққизда ошхонага кириб, примусни ёқади. Биласизми, у хамиша шу вақтда примусни ёқарди. Чой ичарди, компресс қўярди.

Шундай қилиб, у ошхонага киради. Примусни олдиға

қўйиб ёқмоқчи бўлди. Қуриб кетгур ҳадеганда ёнавермайди.

«Бу адо бўлгур нега ёнамаса экан? Ёки кир тутдимикин, бу сабил қолгурин!» деб ўйлайди.

У чап қўлига махсус нинани олади ва тозаламоқчи бўлади.

Чап қўлига махсус нинани олиб тозаламоқчи бўлиб турганда, бошқа бир қўшни аёл Дарья Петровна Кобилина қараса — унинг нинасини олишяпти, чидаб тура олмади.

— Ҳурматли Мария Васильевна,— дейди у,— айтмоқчи, яхшиси ёинки ўз жойинга қўйсангиз.

Бу сўздан Шишцова гур этиб ёнди ва:

— Марҳамат, Дарья Петровна,— деди,— ежикингиз бошингиздан ордона қолсин. Ежикингизни олиш уёқда турсин, унга қўлимни теккизишга ҳазар қиламан.

Бу сўзлардан Дарья Петровна Кобилина ҳам албатта гур этиб ёнди. Улар ўзаро айтиша бошлашди. Уларнинг сантак-мантаки шовқин-суронга, тўс-тўполонга айланди.

Шовқинга сабабчи махсус нина эгаси Дарья Петровна Кобилинанинг эри Иван Степанич жуда бакувват, ҳатто қориндор, бунинг устига асабий бир киши эди.

Ана шу Иван Степанич пайдо бўлди.

— Мен,— деди у,— роппа-роса ўтгиз икки сўм учун эртадан-кечгача кооперацияда бамисоли филдай ишласам, харидорларга кулиб туриб, қолбаса тортиб берсам, ҳалол меҳнатимдан пул жамғариб ежик сотиб олсаму ундан бошқаларнинг сўрамай-нетмай фойдаланишларига сираям рози эмасман.

Шунда ежик атрофида баттар шовқин-сурон кўтарилди. Барча қўшнилари ошхонага ёприлиб киришди. Тиқилинч. Инвалид Гаврилич ҳам пайдо бўлди.

— Нима гап,— деди у,— шовқин бор-у, муштлашув йўқ?

Шу сўзлардан кейиноқ муштлашув бошланиб кетди.

Ошхона муштлашувга мосланмаган, денг. Тору-танг. Ҳаммаёқда кастрюлька ва примуслар. Айланиб ҳам бўлмайди. Бунинг устига йиғирма киши кириб олган. Масалан, бировнинг бетига тупурмоқчи бўлсанг, уч кишининг башараси ювилади. Қисқаси, ҳаммага урила-урила охири йиқилиб тушасан. Оёқсиз инвалидга эса йўл бўлсин. Уч оёқлаб полда туришига ҳечам имконият йўқ эди.

Шунга қарамай, қуриб кетгур, қалампирдон инвалид олдинга интилади. Ежикни эгаси Иван Степанич:

— Қоч, Гаврилич,— деди,— нима қиласан аралашиб, охирги оёғингни ҳам узиб ташлашади.

— Майли,— дейди Гаврилич,— оёқдан ажралсам ажрала қолай. Лекин бу ҳолда ҳеч қасқа кетмайман. Чунки ҳозир менинг бутун иззат-нафсимни қора қонга бўяшди.

Ҳақиқатан ҳам худди шу оннинг ўзида кимдир унинг башарасига мушт туширди. Лекин у чекинмади, баттароқ олдинга интилди. Шу аснода яна кимдир кастрюлька билан инвалиднинг калласига туширди.

Инвалид шилқ этиб полга думалади. Ичкиб ётди.

Шунда қандайдир бир текинхўр милицияга чопди.

Милиционер пайдо бўлди.

— Гўр-чўпингни ҳозирлайвер, иблислар, ҳозир отиб ташлайман!— дейди у.

Ана шу даҳшатли сўзлардан кейин халқ бир оз ўзига келгандек бўлди. Уй-уйинга тарқалишди.

«Қаранг-а,— деб ўйлашди,— арзимаган нарса учун муштлашиб ўтирибмиз-а, ҳурматли ўртоқлар?»

Халқ уй-уйинга тарқалди, фақат инвалид Гавриличгина тарқамади. Биласизми, у полда ғужанак бўлиб ётарди. Бошидан эса қон сизғирди.

Ана шу воқеалардан икки ҳафта ўтгач, суд бўлди.

Халқ судьяси ҳам асабий бир киши экан — огоҳ-лантиришдан нарига ўтмади.

1924

А к т ё р

Бу — ҳақиқий бўлган воқеа Астраҳанда рўй берган. Бу ҳақда менга ҳаваскор актёр ҳикоя қилиб берган эди. Мана бундай.

«Гражданлар, сиз мендан актёр бўлганмисиз, деб сўра-япсизми? Бўлганман. Театрда ўйнаганман. Санъатнинг шу турига тўқнаш келган эдим. Бу ёғи уч пулга қиммат. Ҳеч қанақа улуглик-пулуглиги йўқ.

Албатта, чуқурроқ ўйлаб кўрилса театр санъатида унча-мунча яхши томонлар ҳам йўқ эмас.

Айтайлик, саҳнага чиқишинг билан барча томошабин-лар сенга қарайди. Томошабинлар орасида — танишлар, хотин томон қариндошлар, кўни-кўшнилар бўлади. Қара-санг — партердан кўз қисиб, кўркма, Вася, бўш келма, деб тургандай. Сен бўлсанг — ташвишланманглар, граж-

данлар, дегандек имо қиласан. Биламиз. Бизда ҳам ақл-фаросат бор.

Агар чуқурроқ ўйлаб кўрилса бу касбнинг ҳеч қандай яхши томони йўқ. Баъзан қонингга ташна бўлиб кетасан.

Бирда «Ким айбдор?» деган пьесани кўйдик. Аввалги ҳаётдан олиб ёзилган. Жуда кучли пьеса. Шу пьесанинг бир пардасида ўғрилар томошабинлар кўзи олдида савдогарни тунашади. Жуда табиий чиққан. Савдогар оёқлари билан тепинади, бор овозда дод солади. Шунга қарамай, уни тунашади. Даҳшатли пьеса.

Хуллас, шу пьесани кўйдик.

Спектакль бошланишидан олдин, савдогар родини ўйновчи ҳаваскор ичиб қолса бўладими. Иссиқда шундай пишиб-етилиб қолибдики, савдогар родини ўйнаш у ёқда турсин, оёғида зўрға турибди. Бу ҳолда рампага чиқса, маст туядай электр лампочкаларини тонтаб ташлаши аниқ.

Режиссёр Иван Палич:

— Иккинчи пардада уни чиқариб бўлмайди,— деди менга.— Бу барча лампочкаларни босиб, синдириб ташлайди. Жон ука, балки унинг ўрнига ўзинг чиқарсан? Нодон томошабинлар билиб ўтиришибдими.

— Йўқ, граждандар, яхшиси сўрамай қўяқолинглар,— дедим,— рампага чиқа олмайман. Ҳозиргина иккита тарвуз едим. Ўзимни жуда лоҳас ҳис этипман.

У бўлса:

— Жон ука, бир ёрдам қил,— дейди,— ҳеч бўлмаса бир пардага чиқ. Эҳтимол, унгача ўша касофат ўзига келиб қолар. Маданий-оқартув ишимиз барбод бўлмасин.

Зўрға кўндиришди. Рампага чиқдим.

Пьеса давом этаётганда ўз костюм-шимимда сахнага чиқдим. Фақат бошқа кишининг соқолини ёпиштириб олганман. Томошабинлар аҳмоқ бўлса-да, ўша заҳоти мени таниб қолишди.

— А, чиққан Вася-ку,— дейишди,— кўрқма, ҳа, балли, бўш келма...

Мен:

— Нимадан кўрқаман, граждандар,— дедим,— шундай мушкул вазиятда бўш келиб бўларканми? Артист каттиқ кайф қилиб қолибди, рампага чиқа олмайди. Ўлгудек маст.

Кўриниш бошланди.

Савдогар сахнасини ўйнашга киришдим. Талончилардан ҳимояланиш мақсадида оёқларимни ишга солдим, бор

овозда қичқирдим. Ҳаваскорлардан кимдир ростакамига менинг чўнтагимга қўл солганини сезиб қолдим.

Костюмнинг чўнтагини маҳкам ушлайман. Артистлардан орқа ўгрлдим. Бўлмади. Уларнинг башарасига туширдим. Азбаройи савоб!

— Яқин келманглар, аблаҳлар,— дейман,— яхшиликча айтилман!

Улар бўлса пьеса давомида тунашгани тунашган. Ҳамёнимни (ўн саккиз червон бор эди) тортиб олиб, соатимга ёпишишди.

Энди баланд овозда қичқира бошладим.

— Қоровул! Гражданлар, ахир ростакамига тунашяпти.

Бу катта муваффақият келтирди. Аҳмоқ томошабинлар хаяжондан чапак чалишади. Қичқаришади:

— Яна, бўш келма, Вася! Ур, тушур тумшугига! Сол, калласига тушир, аблаҳларнинг.

Мен бўлсам жонҳолатда:

— Фойдаси йўқ, оғайнилар!— дея қичқираман ва бошимни олиб қочаман.

Қарасам — қонга беланган бир ҳаваскор ўзини четга олди. Қолганлари, йиртқишлар менга баттарроқ ташланишди.

— Оғайнилар,— дея қичқирдим,— ахир бу нима деган гап. Ахир, мени ўлдириб қўйишади-ку.

Шу пайт кулисан режиссёр кўринади.

— Яша, Вася.— дейди.— ролни жуда қотириб ўйнаясан! Офарин! Шундай давом этавер.

Қарасам — дод-войим фойда бермаяпти. Қанақасига додламай, ҳаммаси пьесанинг муваффақиятига хизмат қилмоқда.

Тиз чўкдим-да:

— Оғайнилар,— дедим,— режиссёр,— дедим.— Иван Палич!— дедим.— Ахир тоқатим қолмади. Пардани туширинглар! Охирги чақаларимгача шилиб кетишди-ку!

Шунда кўлгина театр мутахассислари бу сўзларнинг пьесада йўқлигига, унинг кулисан айтилаётганига тушуниб етдилар. Суфлёрга раҳматки, ниҳоят у ҳам ўз каттагидан чиқиб келди.

— Гражданлар,— дейди у.— ҳақиқатан ҳам савдогарнинг ҳамёнини ўғирлаб кетишибди.

Парда туширилди. Кўзачада менга сув келтиришди. Ичдим.

— Оғайнилар,— дейман,— режиссёр Иван Палич. Бу нима деган гап? Пьеса давомида кимдир менинг ҳамёнимни олиб кетди-ку.

Ҳаваскорларнинг ҳаммасини тинтиб чиқишди. Фақат пулни топиша олмади. Бўм-бўш ҳамённи кимдир кулисга ташлаб кетибди.

Шундай қилиб пулни қуриштишди. Адойи тамом қилишди.

Яна сиз санъат дейсиз-а? Биламиз! Бизам ўйнаганмиз!»

1925

Кризис

Яқинда, граждандар, кўчамизга бир арава гишт олиб келишди. Худо ҳаққи!

Биласизми, қувончдан юрак ўйноғи бўлиб қолдим. Чунки, қурилиш бўлади-да, биродарлар. Гиштни бекорга келтиришмайди-ку. Демак, қаергадир уйча қурилади. Туф-туф, кўз тегмасин — бошлаб юборилди.

Кўп эмас, эҳтимол йигирма йиллардан сўнг ҳар бир киши учун алоҳида хос хона бўлади. Аҳоли ҳам унчалик кўнаймайди, зотан ҳаммага камида икки мартадан аборт қилишга, гоҳида башарасига қараб ҳатто уч мартагача руҳсат этилади. Ванналик квартирага нима етсин?

Ана ўшанда мазза қилиб яшаймиз-да, граждандар! Айтайлик, битта хонада ухласак, иккинчисида меҳмонларни қабул қиламиз, учинчи хонада эса яна бошқа ишлар... Иш ҳам дейсизми? Шундай эркин замонда иш топилмай қолибдими?

Ҳозирча квадрат майдон масаласи бирмунча қийинроқ. Кризис туфайли анча таъглик рўй бермоқда.

Мен, оғайнилар, Москвада яшардим. Яқинда у ёқдан келдим. Ўша кризисни бошимдан кечирдим.

Билсангиз, Москвага тасодифан келиб қолгандим. Нарса-қорам билан кўчада юраман. Шундай жонга тегдики, яшаш у ёқда турсин, ҳатто нарсаларни қўйишга ҳам жой йўқ.

Биласизми, икки ҳафтача наrsa-қорам билан кўчаларда тентираб юрдим. Соқолларим ўсиб кетди, нарсаларимни йўқотдим. Ҳар қалай, нарсасиз юриш анча осон экан. Тураржой излашга тушдим.

Ниҳоят, бир уйда зинапоядан тушаётган кишига дуч келдим.

— Ўттиз сўм эвазига сизни ваннага квартирага жойлаштиришим мумкин,— деди.— Шоҳона квартира... Учта ҳожатхона...Ванна...Яна ваннада яшаса ҳам бўлади, деразаси бўлмаса-да, эшиги бор. Қўл остингда сув, истасанг ваннани лиммо-лим қилиб, қунбўйи шўнғи.

— Ҳурматли ўртоқ, мен сизга балиқ эмасман,— дедим.— Шўнғишга ҳам муҳтож эмасман. Қуруқликда яшасам ҳам бўлаверади. Намгарчилик учун жиндай кечинг.

У бўлса:

— Жон деб кечардим-у, лекин қўлимдан келмайди, ўртоқ,— деди,— умуман менга боғлиқ эмас. Квартира коммунал хўжаликка қарашли. Бизда ваннанинг баҳоси ҳам қатъий қилиб қўйилган.

— Хўп, унда нима қиламиз?— дедим.— Майли. Мендан ўттиз сўмни ундириб, тезроқ киритинг, уч ҳафтадан бери тик оёқдаман.— бунақада ўлиб қолмай, деб қўрқаман.

Хўп, яхши. Қўйишди. Яшай бошладим.

Ванна чинакамига шоҳона. Қаерга қадам қўйма, ҳаммаёқ мрамор — ванна, колонка ва жўмрақлар ялтирайди. Тўғриси, қаерга ўтиришни ҳам билмайсан. Қирғоққа ўтириб бўларканми, ўтирмоқчи бўлсанг мрамор ваннанинг ичига сирғалиб тушасан.

Тахтадан ўтиргич ясаб, яшай бошладим.

Бир ой ичида уйланиб ҳам олдим.

Биласизми, ёшгина, ширинзабон бир жонон тушди. Уйи йўқ экан.

Ваннахонада яшашимни кўриб, бу хил шароит ва оилавий бахтга тоб бера олмай, мени рад қилса, деб ўйладим. Йўқ, рад этмади, фақат жиндай хурпайиб олиб:

— Нима бўпти, олижаноб одамлар ваннада ҳам яшай-веради, — деди.— Ҳеч бўлмаганда мана буёғини тўсиб қўйса ҳам бўлади.

— Тўсса бўлади, гражданка,— дедим.— лекин, истикомат қилувчи иблислар йўл қўйишмайди. Улар ҳеч қанақа қайта қуриш мумкин эмас, дейишади.

Шундай, борича яшай бошладик. Бир йилга қолар-қолмас эр-хотин орамызда мурғаккина чақалоқ туғилди.

Унга Володька, деб ном бердик-да, яна яшайвердик. Шу ерда ваннада уни чўмилтирамиз, ўзимиз ҳам яшаймиз.

Биласизми, ишлар ҳатто аъло даражада. Чақалокни деярли ҳар кун чўмилтирсак-да, ҳечам шамолламайди.

Фақат бир нокулайлиги — коммунал уйда яшовчилар ҳар оқшом навбат билан ваннада ювинишади.

Шундай пайтларда бутун оиламиз билан коридорда туриб чиқамиз.

Шунда улардан илтимос қиламан:

— Гражданлар,— дейман,— шанба кунлари чўмилсангиз ҳам бўлар. Ҳар кунни чўмилиш зарил кептими? Ахир, тушунсангизлар-чи, бизлар ҳам яшашимиз керак-ку.

У муттаҳамлар-чи, кошки кам бўлса — ўттиз икки киши. Ҳаммаси бараварига тўнғиллашади, сўқинишади. Айримлари, башарангни дабдала қиламан, деб дағдаға қилишади.

Наилож, нима ҳам қила олардик.

Шундай, борича яшайвердик.

Анча фурсатдан кейин хотинимнинг онаси вилоятдан келиб, ваннахонага тиқилди. Бугқозони устига жойлашиб олди.

— Мен,— дейди,— анчадан бери неварамни аллалашни орзу қилиб юрардим. Бу бахтдан мени бенасиб этмасизлар.

Мен бўлсам:

— Қарши эмасман,— дедим,— аллаласангиз аллалайверинг, кампиршо. Ваннага сувни тўлдириб, неварангиз билан бирга шўнғисаларингиз ҳам майли.

Хотинимга эса:

— Эҳтимол, гражданоچка, бошқа қариндошларингиз ҳам келар,— дедим,— тортинмасдан аниғини айтаверинг.

— Бўлмасам-чи,— деди хотиним,— янги йил байрамида укам келса керак...

Унинг укасини кутмасданок Москвадан жўнаб кетдим. Оиламга пулни почта орқали жўнатиб турибман.

1925

Қашшоқлик

Шу замонда энг кўп такрорланадиган сўз қайси? Баракалла, жоним укам.

Мен сизга айтсам, шу замонда энг кўп такрорланадиган сўз. албатта, электрлаштириш.

Баҳслашиб ўтирмайман, Совет Россиясини электр билан мунаввар этиш бу жуда улуғ иш. Лекин ҳозирча бу соҳанинг ҳам айрим кераксиз томонлари бор экан. Пули қиммат демокчи эмасман, биродарлар. Сув текин. Кўп пул кетмайди. Бу ҳақда гапирмасам ҳам бўлади.

Мана нима ҳақда гапирмоқчи эдим.

Ўртоқлар, каминна жуда катта бир уйда истиқомат қилман. Бутун уй керосин билан ёритиларди. Бировларда кичикроқ, бошқа бировларда унча катта бўлмаган лампа, ҳеч нарсаи бўлмаганлар эса ўз кулбасини пондан қолган шам билан ёритади. Қисқаси, мусибат.

Яқинда шу уйга ҳам электр ўтказилди.

Биринчи бўлиб вакил ўтказди. Хўп, нима бўпти. Ўтказса ўтказибди-да. У жуда босиқ, ичимдан тои дейдиган киши. Аллақандай ўйчан ва ғалати юради.

Ҳозирча сир бермагандай.

Худди шу кезларда меҳрибон уйбошимиз Елизавета Игнатъевна Прохорова келиб квартираларини ёритишни таклиф қилиб қолди.

— Ҳамма ўтказди, ҳатто вакилнинг ўзи ҳам ўтказди. — деди.

Шундай қилиб, бизлар ҳам ўтказа бошладик.

Ўтказдик, буни қаранг, ё қудратингдан, мунча ёруғ. Ҳаммаёқ ифлос, суприцидлар сочилиб ётибди.

Авваллари эрталаб ишга кетиб, кечқурун қайтар, қоронғу тушмасдан аниқ-ташиқ чойингни ичиб ухлашга ётардинг. Керосин ёруғида ҳеч нарсаи кўрмасдинг. Энди-чи, светни ёқиб қарасак, уй ўртасида кимнингдир бир пой йиртиқ туфлиси, деворга ёпиштирилган гулқоғоз йиртилиб, осилиб қолган, бир томонда аллақандай латта-путталар, бир томонда чайинди идиш, стол устида напирое қолдиқлари, нон ушоқлари сочилиб ётибди, чироқ ёруғида ўзини тўрт томонга урган кана ва бургалар...

Ё қудратингдан! Қарасанг, юрагинг орқа тортиб кетади. Қоровул деб кичқирсанг ҳам бефойда.

Масалан, хона ўртасида чинтадан қилинган бир кресло бўларди. Ўзимча жуда яхши кресло бўлса керак, деб ўйлардим. Кечқурунлари баъзан унга ўтириб дам олардим. Энди бўлса, электр чироқни ёқиб бундай қарасам, ё қудратингдан, мана сизга кресло, ана сизга кресло. Ҳаммаёғи титилиб, йиртилиб, ичига чўкиб кетган. Бу антика креслога ўтиришга юрагим бетламайди.

Тузук яшамас эканман, деб ўйладим. Қараннинг ўзи бир азоб. Қўлимдан ишим тушиб кетаверади денг.

Қарасам, уйбошимиз Елизавета Игнатъевна ҳам анча қайғули, тўнғиллаб ошхонасида бир нималарини тартибга солиб юрибди.

— Қалай, йиғиштиряпсизми, ойишоша? — деб сўрадим.

У қўл силкиб қўйди.

— Биласизми, яхши йиғит, мен бу қадар камбағал яшайман, деб сира ўйламаган эдим.

Уйбошининг бисотиға қарадим, ҳақиқатан ҳам бечора

экан, деб ўйладим. Ҳаммаёқ ифлос, чиркин, латта-путталар айқаш-уйқаш, зах ва моғор ҳиди анқийди. Электр чироғи ёруғида ҳамма парса қават-қаватигача кўзга ташланиб турибди.

Юрагим сиқилиб уйга қайтдим.

Ҳонамга кириб чироқни ёқдим, завқ билан лампочкага тикилдим, сўнг каравотга чўқдим.

Кейин ўйлай-ўйлай ойлик маошдан оҳақ олдим, уни аралантириб ишга тушиб кетдим. Эски гулқоғозларни кўчириб, каналарини ўлдирдим, ўргимчак инларини сунуриб ташладим, эски креслонни ҳам чиқариб отдим, ҳаммаёқни оқартириб, қайтадан бўяб чиқдим. Уйга қараган сари руҳим сингил тортиб, қуйлагим келиб кетади.

Жудаям зўр бўлмаса-да, ҳар қалай ёмон чиқмади. Лекин оғайнилар, бекорга, фойдасиз пул сарфлаган эканман — уйбоши электр симини кесиб ташлади.

— Яхши эмас,— дейди,— электр чироғи ёруғида бутун қашшоқлик яққол кўзга ташланаркан. Бундай бечораликни ёритиб, каналарга кулги бўлиш зарил келтими.

Қанчалик ялиниб-ёлвормай, далилланга уринмай — бефойда.

— Истамасанг квартирадан кўчиб кет,— дейди,— электр ёруғида яшашни истамайман. Ремонт қилишга эса менда пул йўқ,— дейди.

Ахир, биродарлар, менга ҳам осон тутманглар, ремонтга шунча пул сарфлаб, энди кўчиб кетаманми? Бўйсунмасдан иложим йўқ.

Эҳ, биродарлар, электр бўлса яхши экан, лекин иккинчи томондан ёмон ҳам экан.

1925

Маъмурий манманлик

Бир бошлиқ ҳақида ҳикоя қилмоқчиман. Жуда ажойиб ва мўътабар зот.

Бахтга қарши, бу мўътабар зотнинг қайси шаҳарданлиги аниқ эсимда йўқ. Ўз вақтида мазкур бошлиқ ҳақида Харьков газетасида кичик бир мақола ўқиган эдим. Хотирам илма-тешик. Қайси шаҳарданлигини унутганман. Умуман, Харьковга яқинроқ эди.

Зотан, бунинг унчалик аҳамияти ҳам йўқ. Ўқувчиларнинг ўзлари қаҳрамонни аниқлаб олишлари мумкин.

Ҳар қалай. Дрожкин деган фамилияни эсласалар керак.

Шунақа, унчалик катта бўлмаган шаҳарчада, тўғрироғи, виждонан айтганда шаҳарда ҳам эмас, каттароқ бир қишлоқда бу воқеа содир бўлган.

Якшанба куни эди.

Кўклам, баҳор қуёши мўл-қўл нур сочиб тўрибди. Бутун борлиқ уйғонаётгандай. Гиёҳлар кўкара бошлаган пайт.

Бундай пайтларда албатта халқ кўчага ёғилиб чиқади. Деворларда қуёш нурлари жилоланади.

Халқ билан бирга маҳаллий милиция бошлиғининг ўринбосари Дрожкин ўртоқнинг шахсан ўзлари ҳам сайрга чиққанлар. Рафиқалари билан. Читдан тикилган ажойиб либос. Шляпа. Мўъжаз шамсия. Калишлар.

Улар ҳам оддий халқ қатори сайр қилиб юришибди. Ҳазар ҳам қилишмайди. Қўлтиклашиб, умуман йўлқадан оҳиста қадам ташлашади.

Собиқ Казначейский кўчасининг муюлишига бурилишди. Бироқ тўсатдан тўхтаб қолишди. Айтиш мумкинки, пиёдалар юрадиган умумий йўлқашнинг худди ўртасида чўчка юрибди. Айтиш мумкинки, етти пудча келадиган жуда йирик чўчка.

Чўчка қаердан келиб қолганини ит ҳам билмайди, бит ҳам. Лекин келиб қолгани ва жамоат тартибини бузаётгани аниқ.

Бахтга қарши, Дрожкин ўртоқ ўз рафиқаси билан шу ерда пайдо бўлиб қолди.

Ё парвардигори боқарам! Эҳтимол, Дрожкин ўртоқ чўчкага қарашга ҳазар қиларлар? Эҳтимол, хизматдан бўш пайтларида гўзалроқ бир табиат манзарасига қарашни истарлар? Чўчка-я. Буни қаранг. Ё парвардигори боқарам! Чўчка томонидан қилинган бу эҳтиётсизликка чидаб бўлармикин? Бу махлуқни ким кўчага чиқариб юборди экан? Ахир бунга қандай йўл қўйиб бўлади?!

Бунинг устига Дрожкин ўртоқ жуда кизикқон эди. Қайнаб кетди.

— Кимнинг чўчкаси бу? — дея қичқирди.— Илтимос, зудлик билан йўқотинглар уни.

Маълумки, ўткинчилар ўзларини йўқотиб қўйишди. Ҳамма жим.

Бошлиқ яна қичқирди.

— Купна-кундуз куни бу нима деган гап? Чўчка йўловчиларга суйканса, қадам босишга йўл бермаса. Ҳозир мен уни тўппонча билан саранжомлаб қўяман.

Шундай деганча, Дрожкин ўртоқ тўппончасини чиқарди. Омма орасида парокандалик бошланди. Айримлар, кат-

тароқ ҳарбий стажга эга бўлган, тажрибали йўловчилар ўзларини ўқдан ҳимоя қилиш мақсадида орқа чекиндилар.

Бошлиқ тепкини босмоқчи бўлиб турган эди, хотини аралашди. Рафиқаси:

— Петя, уни тўппонча билан отмай кўяқол,— деди.— Ҳозир у анови дарвозага кириб кетса ажаб эмас.

Эр бақириб берди:

— Оғзингни юм, бу сенинг гражданлик ишинг эмас. Милиция ҳаракатига аралашма!

Худди шу аснода дарвозадан кўримсиз бир кампир отилиб чиқди. Кампир югуриб келаркан, аланглаб бир нимани изларди.

— Вой, худойим-а,— деди у,— мана менинг тўнғизим қаёқларда юрибди. Уни тўппонча билан кўрқитманг, ҳурматли бошлиқ. Ҳозир олиб кетаман.

Дрожкин ўртоқ баттар қизишди. Эҳтимол, у табиатдан завқланишни истар, бу ерда бўлса, кечирасиз-у, беўхшов кампир билан ифлос бир чўчка турибди.

— Ҳа-ха, бу сенинг чўчкаңгни? — деди у,— ҳозир мен уни тўппонча билан асфаласофилинга жўнатаман. Ўзингни эса бўлимга юбораман. Мишбаъд чўчқани кўйиб юбормайдиган бўласан.

Шунда гапга яна хотини аралашди.

— Петя,— деди,— худо ҳаққи, кетайлик. Ахир тушликка кечикамиз.

У юр кетайлик, деган маънода подонлик билан эрининг енгидан тортди.

Милиция бошлиғи ниҳоят даражада оқариб кетди.

— Ҳали шундайми,— деди у,— милиция ҳаракатига, унинг кўрсатмаларига аралашасанми? Енгимдан тортасанми? Ҳозир мен сени камоққа оламан.

Дрожкин ўртоқ ҳуштак чалиб яқиндаги постовойни чақирди.

— Олинг, манови гражданкани! — деди.— Милиция ишига аралашгани учун бўлимга жўнатинг.

Постовой эҳтиётсизлик қилган бошлиғи рафиқасини тирсагидан тутиб, бўлимга олиб кетди.

Халқ тинчиб, жимиб қолди.

Бошлиқнинг хотини милицияда қанча ўтирди ва онлайин бу келишмовчилик қандай оқибатларга олиб келди — буёғи бизга қоронғу. Афсуски, бу ҳақда газетада ҳеч нима дейилмаган эди.

Лимонад

Мен Сизга айтсам, ўзим ичувчи одаммасман. Тўғри, гоҳида даврадагиларнинг раўйига қараб жипдай-жиңдай олиб тураман.

Икки шинадан ортиғи мен учун ортиқ. Кўплик қилади. Саломатлигим кўтармайди. Эсимда, бир марта собиқ фариштамнинг туғилган кунинда бир «четверт» ичган эдим.

Бу, албатта, ёшлиқда, юрак кўкрак кафасида гурсиллаб уриб турган, каллада аллақандай ширин орзулар тўлиб-тошган бўзболалик кезларим эди.

Энди қарияман.

Яқинда танишим, ветеринар фельдшер, ўртоқ Птицин мени кўриб кўркиб кетди. Нукул титрайди.

— Сизда, тўлиқ девальвация юз берибди — дейди у,— жигарингиз қаерда, қовуғингиз қаерда, аниқлашнинг сираям иложи йўқ. Бутунлай хароб бўлибсиз, азизим.

Фельдшернинг башарасига тушурмоқчи бўлдим-у, зўрга ўзимни босиб олдим.

«Кел, аввал врачга бориб аниқлай-чи», деб ўйладим.

Врач ҳеч қанақа девальвация топа олмади.

— Барча аъзоларингиз жойида,— деди.— Қовуғингиз ҳам жуда яхши, оқизмайди. Юрагингизга келсак, у ҳали аъло даражада. Ҳатто одатдагидан ҳам кенгроқ. Фақат, ичишни ташлашингиз керак, аке ҳолда бу осонгина ўлимга олиб келиши мумкин.

Ўлишни эса ҳечам истамайман. Яшашни ёқтираман. Ҳали ўзим ёш бўлсам. Нэннинг бошланишида энди-гина қирқ учга чиққан эдим. Айтмоқчи, куч-қувватга тўла бақувват пайтим. Юрагим ҳам кўкрак кафасимда зўрга анжом еб турибди. Ҳаммадан ҳам қовуғим жойида, оқизмайди. Бу хил қовуқ билан бемалол яшаб, ўйнаб-кулиб юрса бўлади. «Фақат,— дейман ўз-ўзимга,— ичишни узил-кесил ташлаш керак». Бор-э, дедим-у, ташладим.

Ичмайман, дедимми, ичмайман. Бир соат ичмадим, икки соат ичмадим. Кеч соат бешларда тушлик қилиш учун ош-хонага бордим.

Шўрва ичдим. Энди гўштини қўлга олган эдим, ичгим келиб кетди.

«Аччиқ ичимликнинг ўрнига ютуми осонроқ нарзан, ёки лимонадга ўхшаш бирор нима ичсаммикан», деб ўйладим.

— Ўв, менга қара,— деб чақирдим,— овқатни бергандан кейин лимонад ҳам келтир-да, каллаварам.

Менга зиёлича барканда лимонад келтиришди. Графинда. Қадахчага қуяман. Бир кўтаришда ичдим. Араққа ўхшайди. Яна куйдим. Худо ҳаққи арақ. Вой, касофат-а! Қолганини ҳам куйдим, ўлай агар, ҳақиқий арақнинг ўзи.

— Яна обкел! — деб қичқирдим.

Яна келтиришди.

Ичиб кўрдим. Табиий арақлигига шубҳа қолмади.

Пулини тўлагандан кейин ҳар эҳтимолга қарши огоҳлантирдим.

— Мен сендан лимонад сўраган эдим, нима келтирдинг, каллаварам? — дедим.

У бўлса:

— Бу бизда лимонад деб юритилади-да, — деди. — Тўғриси ҳам шу. Азалдан шундай... Табиий лимонаднинг ўзини эса сақламаймиз. Харидор йўқ.

— Охиригини келтир! — дедим.

Шундай қилиб ташлай олмадим. Қаттиқ аҳд қилган эдим, фақат шароит монелик қилди. Айтмоқчи, ҳаётнинг ҳам ўз қонунилари бўларкан. Уларга бўйсуниши лозим.

1925

Диктофон

Вой, бу америкаликлар, нақадар ақлли халқ-а! Қандай ажойиб кашфиётлар, қандай улуғ ихтиролар яратишмади улар! Буг, хавфсиз устара. Яна жилет, ернинг ўз ўқи атрофидан айлангани — буларнинг барчаси америкалик томонидан, бир қисми инглизлар томонидан кашф қилинган.

Энди рухсат этасиз, америкаликлар кишиликни бахтиёр этган яна бир оламшумул машина — диктофон ҳақида гапирай.

Эҳтимол, албатта бу машина бундан анча аввал ихтиро қилингандир, лекин уни бизга яқиндагина жўнатишди.

Бу машина келтирилган кун катта таптанага айланиб кетди.

Бу галати аппаратни кўришга тумонат одам тўиланди. Ҳаммамиз учун ҳурматли Константин Иванович Деревяш-

кин машинанинг ғилофини очиб, латта билан арта бошлади. Шу орада уни қандай улуғ донишманд ихтиро қилганлигини ўз кўзимиз билан кўриб ишондик. Дарҳақиқат, бир олам мурват ва мурватчалар, яна аллақандай соп-саноксиз ғилдиракчалар кўзга ташланиб турарди. Кўринишдан жа нозик ва нафис бу машина, қанақасига ишлаб, белгиланган вазифани бажаришини ўйлашнинг ўзи ҳайратли.

Эх, Америка, Америка — нақадар буюк мамлакат!

Машинага қараб бўлмигач, ҳаммамиз учун ҳурматли ўртоқ Деревяшкин, америкаликларни мақтаб, гениал ихтиронинг аҳамияти ҳақида кириш нутқи сўзлади. Сўнг амалий тажрибага киришилди.

Константин Иванович:

— Ораларингизда, шу гениал аппаратга бирор сўз айтишни истайдиган одам борми? — деб мурожаат қилди.

Шунда ниҳоятда ориқ, повча, олтинчи разряд билан маош ва яна иш вақтидан ташқари ҳақ олувчи ҳурматли ўртоқ Тикин Василий сўз олди.

— Рухсат этсангиз, синаб кўрсам,— деди у.

Рухсат берилди.

У бир оз ҳаяжон билан машинага яқин келди, бир нима айтиш учун узоқ ўйлади, сўнг ҳеч нима хаёлига келмади шекилли, ўзининг чаласаводлигидан ўкингандек бўлиб, қўл силкиб машинадан нари кетди.

Кейин бошқаси келди. У узоқ ўйлаб турмасдан очиқ карнайга қараб кичкирди:

— Хой, сен лаънати хотин!

Шундан кейин қошқоғини очиб валикни олишди, уни тегишли жойга қўйишди. Хўш, кейин-чи? — кейин ўша валик юқорида айтилган сўзларни ҳаммага айнан эшиттирди.

Бундан илҳомланган томошабинлар бирор сўз, фикр ёки шпор айтиб қолиш учун бараварига труба томон ёприлишди. Машина ҳаммасини аниқ ёза бошлади.

Шунда олтинчи разряд билан маош ва яна иш вақтидан ташқари ҳақ олувчи Василий Тикин сўз олиб, жамоат орасидан бирор киши трубага сўкиниб кўрсинчи, дея таклиф қилди.

Биз учун ҳурматли Константин Иванович Деревяшкин дастлаб карнайга сўкинишини қатъиян ман этди ва ҳатто тешииб ҳам қўйди, сўнг анча иккиланишлардан кейин кўшни уйдан ашаддий сўконғич — собиқ матросни чақириб чиқишга розилик берди.

Қора денгизда хизмат қилган матрос кўпам тарап қилмасдан тезгина чиқиб келди.

— Қаерга, — деди у, — қайси тешикка қараб сўқинай?
Албатта, унга кўрсатишиди. У шунақаям сўқиниб кет-
дики, хатто биз учун ҳурматли Деревяшкини, бўлди, бас,
бу ер сенга Америка эмас, дея қўл кўтарди.

Хайрият, матросни трубадан зўрға четлаштириб, валик-
ни қўйишиди. Ҳақиқатан ҳам ашпарат ёзиб олинганларни
айнан, ўз ҳолича такрорлади.

Шуида бошқалар ҳам карнайга яқин келиб, ўз бил-
ганларича бирин-кетин сўқина бошлади. Сўнг ҳар хил
овозлар чиқаришиди: қарсақ чалишиди, оёқда тапир-тупур
қилишиди, тилларини танглайга теккизиб «чүк-чүк» қилиш-
ди — машина бемалол ишлайверди.

Бу ихтиронинг нақадар геннал ва буюклигини ҳам-
ма кўрди.

Афсуски, фақат бу машина ўта нафис ва позиклиги-
дан айрим қаттиқ товушларга тоб бера олмас экан. Маса-
лан, Константин Иванович тўшпончадан карнайга қараб
эмас, ён томонга отиб, ўқ овозини валикка ёздириб, тарих-
га қолдирмоқчи эди — бўлмади. Машина ўқ овозига тоб
бера олмасдан — ишдан чиқди.

Шу жиҳати америкалик ихтирочи ва чайқовчиларнинг
шуҳратига анча соя солиб, уни пасайтиради.

Ҳар қалай инсоният олдида уларнинг хизмати катта,
тўғриси анчагина.

1925

Аравақаш

Тахминимча. Горки кишлоғигача бор-йўғи уч чакирим
бўлса керак. Яёв боргим келмади. Баҳорги лойгарчилик
нақ тиззага чиқади.

Станцияга яқин, кооператив олдида бир мужик арава
турарди. Телнак кийган кекса дехқон оти олдида ўрали-
шарди.

— Ҳой, амаки, мени Горкигача олиб бормайсанми? —
деб сўрадим.

— Олиб борса бўлади, — деди мужик, — фақат текинга
эмас. Ахир текинга мушук ҳам офтобга чиқмайди. Жоң-
дайгина қилиб бир сўмини чўзасан. Йўлнинг ёмонлигини
кўрясан-ку, полвон.

Аравага ўтирдим. Жўнаб кетдик.

Йўл чинакамига расво эди. Гўё иккала қирғоқдан

бор-йўқ ҳамма ифлослик атайин шу йўлга келиб қўйилгандек. Аталлага айланган лой гилдирақларини кўмиб борарди.

— Лойини қаранг-а! — дедим.

Дехкон бенарволик билан:

— Сув кўн-да, сув.— деб қўйди.

У пештахтада оёқларини осилтириб ўтирар, тили билан галати овоз чиқариб отини кистарди.

Қизини шундаки, аравакаш йўл бўйи шу хил овоз чиқариб келарди. Овоз чиқаришдан бирпас тийилдим дегунча, от қулоқларини орқага чимириб, ўз-ўзидан тўхтаб қоларди.

Юз қадамча юрар-юрмас, орқадан — кооператив томондан аёл кишининг чиққириғи эшитилди.

Кулранг рўмол ўраган аллақандай хотин қўлларини ўйнатаиб, куракда турмайдиган сўзлар билан сўкинар, лойда оёқларини аранг судраб арава ортидан келарди.

— Бу нима қилиқ, санғи! — дея қичқирди аёл бизга яқинлашиб келгач.— Аравага кимни миндириб олдинг, жувоимарг? Ҳа, балонинг ўқига учгур, фирибгар.

Аравакаш орқа ўгрилди, соқоллари оралаб табассум югургандек бўлди.

— Вой, алвасти хотин-э,— деди у кулиб,— қарғашини қаранг уни.

— Нега қарғайди? — деб сўрадим.

— Ким билади, дейсиз. Аравага хомтамалиғи бор,— деди.— Лойгарчиликда пиёда юргиси келмаяпти-да.

— Қўй, мишиб олсин! — дедим.

— Уч кишини миндириш мумкин эмас,— деди аравакаш,— йўл оғир, полвоп, йўл.

Хотин этагини қорингача кўтариб, тез юришга ҳаракат қилар, лекин лойининг чуқурлигидан бизга ета олмасди.

— У билан келишиб олганмисизлар? — деб сўрадим.

— Келишиб нима қилардим? — деди аравакаш,— ахир, ўз хотиним-ку. Бекордан-бекорга келишиб ўтираманми?

— Наҳотки?! Хотиним дедингми? — ҳайрон бўлдим.— Унда нега олиб келдинг, бўлмасам?

— Хотин-да, ўзи ёнишиб олди. Бугун унинг туғилган куни. Кооперативга у-бу нарса харид қилгани келган эдик.

Менга, шаҳар одамига аравада кетиш жуда ноқулай бўлди. Чунки туғилган кунини нишонлайдиган аёл киши орқадан мени, авлодларимни ва ўз эрини болохонадор қилиб сўкиб келарди.

Аравакашга бир сўм бериб, ерга сакраб тушдим-да:
— Хотининг миниб олсин! Мен яёв кетаман,— дедим.
Аравакаш пулни олди-да бошидан телпагини ҳам олмасдан, каергадир сочлари орасига яширди.

Бироқ, у негадир хотинини кутмади. Тил ва таглайида ғалати овоз чиқариб, отни кистади.

Мен аравадан ушлаганча мардона қадам ташлаб борарканман, сўрадим.

— Хўш, нега уни ўтқизмайсан?

Аравакаш чуқур нафас олди.

— Йўл хаддан ташқари оғир. Ҳозир ўтқазини мумкин эмас... Э, зарари йўқ, хотинларга жин ҳам урмайди. У девдай бақувват, жуда кучли.

Мен йўл-йўлакай яна аравага чиқиб олдим-да, қишлоққа ўтириб келдим. Энди на аравакашга, на тугилган кунини нишонлаётган унинг хотинига қарардим.

Аравакашнинг ковоғи солиқ. Жимгина кетяпмиз.

Уйга яқин келганимизда аравакаш:

— Биласанми, йўл жуда оғир,— деди.— Бу хил расво йўлда сендан йўлқирага бемалол уч сўм олса ҳам бўларди.

Аравакаш билан ҳисоб-китоб қилиб, раисни қасрдан тошинини сўраб билгунимча аёл ҳам етиб келди. У қора терининг тайига қолган. Юбкасининг этагини тортиб кўяркан, эрига қарамасдан:

— Тушириш керакми? — деб сўради.

— Албатта, тушириш керак,— деди аравакаш,— моллар ёзгача аравада ётмайди-ку.

Хотин аравага яқин келиб, харид қилинган нарсаларни уйга таший бошлади.

1926

Дада

Яқинда судда Володька Гусевга бир нарсани ёни тирдилар. Уни чақалокнинг отаси, деб тониб, ойлиғидан учдан бирини олиб қолишга ҳукм чиқаришди. Ёш, бахтиёр отанинг қайғу-ҳасратини тасвирлашга қалам ожизлик қилади. Бундан у ниҳоятда аламзада.

— Чақалокларга токатим йўқ,— дейди у.— қарагим ҳам келмайди. Дам оёқчаларини қимирлатади, дам чиқиради, дам ўқчийди. Ҳатто толетовкангни ҳам бемалол булғашни мумкин. Қисқаси бу хил чақалоклар — қони азоб, роҳатнинг заволи.

Бунинг устига, яна унга пул бер эмиш. Ойликнинг учдан бирини-я. Тошбсан яшашнинг осон йўлини. Бу аламдан касалланиб қолиш ҳеч гап эмас. Шунинг учун ҳам халқ судьясига:

— Бу кулгили-ку, ўртоқ, халқ судьяси,— дедим.— Очиғини айтганда бу ҳам кулгили, ҳам ғайритабиий ҳол. Шугина, тирноқдайгина нарсага ойликнинг учдан бирини олиб берасизми,— дедим.— Унинг нимасига учдан бирини бераман? Ахир, чақалоқ ичмаса, чекмаса, карта ўйна-маса, нима қилади шунча пулни? Бу ғайритабиий ҳол-дан,— дедим,— касал бўлиб ўлиш мумкин-ку.

Судья бўлса:

— Чақалоқ масаласига қандай қарайсиз? — деб сўра-ди.— ўзингизни анақангиз деб ҳисоблайсизми, ёки йўқ?

— Гапларингиз ғалати-я, ўртоқ халқ судьяси,— де-дим,— очиғини айтсам, жуда қўнол, ноқулай. Ахир бу хил сўзлардан касалланиб қолишим мумкин. Табиий, чақалоқ меники,— дедим.— Фақат шу можарони ким кўз-га-ташши билмоқчиман. Бу,— дедим,— Маруська Ковро-ваннинг иши. Ўша-да менинг пулларимга кўз тиккан. Менинг ўзим эса, ўттиз икки сўм оламан. Шундан ўн сўм етмиш беш тиғинини унга берсам, ўзимда нима қолади? Демак, йиртиқ либосда юрарканман-да? Бу ёқда Маруська менинг пулимга рояль ва батис позикбандлар сотиб олсинми? Тфу, қуриб кетсин, бу хил кўнгилензликлар!

Судья:

— Эҳтимол, Сиз ҳам эсларсиз,— деди.— ўйланг-чи.

— Ҳеч нимани эсламайман,— дедим.— Очиғи, бу хил хотиралардан касалланиб қолишим мумкин... Маруська ҳа-қидами? Нима ҳам дердим, атиғи бир мартагина квар-тирамга келган эди. Яна бир марта трамвайда бирга кетганиди. Қирасини ҳам ўзим тўлаганман. Фақат нима сабабдан бир умр ҳар ой пул тўлашим керак экан, шу-га ақлим етмай турибди. Сўраманг...

— Агар чақалоқдан тонмоқчи бўлсангиз, ҳозир уни кўриб, Сизга ўхшаш томонларини аниқлашимиз мумкин,— деди судья.

Шу ерда турган Маруська чақалоқнинг йўрғагини оча бошлади.

Судья чақалоққа қараб олиб:

— Бурунчаси худди сизникига ўхшайди,— деди.

— Кечирасиз,— дедим,— бурунчасининг ўхшашлиги-дан тонмайман. Ҳақиқатан ҳам бурунчаси меникига ўх-шаш! Бурун учун, ҳаминша уч ёки уч ярим сўм тў-лашга тайёрман. Лекин,— дедим,— бошқа аъзолари менга

тегишли эмас. Мен мумдек коп-қораман, бу эса, кечирасиз-у, эшикдек опшоқ. Бу хил оклиги учун бир сўм, ёки борингки, бир ярим сўм тўлашим мумкин. Никоҳда бўлмаганлиги учун бу ҳам унга ортикча.

— Ҳақиқатан ҳам бурунчаси дадасига тортган бўлса-да,— деди судья,— бу хил ўхшашликни ҳар қанақасига йўйса ҳам бўлаверади.

— Бурунча асос бўла олмайди,— дедим.— Очиғи, ҳақиқатан ҳам бурунчаси меникига ўхшаши мумкин. Лекин бурунчадаги тешикчалар сираям меникига ўхшамайди — ниҳоятда кичик. Бу хил тешикчалар учун, бир сўмдан ортик бера олмайман. Ўртоқ халқ судьяси, бу ерда ортикча ушланиб қолмаслигим учун тезда кетишимга ижозат берсангиз.

— Ҳиндай кут. Ҳозир ҳукм чиқарамиз,— деди судья. Қуриб кетсин, ҳукм ҳам чиқарди. Фақат ойлигимдан учдан бирини ушлаб қолишга.

— Ҳаммасига тупураман,— дедим мен,— бу хил ишлардан касалланиб қолиш мумкин-ку!

1926

ЎТИН

Эсагу тушар ўқтин ва ўқтин

Муқаддас сўз, жонона — ўтин.

А. БЛОК

Бу ҳақиқий воқеа Рождество байрамида рўй берди. Газеталарнинг ходисалар бўлимида кичик ҳарфлар билан бу воқеа фалон ерда, фалон вақтда содир бўлди, деб қайд этдилар.

Каминна қизиқувчан кишиман. Газетанинг қуруқ хабаридан унчалик қаноатланмадим.

Мазкур адресга югурдим, можаро айбдорини излаб топиб, тезда унинг иўстига кирдим-да, бўлган воқеани ишдан-игнасиғача айтиб беришни илтимос қилдим.

Бир ишша шиво устида барча воқеа ойдинланди қолди.

Китоб дегани жуда ишончсиз бўлади. Одамлар нақадар алдоқчи-а, деб ўйлаши мумкин.

Мен алдамайман, ҳозир ҳам ўқувчи, сенинг кўзларингга тик қараб туриб, «алдамайман» дейишим мумкин.

Умуман, мен ҳеч қачон ёлғон гапирмаганман ва уйдир-

масиз ёзишга ҳаракат қиламан. Фантазияга бўлса, уқувим йўқ. Ўзимнинг ҳаётини кўрган-кечирганларимни аллақандай бичиб-тўқишлар, уйдирмаларга сарфлашни ёқтирмайман. Ҳаётини адабиёт учун нақадар зарурлигини яхши биламан, ҳурматли ўқувчи.

Марҳамат, муқаддасдек туюлган ушбу ҳикояни тинглаб кўр.

«Ўтин, бу жуда қимматбаҳо нарса,— деди суҳбатдошим.— Айниқса қиш келиб, совуқ қиличинини яланғочлаганда оламда ўтиндан яхшиси йўқ.

Ҳатто ўтинни туғилган кунда ҳам совга қилиш мумкин.

Қайсишгилм Лизавета Игнатъеванинг туғилган кунда бир боғ ўтин совга қилганман. Унинг эри Петр Семенович жуда қизиққон, баджаҳл киши бўлиб, шу итэмгур кеча охирида тараша билан бошимга солиб қолса бўладим.

— Бу сенга ўн иккинчи йил эмас, ўтин кўтариб келсанг,— дейди.

Шунга карамасдан ўтин ҳақидаги ўз фикримда қоламан. Ўтин -- жуда азиз ва муқаддас нарса.

Айтайлик, ҳатто совуқда тахта тўсиқ ёнидан ўтаётиб, беихтиёр уни ушлаб қўясан.

Ҳатто ўтин-тараша ўғрилари ҳам бор. Кисавур уларнинг ёнида ни ҳам ечолмайди.

Ўтин ўгриси — жуда мард, жасур одам. Уни ҳеч қачон қўлга ҳам тушириб бўлмайди.

Ўғрини эса тўсатдан қўлга туширдик.

Ўтин ҳовлига териб қўйилган эди. Жамоат ўтинни йўқола бошлади. Ҳар кунни тўрт-беш бойламча йўқолади. Ҳаммадан ҳам тўртинчи хонада яшовчи Серёга Пестриковнинг хуноби ошди.

— Қоровуллаб чиқинга тўғри келади, биродарлар,— деди,— акс ҳолда ҳеч қандай ўғрини ушлай олмаймиз.

Орадан ой ўтди. Бир кунни жияним Мишка Власов келиб, сўз очиб қолди.

— Хабарингиз бор, амаки,— дейди,— химиклар жамиятига аъзоман. Қариндошлигимиз ҳурмати, сизга арзон баҳода динамит патрон келтириб бераман. Сиз, ана шу патронни ўтин орасига яшириб қўйинг. Биз, петрозаводскийликлар уйда ҳаминша шундай қиламиз. Ўғрилар бундан жуда кўрқишади, ўтинингизга қўл ҳам теккизишмайди. Жуда зўр тadbир.

— Обке, хўроз бола,— дедим,— шу бугуннинг ўзидаёқ қўямиз.

Обкелди.

Битта тарашани олиб, ичيني ўйдим-да патронни жойладим. Устини бекитиб, ўтинлар орасига ташладиму буёғи нима бўларкин, деб кута бошладим.

Кечқурун уйда портлаш рўй берди.

Халқ нима бўлганидан беҳабар даҳшатга тушди. Мен билан жияним Мишагина биламиз, холос. Ўзи нима гап? Нима бўларди — тўртинчи номерда истикомат қилувчи Серёга Пестриковнинг печкасида патрон портлаган.

Бу ҳақда Серёга Пестриковга ҳеч нарса демасдик. Фақат муттаҳамнинг юзига, тўншири чиқиб ётган квартирасига, ағанаб ётган эшигига ғамгин бир қараб олдим, ҳеч нарса демасдан чиқдим.

Бир киши қурбон бўлди. Серёганинг ҳамхонаси — инвалид Гусев кўрқувдан жон берди. Унинг бошига гишт тушиб мажаклабди.

Серёга Пестриковнинг ўзи ва ўзига ўхшаш ораси ҳозир ҳам харобада яшаб туришибди. Инги йилда бутун оиласи билан ўтин ўғирлагани учун суд олдида жавоб беради.

Фақат бир нарса жуда алам қилади. Бу омилкорлик итвачча Мишка Власовдан чиққан эмиш.

Судда очиқ айтаман, тарашани ўйиб, патронни мен жойлаган бўлсам-у, яна ҳамма шон-шухрат унгами?

Суд бўлса, шон-шухратни бараварига тақсимласин-да.

1926

Ўғрилар

Гражданлар, негадир ҳозир ўғирлик кўнайиб кетди. Ён-веринга қараб улгурмасдан, бир нимангни шилиб кетишади.

Эндиликда бирор нарасини ўғирлатмаган одамнинг ўзини топиш мушкул.

Яқинда Жмеринкага етмасдан туриб меннинг ҳам чамадончамни уриб кетинди.

Айтнинг-чи, шу хил ижтимоий фалокатнинг олдини олиш учун нима қилиш керак? Ёки ўғриларнинг қўлини қирқиш керакмикин?

Айтишларича, қадим замонларда Финляндияда ўғриларнинг қўлини кесинар экан. Мисол учун, уларнинг бирор фин биродари ўғирлик қилди, дейлик. Ўша заҳоти шип эгиб қўли кесилади, ана энди қўленз юравер, номард.

Шунинг учун ҳам у ердаги одамлар инсофли бўла борган. У ерда ҳатто квартираларни очик қолдириш мумкин, дейишади. Мисол учун, у ерда бирор кимса ҳамёнини кўчада тушуриб қолдирса, бошқалар шу ҳамёнини олишмас экан. Бир чеккага, кўринарли ерга қўйишаркан, эгаси топилмаса бир аср ҳам туравераркан... Мана, бемаънилик!

Ҳар қалай, ўша ҳамёндан пулни олишса керак. Олмасликлари сираям мумкин эмас. Бизда нафақат қўлини, ҳатто калласини кессанг ҳам бари бир фойдаси йўқ. Чунки пул керакли нарса. Ҳамёнининг ўзи қолса ҳам, мерси, шукр қилишсин.

Жмеришкага етмасдан туриб менинг чамадончамни ўғирлаб кетганлари аниқ. Ичак-чавоғини ағдариб ташлаган. Ҳатто чамадонининг дастасини ҳам қолдиришмабди. Беш сўмлик мочалка бор эди — шуям йўқ. Бўлмаса, ўша аблаҳларга мочалка нимага керак? Бир четга улоқтирган-да, ифлослар! Ана шунақа. Ҳатто мочалкани ҳам ўғирлашди.

Мана бундай бўлган эди. Кечқурун поездда бир киши келиб ёнимга ўтирди.

— Эҳтиёт бўлинг, — дейди, — бу ерда ашаддий, олғир ўғрилар кўп. Очикдан-очик йўловчиларга ташланишади.

— Бу мени кўрқита олмайди, — дедим, — йўл бўйи чамадончамни бошимнинг остига қўйиб ётиб кетаман. Хўш яна нима дейсиз, қулоғим сизда.

— Гап қулоқда эмас, — дейди у, — бу ерда шунақаям абжирлари борки, ҳатто оёқдан этикни ҳам билдирмасдан ечиб кетишади. Сиз қулоқ деб ўтирибсиз-а.

— Этик дедингизми? Менинг этигим русча қилиб тикилган — қўнжи узун, ечиша олмайди.

— Э, билганингизни қилинг, — дейди у, — энди бир огоҳлантириб қўйдим-да. Бу ёғи ўзингизга ҳавола.

Шундан кейин мудраб кетибман.

Жмеришкага етмаган эдик чамамда, қоронғуда кимдир оёғимдан тортгандек бўлди. Нақ оёғим узилиб кетай деди... Ўрнимдан сакраб туриб, ўғрининг елкасидан тутдим. У бўлса чап бериб, ўзини таппа ерга ташлади. Юқори қаватдан пастга сакрадим. Қувмоқчи бўлдим. Негадир югура олмай қолдим. Чунки этик ярмигача ечилган — оёғим сағрининг қоқ ярмида қайрилиб турарди.

Дод солдим. Бутун вагон тўпланди.

— Нима ган? Тинчликми? — деб сўрашади.

— Биродарлар, сал қолди этигимни шилиб кетишарди, — дедим.

Ўтириб этикни яхшироқ киябошладим, қарасам — ча-

мадон йўқ. Ўғри бошим остидан чамадонни олиш учун атайлаб оёғимдан тортган экан.

Қатта станцияга тушиб, махсус бўлимга арз қилдим.

Улар ҳамдардлик билдириб, бир нималарни ёзиб олишди.

— Агар уни ушласангизлар, аблаҳнинг қўлларини кесинглар,— дедим. Кулишади.

— Хўп, албатта кесамиз,— дейди улар.— Қаламни жойинга қўйинг.

Буни қаранг-а, ўзим ҳам билмаган ҳолда столдан уларнинг рангли қаламинини олиб чўнтакка солибман.

— Шунинг учун ҳам Махсус бўлим дейишади-да,— деди агент,— қисқа муддат ичида пассажирлар барча ёзув асбобларимизни ўғирлаб кетишди. Битта урғочиси сиёҳдонни олиб кетибди. Яна тўла сиёҳи билан-а.

Қалам учун кечирим сўраб, ташқари чиқдим.

«Бизда ҳам қўл кесиш жазоси жорий қилинса, ҳаммаёқни инвалид босиб кетса керак,— деб ўйладим,— ўзимга ҳам қийин бўларкан».

Ҳар қалай, шу фалокатнинг олдини олиш учун бирор чора ўйлаб топиш лозим.

Йилдан-йилга ҳаёт яхшиланиб бормоқда, яқин йиллар ичида бутунлай яхшиланиб, эҳтимол ўшанда ўғрилар қолмас, деган дангал фикр бизга тасалли беради.

Ана ўшанда бу масала, албатта, ҳал бўлади. Қутайлик-чи.

1926

Йўловчи

Нега ҳам пассажирларга Москвага учинчи полкада кетишга рухсат этишади? Ахир, бу полка багаж учунку. Багаж полкасида багаж кетиши керак-да, наинки одамлар.

Яна маданият, маърифат дейишларига ўлайми? Ахир, эндиликда тепловоз поездларга қўшилгач, сўнг юриб кетади-да. Шунга қарамай, вагонларда ҳар хил чалкашликларга йўл қўйилмоқда.

Ахир, бунақада бошсиз қолиш мумкин. Йиқилганда настра қараб йиқиласан-да, наинки тепага қараб бўлса.

Умуман, менга Москвага кетишнинг нима ҳожати бор

эди. Итвачча Васька Бочков кўярда-кўймай саёхатга йўллади.

— Мана сенга текни чишта,— дейди.— Хоҳласанг Москвага жўна.

— Укажон,— дедим,— Москвада нима қиламан,— дедим.— Москванга ҳечам оёғим тортмайпти. У ерда қалпоғим тушиб қолмаган. Бундан ташқари, Москванга ётишга жойим бўлмаса, жон ука,— дедим.

У бўлса:

— Э, боравермайсанми,— дейди.— Ҳар қалай текни бўлса. Бунақа омад ҳаётингда бир ёки икки марта келади. Ноз қилинга бало борми?

Шанбадан якшанбага ўтарда жўнаб кетдим.

Вагонга чиқдим. Ён томонда ўтирдим. Кетяйман. Уч чақиримча юрилгач, каттик очқидим. Ейишга эса ҳеч вақо йўқ.

— Эҳ, итвачча, Васька Бочков,— деб ўйладим.— Мени қандай балоларга гирифтор қилдинг-а? Шундаям узоқ йўлга чиқаманми. Бу хил орқа-олдин юргандан кўра, ўша ёқдаги пивохолада маза қилиб ўтирмайманми.

Одамман дегани анчагина тўиланди. Мисол учун, ён томондаги дераза ёнида соқолли бир амаки турибди. Унинг ёнида худо ургур бир кампир. Улгудек захар, шаллақи кампир, ҳаммани тирсаклагани-тирсаклаган.

— Бу иблиснинг ўтиришини қаранг,— дейди,— на на-фас олиб бўлади, на чиқариб.

— Худо хайриниғизни берсин, кампиршо,— дедим,— кўнам турткиламанг. Мен ўз ихтиёрим билан кетаётганим йўқ, мени Васька Бочков кўярда-кўймай бу ёқларга йўллади.

Қани эди раҳми келса.

Шу орада кеч кира бошлади. Тепловоддан бамисоли ёмғирдек учқун сачрайди. Бутун табиат, ҳаммаёқ гўзал. Менинг бўлса, табиатга қарагим ҳам келмайди. Ихшиси, ўралиб ётиш, деб ўйладим.

Қарасам, ётишга жой қаёқда. Ҳамма ўринлар банд. Пассажирларга мурожаат қилдим.

— Гражданлар, ақалли ўрталikka ўтиришга ижозат беринглар,— дедим.— Ахир ён томондан қулаб тушишим мумкин, Москвага кетяйман.

— Бу ердагиларнинг ҳаммаси Москвага кетяпти,— дейишди.— Ҳар қалай, бу поезд плацкарт эмас. Ўтирган жойингда жимгина ўтиравер.

Ўтирдим. Кетяйман. Уч чақиримча юргач, оёғим увишиб қолди. Ўримдан турдим. Қарасам — учинчи қават кўришди. Унда чамадон кетяпти.

— Бу нима гап, граждандар,— дедим.— Бу ерда одам букчайиб, тикилиб, оёқлари увишиб ўтирсин-у, анани токчада турли хил нарсалар турсин...Хар қалай, одам нарсадан афзал-ку,— дедим.— Бу сават кимники ўзи, қани олинг-чи!

Кампиршо шагиллаб ўридан турди. Саватини ушлаб:

— Сен иблислардан на кундузи, на кечаси тинчлик бор,— дейди.— Ма, ол, керак бўлса, чиқавер. Худо хоҳласа, ярим кечаликда йиқилиб, калланг узилади.

Юқорига чиқдим.

Ётиб олиб, уч тошча йўл босдим. Ширингина мудраб кетяпман.

Бир пайт тўсатдан отилиб кетдим, ён томондан пастга ағдарилдим. Қарасам — йиқилияпман. Уйку аралаш, қанақасига йиқилсам экан, деб ўйладим.

Ён томонга шунақаям учиб тушдимки, бошим, ошқозоним, қўлларим тамом... Йиқилдим.

Яхшиямки, қулаётганда оёғим билан иккинчи полкага илиниб қолганлигим туфайли қаттиқ зарб емадим.

Полда ўтириб, бошимни ушладим. Шумикин? Ҳа, шу.

Вагонда тўс-тўполол бошланиб кетди. Пассажирлар, бирор нарсамизни ўғирлашмадим, деб ўйлаб, шовқинсурон кўтаринди.

Шовқин туфайли фонарь кўтарган бригада етиб келди.

— Ким йиқилди? — деб сўради обер.

— Багаж тоқчасидан қуладим. Москвага кетяпман. Итвачча Васька Бочков шу сафарга ундади мени.

— Бологоёга етганда пассажирлар ҳаминша шунақа йиқилишади,— деди обер.— Ҳуда ёмон бекат.

— Йиқилган кишига бу хил сўзини эшитиш жуда алам қиларкан,— дедим,— яхшиси, бригада юқори қаватда кетинга йўл қўймаслиги керак. Мабодо, бирор-бир пассажир юқори қаватга чиқмоқчи бўлганда ҳам, граждандани чиқманг у ерга, дея танбех бериш мумкин эди.

Шу аснода кампиршо шовқин кўтарди.

— Қуриб кетгур, бошинг билан саватини мажақлабсан-ку!

— Саватдан одам афзал,— дедим.— Саватни пулга сотиб олиш мумкин. Бошининг баҳоси йўқ, билдингизми?

Шовқин солинди, оҳ-вой қилиниб, бошимни латга билан бойлашди-да, поездини тўхтатмасдан, йўлда давом этдик.

Москвага етиб бордим. Тушдим. Вокзалда ўтирдим.

Бакдан тўрт кружка сув ичдим. Яна изимга қайтдим. Бошим бўлса гувиллайди, зирқирайди. Хаёлимга бўлмағур фикрлар келади. Ҳозир қўлимга Васька Бочков тушиб қолса борми, қовурғаларини майда-майда қилардим, деб ўйлайман. Аблах, дейман, шунақа сафарга ҳам юборадими одамни. Ленинградгача етиб келдим. Тушдим. Бакдан бир кружка сув ичиб, чайқала-чайқала юриб кетдим.

1926

Эр

Бу нима деган гап, халойиқ, оилавий фронтда нималар бўляпти ўзи? Эркакларнинг иши батамом касодга учрамоқда. Айниқса, хотинлари долзарб масалалар билан шуғулланадиганларга оғир.

Мен сизга айтсам, яқинда шундай бир зерикарли воқеа рўй берди. Уйга қайтдим. Квартирага кирмоқчи эдим. Яъни, масалан, ўз эшигимни тақиллатсам, ёпирай — очишмайди.

— Манюса,— дейман ўз хотинимга,— бу менман, келдим, Васяман, ахир.

Яшириниб турибди. Миқ этмайди.

Шу аснода эшик орқасидан Мишка Бочковнинг овози эшитилади. Биласизми, Мишка Бочков дегани хотиним билан бирга ишлайдиган ходим.

— Э,— дейди,— бу сизми, Василь Иванович? Бир дақиқа,— биз сени киритамиз. Жиндай сабр қил, дўстим.

Биласизми, шунда бошимга калтак тушгандек бўлди. «Бу нима гап, оилавий фронтда нималар бўляпти ўзи, халойиқ,— деб ўйладим,— эрларни ўз уйига қўйинмасая». Ўзимни қўлга олиб:

— Оч, хўрозвой,— дейман,— қўркма, сен билан муштлашмайман.

Биласизми, мен ҳақиқатан ҳам муштлаша олмайман. Кечирасиз, бўйим пакана, гавдам ҳам увоққина, майдагинаман. Муштлашишга йўл бўлсин. Бунинг устига, биласизми, қаттиқроқ ҳаракат қилсам, ичимда бир нималар муттасил қулдираб туради. Фельдшер: «Ошқозонингизда овқатлар ўйинга тушади», дейди. Биласизми, бу хил ўйин мен учун жудаям кўнглили эмас. Тошибди

ўйинчоғини. Бир сўз билан айтганда, фақат шунинг учун ҳам муштлаша олмайман.

Эшикни тақиллатаман.

— Оч,— дейман,— оч деяпман, сен дайдига.

У бўлса:

— Эшикни тақиллатма, иблис. Ҳозир очаман,— дейди.

— Гражданлар,— дейман,— ахир, бу қандай бедодлик?

Бегона эркак сенинг хотининг билан ичкарида қамалиб олсини яна мен эшикни тақиллатмасдан жимгина ўтирармишман. Оч, ҳозир! Акс ҳолда, шунақаям жанжал кўтараманки.

У бўлса:

— Жиндай сабр қил, Василь Иванович,— дейди.— Коридордаги сандиқ устида бирпас ўтиратур. Фақат эҳтиёт бўл, жинчироқни ағдариб юборма. Уни сен қоронғуда туртишиб кетмагин деб атайлаб қўйганмиз.

— Огайнилар,— дейман,— азиз ўртоқлар. Бу қандай гап, наҳотки бу ифлос шахс шундай пайтда бегона хотининг эрига жинчироқ ҳақида бемалол гапириб турса?! Нималар бўляпти ўзи?

У бўлса эшик ортидан зўр бериб ишонтиришга ҳаракат қилади.

— Эҳ, сен Василь Иванович,— дейди,— ҳаммаша партиясиз мешчанин эдинг, бундан кейин ҳам партиясиз мешчанин бўлиб тугайсан.

— Бўлганим шу,— дейман,— партиясиз мешчанин сифатида ҳозир милицияга югураман.

Турган гап,— қуйиға, соқчиға югурдим.

— Бирор-бир чора қўллаш олмаймиз, ўртоқ,— дейди соқчи.— Агар улар сизни ўлдирмоқчи бўлишса ёки умумий оилавий можаролар туфайли деразадан улоқтирсалар, бирор чора кўриш мумкин... Ҳозир эса, айтарли ҳеч қандай воқеа рўй бермаган... Ҳаммаси одатдагича, ўз ўрнида... Яхшиси, ўша ерга яна бир марта бориб кўринг. Эҳтимол, киритишар.

Изимга қайтдим. Ҳақиқатан ҳам ярим соатлардан кейин Миша Бочков эшикни очди.

— Кириш, энди мумкин,— дейди.

Югуриб хонага кираман, қайси кўз билан кўрайки — ичилган, чекилган, топталган, расвойи радди бало қилинган. Айтмоқчи, стол атрофида етти киши — уч хотин ва икки эркак бўлиб, ит билсини — ёзибми, маслаҳатлашибми ўтиришарди.

Улар мени кўриб, қаҳқаҳ отиб кулиб юборишди.

Уларнинг пешқадам ўртоғи Миша Бочков ҳам стол-

га эгилганча кулгисининг зўридан билинар-билинимас чай-қалиб турибди.

— Узр, пардон. Сиз билан бир ҳазиллашдик-да,— дейди.— Шу хил ҳолатга тушганда эрлар нима қилишларини синаб кўрмоқчи эдик.

Мен заҳарли қилиб:

— Қулиш яхши эмас,— дедим,— модомики йнгилиш экан, аввалдан билдириш керак. Ёки эшикка эълон осиб қўйиш керак эди. Умуман, чекилганда хонани шамоллатиш лозим,— дедим.

Улар ўтириб-ўтириб — шҳоят, тарқалишди. Ортиқча ушлаб қолишга уринмадим.

1926

Қоржома

Буни қаранг, қандай қушларга қолдик-а, биродарлар. Ишчи халқи ҳатто ресторанга ҳам киролмайди, тўғриси қўйишмайди. Қоржомасига олайиб қарашади, гўё ифлос, хашамга тўғри келмасмиш.

Василий Степанович Конопатовнинг шахсан ўзи худди шундан азият чекди. Уни ресторандан итариб чиқаришди. Шуям гап бўлди-ю, биродарлар.

Асосийси, Василий Степанович, эшикдан кириши билан негадир ўзини бошқачароқ хис этди, гўё дарбон унинг кийимига бошқачароқ қарагандек бўлди. Кийими эса ўзларингга маълум — ишчилар меҳнат қилганда кийиладиган, арзимас бир қоржома. Гап бунда ҳам эмас. Уларнинг муомаласи Василий Степановичнинг хўрлигини келтириб юборди.

У дарбонга:

— Нега мунча олайиб қарайсан? — деди,— қоржомам ёқмади, шекилли? Пўримларга ўрганиб қолгансан-да.

Дарбон бўлса, Василий Степановичнинг қўлидан шап этиб ушлаб, ичкарига қўймади.

Василий Степанович бор овозда:

— Ҳали шунақами,— дея қичқирди.— Ишчиларни ресторанга қўймайсизларми? Қоржомаси ёқмайди-да, а?

Албатта, одамлар йнгилиб келишди. Қарашса, Василий Степанович ҳамон қичқирарди.

— Тўғри, биродарлар, ҳақиқатан эғнимда пўрим кийим йўқ, бўйинида галстук ҳам саланглаб турмайди... Эҳти-

мол мен гарданимни уч ойдан бери ювмагандирман. Бирок мен, эхтимол, ишлаб чиқаришда терлаб, димиқиб кетгандирман. Шунинг учун коржомамни алмаштириб келишга вақтим бўлмагандир.

Шунда умумий овқатланиш ходимлари Василий Степановичга ёпирилишди. Қўлларини қайиришди. Қўнпақ дарбон бўлса, эшикдан осонгина сирғалиб чиқсин учун унга қарши тиззасини ишга солди.

Василий Степанович Кононатов аламдан қутуриб кетди. Бечора инсон ҳўнграб юборди.

— Ўртоқлар, туғинганларим! — деди у, — ишчи-деҳқонлар юртида нималар бўляпти ўзи? Пўрим кийинмаган одамни овқатланишга қўйинмасан.

Халқ кўрдикки, гоёга тил теккизилди. Шунда тўс-тўполон бўлиб кетди. Озиқ-овқат ходимларини бир чеккага суриб қўйишди. Биров ишса, яна биров стул кўтарган...

Хўжайини шу тўнолонга йўл қўйилгани учун ресторани бекитишлари мумкин, дея бор овозда қичқирди.

Шу орада оркестрдан кимдир милицияга югурди.

Милиция келди. Кабутардек мўмин-қобил Василий Степанович Кононатовни файтунга ўтказди.

Василий Степанович ҳамон тинчимасди.

— Оғайнилар, бу нима деган ган, ахир, — дея қичқирарди. — Коржомам учун мени ҳайдаб чиқарганларини милиция кўра-билатуриб ганирмас экан, мен бунга тоқат қила олмайман. Америкага, буржуёларга ўтиб кетганим яхши эмасми?

Шундай қилиб, Вася Кононатовни милисахонага олиб келиб, ҳужрага тиқишди.

Тун бўйи мусичайи беозор Вася Кононатов кўз юммади. Эрталабга яқин бирор соатча ухлаб олди. Эрталаб уни уйғотишиб, бошлиқ ҳузурига олиб киришди.

— Боринг, ўртоқ, уйингизга, бу хил фактлар бошқа такрорланмасин.

— Шахсиятимни ҳақорат қилгандан кейин, энди борингми? — деди Вася. — Ишчининг коржомаси ёқмаган эмиш. Эшакнинг меҳнати ҳалолу, гўшти ҳаром экан-да? Мен ҳозир посдга ўтириб, Малий Совнаркомга бориб, бу қилмишларингиздан шикоят қилишим мумкин.

— Қўйсанг-чи, ўртоқ, валақлашни, — деди милиция бошлиғи. — бизда мастларни ресторанга киритилмасин, деган қонда бор. Сен бўлсанг зинаноядаёқ тупурибсан.

— Нима? — деди Кононатов. — Демак, мени коржомам учун туртиб чиқаришмаган экан-да?

— Йўқ.

Шунда Василий Степановичнинг чехраси ёришиб кетгандек бўлди.

— Мен бўлсам коржома учун қўйишмади, деб ўйлабман. Агар мастлик учун қўйишмаган бўлса, унда тўғри. Мен ҳам тушунаман, ахир. Баҳслашиб ҳам ўтирмайман.

Вася Кононатов бошлиқнинг қўлини қаттиқ қисди-да, безовта қилганлиги учун қайта-қайта узр сўраб, чиқиб кетди.

1926

Тормозсиз йигит

Асосий сабаб Володька Боковнинг жиндай кайфи борлиги бўлмаса, у бу хил жиноятга сираям қўл урмасди, албатта. Ичган эди-да, ичган эди.

Мабодо билишни истасангиз, поездга чиқишдан олдин бир шишача эреванчасидан отиб, изидан пиво ҳам ичиб олди. Овқат масаласига келсак, овчилар сосискасидан еди. Шуям овқат бўлди-ю? Шундай қилиб, йигитчани элитди. Шу орада состав ҳам келиб қолди. Бундан унинг боши айланар, юрагида аллақандай орзу-ниятлар туғён урар, хурматли одамлар олдида ўзини кўрсатгиси келарди.

Мана, Володя поездга ўтириб, аста-секин ўзини кўрсата бошлади. У шундай одам эдики, гўё унга ҳамма нарсани қилиш мумкиндай. Бирор воқеа бўлиб қолса, уни ҳатто халқ суди ҳимоя қиладигандек эди. Бунинг устига одамлар билиб қўйсин, унинг ижтимоий келиб чиқиши ниҳоятда аъло. Ўз буваси — подачи, онаси бўлса ниҳоятда оддий аёл...

Володьканинг тили гўлдираб, ана шулар билан фахрлангиси келиб кетди. Шунда Володьканинг кўз ўнгида аллақандай бир одам найдо бўлиб қолди. Унинг қулоғига пахта тикилган, унчалик зўр бўлмаса-да, лекин тоза кийинган эди.

— Менга қара,— деди у,— ўзингни босиб ол, биринчи бекатдаёқ сезиб қолишмасин.

— Сен меннинг жамиятдаги мавқеимга тил теккизма. Ижтимоий келиб чиқишимни ҳеч ким ўзгарта олмайди.

Ҳаммаси учун менга рухсат берилган, буюр, истаганингни қила олишим мумкин.

Маст-да. Ҳамма унга тирғалди.

Бировлар бу борада ўз норозилигини билдирди. Айрим захарроқлар эса, уларни мутеликда айблашди. Ҳаворанг шапкали, қораюрак бир кимса:

— Сен-чи йигит,— деди,— анови дераза ойнасига калла қил-чи, бир нима бўлармикин, кўрайлик-чи, сени сезишмасмикин. Яхшиси, тоза ойнага тегмай қўяқол, анови тутқични тортиб поездни тўхтатақол... Тормоз бу...

— Мана бу тутқичми? — деди Володька.— Сен ифлос, яхшироқ тушунтир-да.

Ҳаворанг шапкали:

— Ҳа, шунинг ўзи-да,— деб тушунтирди.— Бу Вестингауза тормози. Уни бу томонга, чапга қараб торт.

Одамлар ва қулоғига пахта тикилган киши, албатта, гижгижловчини тўхтатиб қолмоқчи бўлишди. Бироқ маст одамнинг калласига ҳар хил ҳушёр фикрлар келаркан.

Володька Боков ўрнидан туриб, тортқични чап томонга тортиб юборди. Шунда тўсатдан ҳамма гунг ва соқов бўлиб қолди. Ўша заҳоти пассажирлар орасига жимлик чўкди. Фақат гилдирақларнинг товуши эшитиларди. Бошқа ҳеч нима. Ҳаворанг шапкали кимса:

— Оҳ, вабо-е,— деди жонҳолатда,— тўхтатдинг-ку.

Айримлар ўрнидан туриб кетди. Ҳаворанг шапкали кимса эса, гуноҳдан кутулиш мақсадида майдонча томон шошилди. Пассажирлар уни қўйишмади.

• Қулоғига пахта тикилган киши:

— Бу безорилик,— деди.— Ахир ҳозир поезд тўхтайтиди... Кечикишдан ташқари, транспорт яна қанча зарар кўради.

Володька Боковнинг ўзи ҳам қўрқиб кетди.

— Ҳаворанг шапкалини тутинглар,— деди у.— Қамалсам бирга қамаснилар. Ўша мени шав олдирди.

Поезд негадир тўхтамаётган эди.

Одамлар чувиллашди.

— Поезд бирданига тўхташи мумкин эмас. Ҳар қалай, атроф поезди бўлса-да, тормоз босилгандан кейин ҳам тагин йигирма беш саржини юриши мумкин. Нам йўлда ундан ҳам кўпроқ босади.

Поезд бўлса ҳамон юриб борарди.

Балаңликдан ўтиб, бекатда оҳиста тўхтади.

Қулоғига пахта тикилган одам.

— Тормоз... бузукқа ўхшайди,— деди.

Володька бўлса:

— Айтдим-ку,— деди,— менга ҳеч бало бўлмайди. Билдингларми?

Ўтирди. Бекатда майдончага чиқди, андак ўзига келгач, уйига ҳеч нарса кўрмагандек, ойнадек мусаффо ва ҳушёр кириб келди.

1926

Эзибички

Эндиликда граждaнлар, халқ судлари аксар медикларни суд қилишяпти. Биласизми, бирови ифлос қўл билан операция қилганлиги, иккинчиси — бурни устидаги кўзойнагини ичак-чавокка тушириб тона олмагани учинчи бирови эса — қисқични ички аъзоларда йўқотгани ёки тажрибасизлиги туфайли аллақандай бир хонимнинг бошқа ерини кесиб қўйгани учун судга тушади.

Буларнинг барчаси европачасига эмас. Нодонлик оқибати. Шу хил врачларни, албатта, суд қилиш керак.

Хўш, ўртоқлар, медик Егорични нима учун суд қилишади? Албатта, унинг олий маълумоти йўқ. Айтарли айби ҳам йўқ.

Шу ерда бир мужик касалланиб қолди. Фамилияси — Рябов, касби — киракан иuvoшчи. Ўттиз етти ёшларда, партиясиз.

Партиясиз бўлса-да союзга аъзо, учинчи разряд билан ҳақ олади. Шубҳасиз, яхши одам.

Шу касалланиб қолди. Ётди. Аҳволи ниҳоятда оғир. Биласизми, унинг қорни шиниб кетиб, нафас олиши қийинлашди. Жиндай чида! Иссиқ сув тўлдирилган шишани қорнига босди — бўлмади. Ниҳоятда қўркиб кетди. Ваража тутгаидек бўлди. Ҳеч қандай пулни аямайдиган хотинига жуда зўр, машҳур врачни чақиритиши буюрди. Хотинига нима? Пул учун жавраб-қакшаб йиғлади, лекин бемор билан баҳслашиб ўтирмади.

Ниҳоятда сўрриқ, бесўнақай олий маълумотли врач келди. Фамилияси — Воробейчик. Партиясиз.

Хўш, қорнига қаради. Керакли жойини тутиб кўриб: — Ҳаммаси бир пул,— деди,— машҳур врачларни бекорга безовта қилибсизлар. Ҳаддан ташқари кўпроқ еб, бўкиб қолибди. Товуқ шўрва ичиб, қолистир қўйса одам гулистон.

Яхши қолинглар, деди-ю, жўнаб кетди.

Мужик хафа бўлди.

«Эҳ,— деб ўйлади у,— оёғидан оссанг ҳам камлик қилади уни! Алтақандай занфона дориларни айтади. Отам раҳматлик бу хил енгил-елли дориларни билмаган, мен ҳам хоҳламайман. Товуқ шўрвани эса халқаро буржуазия ичаверсин».

Шундай қилиб, мужик кечкурунгача ўксиниб ётди. Кечкурун хотинига пулни аямасдан Кичик Охтадан машхур Егорични чақиритиши буюрди.

Албатта, хотини пулга ачинади, бемор билан баҳслашиб ўтиришини лозим топмай, жўнаб кетди. Таклиф қилинди.

Дўхтир, албатта, иккиланиб турди.

— Машхур дўхтирлардан кейин менга нима бор у ерда? Олий маълумотим бўлмаса, ёзишни ҳам яхши билмайман. Нимада у ерга бориб келаман?

Иккиланиб туриб, қанча нон, қанча пул кераклигини писанда қилиб, жўнади.

Келишди. Салом-алик.

Ошқозонни қўли билан ушлаб ҳам кўрмади.

— Кўришиб турибди,— деди,— касал ошқозонда эмас. Ҳаммаси ичдан. Ичкарини қанча ушлаб кўрма, фойдаси йўқ, бундан касални газак олдириш мумкин.

Биринчи дўхтир нима ёзганини, қанақа дори-дармон берганини сўраб, ўзича ишқам уриб қўйди, кейин беморга ўз қўли билан «ўзим соғлом, раҳматлик отам ҳам соғлом эди, отам ва муқаддас руҳлар номидан» деган мазмунда бир эзибички ёзини кераклигини айтди.

Шу эзибичкини ютиш кераклигини тайинлади.

Мужик эшитиб туриб, мўйловини бураб қўйди.

«Эҳ,— деб ўйлади у,— оёғидан оссанг ҳам камлик қилади буларни. Ўқиган — олим, ўқимаган — зolim. Давлат буларга ўқи деса ҳам — ўқишмаган. Эндиликда фан нақадар керакли».

Мужик соқолчасини титратиб, тишлари орасидан гапирди.

— Йўқ,— деди,— ёза олмайман. Ўқимаганман. Имзо чекишни биламан, холос. Эҳтимол шу кифоядир.

— Йўқ,— деди Егорич қовоғини уйганча мўйловини бураркан.— Бўлмайди. Ёлғиз фамилиянинг ўзи старли эмас. Фамилияни чурра учун эзиб ичса бўлар, лекин ички касал учун юқоридаги нарсаларни ёзини керак.

— Унда нима қиламиз,— деди мужик,— эҳтимол мен учун ўзингиз ёзишга ҳаракат қиларсиз.

— Мен-ку ёзардим-а,— деди Егорич,— кўзойнагимни рояль устида унутиб қолдирибман. Қариндошлар ёки танишлардан бирор кимса ёзса ҳам бўлар.

Хўн бўлади. Қоровул Андронни чақиришди.

Қоровул ғирт партиясиз бўлса-да, ёзиш ва имзо қўйишга мутахассис эди.

Андрон келди. Кеккайиб туриб, қалам сўради ва ўзи қоғоз келтириб, ёзишга ўтирди.

Терлаб-пишиб, бир-икки соат ўтирди, ниҳоят ёзди: «Ўзим соғлом, раҳматлик отам ҳам соғлом эди, отам ва муқаддас руҳлар номи билан.

6-уйишиг қоровули

Андрон»

Ёзиб, мужикка берди. Мужик ютди, бўлмади, яна ютди, томоғидан ўтиб кетди.

Шу орада Егорич барча билан илиқ хайрлашиб, қандай натижа бериши учун жавобгар эмасман, чунки беморнинг ўзи ёзиши керак эди, дея жўнаб кетди.

Мужик хурсанд бўлди, хатто овқатланди ҳам, фақат кечга яқин ўлди.

Ўлимидан олдин қаттиқ қусди, қорнида бир нима узилиб кетгандек бўлди.

Ўлган бўлса — тобут буюриш, гўр кавлаш, кейин кўмиш керак. Аёли пулга кўзи қиймай, союзга бориб Егоричдан пулни қайтиб олишга ёрдам сўради.

Егоричдан пулни қайтариш учун ундай қилишди, бундай қилишди — иш газак олиб кетди.

Мужикни ёриб кўришди. Ичидан қоғозчани топишди. Очиб кўриб ўқишди. Ҳамма ҳайратдан ёқа ушлади. Қарасалар — имзо бошқача, қоровул Андроннинг имзоси. Иш судга оширилди. Судга имзо бошқача, эзибички гулқозга ёзилган, ҳажми ошқозонга катталик қилади, ҳал этинглар, деб топшириқ берилди.

Терговда Егорич: «Биродарлар, менинг нима айбим бор, ахир, мен ёзмаган бўлсам, ютмаган бўлсам, қоғозни ҳам тошиб келмаган бўлсам. Қоровул Андрон ўз имзосини қўйган. Беморни мен охиригача кўрмаганман. Мени яқин қарамаганим учун суд қилсангизлар, майли,» — деди.

Андрон бўлса: «Икки соат давомида терлаб-пишиб ёзганим рост. Терлаб-пишиб фамилиямни ҳам ёзганман,— деди.— Сиз ўйлаган қотил — менман. Шафқат қилинглар».

Энди Егорични Андрон билан кўшиб суд қилишади. Наҳотки шундай бўлса-а?

Тўрт кун

Гирмон уруши ва ҳар хил оқончалар энди ўз таъсирини кўрсатмоқда, биродарлар. Шуларнинг оқибатида ҳаммамиз касал ва нимжонимиз.

Кимнингдир асаби қақшаган, бировнинг курсоғи ишдан чиққан, яна бир кишининг юраги ўзи хоҳлагандек бир текис урмайди. Хуллас, ҳаммаси уруш оқибати.

Соғлиқдан унчалик шикоятим йўқ, албатта. Соғломман. Яхши еб-ичаман. Уйкум ҳам жойида. Шунга қарамай, ўша оқончаларнинг менга ҳам таъсирини ҳар дақиқа ҳис этиб тураман.

Камини ҳам яқинда касалдан турдим. Ҳозиргидек эсимда, ўрнимдан туриб, этикни кийдим. Хотиним:

— Нима қилисан, ўзи Ваня,— деди,— бугун рангирўйинг бошқачароқ. Мазанг йўқми, ё?

Ойнага қарадим. Дарҳақиқат, бетим бордо виносидек кип-қизил, башарам лов-лов ёнаётгандай.

Шуниси кам эдим, деб ўйладим. Оқончаларнинг таъсири. Эҳтимол, юрагим ёки бошқа бирор аъзом ёмон ураётгандир. Шундан рангимда ранг қолмаган бўлса керак.

Томиримни ушладим — секин бўлса-да, уриб турибди. Шу пайт ичимда бир оғриқ кўзғолди. Сим-сим оғрийдди, денг.

Зўрға кийиниб, чой ҳам ичмасдан ишга чиқиб кетдим. Ишхонага келдим. Мабодо бирор кимса рангирўйим ҳақида гап очса, албатта дўхтирга бораман, деб ўйладим. Одам яшаб-яшаб юриб, бирданига лоп этиб, ўлиб қолиши мумкин-ку. Бундай мисоллар камми?

Ҳозиргидек эсимда, ўн беш минути кам ўн бирда, катта мастер Житков ёнимга келиб:

— Азизим, Иван Фёдорович, нима бўлди, сенга? — деди.— Бугун хаддан ташқари маъюссан. Кўришининг ҳам галати. касалга ўхшаш.

Бу сўзлар тўғри юрагимга қадалди.

Вой, онажон саломатликни қўлдан бериб қўйибман-ку, деб ўйладим. Нақадар эътиборсизлик.

Тагин ичимда бир нима сим-сим оғрий бошлади. Аранг уйга етиб келдим. Ҳатто тез ёрдам чақирмоқчи бўлдим.

Уйга кела солиб тўшакка ағдарилдим. Ётибман. Хотиним уф тортади, қайғуради. Қўшнилари чиқиб, ачиниш бош сиклиб қўйишади.

— Кўришининг галати-я, Иван Фёдорович,— дейди.—

Бир нима деб бўлмайди. Бордо виносидан ҳам кип-кизил-а.

Бу сўзлар ярамга баттар туз сенеди. Ялшайиб ётибман, ухлай олмадим.

Қуриб кетсин, эрталаб зўрға ўрнидан турдим. Тезроқ врачни чақиришни буюрдим.

Коммунал врач келиб кўрди ва муғамбирлик, деди.

Бу сўзи учун сал қолди врачни уриб юборишимга.

— Мен,— дедим,— сенга муғамбирликни кўрсатиб қўяман. Мен ҳозир, хонавайрон бўлсам-да, мол-мулкимни сотиб бўлсам-да, профессорга бориб, ўзимни кўрсатишим мумкин.

Профессорга бориш учун тайёргарлик кўра бошладим. Топ-тоза ичкийим кийдим. Соқол олишга тутиндим. Устарада бетимдаги совунни сидириб олиб қарасам — юзим ошпоқ, соғлом, оқи оққа, қизили қизилга ажралиб, яшнаб турибди.

Башарамни латта билан артдим, қарасам қизил билан оқ оралигидаги бир ранг жилоланиб турибди.

Хотиним келиб:

— Ўзи нима гап, Ваня, бир ҳафтадан бери башарангни чайқаманмисан?

— Бир ҳафта, дейсанми,— дедим,— ўзинг ҳам роса гапни олиб қочасан-да, аҳмоқ. Тўрт кун десаиң, тўғридир. Бу бошқа гап.

Тўғриси, ошхонамиз ниҳоятда совуқ ва ноқулай. Ҳатто ювинишга ҳам эринасан киши. Оҳ-ухлардан кейин эса бутунлай ювинмай қўйган эдим. Ювиниш қаёқда дейсиз, каравотдан араиң қўзғалиб, ҳожатга бориб келардим.

Ўша заҳоти соқолни олиб, ювиниб, галстукни боғлаб, тоза узилган бодрингдай бўлиб, жўрамшикига йўл олдим.

Оғриқ ҳам дарҳол секинлашди. Юрак уришим ҳам яхши. Соғлигим ҳам ниҳоятда олижаноб.

1925

Кинодрама

Театрга тунмайман. Чунки кино яхши-да. Театрдан қулайроқ. Мисол учун, ечиниб ўтирмайсан — ҳар қалай, ўн тийиндан ёнда қолади. Соқолни қиртинлашнинг ҳам ҳожати йўқ — қоронғуда башарангни ким кўриб ўтирибди, дейсан.

Кино кўриш учун залга кириш машаққат, холос. Тўғриси — ит азоби. Тўс-тўполонда ўлиб кетишинг ҳеч гап эмас.

Қолган ҳаммаси жойида бўлади. Маза қилиб кўра-верасан.

Хотишимнинг туғилган кунда иккаламиз кинодрама кўрмоқчи бўлдик. Билет сотиб олинди. Кута бошладик.

Халойиқ деган анча-мунча тўпланган. Ҳаммаси эшик олдида қуймалашади.

Тўсатдан эшик очилиб, гўзал бир жувон: «Киришлар!» деди.

Дастлаб унча-мунча тикилишч бўлди. Ҳаммаям ўзига яхшироқ жой эгаллашга ошиқадди-да.

Одамлар эшикка ёпирилишди. Бирпасда эшик олдида тикилишч ҳосил бўлди.

Орқадагилар қисинади, шўрлик олдиндагилар қаёққа боришни?

Бир пайт мени ҳам қисиб сувимни чиқариб юборишди. Ўнг томон сурила бошладим.

«Ё, тавба, эшик ениб кетмасайди», деб ўйлайман.

— Биродарлар,— деб қичқирдим,— худо ҳаққи, секинроқ, ахир бунақада одам билан эшикни майда-майда қилиш мумкин-ку.

Шу аснода орқада ҳосил бўлган тўлқин яна шиддат билан ёприлиб келди. Орқамда турган ҳарбий эса маданиятсизларча менга ёпишиб турибди. Итқилиқ, тўғридан-тўғри белимни пармалайди.

Нокас ҳарбийни отдек тепмоқчи бўламади.

— Ҳабашона ҳазилларингизни йиғиштиринг, гражданин,— дейман.

Шунда юқорига қалқиб чиққандек бўлдим-да, башарам билан эшикка қаттиқ урилдим.

Эшикни одамлар билан сиқирмоқчилар, деб ўйладим.

Эшикдан нари кетмоқчи бўлдим. Бошим билан йўл очмоқчи эдим. Қаёқда. Қўйишмайди. Бир пайт қарасам, нимим эшикнинг тутқичига илишибди. Тўғриси — чўнтагим.

— Секинроқ, граждандар,— деб қичқираман,— қоровул, қайдасан? Эшик тутқичига илишиб қолганман, ахир!

— Тезроқ бўлсангиз-чи, ўртоқ,— дея орқадан қичқиришади,— бошқалар ҳам кириши керак. Бўлинг тез!

Қанақасига қутулсам экан, қўлимни қимирлатиб бўлмасам.

— Тўхташлар, тўхтасанглар-чи, аблаҳлар,— дея қичқирдим.— Шимимни чиқариб олай. Ахир, аввал эшикни тутқичидан чиқариб олиш керак. Яп-янги эди-я, шу ҳолда йиртилиб кетаверсинми?

Қулоқ солиш қаёқда. Эзғилашади...

— Сиз хоним,— дедим олдимдагига,— худо хаққи, сал бурилсангиз-чи. Одамнинг майлигаям қарамайди-я, ахир шимим.

Хоним эса кўкариб кетган, хириллай бошлади. Умуман, қарагиси келмайди.

Э. раҳмат-э, тўсатдан яна енгил тортгандек бўлдим. Ё мен эшик тутқичидан халос бўлдим, ёки уни шимимдан чиқариб олишди.

Шунда кенг йўл очилди.

Эркин нафас ола бошладим. Хайрият. Қарасам шимим жойида. Эшик тутқичи битта шимни иккига ажратиб ташлабди. Юрғанда елқандек чайқалади.

Қаранг, томошабинларни қанақасига кийинтиришади, деб ўйлайман.

Шу ҳолатда хотинимни излаб кетдим. Қарасам, уни оркестр турадиган ерда унутиб қолдиришибди.

Ўша ерда баргдек титраб ўтирибди.

Хайрият, чироқни ўчирдилар. Лентани айлантира бошладилар.

Қанақа лешта — айтишга ҳам тилим бормайди. Доимо шимни чангаллаб турдим.

Барака топкур, хотинимда битта тўғнағич бор экан. Яна бир раҳмдил аёл ўз кийимидан тўрт дона тўғнағич ажратиб берди. Полдан эса ярим кило келадиган ин топдим. Ярим сеанс вақтим бир нималарни қидириш билан ўтди.

Бойладим, қададим, қарабсизки, шу орада драма ҳам тугади. Уйга қайтдик.

1926

Тежамкорлик

Бошқа шахарларда иқтисодий тежамкорлик қандай ўтапти, бу менга қоронғу, ўртоқлар.

Борисовка шахрида эса бу тадбир анча изга тушиб қолди.

Фақат бизнинг корхонамизда шу кишининг ўзидагина етти саржини арча ўтини иқтисод қилинди. Ёмонми?

Ўн йил иқтисод қилсак — ўн куб деган гап. Юз йил давомида эса бемалол учта кемани иқтисод қилиш мумкин. Минг йилдан сўнг эса умуман ўтин билан савдо қилса ҳам бўлади.

Бундан олдин халқ нимани ўйлаган экан-а? Нега шу

тежамкорликни олдин амалга оширишмаган? Шуниси алам қилади кишига! Бизда бу тадбир ҳам куздаёқ бошланган эди.

Мудиримиз — ўзимизнинг йиғит. Ҳамма масалада биз билан туғишгандек маслаҳат қилади. Қўппаквой ҳатто нашрос ҳам улашиб чиқади.

Бир кун шу мудиримиз келиб, эълон қилиб қолди.

— Биласизларми, йиғитлар, бошланди... Қўшилишимиз керак. Бирор нимани иқтисод қилинлар...

Нимани, қандай иқтисод қилиш — номаълум. Нимани иқтисод қилиш ҳақида ўзаро гапира бошладик. Жни ургур, мўйсафид бухгалтерга ойлик бермасакмикиш?

— Бухгалтерга тўламай бўйсиз.— деди мудир,— тўламай кўринг-чи, меҳнатни муҳофаза қилиш жамиятига арз қилади. Бошқачароқ бир нимачи ўйлаш керак.

Шунда, барака топқур, фарошимиз Ньюша заифона бир таклифни ўртага ташлади.

— Демак, халқаро аҳволда шу масала кўтарилган экан,— деди,— умуман қувур ҳақида ўйлаб кўрса ҳам бўлади. Масалан, айтайлик хожатхонани иситмасак ҳам бўлади. У ерга тарашани исроф қилишнинг нима хожати бор? Меҳмонхона эмас-ку у ер!

— Тўппа-тўғри,— дедик,— хожатхона совуқ бўлса ҳам бўлаверади. Етти саржин ўтинни тежашимиз мумкин. Хўп, совуқ бўлса нима қилибди? Бу қайтага фойда. Одамлар совуқда кўн ўтиришмайди. Бундан меҳнат унумдорлиги ҳам сўзсиз ортади.

Шундай қилдик. Печкани ёқмасдан тежамкорликни ҳисоб-китоб қилдик.

Ҳақиқатан ҳам етти саржин иқтисод қилибмиз. Саккизинчи саржинни тежашга киришганимизда баҳор бошланиб қолса бўладими.

Алам қилиб кетди.

Агар, балога учрагур, баҳор бошланмаганда, яна ярим кубча ўтинни иқтисод қилган бўлардик.

Бир сўз билан айтганда, баҳор бизни жуда доғда қолдирди. Шунисига ҳам шукрки. ҳар қалай етти саржин ҳам ўтин-ку.

Совуқдан аламакандай қувур ёрилган бўлса ёрилгандир, кейин маълум бўлишича бу қувур подшоҳ даврида қўйилган экан. Бу хил қувурларни илдири билан қуритиш керак.

Кузгача бемалол қувурсиз амалласа бўлади. Кузда арзонроқ бир нима кўярмиз. Ҳар қалай меҳмонхона эмас-ку у ер!

Бочка

Мана, оғайнилар, баҳор ҳам бошланиб қолди. Қараб-сизки, у ёғи ёз. Ёз яхши-да, ўртоқлар! Иссиқ. Қуёш киздиради. Сен бўлсанг, валенкада эмас, юнқа кийимда, бемалол нафас оласан. Аллақайдан қушнинг сайроғи эшитилади. Яна қайдадир тиллақўнғиз визиллайди. Қурт ва чигирткалар чириллайди. Ёз гаштли-да, биродарлар.

Албатта гаштли-ю, лекин унчалик эмас.

Бундан икки йилча аввал кооперацияда ишлардик. Ҳаётимиз шундай оқимга тушдики, асти сўраманг. Йигирма иккинчи йил. Пенхтахта ортида туришга тўғри келди.

Шундай қилиб, ўртоқлар, кооперацияда ҳатто тобиестонда ҳам иш тоиларкан. Маҳсулот бузилиб қолиши, тўғриси айниши мумкин. Албатта айниydi, ачийди. Бу чириши, айнишлардан кооперация зарар кўради-ми? Кўради.

Эҳтимол, шунинг учун ҳам иқтисодий тежамкорлик шиори ўртага ташлангандир. Буни қанақасига жорий қилишни ўзларидан сўрасак?

Табиат ҳодисалари, кунларнинг исиб кетишига бу қадар худбинларча қувониб, қарсак чалиш яхши эмас-да, ўртоқлар. Ахир, граждандар, умумжамият манфаатини ҳам ўйлашимиз керак-ку.

Эсимда кооперациямизда бир кун қарам айниб, таққосим учун кечирасиз-у, ҳаммаёқ жийиб кетди.

Бундан кооперация тўнадан-тўғри зарар кўришдан ташқари, яна қўшимча чиқимлар ҳам бўларкан. Айниган маҳсулотни ташиб чиқариш ҳам харажат. Маҳсулотнинг айниган бўлса, уни ташиб чиқариш ҳам ўзининг бўйинида. Шуниси алам қилади!

Қарам айниган бочка ниҳоятда катта эди. Саккиз пудча келар-ов. Бир-икки кило бўлса бошқа гап. Шундай йирик бочка-я.

Ундан шунақаям қўланса ҳид таралардики, бамисоли ҳидланган мурда солинган тобут дейсиз.

Мудиримиз Иван Федорович бутунлай ўзини йўқотиб қўйди. Айлашиб кўради, ҳидлайди.

— Бу айниганми-а, оғайнилар,— деб сўрайди.

— Йўқ, Иван Федорович,— деймиз,— айнимаган, саси-ган, холос.

Ҳақиқатан ҳам сасиғи димоғини ёрар даражада эди. Биз томондан одамлар бурнини бекитиб ўтарди. Шундай қи-лишмаса йиқилиб тушишарди гўё.

Ана шу бочкани бирор-бир ергами, гўргами элтиб ташлаш керак. бироқ мудиримиз Иван Федорович иккиланади. Ҳар қалай, пулга ачинади. Беш-олтита ҳаммом, яна шаҳарнинг бир чеккасига обориб ташлаш учун от-улов ҳам ёллаш керак. Шунинг учун мудиримиз:

— Пулга тушсак ҳам, устамаминизга таъсир этсаям, оғайнилар,— деди,— бу бочкани чиқариб ташлаш керак.

Аҳвол ниҳоятда оғир.

Васька Веревкин деган саркоримиз бўларди.

Шу киши:

— Ахир, ўртоқлар, бу бочкани чиқариб ташлаш учун сарф-харажатга қолиш, яна устамаминиздан ажралиш зарил келганими? Яхшиси, бу бочкани ҳовлига думалатиб чиқара қолайлик. Кўрайлик-чи, эрталабгача нима бўларкин.

Бочкани ҳовлига думалатиб чиқардик. Эрталаб келиб карасак — бочка топ-тоза бўлиб турибди. Кечаси карамни шил-шийдам қилиб кетишибди.

Бу ишдан биз кооперация ходимлари ниҳоятда хурсанд бўлдик. Иш ўз-ўзидан яхши томонга юришиб кетди. Азиз мудиримиз Иван Федорович бўлса юриб туриб, қўлларини ишқайди.

— Қоинл, ўртоқлар,— дейди,— энди бутун маҳсулотимиз айниса ҳам гамим йўқ, энг осон йўли топилди.

Кўп ўтмай, бодрингли яна бир бочкача айниди.

Хурсанд бўлиб кетдик. Бочкани думалатиб ҳовлига чиқардик, ўтган-қайтганлар яхши кўрсин учун эшикни ҳам қия очиб қўйдик. Марҳамат, граждандлар!

Фақат бу гал жиндай жаримага тушдик. Нафақат бодрингни, қуриб кеткурлар бочкачани ҳам думалатиб кетишибди. Бочкачани ҳам ўмаришган.

Кейинчалик бунинг ҳам йўлини топдик. Айниган маҳсулотни чинта устига тўкиб қўямиз. Чинтаси билан ҳам олиб кетишаркан.

1926

Ҳайитдаги ҳодиса

Мана, кадрдонлар, православларнинг Пасха ҳайитига ҳам эсон-омон етиб келдик.

Айрим диндорлар кўй етақлайди, ҳайитга ширинкулча пишириб элтади. Оборса обораверишини! Мен эсам обормайман. Зарил келганими. Ўтган пасхада кадрдонлар, ширинкулчамни оёқ билан топтаган эдилар.

Тўғриси, ўшанда бир оз ушланиб қолиб, маросимга кечиккан эдим. Черков тўсиғидан ўтиб, ичкари кирсам ҳамма столлар банд экан. Православ биродарлар, жиндай сурилинглар, десам — ишташмади. Сўқинишади.

— Қуриб кетгур, кечикдингми, бошқалардек ширинкулчангни ерга қўйиб тингла. Итариб, турткилангга бало борми, ширинкулчаларни ағдариб юборасан,— дейишди.

Нима ҳам қилардим, ширинкулчамни баркаши билан ерга қўйдим. Бошқа кечикканлар ҳам шундай қилишган экан.

Ерга қўйишимни биламан, қўнғироқлар жаранглаб, ибодат бошланди.

Қарасам, махсус чўткача ушлаган отахон чиқиб келяпти.

Чўткачани челақка ботириб олиб, атрофга сенади. Кимнинг башарасига, кимнинг ширинкулчасига — фарқи йўқ.

Отахоннинг изидан баркаш ушлаган дьякон чиқиб садақа тера бошлади.

— Қизганманглар, православ бандалар,— дейди у,— атаганларингни баркашнинг ўртасига қўйинглар.

Улар менинг ёнимдан ўтишаётганда, дьякон ўз баркашига алаҳсиб кетиб, ширинкулчам солинган тарелкамга оёқ босса бўладими.

Жон-поним чиқиб кетди.

— Нега ширинкулчани босасан, узунсоч,— дедим,— пасха окшомида шу сендан лозимми?..

— Кечирасиз, билмасдан,— дейди.

— Сенинг кечирим сўрашингдан мушук офтобга чиқмайди. Бутун қимматини тўласин,— дедим.— Қани, дьякон ота, пулини чўз баққа!

Маросим тўхтаб қолди. Чўткача ушлаган отахон:

— Кимнинг ширинкулчасини босиб олишди?— деб сўради.

— Меникини,— дедим,— қўшпак дьякон босиб олди.

Отахон бўлса:

— Ҳозир мен ана бу чўткача билан тозалаб бераман,— деди.— Кейин бемалол еявериш мумкин. Ҳар қалай, диндор киши босибди-ку. Безарар.

— Йўқ, отахон,— дедим,— бутун челақдаги обизамзам билан ювсанг ҳам бўлмайди. Рози эмасман. Пулини чўз.

Шовқин кўтарилди. Бировлар мен томон, қолганлар менга қарши.

Зангчи қўнғироқхонадан бош сукиб сўради.

— Чалавераёми ёки бас қилай?

— Тўхта, Вавилич, чалма,— дедим,— қўнғироқ овозидан улар ҳеч нима эшитишмаяпти.

Касалманд поп менинг ёнимга келиб, одамларни кўли билан тарқата бошлади.

Иблис, узунсочли дьякон, деворга суянганча менинг ширинкулчамнинг қолдиқларидан оёғини тозалаб турибди.

Шундан кейин менга барқашдан бир миқдор нул олиб бериб, шовқин солиб ибодатга халақит бергунча уйнингга жўна, дейишди.

Черков тўсигидан ташқари чиққач, дьяконни бор овозда яна бир карра сўкиб, тузлагач, уйга жўнадим.

Ҳозир дам солилмаган ширинкулча еб ўтирибман.

Мазаси ўша маза. Фақат кўнгилгашлик тарқамаяпти.

1925

Санъат шайдоси

Айтишларича, ичкиликка қарши энг зўр чора санъат экан. Мисол учун театр. Чархпалак. Ёки аллақандай мусика студияси.

Буларнинг ҳаммаси кишини ичкилик ичиб, газак қилишдан алаҳситармиш.

Дарҳақиқат, шундай, биродарлар, мисол учун бизларнинг слесаримиз Петр Антонович Коленкоровни олайлик. Шундай одам шахс сифатида адоин тамом бўла бошлади. Умуман, у курк бўлган товукдай яшарди.

Одатдаги кунларда ишдан кейин овқат еб, тўйиб оларди. Байрам ва якшанба кунлари эса Петр Антонович ичкиликка боши билан шўнғирди. Бўкиб ичарди.

Ҳафта мобайнида Петр Антонович бирор хил маданий иш билан шуғулланмасди. Шанбада ҳаммомга бориб, бошидан сув қуйиш ҳам иш бўлди-ю. Унинг маданий ишлари фақат шундангина иборат эди.

Петр Антоновичнинг бу қилигидан яқин қариндошлари ниҳоятда ташвишда эдилар. Ҳатто кўрқардилар.

— Петр,— дейишди улар,— Антонович. Ахир Сиз ёш эмассиз, малакали одамсиз. Мастликда айтайлик, тумбочкага урилиб, абжагингиз чиқини мумкин. Жиндай камроқ ичиш керак. Оилангизга ҳам раҳмингиз келсин, ахир.

Қулоқ солиш қаёқда. Аввалгидек ичиб, хурсандчилик қилаверди.

Ниҳоят, маҳаллий комитетдан кўнгилчан бир киши топилди. Биласизми, у Петр Антоновичга тўншадан-тўғри шундай деди:

— Петр Антонович, сизга айтяпман, ичкиликка чек қў-

йишг. Хеч бўлмаса, уншг ўрнига якшанба кунлари театрга тушшг. Ўтинаман Сиздан, хатто билетни ҳам текинга беришим мумкин.

— Нахотки,— деди Петр Антонович.— Текинга бўлса, унда бир уришиб кўриш керак. Агар текинга бўлса тешиб чиқмас.

Бир сўз билан айтганда, кўнди.

Петр Антонович театрга тушди. Ёқди. Шундаям ёқдики, кетгиси келмай қолди. Томоша аллақачон тугаган бўлса-да, у мўминтойгина бўлиб, қимирламасдан ўтираверди.

— Энди каёққа ҳам борардим,— деди.— Қаранг, ҳаммаёқ кон-қоронғу. Ахир, ҳамма нардалар туширилган-ку. Оббо, галамислар-э, зўр насага ўргатишибди-да!

Хар қалай, қийшанглаб-қийшанглаб ўз оёғи билан уйига кетди. У мутлақо хушёр эди.

Иккинчи дам олиш кунин яна театрга тушди. Учинчи марта билет олиш учун маҳаллий комитетга ўзи югурди.

Хўш, бу ёғи қандай бўлди, деб ўйларсиз? Театрга қизиқиб қолди. Тўғриси, райондаги энг ашаддий театр мухлисига айланди. Театр афишасига кўзи тушиши биланоқ бутун вужуди баргдек титрарди. Якшанба кунлари ичинини ташлади. Шанба кунлари ичинга ўтди. Ҳаммомни эса чоршанбага кўчирди.

Охирги шанбада Петр Антонович кайфи тарақ ҳолда тумбочкага қаттиқ урилди ва якшанба кунин театрга бора олмади. Бу бутун мавсум давомида Петр Антонович киромай қолган ягона спектакль эди. Келаси якшанбада тузалиб қолса, албатта, яна театрга тушади. Чунки санъат уни батамом асир қилган. Батамом...

1926

Қутуриш

Кеча даҳшатли воқеа рўй берди. Ваҳимали бир қўрқувни бошдан кечирдик.

Правление аъзоси Лапушкин эҳтимол, ҳозир ҳам уйда титраб-қақшаб ўтиргандир. Қақшамай нима? Уни яхши биламан.

Шу кунларда ҳавонинг қизиб кетганидан хабарингиз бор, албатта. Нафақат, йирик моллар, айтайлик, хатто кананинг ҳам иссиқдан мадори қуримокда. Албатта, уни октябрўяга қўйсангиз.

Тагин газеталарда «ҳар куни йигирма олти бошдан мол ҳаром ўлмоқда», деб ёзилади.

Бундан ҳам ваҳимага тушасан киши.

Масалан, биз дарвоза олдида гаиланиб ўтирардик. Ақдан-бақдан. Тўғриси, қутуриш хусусида. Худди шу аснода думини қисиб олган бир ит биз томон чошиб қолса бўладими.

Албатта, ит жудаям тез чопмас эди. Кўринишидан сираям қутурганга ўхшамайди. Думчаси жойида, сўлагиям оқмаяпти. Фақат негадир жағлари қисилган, кўзлари эса очик.

Ит шу ҳолда чошиб келарди. У правление аъзосига яқинлашди. Ўзингиз биласиз, правление аъзосининг қўлида ҳассаси бор эди. Шу ҳасса билан итнинг бошига бир туширди. Кўриб турибмиз — ит гирт қутурган. Қалтақдан итнинг думи баттар четига қисилди. Умуман, у бизга ташламоқчи бўлди. Лекин ҳали сўлаги кўринмас эди.

Ташламоқчи бўлиб турганда, қоровулмиз Володин ўзини йўқотмасдан қўлига илинган тош билан итнинг бошига солди. Қаттиқ урди.

Ана шундан кейин карасак — қутуришининг ҳамма белгилари сув бетидаги олмадек юзада қалқиб турибди. Итнинг оғзи очилиб кетди. Сўлаги оқа бошлади. Думи бамисоли колбасага айланган. Умуман, ташланай-ташланай деб турибди.

Правление аъзоси:

— Қочинлар! Қутурган у! — дея қичқирди.

Ҳаммамиз ҳар томонга тирқираб кетдик. Қоровул Володин бўлса ҳуштак чалиб юборди.

Бутун кўча тўс-тўполон бўлиб кетди. Қий-чув. Қўйма-қўйма.

Постовой югуриб келди. Ёнидан тўшончасини чиқарди.

— Қани ўша қутурган ит, — дея қичқирди. — кўрмадинларми йигитлар? Ҳозироқ уни ер тишлатамиз!

Отини бошланиб кетди. Правление аъзоси ўз уйининг деразасидан қаёққа отиш ва йўловчиларнинг қаёққа бекинишлари учун кўрсатма бера бошлади.

Албатта, бир амаллаб кучукча отиб ташланди.

Худди шу аснода итнинг эгаси югуриб келди. У ўқдан кўрқиб, подвалда яшириниб турган экан.

— Бу нима деган гап, — деди у, — нега соғлом итни ўлдирасизлар, аблаҳлар? Бутунлай соғлом итни ўлдиринибди-я.

— Э, қўйсанг-чи, оғайни, — дедик унга, — қанақасига бу ит соғлом бўлсин, қачонки одамга ташланса.

У бўлса:

— Киска муддат ичида менинг учта соғлом итими отишди-я,— дея фарёд чекарди.— Ахир бу қандай бедодлик? Наҳотки ўйламасанглар? Уйларингдан бирорта бўш хона топилмасмикин, бу жониворни опкириб...

— Бўш хона йўқ, амаки,— дедик.

У бўлса кучукчасини елкалаб, жўнаб кетди. Вой, тентак-ей!

1926

Хонимнинг мусибати

Хайит арафасида оғизочарга чорак кило сарёғ олиш учун магазинга кирдим.

Одам тирбанд. Қимирлашнинг иложи йўқ.

Навбатда турдим. Орзиқиб кутяпман. Атрофда нуқул уй бекалари, навбатда тикилишиб, шовқин солишади. Кийимларни тез-тез тортиб қўйишга тўғри келади.

Шу тонда магазинга тез юриб бир хонимча кириб келди. Қўнам қари эмас, бошида қора шляпа. Шляпасига қоралента тикилган. Қўринишидан азадор.

Хонимча пештахтага тикилиб борди-да, сотувчига рўпара бўлиб, бир нима деди. Шовқин туфайли ҳеч ким эшитмади.

— Билмайман, гражданка, — деди сотувчи — бир сўз билан айтганда, бошқалар рухсат беришса, менга бари бир.

Навбатдан кимдир:

— Нима гап? — деб сўради. — Тинчликми?

— Мана буларнинг оилаларида мусибат, — деди сотувчи, — эрлари ўз-ўзини отиб қўйган... Навбатсиз бир кадоқ қаймоқ ва йигирмата тухум бериб юборишни илтимос қилиптилар.

— Нима бўпти. Бериб юбора қолинг, — дея чувиллашди навбатдагилар. — Албатта бериш керак. Навбатсиз бера қолинг.

Хамма хонимга қизиқиб қарай бошлади.

Хоним шляпасидаги қора лентани тўғрилаб қўяркан, чуқур хўрсинди.

— Қандай мусибат-а, — деди сотувчи қаймоқни тортаркан, — кечирасиз, қандай рўй берди-а, хоним?

— У меланхолик, хафақон эди, — деди хоним.

— Сўрашга рухсат этасиз, қўп бўлдимми?

— Ўтган ҳафтада қирқини ўтказдик.

— Қарап-а, қанақа бахтсизликлар йўқ оламда.— деди сотувчи.— Айтишг-чи, у киши тўшпонча биланми ёки бошқа нарса билан ўз-ўзини?..

— Тўшпонча билан,— деди граждanka.— Мухими, ҳаммаси менинг кўз ўнгимда рўй берди. Қўшни хонада ўтирган эдим. Юрагим сиқилиб, қўлим негадир ишга бормайди, денг. Шу аснода даҳшатли гумбурлаш эшитилди. Қисқаси ўқ овози. Югуриб кирдим, ҳаммаёқ тутун... Шундоқ кўз ўнгимда турибди.

— Ҳмм,— деди навбатда турганлардан бири,— бўлиши мумкин.

— Бўлиши мумкин-у,— деди норози оҳангда граждanka,— бироқ кишининг кўз ўнгида рўй бериши, ҳақиқатан ҳам...

— Нақадар даҳшатнинг даҳшати,— деди сотувчи.

— Мана сиз бўлиши мумкин деясиз-у,— дея давом этди граждanka,— инкор этмайман, ҳақиқатан ҳам бўлиши мумкин. Бир танишимнинг жияни ўз-ўзини отиб қўйди. Лекин у уйда эмас, чиқиб кетиб, номаълум йўқолган... Бу эса кишининг кўз олдида...

Сотувчи қаймоқни ўраб, тухумларни пакетга солиб, меҳрибонлик билан граждankaга тутқазди.

Хоним қайғули бош чайқаб, эшикка йўналди.

— Эри ўз-ўзини отиб қўйган экан, яхши,— деди навбатда турган бир кимса,— лекин нега мунча шошилади. Ҳатто тухумни ҳам навбатсиз олди. Бу нотўғри!

Хоним ўгрилиб, ўша кимсага манфур бир қаради-да, чиқиб кетди.

1926

Ғалати ҳордиқ

Одам, албатта, дам олиши керак. Ахир, одам ҳар қалай, товук эмас-ку. Эҳтимол, ҳақиқатан ҳам товукнинг отпускага эҳтиёжи йўқдир. Лекин одамни отпускасиз тасаввур қилиш қийин.

Мисол учун, менинг ўзим қирқ йил дам олмабман. Икки яшарлигимдан бери тик оёқдаман. Ҳозиргача дам олмасдан ишлаб келмоқдаман.

Якшанба ёки байрам кунларига келсак, бу қанақасига дам олиш бўлсин? Ўзингиз биласиз, гоҳида жиндай ичилади,

баъзан меҳмон келиб қолгани бор ёки диванининг оёғини олиб олишга тўғри келади. Ўртача бир одамга иш камми дей-сиз? Баъзан хотиннинг дийдиёси бошланиб қолса — унда кўринг томошани. Э, дам олиш қаёқда?

Шу ёз дам олгим келиб кетди. Бунга сабаб атрофинг-дагиларнинг ҳаммаси дам олиб турса-ю, сен товукдай катагингда писиб ётсанг. Алам қиларкан. Мисол учун, Ванюша Егоров Қримга бориб келди. Шайтондай қон-қорайиб қайтди. Яна семирганини айтнинг... Петруха Яичкин бу йил ҳам Кавказда дам олди. Миша Бочков ўз қишлоғига жўнаб кетди. Икки ҳафта маза қилиб яшабди. Негадир ўша ерда уни роса дўшослашибди. Қайтганда — бир хол-е, таниб бўлмайдди. Ўнг бети андак шишиб, моматалоқ бўлиб кетган.

Қарасам, ҳамма хордиқ чиқариб, семириб, тузалиб қайтишти. Ёлғиз мен дам олмайман.

Шу ёзда, албатта, жўнайман. «Қримга боришга йўл бўлсин. Охирда хонавайрон бўлиб қолмай тагин. Яхшиси, яқшироқ бир ерга бораман», деб ўйладим.

Дам олиш уйига жўнадим.

Жуда сўлим ва хушманзара жойи экан. Муомалалари ёмон эмас. Овқати ҳам ёғлиққина.

Келишим билан тарозида тортишди. Янгича ўлчов асбобларида иш кўришаркан. Кўкрак қафасимни, ҳатто бўйимни ҳам ўлчаб олишди.

— Дам олаверинг,— дедилар.

— Албатта, жиндай семирсам ёмон бўлмасди,— дедим.— Бўйим нарвондай. Шуниси етади. Лекин сал вазни тўғрилаб олсак зарар қилмасди. Ҳар қалай, товук эмасман-ку, ўртоқ фельдшер,— дедим.

— Вазн деганингиз бу арзимаган ган. Буниги йўли осон. Бораверинг!— деди фельдшер.

Дам ола бошладим. Биласизми, негадир менда фавкуллода бир зерикни бошланди. Нима қилишга ҳам ҳайрон қоларкансан. Бўлмаса овқати ёғлиқ, яхши қарашади, тарозида ҳам тортиб туришади. Шунга қарамай, каттиқ зерикадиган бўлдим.

Мисол учун, эрталаб ўрнигдан турасан, юзингни чай-қаб оласан, бир нималарни ямлаб ютгандан кейин ёнбошлайсан. Истасанг — бу биқинга, истасан — у биқинга. Ётишни хоҳламасанг — ўтир. Ўтиришни хоҳламасанг — юр. Бироқ, бекордан-бекорга юриши кимга керак. Зарил кешими? Қирққа кириб бунга одатланмаганман.

Бир куни айланиб келдим. Изимга қайтишда жуда эриндим. Хайрият, боғда ўзимизда дам оладиган йиғитларни учратиб қолдим. Жошим кирди.

Улар ўтлоқда қарта ўйнаб ўтиришарди.

— Бешкўтар ўйнаяпсизларми?— деб сўрадим.

— Ҳа,— дейишди улар,— лекин истасак «очко» ўйнашимиз ҳам мумкин. Эрмак-да. Қани, ўтиринг, ҳурматли ўртоқ! Бизлар эрталабдан бери ташлашянимиз.

Албатта, ўтирдим.

Кечки овқатгача ўйнадик. Овқатдан кейин яна бирпас. Эрталаб вақтли туриб тагин тўпландик. Қарта чийланди. Шундай қилиб, ҳар кунни қарта ўйини. Қарабсизки, кунлар ҳам шамолдек ўтяпти. Зеркиш қаёқда дейсиз, ҳатто бетингни ювиб, кофенгни ичишга ҳам вақт топа олмайсан.

Икки ҳафта ширин тушдек ўтди кетди. Қирқ йил мобайнида атиги бир марта жони-танним яйраб, маза қилиб дам олдим.

Жиндай озгандек бўлдим.

Вазн топиладиган нарса. Уни ишлаб чиқариш мобайнида тўғрилаб олса бўлади. Хайрият, бўйим аввалги ҳолатда қолибди. Фақат жиндай қисқарган эканман. Фельдшер бу кўн ўтиришдан, дейди.

1926

Калиш

Трамвайда калиш йўқотиш унчалик мушкул эмас, албатта.

Айниқса, биқинингдан биров турткилаб турса ёки аллақандай бир габр товонингни босиб олса калишдан жудо бўлдим, деявер.

Умуман, калиш йўқотиш арзимаган нарса.

Менинг калишимни осонгина ечиб олишди. Ҳатто «вой» дейишга ҳам улгуролмай қолдим.

Трамвайга чиққанымда иккала калишим ҳам жойида эди. Трамвайдан тушиб қарасам, битта калишим шу ерда, яъни оёғимда турибди. Этигим ҳам шу ерда. Қарасам, найпоғим ҳам, ички иштоним ҳам жойида. Фақат калиш йўқ.

Трамвайнинг изидан югурмайсан-ку, албатта.

Иккинчи калишни ҳам ечиб, газетага ўраб қўлтиққа урдим-да, шундайича юрдим.

Ишдан кейин излаб кўрарман, деб ўйладим. Йўқолиб кетмас ахир! Бирор ердан топилиб қолар.

Ишдан кейин кидириб кетдим. Дастлаб, таниш вагон бошқарувчи билан маслаҳатлашиб кўрдим.

У тўшнадан-тўғри:

— Трамвайда йўқотганингни раҳмат де,— деди менга умид бағишлаб.— Бошқа жамоат ерида йўқотсанг, эҳтимол топилмаслиги мумкин, лекин трамвайда йўқотганингни жуда савоб иш бўлибди. Бизда йўқолган буюмларни сақлайдиган маҳсус бўлма бор. Ўша ерга бориб, йўқотган нарсанингни жондай қилиб, олиб кетавер.

— Раҳмат,— дедим. Елкамдан тоғ ағдарилгандай бўлди. Қуриб кеткур калиш учалик эски эмасди-да. Учинчи мавсум кийишим.

Иккинчи кун топилмалар бўлмасига бордим.

— Огайишлар, калишимни қайтариб олсам бўлади-ми?— деб сўрадим.— Трамвайда счилиб қолувди.

— Мумкин. Қанақа калиш?— дейишди.

— Оддий калиш,— дедим,— ўн иккинчи размерли.

— Ўн иккинчи размерли ўн икки мингта калиш бор,— дейишди.— Белгисини айт.

— Белгиси? Оддий,— дедим,— албатта пошнаси бир оз босилган, ичидаги қизил латтаси сийлиб, тамом бўлган...

— Бизда шу хил белгили калиш мингдан ортиқ бўлса керак. Бошқа ашқроқ белгиси йўқми?

— Ашқроқ белгиси ҳам бор,— дедим,— учидан жишдай тешилган. Товони ҳам сийлиб, андак қийшайган. Чоклари ҳали мустаҳкам.

— Ўтириб тур,— дейишди,— ҳозир қараб кўрамиз.

Бир пайт калишимни олиб чиқишди.

Бирам хурсанд бўлдимки, асти сўраманг.

Мана, азаматлар, қандай ишлашади, деб ўйладим. Битта калиш учун шу қадар эътибор.

— Раҳмат, сизларга,— дедим ўша олижаноб одамларга,— ўла-ўлгунча миннатдорман. Баққа беришг. Ташаккур! Ҳозирок кийиб оламан.

— Йўқ, ҳурматли ўртоқ,— дейишди.— Бера олмаймиз. Эҳтимол, буни сен йўқотмагандирсан?

— Нега, ўзим йўқотганман,— дедим.— Қасам ичишим мумкин.

— Ишонамиз, бу калишини сен йўқотганингни ҳам эҳтимолдан холи эмас,— дейишди.— Тушунамиз. Бироқ бера олмаймиз. Ҳақиқатан ҳам калишини йўқотганингни тўғрисида қоғоз келтир. Бу қоғоз уй бошқармасидан тасдиқланган бўлиши керак. Шундагина сени овора қилмасдан қонуний равишда калишинингни беришимиз мумкин.

— Огайишлар, савобталаб ўртоқлар,— дедим.— Ахир калишини йўқотганингни ҳақидаги фактни уй бошқармасидагилар билишмайди. Эҳтимол, улар қоғоз ҳам беришмас.

— Уларнинг вазифаси,— дейишди,— қоғоз беришади. Бўлмаса уй бошқармаси кимга керак?

Калишга яна бир қараб олдим-да, ташқари чиқдим.

Иккинчи кунни уй бошқармамиз раисига бориб учрашдим.

— Қоғоз бер, калишим чириб кетяпти,— дедим.

— Ҳақиқатан ҳам йўқотганмисан?— деб сўради раис.

— Худо ҳаққи, йўқотганман!— дедим.

— Сенинг курук гапингга ишониб бўларканми?— деди у.— Яхшиси бундай қил: трамвай паркига бориб, калишининг йўқотганинг тўғрисида гувоҳнома обқел, кейин, майли, сенга қоғоз ёзиб бераман. Ҳозир иложим йўқ.

— Ахир уларнинг ўзи мени сенга юборишди-ку.

— Ундоқ бўлса, менинг номимга ариза ёз.

— Нима деб ёзай?

— Фалон-фалон числода, фалон ерда калишни йўқотдим, деб ёз!— дея қироат қилди раис.— Кейин ана шунни аниқлаб, ҳал қилиб беришингиз учун ушбу тилхатни ёзаман...

Ариза ёздим. Иккинчи кунни формали гувоҳнома олдим.

Махсус гувоҳнома билан яна топилмалар бўлмасига бордим. Биласизми, ҳеч қандай оворагарчилик ва қоғоз-бозликсиз менга калишимни беришди.

Калишни оёғимга кийгач, ўз-ўзимдан пийиб кетдим. Қаранг-а, одамлар қандай ишлашади! Агар бошқа ерда бўлганда менинг калишим учун шунча овора бўлишармиди? Бир четга улоқтириб юборишарди, вассалом. Бир ҳафтага қолмасдан ўзимга қайтаришди-я, барака топ-курлар.

Фақат алам қиладиган бошқа бир томони бор. Шу ҳафта ичида у бир пой калишимни йўқотиб қўйдим. Пакетга солиб, қўлтигимга қисиб юрган эдим, қаерда қолдирганим эсимда йўқ. Ҳар қалай, трамвайда эмас. Трамвайда қолдирсам жон дердим-а. Қаердан изласам экан?

Ҳар қалай иккинчи пой калишим топилди-ку. Мен уни жавоннинг пастига қўйдим.

Гоҳида зерикиб қолганингда ўша калишга енгил бир қараб қўясан, шунда қалбнинг ўз-ўзидан ёришиб кетгандек бўлади.

Мана, идораларимиз қандай зўр ишлайди, деб ўйлайман.

Бу калишни эсалик учун асраб қўйибман. Келгуси авлодлар кўриб, қойил қолшсин.

Монтёр

Театрда ким муҳим — актёрми ё режиссёрми, эҳтимол театр дурадгоридир? Бу ҳақда оғайнилар, Сиз билан баҳслашиб ўтирмайман. Фактнинг ўзи кўрсатади. Ҳамина фақтлар ўзлари ҳақида изох бериб келишган.

Бу воқеа Саратов ёки Симбирскда, бир сўз билан айтганда, Туркистондан узоқ бўлмаган бир шаҳар театрида содир бўлган. Шу театрда опера қўйилди. Машҳур артистлар билан бирга театрда шунчаки монтёр — Иван Кузьмич Мякишев ҳам бор эди.

Йиғирма учинчи йилда бутун театр гуруҳи бўлиб сурагга тушганда шу монтёрни «ҳа, бир техник ходим»-да баҳонасида назарга олмай четга суриб қўйишди. Ўртада суянчиқли стулга эса тенор овозли артистни ўтказишди.

Монтёр Иван Кузьмич Мякишев бунга ҳеч нима демади, лекин кўнглига оғир олди. Бунинг устига сурагга уни жуда ноаниқ ва хира туширишди.

Айтилган кун ҳам етиб келди. Бугун, масалан «Руслан ва Людмила» ўйналди. Глинка музикаси. Дирижёр маэстро Кацман. Ўн беш минути кам саккизда монтёрни иккита баришния ойимқиз сўроқлаб келди. Уларни монтёр ё аввалдан таклиф қилган, ёки ўзлари келиб қолган эдилар. Бу ёни номалум. Иккала ойимқиз келасолиб, ҳалдан ташқари ноз-финоқ билан спектаклни кўриш учун умумий залга жойлаштирилиши сўрашди.

— Бирнас сабр қилинг, хоним,— деди монтёр.— Ҳозир мен сизларга бир жуфт билет ҳал қилиб келаман. Манови ерда бирнас кутинглар.

Шундай деганча бошқарувчи ҳузурига йўл олди.

— Бугун дам олиш кунини, одам жуда ур-йиқит,— деди бошқарувчи.— ҳар бир стул ҳисобда. Иложим йўқ.

— Шундайми ҳали,— деди монтёр — унда мен ҳам ўйнамайман. Тўғриси, сизнинг бу қоронгу отхонангизни ёритишдан бош тортаман. Менсиз ўйнайверинглар.Кўрамиз, ҳали қайси биримиз муҳимроқ эканмиз. Шунда кимни четда ва яна кимни ўртага қўйиб сурагга тушириш ҳам маълум бўлади.

Шундай деганча у будкага қайтди. Бутун театрда чироқни ўчириб, будкани ҳамма калитлар билан қулфлаб чиқдида, таниш ойимқизларнинг ноз-финоқли сўзларини эшитиб ўтираверди.

Шубхасиз, галати тартибсизлик, тўс-тўнолон бошланди. Бошқарувчи югуриб келди. Томошабинлар бор овозда кичкиришди. Кассир қоронғуда пулни шилиб кетмасинлар, деган ташвишда зир титрайди. Доймо ўртада туриб суратга тушадиган дайди, операнинг стакчи тенори дирекцияга кириб ўзининг тенор овозида:

— Мен қоронғуда тенор овозда қуйлашга порозиман,— дейди,— қоронғу бўлса кетаман. Менга овоз керак, айтишг, ўша монтёрингиз қуйласин.

Монтёр ҳам:

— Қуйламаса қуйламасин,— деди.— Тупурдим унга! Ўртада ўтириб суратга тушишни билади-ку? Қўйинг, бир қўлида қуйлаб, иккинчи қўлида чироқни ёқсин. Тенор бўлгач, ҳамиша менга чироқни ёқиб берадилар, деб ўйласа керак-да. Гуё тенорлар йўқдек.

Тўсатдан бошқарувчи пайдо бўлиб, бор овозда кичкирди.

— Қани ўша қақажон қизларинг? Ҳамма фалокат ўшалардан чиқди. Ҳозир уларни бирор жойга ўтказаман. Кўнам сузонгич бўлма, хўкиз.

— Мана, ўша қақажон қизлар!— деди монтёр.— Фақат фалокат улар туфайли эмас, мен туфайли чиқди. Ҳозирнинг ўзидаёқ ёруғлик берилади. Мен учун энергия нима деган гап.

Айтганини қилди. Ўша оннинг ўзида ёруғликни берди.

— Бошланглар!— деди.

Унинг ойимқизларини белгили ерга ўтказишиб, спектаклни бошлашди.

Ана энди ўзингиз ўйлаб кўринг, театрининг мураккаб механизмида ким муҳимроқ экан.

Албатта, қизишмасдан муҳокама қилиб кўрилганда тенор ҳам театр учун — катта бойлик. Баъзи опералар ушингиз қўйилмайди ҳам. Бироқ, монтёрсиз театрда умуман ҳаёт тўхтаб қолади.

Демак, уларнинг ҳар қайсиен ўзига хос катта бир бойлик. Шунинг учун бу ерда «Мен тенорман» дея керилишнинг ҳожати йўқ. Дўстона муносабатларни эса бузмаслик лозим. Суратга ҳам аниқ тушириш керак, хира эмас.

Маданият ажойиботлари

Каминна ҳаминша марказдан бўладиган кўрсатмаларга хайрихоҳман.

Хатто ҳарбий коммунизм даври — нэпни жорий қилганларида ҳам қарши чиқмаганман. Ўзингиз яхши биласиз. Нэп — бу нэп.

Шунга қарамай, нэпни амалга оширмақчи бўлганларида юрагим ўз-ўзидан сиқилиб кетди. Жиддий ўзгаришлар содир бўлишини олдиндан сезгандай бўлдим.

Дарҳақиқат, ҳарбий коммунизм даврида маданий ва цивилизация муносабатларида анча эркинлик берилгандек бўлди. Айтайлик, театрга келганда ўз кийимнинг билан ечинмасдан бемалол ўтираверишинг мумкин. Бу, албатта, тараққиёт эди.

Маданият масаласи — жиддий масала. Театрга ечиниб кириш ҳам шунга киради. Гарчанд, томошабинлар пальтосиз жуда гўзал ва сипо кўринсалар-да, буржуа мамлакатларида яхши деб топишган айрим масалалар гоҳида тишга ботмай қоларкан.

Ўртоқ Локтев ва унинг рафиқаси Нюша Кошелькова яқинда мени кўчада учратиб қолишди. Сайргами ёки томоқни ҳўллашгами чиққан эдим. Аннқ эсимда йўқ.

Учрашган оним бири қўйиб, иккинчиси гапира кетди.

— Э, томоқми,— дейишди.— Василий Митрофанович, Сиздан қочиб қутулиб бўпти. Томоқ ҳаминша ўзингиз билан бирга, истаган вақтда уни ҳўллашингиз ёки намлашингиз мумкин. Яхшиси, юринг, бугун театрга кирайлик. «Грелка» деган спектакль бор экан.

Бир сўз билан айтганда, мени кўндиришди. Театрга кириб, маданий ҳордиқ чиқармоқчи бўлдик.

Албатта, театрга келдик. Билет ҳам олдик. Зинадан кўтарила бошладик. Тўсатдан чақириб қолишди. Ечининишн буюрдилар.

— Пальтони ечинглар!— дейишди.

Локтев ўз рафиқаси билан ўша заҳоти пальтони ечиб ташлашди. Мен бўлсам, албатта ўйлаб туравердим. Ўша оқшом пальтони тунги қўйлак устидан кийиб олган эдим. Костюмсиз. Қандоқ бўларкин? Пальтосиз ўзимни жуда ноқулай сездим, оғайинлар. «Ахир одобсизлик рўй бериши мумкин», деб ўйладим. Тўғри, қўйлакни кир деб бўлмайди. Қўйлак унчалик кир эмас. Лекин бир оз қўполроқ, тунги қўйлак-да. Тугмалари шишелдан олинган — жез. Ёқасидаги

тугма эса ундап ҳам каттарок. «Бу хил йирик тугмалар билан фойеда юриш одобсизлик бўлар», деб ўйладим.

— Очиги, нима қилишимни ҳам билмай қолдим, ўртоқлар,— дедим,— бугун аксига олиб яхши кийинмаган эдим. Пальтони ечиш покулай бўляпти. Тунги кўйлақдаман, покулай, яна подтяжжаларим ҳам бор.

— Қани кўрсат-чи,— деди Локтев.

Тугмаларни очиб кўрсатдим.

— Э-э,— деди у,— ҳақиқатан ҳам кўринишининг галати.

Рафиқаси ҳам кўриб ўша заҳоти:

— Яхшиси, мен уйга кетаман,— деди,— кўйлақчан жазман билан ёнма-ён юриш шармандалик. Яна анови тасмаларни қаранг — резинкалари чиқиб ётибди. Бу аҳволда театрға кириш жуда уят, номус.

— Театрға боришимни қаёқдан билай?— дедим.— Енгилтаклик қилманг кўн. Эҳтимол, каминга камдан-кам костюм киярман. Эҳтимол, мен уни асарман. Хўш, унда нима қилиш керак?

Нима қилишни ўйлай бошладик. Кўнпак Локтев нима дейди денг?

— Мен,— дейди,— Василий Митрофанович, ҳозир сенга ўз нимчамни ечиб бераман. Уни кийиб ол. Одамлар наздида костюм несиклик қилгани учун доим ечиб юргандек кўринасан.

Костюмининг тугмаларини ечиб ичдан қоринни сийпаб кўрди-да:

— Ана холос,— дея қичқириб юборди,— ахир менинг ўзим ҳам бугун нимчани киймабман-ку. Яхшиси,— деди у, ҳозир мен сенга галетугимни ечиб бераман. Ҳар қалай галетукда синороқ кўринасан. Бўйинингга бойлаб ол. Несик бўлгани учун гўё атайин костюмни ечиб қўйгандек бўлиб кўринасан.

Рафиқаси бўлса:

— Яхшиси мен уйга кетақолай,— дейди.— Уйда тишчигна ўтираман. Битта жазманим ичкўйлақда, подтяжжалар билан, иккинчиси — галетуксиз юрса қандоқ бўларкин? Яхшиси, Василий Митрофанович пальто билан киритишларини илтимос қилиб кўрсин.

Ялиндик, ёлвордик, ҳатто союзининг дафтарчасини ҳам кўрсатдик, кўйишмади.

— Бу сизларга,— дейишди,— ўн тўққизинчи йил эмас, пальтода ўтирсангизлар.

— Бир иш чиқариш кийин, оғайнилар,— дедим.— Уйга қайтишга тўғри келади.

Пули тўланган-ку, ахир, деб ўйлайман, кетинга ҳеч оёғим тортмай турибди.

Кўнтак Локтев нима дейди дег?

— Яхшиси, сен анови подтяжкаларингни ечиб ол,— дейди, — уни ана бу хоним сумкача ўрнида кўтариб олсин. Ўзинг эса доимо ёзги кўйлақда юргандек, гердайнб, гоз юриш билан кириб кетавер.

— Нима қилсангиз қилинг, лекин мен подтяжкани кўтариб юрмайман,— дейди жаҳл билан хотини.— Бир камим эркакларининг буюмларини кўтариб юриш қолувди. Василий Митрофановичнинг ўзи кўтарсин ёки чўнтакларига тиқиб олсин.

Пальтони ечдим. Кўтир итдек бир кўйлақда дилдираб турибман.

Совуқ ҳам камширкушак. Қалтирайман. Тишим-тишимга тегмайди. Атрофдагилар менга қарашади, имлашади. Хотин бўлса:

— Қуриб кетгур, тезроқ тугмаларни қадаб олсангизчи,— дея фироқ қилади.— Ҳаммаёқ одам-а. Худо ҳаққи, ҳозир уйга кетаман.

Тугма қадаш кошки осон бўлсайкин. Совуқ. Бармоқларим увишиб кетган — ҳадеганда қадаё олмайди. Кафтларимни очиб ёпаман.

Бир амаллаб ўзимизни тартибга келтириб, бориб жойимизга ўтирдик.

Биринчи парда ёмон ўтмади. Фақат совуқ-да. Бутун парда давомида гимнастика билан шуғулландим.

Танаффусда орқадаги кўшчилар тўсатдан шовқин кўтариб қолди. Маъмуриятни чақирди. Мен ҳақимда тушунтира кетинди.

— Хотинларга ановининг тунги кўйлагига қараш жуда ноқулай,— дейишди.— Бу бўлса, тинчгина ўтириш ўрнига турли қилиқлар билан кўйлагини кўз-кўз қилади. Кучала еган итдек қийтанглайди.

— Қийшанглашим совуқдан,— дедим.— Ўзингиз ҳам шу совуқда кўйлақчан ўтириб кўринг-чи. Менга ҳам осон эмас. Бу аҳволимдан хурсанд эмасман, оғайилар. Лекин на илож?

Мени албатта идорага олиб бордилар. Бор гапни ёзиб, қоз қоралашди.

Энг охирда руҳсат берарканлар:

— Ана энди, — дейишди.— судга уч сўм тўлашингизга тўғри келади.

Вой, ярамас-э! Балолар оёқ остида деганлари шу эканда. Қаёқдан чиқиб келишини ҳам билмай қоларкансан...

Ишқибоз

Шахсан мен, оғайнилар, врачларга камдан-кам, ниҳоятда оғир ва зарур пайтлардагина қатнайман. Айтайлик, терлама қайталаганда ёки зинаноядан йиқилиб тушганимда.

Шунда, ҳақиқатан ҳам медицинадан ёрдам сўрайман. Бошқа вақт даволанишга кўнам ишқибоз эмасман. Менимча, табиатнинг ўзи ҳамма аъзоларни бошқариб туради. Унинг ўзига ҳавола.

Албатта, мен медицинага қарши эмасман. Менимча, бу умумий давлат қурилиши механизмида жуда керакли касблардан. Фақат медицинага ортқча берилиб кетиш унчалик яхши эмас, демоқчиман.

Медицинанинг ашаддий ишқибозлари шу кунларда, айниқса, кўпайиб кетди.

Масалан, менинг жўрам Саша Егоровни олайлик. Мириқиб даволанди. Яхши одам эди. Баъзи аҳмоқлардек ичмайди, фаросатли, зиёлинома киши. Мана, беш йилдан буён даволанади.

Дастлаб унда айтарли ҳеч нима йўқ эди. Ҳаддан ташқари ориқ эди, холос. Ўзингиз биласиз, уруш даври жуда ёмон овқатланишгани учун илги қуриган. Даволана бошлади.

Қаранг, фойда қилди. Семира бошлади.

Семиргандан семириб кетаверди. Икки йил ичида шундай тўлишиб кетдики, унинг ҳаддан ташқари семизлиги ва кўз қарашларидан хатто ўз болалари ҳам кўрқадиган бўлишди.

Кўз қарашлари ғайритабиий — кўркувгани, ҳадикками ўхшайди. Бесўнақайлашиб кетаётганидан — унинг ўзи ҳам ташвишга тушиб қолди. Даволашни тўхтатмоқчи бўлди: кечикибди. Қараса, энди семизликдан даволаниш керак.

Ориқлаш учун даволана бошлади.

Врач:

— Семизлик — бу сизнинг кўп ҳаракат қилмаслигининг оқибати, — деди. — Ёки тескариси. Шунинг учун кўпроқ нари-бери юриб туриш керак, ҳар қалай, шундан кейин ориқлашингиз мумкин.

Жўрам тез юришни бошлади. Девона итдек юргани-юрган, дайидгани-дайидгани. Кун бўйи юргач, кечкурун иштаҳаси чунонам очилиб кетади — бамисоли юҳо! Уйқуси

хам жуда яхши — кўз очаолмайди. Бир сўз билан айтганда, қисқа муддат ичида яна бир пудча семирди. Оғирлиги тўққиз пудга етди.

— Йўқ, сизга юриш-зарарли, — деди врач. — Тўхтатинг. Сизга узокларга кетиш керакка ўхшайди. Курортга боринг.

Энди жўрам курортга тайёргарлик кўра бошлади. Ё Есентуки, ёки Боржомига бормоқчи. Биладан. Бир сўз билан айтганда, албатта фойдаси тегади, деб ўйлайини.

Ўз навбатида мен ҳам курорт, албатта, унга фойда қилади, деб ўйлайман. Чунки у темир йўл билети учун — икки кеча-кундуз, пул олиш учун, яна справкага шунча югуриб-елса — ўз-ўзидан кам деганда икки пудча ориқлаши турган гап.

Энди тушунгандиреиз. Буни табиатнинг одам организмига бевосита таъсири, дейдилар.

1927

Майда-чуйда

Бугун аллақандай қахрамонларча кўкрак кериб, қулоч отгим келиб турибди. Турлича илғор қараш ва кайфиятларга бой, кенг характерли, улуғвор қахрамонни тасвирласам дейман. Кичик, майда-чуйда, бўлак-сўлак нарсалар, тўғриси, жонга тегди.

Шу хил қахрамон ўртоқ билан яқиндан танишини, у билан тўқнаш келиши эҳтимол ҳаётда учрамагандир. Бунинг ўрнига ҳар хил майда-чуйда, қаланғи-қасанғилар оёқ остида ўралишади.

Мен эсам, огайинилар, ҳақиқий қахрамонни соғинганман! Кошкийди, шунақасини учратсам эди!

Айтмоқчи, яқинда биттасини учратиб қолдим. Ҳатто уни қиссага қахрамон ҳам қилиб олмоқчи эдим. У, итдан тўраган бўлса, охириги дақиқаларда қахрамонлик йўлидан батамом четга чиқиб кетганлиги сабабли, у тўғрисида кўтаришқи руҳда ёзгинг ҳам келмай қоларкан.

Албатта, вазият ўта жиддий тус олди. Бунга сабаб ўша одамнинг касалланиб қолиши бўлди.

Ўтган йилнинг ўн тўққизинчи декабрида касалланди. Биласизми, шамоллади. Дастлаб у «шилқ-шилқ» бурнини тортиб, йўталиб юрди. Кейин қора терга ботди. Кейин бутун аъзойи-бадани қалтирай бошлади. Қарабсизки, энг охирида

шўрлик одам бутунлай оёқдан қолди. Иккинчи куни ётган ерида, унинг нафаси ичига тушиб кетди: на аксиради ва на нолини қилади. Ўпкада умидсиз бир ҳолат ҳаял ўтмай бутун аъзойи-баданини музлатиб юборди. Умуман, ўлими яқинлашиб келмоқда эди.

Ўқувчиларни хафа қилмасдан, олдиндан айта қолайлик, ҳар қалай — у одам ўлмади, аста-секин тузалиб кетди, ҳатто яқинда ўзининг хизмат вазифасига ҳам қайтди. Аммо ўлим уни қоралаб келган эди.

Бошқа, тўпорироқ ўртоқ бу хил ачинарли фактдан жуда хафа бўларди. Бироқ ўртоқ Барбарисов ҳақиқий қаҳрамон эди. Ҳамма фронтларда бўлган. Тинч қурилишда ҳам майда мешчанларнинг қизиқишларига қарши курашар, ҳатто уй пулини ўз вақтида тўламаган кишиларни уялтириб, шармандасини чиқарарди.

Ўртоқ Барбарисов майда-мешчанча ўлимдан сира ҳам қўрқмасди. У бошни устида хўрсиниб турган қариндошларига — йўқолинлар баринг, иблислар, шундаям кўнглим айниб турибди, дегандек қўл силкиди. Башараларини кўз-кўз қилишини қаранг буларнинг...

Шунга қарамай, энг охири дақиқаларда у роса лақиллади. Ўзининг илғор программаси билан ўраб-чирмаб ташлади.

Аллақандай сўзларни шивирлай бошлади.

Албатта, қариндошлари уни қайта ўраб олишди. Нима ҳақда гапираётганини сўрадилар.

Барбарисов:

— Гулчамбар керак эмас,— деди,— Яхшиси қабр устига тушука соявон қилинлар. Яна, поиларга айтинлар, қабрим устида ўқ отишга руҳсат этмасин. Фақат,— деди,— мени крематорийга олиб борманлар. Ўтинаман, сизлардан, илтимос. Одатдагича қўминлар.

Қариндошлари қанақасига крематорий бўларкан, ҳаммаси бекор гап, дея уни юната бошладилар.

Барбарисов аягчи жилмайиб:

— Йўқ,— деди.— Бу фикрга ўртоқ Галкин қарши чиқар, деб қўрмаман. Чунки дўстона бир суҳбатда шу ҳақда унга гапириб, мажбур қилган эдим. Қошқийди, у аблах эндиликда шунга амал қилмаса. Қуйдиришга йўл қўйманлар. Мен бунга одатланмаганман, ахир.

Шу сўзлардан кейин ҳушсизланиб, енгил уйқуга кетди. Бутун танаси ором олгандек бўлди. Умуман, у тузала бошлади.

Бир ҳафтадан кейин Барбарисов ўз тўшагида ёстиққа суяниб ўтирарди. Бетлари тоза, сал-пал қизарган. Шу пайт

ўртоқ Галкин уни кўришга келиб қолди. Ҳар хил гап-сўзлардан узоқ суҳбатлашдилар. Крематорий масаласида Барбарисов ўтишиб кечирим сўради.

— Очиғи, ўзим ҳам билмайман, — деди, — нега крематорийга боргим келмай қолди. Кўрдим. Иккинчи марта ўлсам — ҳеч иккиланиб турмасдан тўғри крематорийга олиб боринглар.

— Наҳотки яна ўн йил кутсангиз, оборамиз, — деди Галкин, — лекин бу ҳақда ҳозир сўз ҳам бўлиши мумкин эмас. Чунки крематорий ҳали бизнинг Питерда расм бўлмаган. Энди лойиҳаланимоқда-ку.

Шунда Барбарисов манглайига бир туширди.

— Дарҳақиқат, — деди, — нега бу ҳақда ўйламабман-а? Бекорга ваҳима қилибман, узр!

Беш кундан сўнг Барбарисов тузалиб, бу воқеа ҳақида бошқа ўйламайдиган бўлди.

1927

Этикчалар

Бизларнинг коммунал уйимизда яшовчи Трофимич ўз қизига этикча харид қилмоқчи бўлди. Қизи Нюшка, унчалик катта эмас, жисмонан нуқели бир ўсмир. Ёши — еттида.

Шундай қилиб, Трофимич ана шу Нюшкасига этик сотиб олмоқчи бўлди. Бу ёғи куз яқинлашиб келяпти, ҳалига қадар этиги йўқ.

Бу хил катта харажати ўйлаб, тишлари гижирлаб кетган Трофимич Нюшкасининг қўлидан тутиб, унга харид қилишга отланди.

У боласи билан бир коммерсия магазинига кирди. Товари кўрсатишини сўради. Кийиб кўришни буюрди. Ҳаммаси жойида — товар ҳам яхши, тўғриям келди. Фақат бир жойи ёқмайроқ турибди — нархи. Баҳоси аридек — ўн икки сўм!

Трофимич бу хил болабон нарсаларни — бир ярим, икки сўмга сотиб олмоқчи эди.

Нюшканинг ер уриб йиғлашига қарамасдан, Трофимич бошқа магазинга ўтди. Бошқа магазинда ўн сўм сўрашди. Учинчи магазинда ҳам ўн сўм. Бир сўз билан айтганда, қасрга киришмасин — шу аҳвол: товар яхши, оёққаям лойиқ келади, фақат баҳоси аридек чақиб олади. Нюшка ҳам ари чаққандек бор овозда йиғлайди.

Бешинчи магазинда Нюшка яна бир этикни кийиб кўрди. Оёғига лошпа-лойик. Баҳосини сўрашди: бир тийин ҳам кам эмас — тўккиз сўм. Трофимич уч-тўрт сўм арзон қилишларини сўраб турганда янги этикчани кийиб олган Нюшка эшикка яқин келди ва ўзини гарангликка солганча, кўчага чиқди.

Трофимич боласи изидан кўчага отилмоқчи эди, мудир уни тўхтатиб қолди.

— Тўхтаг, ўртоқ,— деди,— аввал нулини тўланг, кейин майли, бошқа ишнингизга боравering.

Трофимич, бирпас кутиб туринглар, дея илтимос қила бошлади.

— Эхтимол, ҳозир бола келиб қолар,— деди.— Эхтимол, бола янги этикчада юриб, чошиб кўрмоқчи бўлгандир.

— Бунинг менга аҳамияти йўқ,— деди мудир.— Товар қани? Товари нулини тўланг. Бўлмаса магазиндан ҳеч қаёққа чиқмайсиз.

Трофимич:

— Яхшиси магазиндан ҳеч қаёққа чиқмайман. Қиза-лоқнинг келишини кутаман,— деди.

Аммо Нюшка қайтмади.

У янги этикчаларни кийиб, магазиндан чиқди ва ўзини гарангликка солганча, тўғри уйга кетди.

«Дадам, бир ичинини бошласа, тағин нархи қиммат экан деган баҳона билан менга ҳеч қачон нарса олиб бермайди», деб ўйлади.

Шундай қилиб қайтмади.

Трофимич нима ҳам қиларди — сўраганларини тўлади-да, тишларини гижирлатганча уйга йўл олди.

Нюшка бўлса аллақачон уйга келган ва янгигина этикчаларини кўз-кўз қилиб юрарди.

Трофимич уни енгилгина савалаган бўлса-да, бироқ этикчалар унинг ўзида қолди.

Агар диққат қилган бўлсангиз, ана шу воқеадан кейин давлат магазинларида этикларни фақат бир пойи — чашини кийиб кўринишга руҳсат этиладиган бўлди.

Ўнг пой этик эса бошқа бир ерга яширилади ёки мудирнинг ўзи тиззалари орасига маҳкам қисиб — бошқаларининг тегинишга йўл қўймайди.

Шубҳасиз, болалар ҳам жуда мустақил ўсишяпти.

Ёш авлод жуда эркин ўсишяпти, демоқчиман.

Мешчанлар

Бу воқеа одамни бутунлай адоий тамом қилиши мумкин. Ким билади, қайси йилдан бери партиясиз, қип-қизил пролетар Василий Тарасович Растопиркин, яъни Вася Растопиркинни трамвай йўлагидан улоқтириб юборишди.

Бу ҳам етмагандек унинг башарасини трамвайнинг мис устунига роса суйкашди. У устуни икки қўллаб ушлаганча, узоқ вақт қўйиб юбормай турди. Уни милиция ва сбер-стрелочник зўрга ажратиб олишди.

Айрим пассажирларнинг мешчанона илтимослари туфайли уни ерга судраб туширишди.

Албатта, Василий Тарасовичнинг фрак кийганлиги ҳақида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас. Унинг фрак кийиб, кўкрагига манжетлар тақшига вақти ҳам йўқ. Эҳтимол, у беш соатлик оворачиликдан кейини тўғри уйига қайтарди. Эҳтимол, у бўёқчи-малярдир. Эҳтимол, у шунинг учун ҳам итдек ифлос юрар. Эҳтимол, ишлаётганда турли хил бўёқ ва бошқа нарсалар унинг костюмига юқар. Эҳтимол, шунинг учун ҳам руҳан чарчаб яёв кетиш унга малол келгандир.

Қўринишдан, жуда оддий, ойлик маош эвазига бориб-келиш учун автомобиль ёллай олмас. Автомобилни чўнтак кўтармайди. Трамвайда юриш ҳам унчалик осон эмас. Қаранг-а, қанақа янашяпти ўзи, қаёққа қараб кетишяпти.

Василий Тарасович соат бешга қадар роса ишлади. Соат бешда кўчма нарвонни елкалаб челақда қолган бўёқ билан уйига қайтди. Уйига қайтаркан, йўл-йўлакай:

«Кун бўйи нарвондан тушмасдан ишладим,— дея ўйлади у,— жонимга тегди.Пиёда боролмасам керак. Кел, яхши-си чарчоқ пролетариат сифатида трамвайга ўтирақолай».

Худди шу аснода унинг рўпарасига олтинчи номерли трамвай келиб тўхтади. Василий Тарасович бир йўловчидан бўёқ қолдиги солинган челақни ушлаб туришни илтимос қилди. Ўзи бўлса трамвай йўлагига нарвонни жойлаштиришга тутинди.

Албатта, нарвон ҳам кўнам ярақлаган, тоза эмасди. Бўёқ солинган челақ билан пальтоларни бўямаслик ҳам осон эмас. Орқадан кимдир сурилган эди, бир хотин ўз-ўзидан челаққа қўлини ботириб олди. Ялмоғиз. Бегона буюмга қўл чўзади-я!

Бўлган воқеа шу. Бу билан биз ортиқча баҳслашиб ўтирмаймиз. Ҳақиқатан ҳам Василий Тарасович нарвон

билан трамвайга чиқиб, қонунга хилоф иш тутган. Бу ҳақда сўз ҳам бўлиши мумкин эмас. Сўз — костюм ҳақида. Трамвайда кетаётган нэпманлар худди ана шу костюм хусусида тўполоқ кўтаришди.

— Унга яқинлашманглар, — дейишди улар, — кийимларингиз доғ бўлади. яқинлаша кўрманглар.

Василий Тарасович ҳам:

— Жудаям тўғри айтдилар-да. — деди кескин. — алиф аралаштирилган мойли бўёқ бўлгандан кейин. албатта, доғ қолади-да. Агар доғ қолмаганда жудаям қизиқ бўларди.

Шунда бир нэпман аёл кондукторларга тегишли қўнғирокни босган эди, бутун вагон тўхтаб қолди. Вагон тўхтагач, буйруқ оҳангида Василий Тарасовичга тушинг дейишди. Василий Тарасович ҳам:

— Трамвай — омма учунми ёки омма — трамвай учун? — деб сўради. — Ахир буни тушуниш керак-да! Ахир, мен беш соат ишлаб келаётгандирман. Эҳтимол, бўёқ-чидирман?

Худди ана шунда милиция ва обер-стрелочник қайғу ва ҳасрат тўла бир иш қилишди. Қип-қизил пролетар, бунинг устига ҳунарманд Василий Тарасович Растопиркинни бамисоли итваччадек судраб, трамвай йўлагидан туширишди. Шу билан бирга бутун башарасини трамвай устунига уриб роса ишқалашди. Нега денг — нарвон билан трамвайда юриш мумкин эмасмиш! Қаёққа қараб кетяпмиз. ўзи-а?

1927

Беғаразлик

Бизга негрларнинг келгани эсингиздадир. Ўтган йил эди. Негрларнинг негроопереттаси келувди.

Ўша негрлар бизнинг меҳмондорчилигимиздан жуда мамнун бўлишган эди. Маданиятимизни, умуман дастлабки ютуқларимизни роса мақтаб гапиринган эди.

Фақат улар кўча ҳаракатидан бир оз норози бўлган эдилар.

— Кўчада юриш ниҳоятда оғир, — дейишди, — гоҳ турткилашади, гоҳ оёғингни босиб олишади.

Тўғриси, негрларнинг ўзи ҳам европача маданиятдан ортиқча талтайиб кетганлиги сабабли бунга одатланишмаган. Бир-икки йил яшашса бизга мослашиб, ўзлари ҳам бемалол оёқ босадиган бўлишади. Аниғи шу.

Ҳақиқатан ҳам бизда оёқ босишди. Нима ҳам дердик. Бу — айб.

Лекин негрлар шуни яхши билишсинки, бу қилиқ бизда атайлабдан эмас, оддий, бегаразлиқ туфайли, қўқисдан рўй беради. Бу ерда ҳеч қанақа ғаразли фикр йўқ. Оёқни босдингми — индамасдан ўтиб кетаверасан. Чунки ишга шошилясан.

Яқинда менинг ўзим ҳам бир гражданининг оёғини босиб олдим. Тасаввур қилинг. Ўша гражданин қўчадан ўтиб борарди. Елкалари кенг, бақувват йиғит.

Ўша йиғит кетиб боряпти. Мен унинг изидан кетяман. У олдинда кетиб боряпти. Мендан ҳаммаси бўлиб бир қадамча олдинда. Шундай қилиб, жуда хотиржам кетяемиз. Ҳаммаёқ сарапжом-сарипшта. Бир-биримизнинг оёғимизни босиш хаёлимизда ҳам йўқ. Ҳатто қўлларимизни ҳам қимирлатмаймиз. У кетиб боряпти. Изидан мен ҳам. Айтиш мумкинки, бир-биримизга сираям халақит бермаймиз. Бир сўз билан айтганда, баҳри-дилимиз очилиб, юракларимиз яйраб боряемиз.

Ҳатто мен: «Йўловчи яхши юраркан, жуда маромида кетиб боряпти,— деб ўйладим.— Тўппа-тўғри. Бир текис. Ер тепинмасдан. Бошқаси бўлса оёқ остида ўралашиб қоларди. Бунинг қадам олиши жоғинда».

Эсимда йўқ, тўсатдан бир гадога қараб алаҳсиб қолибман. Эҳтимол, извошчига қарагандирман.

Нима бўлса-да, гадойга алаҳсиб кетиб, олдиндаги гражданининг оёғини босиб олдим. Товонини, аниги, товондан сал юқорироққа оёқ босибман.

Босганда ҳам аямасдан, бор куч билан босибман.

Ўша онинг ўзидаёқ қўрқувдан бақа бўлиб қолдим. Тўхтадим. Ҳаяжоннинг зўрлигидан ҳатто «кечирасиз», ҳам демабман.

«Ҳозир бу меҳрибон одам шарт орқа ўгирилиб, қулоқ-чаккамга бир туширади,— деб ўйладим.— Юрсанг, тўғри юр-да, ошқовок!»

Қўрқувдан қотиб қолдим. Ҳатто тегишли жазони олишга ҳам тайёр эдим. Хайрият-э!

Ҳалиги меҳрибон одам менга қарамасдан, йўлида давом этаверди. Ҳатто қалласини ҳам ўгирмади. Ишонинг, ҳатто оёғини ҳам силкиб қўймади. Тинчгина йўлида кетаверди.

Айтдим-ку Сизга, бу бизларда тез-тез тақрорланиб турадиган оддий ҳолат. Ҳеч қанақа ичқоралиқ йўқ. Сен бировнинг оёғини боссанг, сеникини ҳам биров босади. Нима бўйоти? Тинчгина кетавер.

Худо ҳаққи. ўша меҳрибон, мулоҳим одам ҳатто ўгирилиб қарамадиям.

Унинг изидан анча ергача юриб бордим. Мана, мана орқа ўгирилиб, ўкрайиб қарар, деб ўйладим. Йўқ. Кета-верди. Ҳатто мени сезмади ҳам.

1927

Жарроҳлик

Бу қайғули, арзимас воқеа ўртоқ Петюшка Яшчиков билан бўлиб ўтди. Тавба, қанақасига арзимас бўлсин! Сал қолди уни сўйишарди. Албатта, жарроҳлик йўли билан.

Хайрият, бунга ҳали анча бор. Очиғи жуда узок. Петка ҳам сўйишларига манамаи, деб, тайёр турадиган анойилардан эмас. Тан олиш керак унақа йиғитмас. Ҳар қалай, у шу кўнгилсиз воқеани бошидан кечиргани аниқ.

Виждонан айтганда, унчалик ҳам қайғули воқеа содир бўлгани йўқ. Бир ҳисобда Петка жиндай адашди. Ўйлаб кўрмади-да. Бунинг устига жарроҳ ҳузурига ҳам илк бор келиши. Одатламаган.

Петюшкада галати бир касаллик бошланди. Ўнг кўзининг юқори қовоғи шишиб кетди. Уч йил мобайнида сиёҳдондай дўшпайиб чиқди.

Петя Яшчиков клиникага қатнади. Ёшигина, шўх-шаддоқ доктор жувонга қаратди.

Доктор жувон унга шундай маслаҳат берди:

— Ихтиёр ўзингизда. Ҳоҳланг — кестириш. Ҳоҳланг — шундай юраверинг. Бу — олиб кетадиган касалликлар хилидан эмас. Кўпгина эркалар ташқи кўралишлари билан ҳисоблашмасдан шу хил шиш билан бемалол юра-верадилар.

Петюшка киёфам яхши бўлсин, деган мақсадда операцияга рози бўлди.

Доктор жувон, эртага келинг, деб буюрди.

Эртасига Петюшка Яшчиков шидан кейин тўғри жарроҳ ҳузурига ўтмоқчи бўлди. Бироқ ўйлашиб қолди.

«Гарчанд бу операция кўз устида қилинса-да, айтайлик, ички аъзолар кесилмаган тақдирда ҳам яна ким билади, дейсиз, эҳтимол улар костюмни ечинга буюришар. Медицина — бу қоронғу олам. Уйга бориб ичкийимларни алмаштириб келешми?»

Петюшка уйга югурди.

Ахир, доктор жувон ёшгина нарса. Петюшка жон-жон деб унга кўзини қаратади. Эгнига яп-янги, башанг костюм кийгани тузук, бироқ ичкўйлакнинг ҳам тоза, оҳори бўлгани яхши-да.

Хуллас. Петя кўккиедан уялиб қолишни нетамади.

Уйга келди. Тоза кўйлак кийди. Бўйинини бензинда тозалади. Қўлларини совулаб ювди. Мўйловини юқорига буради. Кейин югурди.

Доктор жувон:

— Ана шу жарроҳлик столи,— деди.— Мана бу ништар. Бу эса сизнинг касалингиз. Сиз учун ҳозир ҳаммасини қиламан. Этикларингизни ечиб, мана бу жарроҳлик столига ёттиг.

Петюшка ўзини йўқотиб қўйгандек бўлди.

«Қизик,— дея хаёлидан кечирди у.— Этикни ечишни ўйламаган эканман. Бу ёғи қандоқ бўлди? Ахир найпоқларим анақароқ, э, анақадан ҳам баттарроқ эди-ку».

Петюшка Яшчиков бу нуқсонни бошқа ички афзалликлар билан бараварлаштириш мақсадида кителни ечишга тутинди.

Доктор жувон:

— Кителни ечмасангиз ҳам бўлади,— деди.— Бу ер меҳмонхона эмас. Этикни ечсангиз кифоя.

Петюшка қўшқўллаб этигини ушлади. Кейин:

— Очиғи, ўртоқ докторпошша,— деди,— оёқни сира ўйламаган эканман. Кўз оғриғи ташқи касаллик дедим. Очиғи, ўртоқ докторпошша,— деди,— кўйлакни алмаштирдим, кечирасиз, қолганига тегилганим йўқ. Илтимос,— деди,— операция қилаётганда бошқасига эътибор бермасангиз.

Олий маълумотли доктор жувон.

— Чик, тез бўл, вақт зиқ!— деди чарчоқ оҳангда.

Ўзи бўлса кулай-кулай деб турибди.

Шундай қилиб, Петюшканинг кўзини кесди. Кесиб туриб қаҳ-ваҳ уради. Унинг оёқларига кўзи тушганда кулидан энтикади, ҳатто қўллари титраб кетади.

Титроқ қўл билан кесмиш мумкин эмас-ку, ахир!

Нахотки инсон ҳаётини шу қадар хавф остига қўйсалар?

Шунга қарамай, операция жуда яхши ўтди. Петюшканинг кўзида эса ҳеч қандай шиш қолмади.

Эҳтимол, шундан кейин Петюшка яхшироқ, тозароқ пайпоқ кийиб юрадиган бўлгандир. Агар шу рост бўлса, уни яна бир карра табриклаймиз.

Шоҳона этик

Шу йил Қишки саройда подшоликка тегишли ҳар хил лаш-лушлар сотилди. Савдони музей фонди уюштирган, шекилли. Буниёдан хабарим йўқ.

Катерина Фёдоровна Коленкорова билан ўша ерга бордим. Унга ўн кишилик самовар керак экан.

Негадир у ерда самовар йўқ эди. Подшоҳ чойни чойнақдан ичган ёки унга ошхонадан қиррали, биллур стаканга ўхшаш бир идишда чой тутишган. Буёғи менга қоронғу, фақат сотувда самоварнинг йўқлиги аниқ.

Бироқ бошқа нарсалар кўп эди. Ўзиям нарсамисан, нарса-да. Кўзингиз қамашади. Ҳар хил шоҳона нардалар, каштали, хошияли ёпқичлар, турли хил қадахчалар, тилларанг тупдонлар, кўйлақлар, хуллас ранго-ранг шоҳона буюмлар. Қараб тўймайсан, қай бирини ушлаб, қай бирини харид қилишга ҳам ҳайронсан.

Шунда Катерина Фёдоровна эҳтимол, самоварнинг пулига бўлса керак, тўртта аёллар кўйлаги сотиб олди. Ниҳоятда майин матодан тикилган. Жуда чиройли. Шоҳона.

Кўзим рўйхатдаги этикка тушиб қолди. Кўнжли, русча этик, ўн саккиз сўм тураркан.

Савдо қилиб турган артелчидан сўрадим.

— Жўражон, бу этиклар қанақа этик-а?

— Одатдаги, шоҳона этик.

— Бунинг шоҳона эканлигини қаердан биламан? — деб сўрадим. — Эҳтимол, буни алақандай капельдшер кийгандир. Сиз бўлсангиз подшоиники дейсиз. Бу — яхши эмас, одобсизлик.

— Бу ердаги ҳамма нарсалар подшонинг фамилиясида бўлган,— деди артелчи.— Биз арзимас нарсани сотмаймиз.

— Товари кўрсат! — дедим.

Этикни олиб кўрдим. Ниҳоятда ёқди: размери ҳам жойида. Ўзиям кенг эмас, ингичка, ихчам, учи, пошнаси — жойида. Қисқаси ноёб этик. Ўзиям деярли кийилмаган. Эҳтимол, подшо ҳаммаси бўлиб уч кунча кийгандир. Тагчарми ялтираб турибди.

— Вой, худойим,— дедим,— Катерина Фёдоровна, авваллари подшоҳнинг пойабзалини орзу қилиш бировнинг хаёлига келармиди. Ёки подшоҳнинг этигини кийиб кўчадан ўтиб кўр-чи? Вой, худойим, замон қандай ўзгариб кетди-я, Катерина Фёдоровна!

Ўйлаб ҳам ўтирмасдан ўн саккиз сўмни санаб бердим. Подшоҳнинг этиги учун бу пул нима деган гап. Сув текин.

Ўн саккиз сўмни қолдириб, подшоҳнинг этигини уйга олиб келдим.

Ҳақиқатан ҳам уни кийин қийин эди. Пайтава у ёқда турсин, пайпоқ билан ҳам кийини дуншвор. «Бари бир кияман», деб ўйладим.

Уч кун кийдим. Тўртинчи кун тагчарми кўчди. Нафақат тагчарми, балки пошиси билан, бутун қуйи қавати тимсоҳнинг оғзидек бўлиб ажралди. Ҳатто оёғим ҳам кўришиб қолди.

Бу мурдор иш кўчада, тўғрироғи Союзлар хиёбонида рўй берди. Меҳнат саройи яқинида. Тагчармисиз Васильевский ороли орқали уйга аранг етиб келдим.

Ҳаммадан ҳам пулимга қуяман. Камми — ўн саккиз сўм-а? Дардингни кимга айтасан. Агар бу этиклар «Скорост» ёки бошқа бир фабриканинг маҳсулоти бўлганда, бошқа гап эди. Бу техник қусур учун судга бериш ёки қизил директорни ишдан ҳайдаш мумкин бўларди, кечирасиз, бу эса подшоҳнинг этиклари.

Албатта, иккинчи кун музей фондига бордим. Берк — савдони аллақачон йиғинтиришибди.

Эрмитаж ёки бошқа бирор ерга кирмоқчи эдим, хафсалам бўлмади, қўл силкидим. Тўғриси, Катерина Фёдоровна мени тўхтатиб қолди.

— Нафақат подшоҳнинг этиги, — деди у, — шу вақт ичида қиролнинг этиги бўлса-да, аллақачон прибр-чириб кетарди. Ҳар қалай революциядан буёғига ўн йил ўтиб кетди-ку. Тушунинг, шу давр ичида ишлари ҳам титилиб кетиши мумкин.

Ҳақиқатан ҳам, оғайнилар, ўн йил ўтибди-я. Ҳазилми бу? Ҳар қандай мол ҳам эскиради-да.

Катерина Фёдоровна мени қанчалик овултмасин, ўзи олган хотин-қизлар қўйлақлари ҳам чок-чокидан сўкилиб, титилиб кетибди. Яна у чор режимини оғзидан бол томиб мақтайди:

Умуман, ўн йил ўтиб кетибди, хафа бўлиш ҳам қулгил.

Вақт нақадар тез ўтади-я, оғайнилар! Барча эскиликлар қушнаяқун бўлиб кетяпти.

Маҳсулотнинг сифати

Танишим Гусевларникида берлинлик бир немис яшаган эди.

Ижарага хона олиб, икки ойча яшади.

Аллақандай бир кичик қабила ёки халқдан эмас, Берлинда туғилган ҳақиқий гермон фуқароси эди. Рус тилида оғиз очолмайди. Уй эгалари билан қўл ва бош ишорасида гаулашади.

Немис қурғур, албатта жуда яхши кийинарди. Кўйлаклари оппоқ. Шими илонинг оғзидан чиққандек тикка. Ортиқча ҳеч нима йўқ. Бамисоли гравюра дейсиз.

Шу немис жўнаб кетгач, уй эгаларига ундан анча лашлуш қолди. Ҳаммаси чет элники. Ҳар хил шишачалар, қайтарма ёқа ва қутичалар. Бундан ташқари икки жуфт кўйлак-иштон. Яна унчалик кийилмаган жемшир. Эркаклар ва хонимлар нардози учун керак бўладиган майда-чўйдани айтмаса ҳам бўлади.

Ана шуларнинг ҳаммаси қўл ювгич ёнида, бир бурчакка уйиб ташланган эди.

Уй бекаси Гусева хоним, очиғини айтиш керак, жуда ҳалол, покиза хоним, немис жўнаши олдидан битте-дритте, наҳотки бу чет эл буюмларини қолдириб кетасиз, мазмунида гап қилди.

Немис ҳам битте-дритте, бу ҳақда гап ҳам бўлиши мумкин эмас, марҳамат, ола қолинг, маъносидан бош силкиб қўйди.

Шунда хонадон эгалари қолдирилган матоларга бараварига ёпирилишди. Гусевнинг ўзи эса қолдирилган нарсаларни рўйхатга олиб чиқди. Албатта, у биринчи навбатда свитер ва ички кўйлак-иштонни ўзига олиб қўйди.

Икки ҳафтадан кейин ички кўйлак-иштонни қўлида кўтариб, олдидан чиққан кишига мақтаниб, немисча маҳсулотнинг сифати ҳақида валақлаб юрди.

Ҳақиқатан ҳам бу нарсалар бир оз кийилган бўлишига қарамай, чет эл матоси эмасми, сифатига сўз йўқ, қараб тўймайди киши.

Яна қолдириб кетилган нарсалар орасида хока-порошок солинган бир фляга, аниқроғи юнқа банка бор эди. Порошок — майин, қизғин. Бирам хушбўйки, аллақандай гулнинг ҳиди келади.

Дастлабки куннинг қувонч ва шодоналаридан кейин Гусевлар порошокнинг нималигини аниқламоқчи бўлишди.

Ҳидлаб кўришди, чайнаб кўришди, оловга ҳам сениб кўришди, лекин аниқлашолмади.

Уйма-уй юриб кўшиларга, олий ўқув юрти талабаларига ва ҳар хил зиёлиларга кўрсатишди, ҳеч нарса чиқмади.

Кўплар бу уна дейишди, бошқалар, янги туғилган немис чақалоқларининг пишган жойларига сениладиган тальк, дея каромат қилишди.

— Майини, немисча тальк менга нимага керак,— деди Гусев.— Янги туғилган чақалоқ ҳам йўқ менда. Яхшиси, бу уна бўла қолсин. Ҳар кун соқол олганимдан кейин бетимга суркайман. Дунёга бир марта келгач, бундай маданийроқ ҳам яшаш керак-да.

Соқол олиб, бетини упалай бошлади. Ҳар соқол олгандан кейин, бетларини кип-қизил яшнатиб, атрофга ҳид таратиб юрадиган бўлди.

Атрофдагилар ҳасаддан турли хил саволлар беришадди.

Шунда Гусев яна немислар ишлаб чиқарган маҳсулотни оғиз кўширтириб мақташга тушади.

— Бунини қаранг, туғилганимдан бери ўзимизнинг ҳар хил русча упаю пудраларини ишлатиб келардим. Ниҳоят, топилди. Бу уна тугаса, билмадим нима қилсам экан. Яна бир банкача сўраб олишга тўғри келади. Хат ёзаман. Жуда ажойиб нарса-да! Тўғриси, шунини суркасам, ҳузур қилиб дам оламан.

Бир ойдан кейин, уна тугай деб қолганда, Гусевникига зиёли бир киши меҳмон бўлиб келди. Кечки чоғ олдидан у банкадаги ёзувини ўқиб кўрди.

Маълум бўлишича, бу бурганинг кўпайишига қарши немисча дори экан.

Гусев хушчақчақ киши бўлмаса бу ҳолдан анча ноқулай ахволга тушарди. Ҳатто хушчақчақ киши ҳам ҳеч бўлмаганда қизариб, аламдан бўзариб, ўзини қўйгани жой топа олмасди. Бироқ, Гусев ундай эмас эди.

— Бунини яхши тушунаман,— деди у.— Ана бунини маҳсулотнинг сифати дейдилар! Оламшумул тараққиёт. Бу хил маҳсулот ниҳоятда ноёб ва зарур. Уни иста, бетингга сурка, иста, бургага сен. Ҳаммасига ярайди. Бизда нима бор?

Гусев немис ишлаб чиқарган маҳсулотни қайта-қайта мақтаб сўзида давом этди.

— Бунини қаранг-а, яна бир нарса эсимдан чиқибди. Бетинини бир ойдан бери упалайман, кани энди бирорта бурга чақса. Гусева хонимини бўлса чақади. Ўғилларимиз ҳам ту-

ни билан қашланиб чиқишади. Итимиз Нинка ҳам туни билан ёнигшийдди. Мен бўлсам, жоним роҳатда. Мазза қилиб ухлайман. Хатто хашаротлар ҳам сифатли маҳсулотни билишаркан. Ҳақиқатан ҳам ниҳоятда...

Ҳозир Гусевда порошок тугади. Эҳтимол, уни яна бурга чакаётгандир.

1927

Сансоларлик

Яқинда Кульков Фёдор Алексеевич деган ҳурматли бир ўрток бюрократизмга қарши ажойиб тадбир ихтиро қилди. Умумдавлат аҳамиятига молик калласи бор-да, азаматнинг.

Бу ниҳоятда арзон, ҳақиқий таъбир бўлиб, Фёдор Алексеевич Кульков чет элдан бемалол патент олиши мумкин эди-ю, бироқ у ёққа бора олмайди-да. Чунки кадрдон дўстимиз ўз ихтисоси туфайли қамалиб ётибди. Оқар сувнинг кадри йўқ, деб шунга айтишаркан.

Фёдор Кульков бюрократизмга қарши жуда ўткир усул ўйлаб топди.

Ўзингиз биласиз, Кульков ҳам кўнлар қатори ниҳоятда ҳурматли бир идорага тез-тез қатнаб турарди. Албатта, шахсий иши билан. Ё бир ой, ёки икки ойча ҳар кун қатнади. Ҳеч қандай натижа йўқ. Ўзини ўлдирса ҳам бюрократлар унга заррача эътибор беришмайди. Хатто унинг делосини излаб ҳам кўришмасди. Дам турли қаватларга йўллашди, дам «эрта келинг» билан овутишади. Гоҳида жавоб ўрнига тўнғиллаш эшитади.

Албатта, уларга ҳам осон эмас. Уларнинг, яъни бюрократларнинг ҳузурига ҳар кун юзлаб шикоятчи аҳмоқона масала билан кириб чиқади. Бейхитёр асабий кўполик пайдо бўлади.

Фақат Кульков бу сирни тушунмас ва ортиқча кутишни натамас эди.

«Нахотки бугун ҳам ишим битмаса,— деб ўйлади у,— яна бир ойдан кўпроқ овора қилинса-я. Ҳозир идора ходимларидан биттасини топиб башарасига тушираман. Эҳтимол, шундан кейин менга эътибор бериб, ишимни ҳал қилишар».

Ҳар эҳтимолга қарши, Фёдор Кульков энг пастки қаватга кирди. Чунки мабодо деразадан улоқтирилса, ўт-бетинини қолмаслиги учун шундай қилди. Хонама-хона кириб чиқа бошлади.

Тўсатдан галати манзарага кўзи тушиди. Вена стулида ўрта ёшлардаги бир бюрократ кўр тўкиб ўтирарди. Ёқалари тоза. Галстук, манжетлари жойида. Ҳеч нш қилмасдан, бемалол ўтирибди. Стулга ялпайиб ўтиришдан ташқари, енгил хуштак чалар, оёқларини саланглатарди.

Унинг бу қилиғи Фёдор Кульковни диндан чиқариб юборди.

«Бу нима қилиқ? — деб ўйлади у, — давлат идораси бўлса, ҳаммасида портретлар осиблиқ, жавонларда китоблар, стол-стуллар қўйилган бўлса-ю, оёқларини саланглатиб, хуштак чалса. Бундан ортиқ ҳақорат бўладими?»

Фёдор Кульков бюрократга узоқ қараб турди — жаҳли кўзиди. Кейин унга яқин келди-да, башарасига қараб енгил тарсаки тортиб юборди.

Албатта, бюрократ вена стулидан ағдарилиб тушди.

Оёқлари салангламай қолди. Фақат хуштак ўрнига бақириб юборди.

Шунда ҳар томондан бюрократлар ёширилиб келиб, Кульковни ўраб олишди.

— Мен, — деди тарсаки еган киши, — иш билан келган эдим. Эрталабдан бери кутиб ўтирибман. Наҳотки давлат идорасида менга нонушта ўрнига калтақни лозим кўришса, бу фактга қандай чидайман.

Фёдор Кульков хаддан ташқари ажабланди.

— Биласизларми, ўртоқлар, — деди, — мен бунинг шикоятчилигини билмабман. Бюрократ ўтирғандир деб ўйлабман. Бўлмаса унга қўлимни ҳам теккизмасдим.

Бошлиқ:

— У ёқ-бу ёқдан Кульковнинг делоси қидириб тошилсин! — дея қичқирди.

Шунда тарсаки еган ҳам тилга кирди.

— Илтимос, айтинг, меникини ҳам қидириб тошишсин. Нега энди урган кишига эътибор бўларкан? Менинг деломни ҳам излашсин. Фамилиям — Обрезкин.

— У ёқ-бу ёқни қараб, Обрезкиннинг делоси ҳам тошилсин.

Тарсаки еган Кульковга яқин келиб, унинг қўлини миннатдор қисиб қўяркан:

Башара-қу топиладиган нарса, — деди, — ана шу боқимонда ишни ҳал қилганингиз учун сиздан ўла-ўлғунча миннатдорман.

Шунда зудлик билан протокол тузилди, шу орада Кульковнинг делосини ҳам олиб келишди. Ўша заҳоти резолюция қўйиб, ҳаракатга тушириб юборишди.

Тарсаки еганга эса:

— Сиз йиғитча бу ерда адашиб келиб қолибсиз — дейишди. — Сиз собесга учрашинингиз керак эди. Йўл устидаги бино.

Тарсаки еган:

— Унда нега менинг башарамга тарсаки туширишади, ўртоқлар? — деди. — Ҳеч бўлмаса фалон ўртоқ Обрезкиннинг башарасига тарсаки туширишди, деган справка беринглар.

Обрезкинга справка беришни рад қилишди. Шунда у Фёдор Кульковга ташланди. Лекин уни ажратиб олишди, шу билан иш ҳам ёпилди.

Кульковнинг ўзини эса икки ҳафтага қамашди. Фақат унинг иши жуда осон, сансоларликсиз ҳал бўлди.

У шундан хурсанд.

1927

Табиб

Айтиш мумкинки, бутун умр бўйи фолбин ва турли қаламғи-қасанғи табиб-қўшночларни сўкиб келганман.

Энди эса мум тишлаб қолдим.

Жуда ибратли ва ҳайратангиз бир иш бўлиб ўтди.

Қизиқ, барча медиклар бу қизчани деволашдан бош тортишди. Ҳеч нарсани билмаймиз, дея елка қисиб қўйишди. Медицина гўё бунга ожиздек.

Шунда ўрта маълумотга ҳам эга бўлмаган ёки безори, қисқаси оддий бир кимса, қизчани ўз кўзи билан кўрди-ю, бетоблигининг сабабларини очиқ-ойдин айтиб берди.

Бу воқеа қизалоқ олдида рўй берди.

Ўн уч ёшлардаги увокқина қизча. Уни ўғил болалар қўрқитишган. У ўз шахсий иши билан ҳовлига чиққанда, шумтака ўғил болалар ҳазиллашиб, уни қўрқитмоқчи бўлишибди. Қизчанинг устига ўлик мушукни ташлашади. Натияжада қизча ганириш қобилиятини батамом йўқотади. Шундан кейин у бир сўз ҳам айта олмайдиган бўлиб қолади. Бир нималар деб гўлдирайди, лекин ҳеч нарса англаб бўлмайди. Ҳатто овқат ҳам сўрай олмайди.

Қизчанинг ота-онаси унчалик илғор эмас. Инқилобнинг олдинги сафларида бўлишмаган. Улар камбағал, хунарманд эдилар. Этика иш қилишарди. Қизча эса шу ишни йиғириб

берарди. Тинмай чарх айлантирарди. Энди на айлантира олади, на гаширади.

Ота-онаси уни узоқ муддат врачдан врачга олиб юришди. Бўлмади. Сўнг махсус бир киши хузурига олиб боришди. Албатта у на профессор ёки на тибет тиббиётининг врачиди. Қисқаси оддий, туғма табиб эди.

Шундай қилиб, улар ўз болаларини шу мутахасссга кўрсатиш мақсадида Шуваловога олиб келишди. Бор гапни айтиб, ёрдам сўрашди.

— Мана, гап мана бундай,— деди табиб,— гўдакларингиз сўзлаш қобилиятидан қаттиқ кўрқув туфайли ажралган. Менимча шундай. Ҳозир мен уни яна қайтадан қаттиқ кўрқитаман. Эҳтимол, шунда у қайтадан тилга кирар. Инсон организми ҳар хил ҳайратларга молик. Врачлар, ҳатто доно профессорлар ҳам инсон организмда нималар содир бўлишини очик-ойдин айта олмайдилар. Мен ҳам худди шундай, ўшалар билан ҳамфикрман. Кимнинг жигари қаерда, кимнинг талоғи қаерда, очик айта олмайман. Бировники — мана бу ерда, бошқа бировники — ана бу ерда. Бировнинг ичаги оғрийди, бошқа биров гапириш қобилиятини йўқотган. Ҳолбуки, тили оғзида қимирлаб турибди. Фақат дардинг қаердалигини аниқлаб, сабабини билиб, уни тараша билан уриб чиқариш керак. Менинг куч-қувватим ҳам, билимим ҳам ана шунда. Мен энг аввало касалликнинг сабабини аниқлайман.

Ота-она кўрқиб кетиб, қизалоқни тараша билан урмаслигини илтимос қилишди.

— Нима? Э, йўғ-э! — деди медик.— Мен тараша билан ҳечам урмайман. Аксинча пахмоқ ёки патли сочиқ оламан, сочиқни ёзиб, сизнинг нуридийдангизни унга ўтқизаман. У уч минутча ўтиради. Шундан кейин мен эшик орқасидан югуриб чиқиб, тўсатдан «Вах!» дея сочиқни қаттиқ тортаман. Эҳтимол, у қаттиқ кўрқиб менимча қайтадан тилга кирар.

Шунда у шкафдан ўша пахмоқ сочиқни олиб, қизчани белгиланган жойга ўтқизди-да, ўзи ташқарига чиқди.

Орадан икки минутча ўтгач, секин қизчага яқин келиб, кулоғи остига тўсатдан «Вах!», деб юборди.

Қизча қичқирганча орқага ағдарилиб тушди.

Биласизми, гапириб юборди.

Шундаям тез ва кўп гаширадики, асти сўраманг. Отасига маҳкам чирмашиб олган. Нуқул уйимга кетаман дейди. Қарашлари ҳам аллақандай безовта ва тентакона.

— Наҳотки шундан кейин қизимиз тентак бўлиб қолса-а? — деб сўрашди ота-онаси.

— Буни айта олмайман,— деди табиб.— Менинг ишим сўзлашув қобилиятини тиклаш. Мана, кўриб турибсиз, бунга эришдим. Ҳатто мени сизнинг уч сўмингиз ҳам қизиқтирмайди. Мени қизиқтирадиган нарса — натижа!

Ота-она уч сўм бериб чиқиб кетишди.

Қизалоқ чинакамига гашира бошлади. Фақат ақлий жиҳатдан жиндай қусурлига ўхшаб қолган эди. Ҳар қалай, қандай ёзса, шундай гашира оларди.

1928

Можаро

Лигов поездни ҳечам илдам юрмайди. Бу — йўлнинг мазасин йўқлиги ёки семафорларнинг хаддан қўплиги учун бўлса керак. Буни менга қоронғу. Фақат поезднинг юриши ўта секин. Имиллаган. Очиғи, шу поездда кетишнинг ўзи ҳақорат. Албатта, имиллаб юрадиган поездда зерикшидан юрагинг тарс ёрилай дейди. Очиғи, нима қилишнинг ҳам билмас экансан.

Одамларга қараш эса унчалик одобдан эмас. «Ҳа, намунча тикилиб қолдинг? Танимаяпсанми?», деб хафа бўлишлари мумкин.

Ўз ишинг билан эса қачонгача шуғулланасан. Мисол учун, ўқиш мумкин эмас. Лампочка ниҳоятда хира. Бунинг устига жуда баяндоқ осилган, тенёда шифтга яқин ерда бамисоли чўғдай милтирайди. Қараганда кишининг юраги сиқилиб, боши айланиб кетади.

Лампочка ҳақида гапирмаса ҳам бўларди. Чунки бу кулгили можаро куппа-кундузи рўй берди. Айтгандай, кундузи кетиш ҳам кечқурунгидан бешбаттар.

Шундай қилиб, чекмайдиганлар вагонда Феклуша ҳам бор эди. Фекла Тимофеевна Разуваева. У товар олиш учун Лиговдан Ленинградга бораётган эди. Чунинчи, у Лигов вокзалида олма ва ниета сотарди. Шунинча, ана шу Феклуша ўзинча Шчукинга бораётган, тўғриси ўша ердаги бозордан бирор яшчик сал-пал заха еган олма олиш ниётида эди.

Феклуша вагон ойнаси ёнида жойлашиб олиб, Лиговдан жўнаб кетди. Мана, кетиб боряпти.

Рўнарасида Федоров Никита жойланган. Ёнида сугурта идорасида ишловчи Анна Ивановна Блюдечкина ўтирибди. Ҳаммалари Лиговдан ишга кетишяпти.

Лиговдан сал юрилгач, янги йўловчи чикди. Ҳарбий. Ёки бир сўз билан айтганда, кўнжи баланд этикчилардан.

У ҳозирга қадар вагон йўлагига тик туриб келаётган эди. Фекла Тимофеевна Разуваеванинг ёнгинасидаги бурчакка келиб тикилди. Бемалол жойлашиб олиб кетяпти.

Фекла Тимофеевна хотиржам, ялпайиб ўтириб олиб, рўмолини очиб, қайта боғлади, сўнг савдо-сотик ишларини ўйлаб, ширин ҳаёл суриб кета бошлади. Мисол учун, бир яшчикда қанча автоповка олмаси бўлиши ва уни пуллаганда... ва ҳоказо.

Сўнг ойнадан ташқарига қаради.

Фекла Тимофеевнани мудроқ босди. Вагондаги иссиқ ҳарорат ёки ойнақдан чошиб, липиллаб ўтаётган бир хилдаги зерикарли табиат манзаралари Фекла Тимофеевнага таъсир этиб, уни элитгандек бўлди. Эснаб қўйди.

Биринчи марта ёмон эснамади. Иккинчи марта эснаганда оғзи катта очилиб, ҳатто тишларини бемалол санаши имкони туғилди. Учинчи марта оғзи янада катта очилиб, маза қилиб эснади. Шу пайт биқинида ўтирган ҳарбий киши этмай-кетирмай кўнгилчанлик билан унинг очиқ оғзига бармоғини тикди. Ҳазиллашди. Бирор киши уст-устига эснаса унинг оғзига бармоқ тикиши удуми азалдан йўқ эмас. Бу албатта, ўзаро танишлар — ҳақиқий дўстлар ёки хотин томон қариндошлар орасида бўлиши мумкин. Бу киши эса батамом нотаниш. Етти ёт бегона. Фекла Тимофеевна уни биринчи марта кўриб турган бўлса.

Шунинг учун Фекла Тимофеевна жуда кўрқиб кетди. Шу кўрқув туфайлидан беихтиёр чамадонини бекитиб қўйди ва айни пайтда ҳарбий кишининг бармоғини «ғарч» этиб тишлаб олди.

Ҳарбий киши даҳшат билан қичқириб юборди. Бор овозда сўкина бошлади. Гўё бармоғини узиб олгандек. Ҳолбуки, бармоғи узиб олинмаган, салгина тишланган эди. Қон ҳам унчалик кўп эмас, ярим стаканча кетган эди, холос.

Ади-бади бошланиб кетди. Ҳарбий киши:

— Ахир, мен ҳазиллашдим, — деди. — Ҳазилга шунчаликми? Агар мен сизнинг тилингни суғуриб олмоқчи бўлсам, майли тишланг эди. Розиман. Лекин мен ҳарбий кишиман. Ҳар қанақа пассажирларга бармоғимни тишлатиб қўймайман. Бунинг учун ҳеч ким менга раҳмат ҳам демайди.

Фекла Тимофеевна:

— Вой, вой, ановини қаранглар-а, — деди, — агар тилимни ушлаганимда борми, бутун қўлингни узиб олган бўлардим. Тилимга чанг соладиганларнинг кўпини кўрганман.

Фекла Тимофеевна, ким биледи бармоғинг ифлосдир, бир нималарни ушлагандирсан, ювиксиз бўлишинг мумкин, гигиенага хилоф ишларни қилиш яхши эмас-да, дея жаврар, уст-устига ерга тушурарди.

Шу аснода уларнинг баҳс-мунозараси ўз-ўзидан тўхтаб қолди. Ленинградга етиб келинган эди. Фекла Тимофеевна ҳарбий кишига яна бир бор тўнғиллади-да, Шчукни томон юриб кетди.

1928

Илмий ҳодиса

Яқинда бизларнинг Гаванда ғалати бир воқеа рўй берди. Кўчадан ўтиб кетаётган эдим, қарасам харобазорда одамлар тўпланишяпти.

— Нима гап? — деб сўрадим.

— Нима бўларди, — дейишди, — ер остида ажойиб бир ҳодиса рўй беряпти. Йўқ, зилзила эмас, аллақандай ер ости кучи одамларни титратяпти. Бирор киши ҳам ана бу кўлмак аторофига, яъни титратадиган ерга қадам боса олмайди. Силкиниш рўй беради.

Болалар бўлса ўтган-кетганларни у ерга итариб, ўзлари аҳмоқона томоша кўришяпти. Қуриб кетгурлар мен ҳам йўллашса бўладими.

Кимки у ерга қадам босса, беихтиёр титраб кетади. Умуман, у ерда туришнинг сираям иложи йўқ, жуда оғир.

Шунда кимдир:

— Ҳар қалай ер остида кабель узилганга ўхшайди, — деди, — ток нам ердан ўтса, шунақа бўлади. Бунинг ҳеч қандай ажабланидиган ери йўқ.

Иккинчи бир киши:

— Мен ўзим собиқ электротехникман, — деди. — Бирда нам қўлим билан включателни ушлаган эканман, шунақаям қоқиб ташладик, асти сўраманг. Бу илмий ҳодиса кўлмак-да, айниқса, осон рўй беради.

Одамлар ҳамон кўпайиб борарди.

Қарашса, милиционер келяпти.

Кимдир:

— Тўхташлар, оғайинлар, — деди, — ҳозир уни ҳам бир болаймиз. Уям бир титроққа тушсин, ахир.

Милиционер ўша хавфли ерга юриб кела бошлади.

— Нима гап? — деди у. — Қанақа ер ости ҳодисаси экан? Қани, тарқалишлар...

Шундай деганча ўша хавфли ерга қадам босди. Қарасак, хавфли ерни босиб турибди — ҳеч қандай силкинмиш ҳам, титроқ ҳам рўй бермади. Милиционер хотиржам.

Шунда дастлаб халойиқ анграйиб қолди. Нега энди ҳаммаши титратадию милиционерни йўқ. Нима гап? Наҳотки фанда ҳам шу хил ғайриқонуний қондалар бўлса?

Милиционер қаттиққўллик билан ўша хавфли ерни бошдан-оёқ яна бир қадамлаб чиқди-да, одамларни хайдай бошлади.

Шунда кимдир:

— Ахир оғайнилар, унинг калиши бор-ку! — деб бақирди. — Резина электр қувватини ўтказишга ҳаққи йўқ!

Унга қарши милиционер ҳеч нарса демади, аксинча халойиққа бир ўкрайиб қаради-да, оёғидан калишини ечиб, кўлмакка яқин келди. Қаранг, у ҳам қаттиқ титраб кетди.

Шундан кейин халойиқ хотиржам тарқала бошлади. Бир оздан кейин электромонтёр келиб ерни ковлагга тушди.

Халойиқ тарқалгач, милиционер яна бир марта калишсиз ўша ерга яқинлашди. тагин титради.

Шундагина у илмий ҳодисага қаноат ҳосил қилгандек бош кимирлатиб кўйди-да, ўзи турадиган чоррахага қараб кетди.

1928

Мушук ва одамлар

Қуриб кетсин, печкам жуда ёмон-да. Бутун оилам бир неча бор исдан заҳарланди. Балого йўлиққур Жак бўлса, тузатиб беришни хаёлига ҳам келтирмайди. Тежамкор-да. Ортиқча чиқимга тоқатлари йўқ.

Яқинда печкамни текшириб кўрдилар. Мўрини кўздан кечиринди. Бошлариниям тикиб қарашди.

— Ҳожати йўқ, яшаса бўлади,— дедилар.

— Ахир, ўртоқлар,— дедим,— яшаса бўлади, дейишнинг ўзи уят-ку. Қанақасига яшаса бўларкан. Ана шу печкаларингиз туфайли бизни бир неча бор ис тутди. Ҳатто мушук ҳам заҳарланган. Жониворгинанинг кўнгли айниб, чалакка кириб кетувди. Яна яшаса бўлади, дейсизлар-а.

Жак раиси:

— Унда ҳозир печкаингизни ёкиб, тажриба ўтказамиз,—

деди,— кўрайлик-чи, ис чиқарармикини. Агар ёқилгандан кейин бизни ис тутса — сизнинг бахтингиз. Агар ис тут-маса печкани ёққанамиз учун сиздан узр сўраймиз.

Печкани ёқдик. Унинг атрофида тизилиб ўтирибмиз. Печка гуриллаб ёнди. Ҳидлаймиз.

Мўрининг оғзида ранс ўтирибди, секретарь Грибоедов ҳам унга яқин ерда, хазиначи бўлса менинг каравотимда ўтирибди.

Албатта, тез орада бутун хонага ис тарқала бошлади. Ранс ҳидлаб туриб:

— Йўқ,— деди.— Сезилмаяпти. Фақат иссиқ оқим келяпти, холос.

Қурбақага ўхшаш хазиначи:

— Жуда ажойиб ҳаво,— деди,— бемалол ҳидласа бўлади. Бундан каллага ҳеч қандай зарар йўқ. Менинг уйимда ҳаво жуда расво. Шунга қарамай, бекорга полимайман-ку. Бу ерда бўлса батамом ўзгача, ажойиб, қаймоқдай ҳаво.

— Кечирасиз, унчалик ҳам эмасдир,— дедим,— ҳали газ чиқсин, кейин кўрасиз.

Ранс бўлса:

— Мушукни чақиринг,— деб буюрди.— Агар мушук ҳам тинч ўтирса; демак ҳеч вақо йўқ. Ҳайвонлар бу масалада ниҳоятда сезгир бўлади. Мушук — одам эмас. Бемалол унга ишонса бўлади.

Мушук келди. Каравотда ўтирибди. Тинчгина. Тинчгина ўтиришидан анча кўниқиб қолганга ўхшайди.

— Йўқ,— деди ранс,— печкани ёққанамиз учун Сиздан узр сўраймиз.

Тўсатдан хазиначи каравотда чайқалиб кетиб:

— Биласизларми, зарурат учун ташқари чиққим келяпти,— деди.

У шундай деганча деразага яқин бориб, тирқишдан нафас ола бошлади. Кўкариб кетган, оёғида зўрга турарди.

Ранс ҳам:

— Ҳозир ҳаммамиз бирга кетамиз! — деди.

Уни дераза олдида нарироқ итардим.

— Экспертизани бунақа ўтказиш яхши эмас,— дедим.

— Марҳамат,— деди у,— четлашиним мумкин. Уйингиздаги ҳаво мен учун жуда фойдали. Табиий. Саломатлик учун батамом яроқли ҳаво. Сизга ремонт қила олмайман. Печкангиз жойида.

Ярим соатдан кейин шу рансини замбилга солиб, «Тез ёрдам» аравасига ортар эканмиз:

— Хўш, қалай? — деб сўрадим ундан.

— Йўқ.— дейди у инграб,— ремонт бўлмайди. Бемалол яшаш мумкин.

Шундай қилиб тузатишмади.

Нима ҳам қилардим? Кўнжиярман. Ахир одам кана эмас — ҳамма нарсага кўнжиши мумкин.

1928

Чет элликлар

Чет элликни ўзимизнинг совет граждaнларидан хамиша осонгина фарқлай оламан. Уларнинг, чет эллик буржууларнинг башараси ўзига хос. Уларнинг башараси бизларникига қараганда бошқачароқ, бети қилт этмайди, жирканч бир ҳаракат муҳрланиб қолгандек. Айтайлик, уларнинг юз кўришишлари шундай ифодага эгаки, шу ифода билан улар бемалол бошқа нарсаларга ҳам қарайверадилар.

Кўпгина чет элликлар ўзларини тутиб туриш учун кўзларига монокль тақишади. Гўё, бу ойна қандай ҳолатда бўлмасин қимир этмай кўзда тураверадди.

Адолат билан айтганда бунга қойил қолиш керак.

Бу фақат чет элликлар учун чиқарилган, холос. Уларнинг буржууца ҳаёти ниҳоятда безовта. Буржуа ахлоқи уларнинг табиий яшашига йўл бермайди. Шу хил тутим бўлмаса улар тезда шарманда бўлишлари мумкин.

Масалан, битта чет элликнинг томоғига суяк тикилиб қолди. Товуқ еб туриб, кераксиз нарсани ҳам ютиб юборибди. Воқеа эътиборли бир зиёфатда рўй берибди. Бу ҳақда менга савдо ваколатхонасида ишловчи бир танишим айтиб берган эди.

Айтдим-ку, бу воқеа эътиборли бир зиёфатда рўй берган. Ҳаммаёқдан милиционерлар таширф буюрган. Стулда Форд ўтирибди. Атрофида бошқалар.

Биласизми, шунда ҳалиги одам суяк ютиб юборса бўладими.

Албатта, бизнинг нуқтай назаримиздан қараганда бу унчалик уятли иш эмас. Ютган бўлса ютгандир-да. Бизда бу масала зудлик билан ҳал этилади. Тез ёрдам. Маринск касалхонаси. Ёки Смоленский қабристони.

Уларда эса бундай эмас. Казо-казолар тўпланган, нуфузли жамоат. Атроф тўла милиционерлар. Стулда Форд ўтирибди. Ҳаммаси фракда. Хонимлар. Икки юзтадан ортиқ лампочка ёқилган улкан қандил нур таратиб турибди.

Шу вазиятда одамнинг томоғига суюк тиқилиб қолди. Ҳозир акирса керак. Йўқ. ўқчийди. Томоғини ушлайди. Вой, нарвардигорим-э! Қуриб кетсин, жуда ноқулай ҳолат.

Столдан туриб, хожатхонага қараб югурини ҳам ноқулай — одобдан эмас. «Ҳа-ҳа, шамоллагини келиқоти-да», деб ўйлашлари мумкин. У ерда сираям мумкин эмас.

Ўша томоғига суюк тиқилган француз дастлаб, албатта ўлгудек даҳшатга тушди. Томоғини ушлаб, укалаб кўрди. Сўнг башараси бўрдек оқариб кетди. Ўз стулида энкайиб қолди. Бироқ тезда ўзини қўлга олди. Бир дақиқадан сўнг жилмайди. Хонимларга ҳавойи бўсалар жўнага бошлади. Уй бекасининг стол остида юрган жажжи итини сийналаб қўйди.

Мезбон унга французчалаб:

— Кечирасиз,— деди,— эҳтимол кўнгилга ёқмайдиган бирор нима еб қўйдингизми? Тортинмасдан, тўғрисиини айтаверинг.

Француз бепарволик билан:

— Қоман? — деди.— Нима гап? Кечирасиз, нима демоқчисиз? Сизнинг томоғингиз қандайлигини билмайману, лекин меники жойида.

Яна ҳавойи табассумлар йўллаб бошлади. Сўнг французча овқатга қўл чўзиб, бир порциясини еб қўйди.

Бир сўз билан айтганда, зиёфат охиригача ҳеч кимга сир бермай ўтирди.

Фақат столдан тураётганда у снгл чайқалиб, биқинини ушлади. Эҳтимол, ўша ерига бир нима санчилгандир. Тезда ўзини ўнглаб олди.

Майда буржуача урфиятга кўра, меҳмонхонада уч минутча ўтиргач, даҳлизга чиқди.

Даҳлизда ҳам шошилмасдан уй бекаси билан суҳбатлашди, кўлчаларини сийшаб, илтифот кўрсатди, кейин тиқилган суюғи билан эгилиб, стол остидан калищини олиб кийди. Кетди.

Зинапоядан эса, албатта, жуда шошилиб тушди.

Экинажигга ташланиб:

— Ҳайда! — дея қичқирди,— кекса товук, касалхонага ҳайда!

Ўша француз ўлиб кетдими ёки яшашптими, буни аниқ айта олмайман. Эҳтимол яшаётгандир. Жа, жони қаттиқ миллат-да!

Ғалати бир воқеа. Икки одам муштлашиб қолшди. Икки одам уришди-ю, кучсиз, тўғрироғи, бутунлай заиф. бетиға яра-чақа тошган ўсмир ўзидан ўн ҳисса бақувват кишини дўшослади.

Кишининг ишонғиси ҳам келмайди. Ўртоқлар, қанақа сига кучсиз бир ўсмир химия ва физиканинг асосий қонуи ларига хилоф иш қила олади? Алдагандир? Ёки унга фириб бергандир?

Йўқ! Фақат унинг шахсияти устун келди. Тўғриени айтсам мардлиғи. Ана шу туфайли у ўз рақибини ура олди.

Айтдим-қу Сизга, икки киши муштлашди деб. Улардан бири будёншійчасига мўйлов қўйган, тепадай бир эркак, яъни ғаввос, ўртоқ Филлипов. Иккинчиси — олий ўқув юрти талабаси, иимжон йигитча. Анча маълумотли, зиёлийнамо студент. Бунинг устига у машҳур совет романчиси Малашкин билан фамилиядош.

Ғаввос Филлипов, хали айтганимдек, ўта кучли бир ғабр. Зотан, ғаввосликка кучсиз кишилардан фойдаланишмайди, шунинг учун ҳам у девдай бақувват эди.

Студент бўлса, жиккаккина, жуда ночор бир шахс. Кўришиши ҳам айтарли эмас. Башарасига алланималар тошган. Эҳтимол, ширинча бўлса керак. Буни менга қоронғи.

Шундай қилиб муштлашишди.

Фақат шун айтиш керакки, улар ўртасида синфий кураш йўқ эди. Ғоявий келишимовчиликлар ҳам бўлмаган. Иккаласининг ҳам ижтимоий келиб чиқиши туб пролетариатдан. Қўнол қилиб айтса, ўзаро қиз таллашиб қолшди! Ажаб бир қулғили аҳвол.

Шурочка деган қиз бўларди. Ёмон эмас, ўртача. Оғизчаси, бурунчаси ҳаммаси жойида. Атрофдаги қизлардан ажралиб турадиган бирор-бир томони кузатилмаган.

Икилобининг ўн иккинчи йилида ғаввос, ўртоқ Филлипов уни қаттиқ яхши кўриб қолган эди.

Қиз ҳам у билан бир оз юрди-да, кейин ярим зиёли томон оғиб кетди. Малашкинга айланишди. Эҳтимол, Малашкин унга сўзасмоғроқ туюлгандир. Ёки унинг қўллари тозароқмикин? Бўёғи менга қоронғи. Фақат қизнинг уни дегани аниқ.

Йигит эса ўз қисматида кўнам хурсанд эмас эди. Чунки, қараса, рақибни жудаям кўрқинчли. Шундай бўлса-да, сир бермади. Ўз хонимчаси билан очикчасига юриб, уни турли жойларга стаклаб юраверди.

Табий, ғаввос унинг ғашига тегарди. Тўғриси, нафас олгани, рангини чиққани қўймасди.

Уни ҳар хил бўлмағур номлар билан атаб, масхараларди. Гоҳида ҳеч қандай сабабсиз кўкрагидан итариб юборарди. Ҳамиша шундай.

— Қани, буёққа чиқ! — дерди, — қаллангини сапчадай узиб оламан!

Бечора студент нима қилсин, чидайдди. Сўзсиз нари кетади.

Бир кунни ҳовлида анчагина йиғитлар тўпланиб туришарди. Ҳамма правление шу ерда: аъзолари ҳам, назорат комиссияси ҳам. Ғаввос эса бир четда турибди. Шу найт Костя Малашкин ўз Шурочкаси билан ҳовлига кириб келди. Ғаввос назорат комиссиясига атайин эшиттириб:

— Башарасига қаранг, у моховнинг, — деди, — энди хонимчасини эшиккача кузатишга одатланибди.

Шунда студент хонимнинг эшиккача кузатиб, изига қайтди.

У изига қайтиб, деврага яқин келди ва ўртоқ ғаввоснинг башарасига тўсатдан мушт туширди. Ғаввос бу хил безбетликдан ҳайрон қолди ва ўз навбатида студентни уриб юборди. Студент ерга қанишди. Ғаввос югуриб келиб унинг қорнига урди, яна керакли, кераксиз жойларига тушира бошлади.

Албатта, назорат комиссияси аъзолари ғаввосни студентдан зўрға ажратиб олишди, студентни аранг оёққа турғизишди. Пачоқланган кўксини қор билан ишқалаб, ўзига келтириб, уйига обориб қўйишди.

У ўзига келди, кечкурун тоза ҳаводан нафас олгани ташқари чиқди.

Тоза ҳаводан нафас олиб, изига қайтаётган эди — ғаввосни учратиб қолди. Шунда у ғаввосга томон тез-тез борди-да, яна унинг башарасига мушт туширди.

Бу гал назорат комиссияси йўқ эди, шунинг учун ғаввос, ўртоқ Филлишов бизнинг студентни хумордан чиққунча дазмоллади. Уни шинелчасига солиб уйига оборишди.

Орадан бир ярим ҳафталар чамаси ўтди. Студент тамом соғайиб, ўз оёғида уй йиғинига борди.

Йиғиндан қайтаётиб, йўлда яна ғаввосни учратиб қолди.

Ғаввос уни кўрмасликка олиб четга бурилиб кетмоқчи эди, лекин у яқинлашиб бориб, тўсатдан унинг лунжига мушт туширди.

Шунда аҳвол баттар хунуклашди. Студентни ағанатишди, думалатишди, ҳамма ерига уриб нўла қилишди. Уни яна шинелчасига солиб уйига олиб кетдилар.

Факат бу гал унинг аҳволи ниҳоятда оғир эди. Айтишларича, студентнинг оёқлари шиламай қолибди.

Бу воқеа кўкламда бўлган эди. Чечаклар очилди, қушлар сайради. Бизнинг ардоқли студентимиз шу жанжалдан кейин ҳар кунни очик дераза олдида ўтирар, дам оларди. Ғаввос ҳам унга яқин келгач, доимо четга бурилиб кетарди. Ғаввосда ғалати бир қилиқ пайдо бўлди. Одамлар, ҳатто назорат комиссияси аъзолари унга яқинлашганда, у беихтиёр қалтирар, гўё биров башарасига мушт туширадигандек бошини орқага олиб қочарди.

Икки ҳафталардан кейин студент тузалиб чиқиб, яна уч марта ғаввосни урди, шундан икки мартасида унчалик қаттиқ бўлмаса-да, ўзи ҳам калтак еди.

Учинчи гал, охиригида ғаввос жавоб қилмади. Факат мушт тушган башарасини қафти билан артиб олиб:

— Мен, Сизнинг олдингизда таслимман! — деди. — Сиз туфайли ўртоқ Костя Малашкин, сочимдан тириюгимгача ваҳшийга айланаиб қолдим. Сиздан ўтиниб сўрайман, илтимос, мени бошқа урманг.

Шунда бир-бирлари билан келишиб олиб, дўстона хайрлашишди.

Тез орада студент ўз Шуроччасидан ажралди. Ғаввос эса «Қора шахзода» шарафи учун шўнгиш шиятида Қора денгизга жўнаб кетди.

Бор гап шу.

Демак, куч-куч билану, лекин зўрга қарши яна алланима ҳам керак экан.

1929

Кўрилмаган томоша

Бу майда воқеа, албатта дунёвий аҳамиятга эга эмас. Айрим майда кишилар эса, бу ерда гап нимадалигини ҳатто тушунишмайди ҳам.

Масалан, жипетининг ҳам бир чўнтагида қумуш тангалар жириқглаб турадиган нэпманиннг ҳам бу воқеага осонликча ақли етмаса керак.

Бироқ бунга бел билан пул қовлаб чиқара олмайдиган оддий ишчилар яхши тушунишади. Шу хил кишилар Василий Ивановични яхши тушунишади, ҳатто унга ҳамдарлик ҳам билдиришади.

Иш Василий Ивановичнинг театрга билет олишидан бошланди.

Маош олган кунн Вася театрға кириб, бекорға ҳаракат қилиб қўймаслик учун олдиндан ўн олтинчи қаторға билет сотиб олди.

У бир оқшом маданий ҳордиқ чиқаришши кўндан орзу қилиб юрарди. Шунинг учун кўзини чирт юмди-да, бир червой чўзди. Фақат кассир тапгаларини жириштириб санаётганда тилини тапглайинга теккизиб галати овоз чиқарди.

Мазкур спектаклга Василий Иванович жиддий тайёр-гарлик кўрди. Ювиди, соқолини олди, галстук боғлади.

Ох, ох, Василий Иванович, Василий Иванович! Сенинг ҳам олижаноб қалбинг тирикчилик таъвишларидан ором оларкан-ку! Турмуш икки-чикирларини олдиндан кўра ола-санми? Сенинг пўлат қўлларинг галстук боғлаганда нахот-ки титрамаган бўлса?

Ох-оҳ! Нақадар аянчли, нақадар қайғули ҳодисалар бўлмас экан, бу ёруғ оламда.

Спектакль кунн Василий Иванович жуда хурсанд ва шод-хуррам қайфиятда театрға йўл олди.

«Бошқа шўрликлар,— деб ўйлади у,— ўз умрини шво-хоналарда, ичкилик ва тамаки ҳиди бижиган жойларда ўтказишяпти. Сен бўлсанг, қўлингда билет. Театрға боряп-сан. Йесик, ҳаммаёқда зиёлича саришталик. Билетининг ба-хоси — бир сўм».

Василий Иванович театрға йиғирма минут олдин етиб келди.

«Ечининдан олдин,— деб ўйлади у,— ҳали вақт бор, галстукни бошиқатдан яхшироқ боғлаб олса бўлади».

Азиз дўстимиз Василий Иванович ечинар экан, девор-даги ечинини учун киши бошига йиғирма тийиндан, деган эълонга кўзи тушди.

Василий Ивановичнинг юраги увишиб кетди.

«Бунча пулим йўқ-ку,— деб ўйлади у.— Билетининг пули тўлиқ тўланган бўлса. Бошқа йўқ. Саккиз тийин чиқ-са керак. Агар айтганини тўламаса кийимлар нима бўлади? Пальто, калишини ечиб, қалиоқда ўтиришга тўғри келар».

Қадрли дўстимиз Василий Иванович кийими ва кали-шини ечиб, тўсиқдан нарига узатиб:

— Кечир, амаки,— деди,— майдам кам эди. Санамас-дан шунн олақол.

Кийим иладиган жойда аксига олиб, зикна бир киши турарди. У майда пулин тезда санаб чиқди.

— Сен итвачча, нега менинг қўлимга олти тийин тутқи-засан? — деди.— Бу чақаларинг эвазига калишининг билан башаранга туширишим мумкин!

Бақирік-чақирік. Улар ұртасида бақс бошланиб кетди.
Кийим қабул қиладиган:

— Сенинг бу майда пулларинг эвазига ифлос калишингга қарайманми? — деди. — Кет бу ердан, акс ҳолда бирор кор-хол рўй берса мен жавобгар эмас.

Василий Иванович:

— Сен ифлос кўн бақирма, менга. — деди алам билан. — буржуйлар кўз олдида обрўйимга тил теккизма. Шу ҳолича кийимни қабул қилавер, қолганини эртага обкелиб бераман.

— Сен мени буржуйлар билан кўрқитма. — деди у. — Ҳеч кимдан кўрқмайман. Йўқол бу ердан, ифлос арабвачча!

Шунда бошқа кийим иладиганлар ҳам бақсга аралашиб кетишди. Улар олти тийинини қўлга қистириши мумкинми, деган масала юзасидан қизғин мунозара бошлаб юборишди.

Вақт бўлса ўтиб борарди. Охириги томошабинлар залга югуриб қолишди. Томоша бошланди.

Вася айтишган киши кийим иладиган тўсик орқасида туриб:

— Бу теккишхўр, келгуен гал ўз вешалкаси билан келсин! — деб тўнғилларди. — Ўзи илиб, ўзи кўриқласин.

Василий Иванович аламдан сал қолди йиғлаб юборишига.

— Эҳ, сен қари чаён, — деди. — Сенинг бу гапларинг учун соқолингни битталаб юлишим мумкин.

Шунда Василий Иванович тезда пальтосини кийиб, калиши ва қалоғини қўлга олиб, эшик томон шошилди. Кийимда кўйишмади.

— Оғайнилар, ҳурматли ўртоқлар, — деди Василий Иванович, — мана, қаранглар, билетим бор ахир. Корешоғини йиртиб олиб, кўйиб юборинглар.

Йўқ, кўйишмади.

Ҳақиқатан ҳам Василий Иванович нима қилишини билмай қолди. Спектакль давом этарди. Музыка янграб турибди. Билет қўлда, лекин ўтиб бўлмайди.

Василий Иванович тезда ечиниб, кийимларини ўраб, тугун қилди-да, эшикка йўналди. Яна кўйишмади.

— Ҳали сиз, парёстиқ ҳам олиб кирарсиз — дейишди.

Вақт ўтиб борар, музыка гумбурларди. Ниҳоят, антракт бошланди. Василий Иванович батамом умидсизланди.

Яна ўша кийим иладиган кишига рўпара бўлди.

— Эҳ, сен падарлабнат! — деди. — Нэп туфайли унинг семириб кетганини қаранглар!

Яна бир оз ўтса кўнгиленсиз тўқнашув рўй берган бўларди. Хайрият, бошқалар бор экан, уларни ажратиб кўйишди.

Кўринишдан анча кўнгилчан, кекса бир кийим иладиган:

— Сенга қараб туриб, раҳминм келиб кетди, — деди Ва-

силий Ивановичга,— жуда хуноб бўлдинг. Майли, текинга бўлса-да, анови ерга илиб қўй. Лекин Исо хурмати, эртага пулини келтиришни унутма.

Василий Иванович:

— Иккинчи парда кетяпти, энди нега иларқапман,— деди.— Энди бари бир ҳеч нарсага тушунмайман. Бунинг устига пьесани охирдан кўришга одатланмаганман.

Василий Иванович ўз билетини учраган кишига сотмоқчи бўлди. Аллақандай бир боқимсиз болага икки пулга зўрға пуллади. Кейин ўзи билан жанжаллашган, кийим иладиган кимса томошга қаттиқ тупурди-да, кўчага отилди.

1928

Зилзила

Машҳур Қрим зилзиласи даврида Ялтада Снопков деган бир киши яшарди.

Майда хунарманд. Касби — этикдўзлик. Ялтада дўкон очган. Дўкон ҳам эмас, унчалик катта бўлмаган тош хужра.

Ўз дўсти билан ҳамкорликда ишларди. Иккаласи ҳам келгинди. Маҳаллий халқ ва дам олишга келган граждандарнинг пойабзалини ямаб беришарди.

Улар ёмон яшамасди. Қишда сўзсиз оч қолишар, ёзда эса иш ошиб-тошиб ётарди. Ҳатто ичишга ҳам вақт топишолмасди. Ичишга-ку вақт топиларди-я, лекин бошқасига...

Шунақа. Демак зилзила арафасида, тўғриси жума куни, ўн биринчи октябрда ямоқчи Иван Яковлевич Снопков шанбани ҳам кутиб ўтирмасдан бир ярим шиша аччиқ рус арағини ичиб олди.

Ҳар қалай, ишни яқунлаган. Бунинг устига икки шиша олиб қўйилган эди. Шундай экан, нимани ҳам кутади? Шишани олиб, ичди. Чунки, у ҳали зилзила бўлишини билмасди.

Шундай қилиб, бир ярим шишани отиб олгач, анчагача кўчада санғиб, хиргойи қилиб юргач, изига, уйига қайтиб келди.

У қайтиб келиб, зилзилани ҳам кутиб ўтирмасдан ҳовлида ухлаб қолди.

У ичиб келганда, албатта, ҳовлида ётарди. Маст ҳолда уйда ётишни ёқтирмасди. Шифт остида ётганда юраги сиқиларди. Дим ҳаво нафасини қайтарарди. Шунинг учун кайфда ҳамшиша очиқ ҳавода ётгани келарди.

Шунака. Зилзиладан олдин, худди ўн биринчи сентябр-да Иван Яковлевич Снопков аччиқ арақдан тўйиб, қаттиқ кайф қилгач, ҳовлидаги кинарис соясида ухлаб қолди.

У маза қилиб, ширин тушлар кўриб ётган бир аснода машхур Қрим зилзиласи рўй берди. Уйлар қисирлади, ср овоз чиқариб, қаттиқ силкинди, Снопков бўлса ҳеч нарсадан хабарсиз, бепарво ухлаб ётарди.

Унинг ҳамкасбига келсак, у биринчи зарбдаёқ кўрқиб, тошнинг тагида қолиб ўлмаслик учун шаҳар боғига қочиб кирди.

Фақат эрталаб, азон билан соат олтиларда бўлса керак, Снопков дўстимиз уйқудан кўз очди. Бизнинг Снопков кинарис тагида уйғонди-ю, кадрдон ҳовлисига қараб ҳеч нарсага тушунмай қолди. Бунинг устига уларнинг тош дўкони қулаган эди. Бутунлай қулаган, деворлар ёрилиб, айрим жойлар ўпирилиб ётарди. Фақат кинарис ўз ўрнида, бошқаси айқаш-уйқаш, таниб бўлмас даражага келган эди.

Дўстимиз Снопков кўзларини уқалаб олиб, ўйлай бош-лади.

«Э, онажон-эй, қаерларга келиб қолдим-а? Нахотки кеча мастликда яна бирор жойга кирган бўлсам? Ҳаммаёқ бу-чалик харобазор-а! Кимнинг ҳовлиси бўлса экан-а? Ўлгудек ичши ҳам яхши эмас. Ичкилик қони зарар-да, хотиранда ҳеч вақо қолмас экан».

Унинг юраги сиқилиб, ҳаётнинг қизиги қолмагандек эди.

«Эҳе, мана, қаерга келиб қолибман,— деб ўйлади у,— яхшиям кўчада эмас, ҳовлида ётиб қолибман. Бўлмаса ит қопардимн ёки машина босиб кетармиди? Камроқ ичши, ёки умуман ташлаш керак».

Бу фикрлардан унинг аҳволи оғирлашиб, вужуди ўт бўлиб ёнди. шунинг учун ҳам чўнтагидан яримта қолдиқни олиб, хафагарчилиги тарқагунча ичди.

Суюқликни ичгач, у қайта бошдан кайф қилди. Чулки у анчадан бери ҳеч нарса татимаган, боши ҳам ичкиликдан пўла бўлган эди.

Кайф қилиб олган дўстимиз Снопков ўз оёғида туриб, кўчага чиқиб кетди.

Кўча бўйлаб юрса-да, мастлиги туфайли ҳеч нарсанинг фарқига бормасди. Бунинг устига зилзиладан кейин халойиқ гуруҳ-гуруҳ бўлиб юришарди. Бирорта тирик жон уйда эмас, ҳамма кўчага чиққан. Одамлар ҳар хил киёфада, ким-лар ярим яланғоч, яна кимлар кўрна-тўшак ва чойшаблар-га ўраниб олмишган.

Снопков кўчадан юриб бораркан, юраги ўз-ўзидан уви-шиб кетди.

«Ё парвардигор,— деб ўйлади,— етти-саккизда қайси ковакка кириб қолдим-а? Ёки кемага тушиб Батумига келиб қолдиммикан? Ёки Туркияга обкелиб ташлашдимми? Иссиқ ўлкалардагидек ҳамма яланғоч юрибди-ку».

Маст ҳолда юриб бораркан, хўнграб юборишига сал қолди.

Катта йўлга тушгач, ҳеч нарсани ўйламасдан ўзича кетаверди.

Юра-юра чарчоқ ва ичкиликнинг зўрлигидан йўл четига йиқилди ва мурдадек ухлаб қолди.

Ўйгонганда кеч кириб, қоронғу тушган эди. Тенасида юлдузлар чарақлаб турибди. Совуқ. Шунинг учун совуқ эдики, у йўл четида яланғоч, ялангоёқ ҳолда фақат қисқа иштонда ётарди. Йўл бўйида шип-шийдам ҳолда ётаркан:

«Ё, парвардигор,— деб ўйлади у,— етти-саккиз, яна қаерда ётибман-а?»

Снопков ўз-ўзидан қўрқиб кетди ва яланг оёқларини босиб ўрнидан турди-да, йўл бўйлаб кетди.

Бир чақиримчами, ундан кўпроқми юрди ва чарчаб тош устига ўтирди.

Тошга ўтиргач, багтар хуноби ошди. Қаердалигини билмади, фикрларини ҳам бир ерга тўплай олмаяпти. Юраги ҳам, бутун вужуди ҳам совуқдан дириллайди. Қорни ҳаддан зиёд очиб кетди.

Фақат эрталабга яқин Иван Яковлевич Снопков нима бўлганлигини билди. Бир йўловчидан сўраган эди, йўловчи:

— Ўзинг-чи, мисол учун нега оқ иштонда юрибсан? — деди.

— Ўзимам билмайман,— деди Снопков,— ўтинаман, тўғрисиини айтинг, қаердаман-а?

Гаплашишди.

— Қаерда ҳам бўлардинг! — деди йўловчи,— буёғи Ялтагача бир ўттиз чақиримча келар.

Йўловчи унга зилзила ҳақида, қаерлар бузилгани, яна қаерлар бузилиши кераклиги ҳақида гапирди.

Снопков зилзила бўлаётганидан қаттиқ қайғурди ва Ялта томон шошилди.

Бутун Ялтани оқ иштонда кезиб чиқди. Зилзила туфайли унга ҳеч ким эътибор бермас, ҳатто бирор кимса ҳайрон ҳам қолмасди.

Шундан кейин Снопков ўзига келтирилган зарарни ҳисоблаб кўрди: яхшигина шилишибди. Олтмиш сўмча нақд пул, саккиз сўмлик костюм, бир ярим сўмлик чалвор ва яна деярли ян-янги сандал. Қаттиқ зарар кўрган дўконни ҳисобламаганда ҳам юз сўмча маблағ қулоғини ушлаб кетибди.

Энди Н. Я. Снопков Харьковга жўнаш учун тайёргарлик кўрйти. Ичкиликбозликдан даволанишни хоҳлаб колди. Бундан бошқа иложи ҳам йўқ эди.

Муаллиф ушбу бадний асари билан нима демоқчи?

Мазкур асар билан муаллиф ичкиликбозликка қарши кескин ўт очган. Ушбу бадний сатира ичкиликбозлик ва алкоголизмга қарши қаратилган.

Муаллиф бу билан айтмоқچики, ичган одамлар нафақат оддий нарсаларга, ҳатто зилзилага ҳам бифарқ қарайдилар.

Ёки бир плакатда ёзилганидек «Ичма! Ичкилик туфайли ўз синфий душманингни ҳам ўнишга тайёр бўласан!»

Нафсиламбири ҳам шу, ўртоқлар.

1930

Беморлар

Одам ажаб ғалати махлук-да. Йўқ, маймундан пайдо бўлгани ҳам гумон. Шу масалада қария Дарвин жиндай янглишганга ўхшайди.

Одамнинг қилиқлари — очиниши айтиш керак, фақат инсонларгагина хос. Ҳайвонот оламига сираям тўғри келмайди. Мисол учун, ҳайвонлар ўзларининг бирор-бир лаҳжаларида сўзлашганларида ҳам мен яқинда эшитган суҳбатга мутлако ўхшамасди.

Бу воқеа шифохонада рўй берди. Амбулатория қабулхонасида. Ҳафтасига бир марта бориб ички касалимни даволатаман. Доктор Опушкин қарайди. Ҳамма касалга тушунадиган, малакали врач. Беш йилдан бери шунга қаратаман. Шукр, касалим ёмон эмас.

Одатдагидай шифохонага келдим. Еттинчи ўринга ёзиб қўйишди. На илож. Кута бошладим.

Коридордаги диванга ўтириб олдим.

Бир пайт кутаётган меҳмонларнинг ўзаро суҳбатларини эшитиб қолдим. Суҳбат наст, босиқ овозда, ҳеч қандай шовкин-суронсиз давом этарди.

Қалта ярим пальто кийган, ҳаддан ташқари семиз амаки ўз суҳбатдошига:

— Эҳ, менга қара укаганим,— дейди,— наҳотки сенинг касалинг чурра бўлса? Шуюм касал бўлди-ю. Буни касал қаторига қўшмай кўяқол. Мана менинг касалимни касал деса бўлади. Қўнам семизлигимга қарама. Аслида касалим оғир, ука. Буйрагим ишдан чиққан.

Қўшини бирмунча похуш оҳангда эътироз билдирди: — Мендаям фақат чурранинг ўзи эмас-да. Ўшам ҳам мадорсизланган. Бунинг устига қулоғимнинг орқасида ёғли ўсма пайдо бўлган.

Луижлари осик, семиз киши:

— Бунинг аҳамияти йўқ, — дейди. — Бу хил касалларни буйрак билан тенглаштириб бўларканми?

Кутаётганлар орасидан шол рўмол ўраган бир аёл туйқусдан гапга араланди:

— Буйрак бўлса нима қилти? Менинг тутишган жияним буйрак билан касалланган, лекин аҳволи ёмон эмас. Кийим-кечакларини ўзи тикади, ҳатто дазмол ҳам қилади. Сизнинг шу кўринишингизда бу касал нима деган гап. Қўрқманг, бу дарддан сираям ўлмайсиз.

Луижлари осик, семиз киши:

— Эшитдингларми? — дейди. — Бу дарддан сираям ўлмас эмишман. Мен ўлмайманми? Жудаям биларкансиз-да, гражданка! Яна бу кишининг медицинага оид суҳбатга аралашганларига ўлайми?

— Мен Сизнинг дардингизни камситмоқчи эмасман, ўртоқ, — дейди гражданка. — Тўғри, Сизнинг дардингиз ҳам мустақил бир касаллик. Шунга қарамай, айтмоқчиманки, Сизнинг буйрак-муўрагингизга нисбатан менинг касалим жиддийроқ. Меники — рак.

Луижлари осик, семиз киши:

— Хўп, рак бўлса нима қилти? — дейди. — Рак билан раkning фарқи бор. Эҳтимол, безарар рақдир, олти ойга қолмасдан тузалиб кетар.

Бу хил ноҳақ ҳақоратдан гражданканинг ранги оқариб, бутун вужуди қалтирай бошлади. Сўнг қўлларини асабий ўйнатиб гапира бошлади.

— Кўрдингларми, рак олти ойда тузалиб кетармиш. Билмадим, бу қанақа рақни кўрган экан. Унинг шишиниб, семириб кетганини қаранглар, яна бу касал эмиш.

Луижлари осик граждани бу ҳақорати учун аёлга муносиб бир жавоб қилмоқчи бўлди-ю, лекин қўл силжитиб орқа ўғрилди.

Шу ерда навбат кутаётган граждандардан бири кулиб туриб:

— Гражданлар, тўғриси нима ҳақда мақтаниб турибсизлар? — деб сўради.

Беморлар савол берган кишига бир қараб олдилар-да, жимгина ўтириб қабулни кута бошладилар.

Кўнгили учрашув

Шу кузда транспортда аломат бир воқеа содир бўлди. Ростовдан Москвага кетаётган эдим. Кеч соат олтию қирқ беши минутда пассажир поёзди келиб тўхтади.

Шу поёздга чиқдим.

Одам унчалик ур-йиқит эмас. Ҳатто ўтириб кетса ҳам бўлади.

Сал сурилишни илтимос қилиб, ўтириб олдим.

Ўз ҳамроҳларимни кўздан кечира бошладим.

Ҳали айтганимдек оқшом тушиб қолганди. Унчалик ҳам қоронғу эмас, бироқ ғира-шира. Электрни тежаш мақсадида чирок ҳам беришмаган эди.

Шундай қилиб, атрофдаги пассажирларга қарайман — жуда эътиборли гуруҳ. Ҳаммаси келишган, тўқ одамлар.

Биттаси ип бўлмаса-да, шаккаси, узун сочли киши. Зиёлишмо, қора тужурка кийган.

Унинг ёнида русча этик, формали фуражка кийган мўйловдор одам. Ҳар қалай, у ижженер эмасди. Эҳтимол, ҳайвонот боғига қоровул ёки агроном бўлса керак. Фақат кўринишдан жуда очикқўнгил эди. У қўлидаги қаламтарош паккича билан антоновка олмасини тозалар, кейин майда бўлақларга бўлиб, ёнидаги қўлсиз қўшинсига едириб ўтирарди. Қарасам, у қўлсиз граждани билан ҳамроҳликда кетяпти. Шунда, ёш, пролетар, йигитча-я. Иккала қўлиям йўғ-а! Эҳтимол, меҳнат инвалиди бўлса керак. Қараб, кишининг юраги эзилиб кетади.

Лекин у катта иштаҳа билан ерди. У қўлсиз бўлганлиги учун ҳам шериги олгани майда бўлақларга бўлиб, паккичанинг учида унинг оғзига тутарди.

Ниҳоятда инсонпарвар бир манзара, Рембрантга муносиб мавзу.

Уларнинг рўнарасида қора картуз кийган, сочларига оқ оралаган ўрта яшар киши ўтирарди. Шу киши бўлар-бўлмасга жилмайиб қўярди.

Эҳтимол, мен келгунча улар ўртасида қизикроқ бир суҳбат бўлиб ўтгандир. Фақат шу йўловчи ҳали ҳам совимаган, вақти-вақти билан «ҳо-ҳо-ҳо!» дея қаҳқаҳа отарди.

Оқ соч одамнинг бу ўринсиз қилиғи қўлсиз кишига шафқатимни янада ошириб юборди.

Меҳр-шафқат билан унга ачиниб қарайман ва қандай эътиборсизлик оқибатида бу ҳолга тушганини сўрагим келади. Лекин покулай.

Ҳамроҳларимни обдан ўрганиб олгач, ётиғи билан сўраб оларман, деб ўйладим.

Мўйловли кимсага турли хилдаги қизиқ саволлар билан мурожаат этдим, лекин у истар-истамас, қовоқ-димоғ билан жавоб қайтарарди.

Шунда узун сочли зиялига киши ўз-ўзидан суҳбатга араланиб қолди.

Суҳбатимиз, қаёққа кетяпсиз, қарамнинг баҳоси қандай, ҳозирга қадар ҳам сизларда уй-жой танқислиги ҳукм суряптими, деган ҳар хил кичик мавзуларда бошланиб, ниҳоят, қизғин тус олди.

— Бизларда уй-жой танқислиги йўқ,— деди у.— Бунинг устига биз шаҳар атрофида ўз ҳовлимизда яшаймиз.

— У ерда хонада яшайсизларми ёки итхонага ўхшаш будкадами? — деб сўрадим.

— Э, қўйсангиз-чи,— деди.— Баландан келавринг. Менга сарой, туалет ва бошқа зарур жойлардан ташқари яна тўққизта хона қарайди.

— Алдамаянсизми? — дедим.— Инқилоб туфайли сизни сургун қилишди, ёки бу совхозми?

— Йўқ,— деди у.— Бу менинг киндик қоним тўқилган жой. Ўзимга қарашли. Албатта, меҳмон бўлиб келинг. Айрим оқшомлар базм уюштирмаман. Атрофда фавворалар сув сачратади. Симфоник оркестр вальс чалиб туради.

— Бу қанақаси,— дедим.— Сиз бу бинони ижарага олганмисиз, ёки ўзингизнинг шахсий мулкисизми?

— Шахсий мулким,— деди у.— Мен помещикман.

— Кечирасиз,— дедим,— сизни қандай тушунсам бўлади? Сиз собиқ помещикми? Ахир, пролетар инқилоби Сизнинг категориянгизни аниқлаб бергандир? Кечирасиз, бу масалада ҳеч нарсага ақлим етмай қолди. Бизда ижтимоий революция, социализм қуриляпти, помещиклар ҳақида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас.

— Бўлиши мумкин,— деди у.— Мана, мен помещикман. Сизларнинг бутун революциянгиз давомида ўзимни асраб қола олдим. Ҳаммасига тунуриб, бамисоли худодек яшайман. Сизларнинг ижтимоий революциянгиз билан ишим ҳам йўқ.

Унга диққат билан қарасам-да, ҳеч нарсанинг фарқига етмасдим.

— Келинг, ўз кўзингиз билан кўрасиз,— деди у.— Истасангиз, ҳозир кирамиз. Жуда ажойиб, шохона ҳаёт билан танишасиз. Юринг.

«Ғалати,— деб ўйладим.— Борсамкини. Кўрай-чи, бу

зот пролетар революциясидан қандай қутулиб қолди экан? Ёки кўпиртираянтимикин?»

Бунинг устига оқ сочли киши ҳамон кулиб турибди. «Ҳо-ҳо-ҳо»лаб асабимга тегади.

Ўринсиз кулгиси учун унга тапбех бермоқчи бўлганим-да, олма кесиб ўтирган мўйловли киши кўлидаги паккичани стол устига қўйиб, олма қолдиқларини олиб еркан:

— Улар билан гапиршни бас қилинг, — деди менга. — Кўрмайсизми, улар руҳий касал-ку?

Шунда тўнланиб турган кишиларга қарадим — во, ажабо! Дарҳақиқат, қоровул ҳамроҳлигида руҳий касаллар кетаётган эди. Узун сочлиги ҳам — жинни. Доим қаҳқаҳ отиб тургани ҳам, қўлсизли ҳам. У кенг кўйлакни кийиб енгларини буклаб қўйган эди. Шунинг учун бир қарашда қўли борлигини сезиш қийин эди. Бир сўз билан айтганда, ҳаммаси жинни. Уларни олиб кетаётган мўйловли киши эса қоровул экан.

Уларга ҳадиксераб қарайман, қуриб кетгурлар бўғиб, яна бир кор-ҳол қилмасин, деб ўйлаб, асабийлашаман — ахир руҳий касаллар ўз қилган жиноятлари учун жавоб беришмайди-да.

Тўсатдан ёнгинамдаги қора соқол жиннига кўзим тушди. У айёр кўзлари билан стол устидаги пичоққа қаради-да, секин қўлга олди.

Юрагим шув этиб кетди. Ўша заҳоти сақраб туриб, пичокни олиш учун соқолига ёпишдим.

У менга қаттиқ қаршилик кўрсата бошлади. Тўсатдан қутурган тишлари билан менга оғиз солмоқчи бўлган эди, кекирдагидан тутдим.

Шунда мўйловли қоровул мени тўсатдан орқага итариб юборди.

— Уят эмасми, сизга, — деди, — нега уларга ёпишиб олдингиз? Пичоқ шу кишиники-ку! У киши жинни эмас, ахир. Манови учаласи меннинг касалларим. Бу киши эса сиз билан мендек оддий йўловчи. Биз у кишидан пичоқларини илтимос қилган эдик. Пичоқ ўзлариники. Уят-а, уят!

— Мен у кишига пичоқни бермоқчи эдим, — дея гўлдирадим. — Ахир у кишининг ўзлари менга ташландилар-ку. Бўғмоқчи бўлдилар. Раҳмат, ташаккур! Кўрдингиз-ку қапақа бежо ҳаракат қилдилар. Эҳтимол, бу ҳам жиннидир. Агар қоровул бўлсангиз унга ҳам яқинроқ қаранг. Ҳар қалай, бировни бўғиб, иетиб қолмасин.

— Эҳтимол, у ҳам руҳий касалдир, — деди қоровул. — Ит билсин ким у? Ҳар қалай, меннинг партиямдан эмас.

Унинг нимасига қарайман. Ўзимникиларни биламан, менга кўп ўргатма.

— Кечирасиз,— дедим бўғмоқчи бўлганим кишига,— мен сизни ҳам рухий касал деб ўйлабман.

— Ҳиндистоннинг жўжахўрозидек жуда кўп нарсани ўйлайсиз,— деди у.— Аблах, сал қолди бўғиб ўлдиришига. Нахотки уларнинг ифодасиз башараси билан менинг табиий қиёфамни фарқлай олмасангиз?

— Фарқлай олмаяпман,— дедим.— Аксинча сизнинг кўзларингизда аллақандай маънисизлик бор. Соқолингиз ҳам жинишларникидек тик ўсган.

Халиги помешчик-жинни гапга аралашди.

— Сиз унинг соқолини битгалаб юлинг, шунда аҳмоқона гапларни айтмай қўяди.

Соқоли киши қоровул дея қичқирмоқчи бўлганда, Игрень станциясига етиб келган эдик. Рухий касаллар ўз қоровуллари ҳамроҳлигида чиқишди.

Улар ниҳоятда қаттиқ тартибда олиб чиқилди. Фақат кўлсизни оҳиста итариб туширишди.

Шундан кейин кондуктор бизга шу Игрень станциясида жинишхона борлиги ва тез-тез унга шу хил касалларни олиб келишларини айтди. Нега ҳам олиб келишмасин? Ҳар қалай, улар ҳам одам-ку! Хафа бўлишнинг ҳожати йўқ.

Шахсан мен ҳечам хафа эмасман. Фақат аҳмоққа ўхшаб улар билан узоқ суҳбатлашганимни қаранг. Бўғган одамим, албатта, хафа бўлди. У менга узоқ вақт аяичли қараб, ҳар бир ҳаракатимни диққат билан кузата бошлади. Сўнг мендан ҳеч қандай яхшилик кутмади шекилли, нарсаларини кўтариб, бошқа бўлимга ўтиб кетди.

Ҳе, кетсанг кетавер.

1930

Чўталчи

Эндиликда пора олишмайди. Авваллари пул бермасанг ёки олмасанг қадам босиб бўлмасди.

Эндиликда одамларнинг хулқи яхшилик томонга ўзгариб кетди.

Ҳақиқатан ҳам пора олишмайди.

Яқинда товар станциясидан юк жўнатишига тўғри келди. Шамоллашдан вафот этган аммамиз ўзининг чойшаби, айтайлик ҳар хил майда-чуйдаларини қишлоққа — қариндошларига юборишимизни сўраб, васият қилган эди.

Мана, биз вокзалда, Рафаэль руҳидаги бир манзаранинг гувоҳи бўлиб турибмиз.

Юк қабул қиладиган будка. Албатта давбат. Ўн минг килограммлик тарози ортида юкори мавқедаги хизматчи ҳисобланган тарозибон турибди. У рақамларни тез-тез айт-тар, ёзиб олар, тарозига тош қўяр, ёрликларни елимлаб, одамларга турли хил тушунтиришлар беради.

Фақат унинг ёқимли овози эшитилиб туради:

— Қирқ. Юз йиғирма. Эллик. Кўтаринг. Олинг. Бўшати-тиг... Э, нега бу ерда қаққаясан, галварс, нарёқдан кел.

Шунақа чаққон ва ёқимли меҳнат манзараси.

Фақат шундай чиройли ишлаш билан бирга тарозибон ниҳоятда талабчан, қоңунга риоя қилувчи киши эди. У давлат ва граждaнлар манфаати учун қоңдага қаттиқ риоя қиларди. Албатта ҳаммага эмас, икки-уч кишидан кейин юк қабул қилишни рад этарди. Мол солинган яшчик салгина кусурли бўлса — олмайди. Ачишиб туриб рад этади.

Яшчик ёки ўрами кусурли кишилар албатта оҳ-воҳ, дод-вой қилишади. Начора?

Тарозибон:

— Оҳ-воҳ қилгунча, яшчигингизни мустаҳкамланг,— дейди.— Шу атрофда миҳ-болға ушлаган бир киши юрган эди. Ўшанга учранг, мустаҳкамлаб беради. Мана бу ерига иккита миҳ уриб, симпарч қилиб берсин. Кейин келинг, навбатсиз қабул қиламан.

Ҳақиқатан ҳам будка орқасида миҳ ва болға ушлаган бир киши турарди. У яшчиги носоз кишиларнинг мушкуллини осон қиларди. Одамлар ҳам ундан қилган хизмати учун дўстона сўзлари ва нуллари аяшмасди.

Мана, ниҳоят, бир кишининг навбати келди. Кўзойнакли, оксарик киши эди. У зиёли бўлмаса-да, узоқни яхши кўра олмасди. Кўзида трахомаси бўлса керак. Кўзларим кўринмасин деган мақсадда ойнак тақиб олган. Эҳтимол, у оптика заводида ишлар, кўзойнак текинга келгандир.

Мана, у ўзининг олти яшчигини ўн минг килограммлик тарози устига қўйди.

Тарозибон олти яшчикни ҳам қўздан кечириб:

— Бўлмайди,— деди.— Яшчигингиз носоз. Кўтаринг.

Бу сўзни эшитган кўзойнаклининг руҳи батамом тушиб кетди. Руҳи тушишдан олдин тарозибонга ташланиб, уни анча беҳурмат қилди.

— Нима қилмоқчисан, кўшак! — деди.— Мен ўз шахсий яшчиқларимни жўнатмайман-ку. Бу давлатники, яъни оптика заводининг яшчиқлари. Энди нима қиламан буларни. От-уловни, йўлқирага тўланадиган юз сўмни қаердан топаман? Жавоб бер, кўшак, бўлмаса ҳозир қийма-қийма қиламан!

Тарозибон:

— Мен қаердан биламан? — деди-ю, қўли билан кет шорасини билдирди.

Узоққи яхши кўра олмайдиган кўзойнакли киши тарозибоннинг бу ҳаракатини бошқача тушунди.

У шунчалар, бир нарса эсига тушгандек бўлди ва аниқтаниб чўнтақларини ковлаштириб, саккизта бир сўмлик чиқарди. Уни тарозибонга чўзди.

Бу ҳолдан тарозибоннинг ранг-рўйи бўздек оқариб, бор овозда:

— Нима демоқчисан? — дея қичқирди.— Сен кўзойнакли байтал, менга нора бермоқчимисан?!

Албатта, кўзойнакли киши ўзининг шармандали ҳолатини дарҳол тушунди.

— Йўқ,— деди.— Мен шунчаки пулни чўзим. Уни ушлаб тур, яшчиқларни тарозидан олай, демоқчийдим.

У ўзини бутунлай йўқотиб қўйди, кечирим сўрашга ҳам, ёки банарасига тарсаки юборишларига ҳам рози эди.

— Уят! — деди тарозибон.— Бу ерда нора олшмайди. Олтита яшчигингизни тезроқ олишг, уларга қарашга тоқатим йўқ. Гарчадқи давлат яшчиқлари экан, анови шичига мурожаат қилинг, у миҳлаб-мустаҳкамлаб беради. Пул масаласига келсак, худога шукр қилинг, мени сиз билан ади-бади айтиб ўтиришга вақтим йўқ.

Шу орада у хизматчилардан бир кишини чақириб, бўлиб ўтган шармандали воқеа ҳақида бор овозда гапира бошлади.

— Биласизми, ҳозир менга нора бермоқчи бўлишди. Қандай шармандалик! Хайриягамки, шонилниҳда пулни олиб қўймабман, бўлмаса ҳозир неботлаб кўр-чи.

— Афсус,— деди бошқа бир хизматчи.— Ҳаммасини айтиб бериш керак. Одамлар бизда иш аввалгидек кетяйти, деб ўйлашса керак-да.

Ўзини бутунлай йўқотиб қўйган кўзойнакли киши яшчиқларини қараб юрарди. Унинг яшчиқларини тузатиб, мустаҳкамлаб қайта тарозига қўйишди.

Назаримда, ўз яшчиқларим ҳам унчалик мустаҳкам эмасдек туюлди.

Ҳали навбатим келмасдан туриб, ўша олдига бориб,

хар эхтимолга қарши айрим яшчикларимни кўздан кечирини илтимос қилдим. У мендан саккиз сўм сўради.

— Учга миҳ учун саккиз сўм олишга уялмайсизми? — дедим.

У сирли, мулоим овозда:

— Тўғри, бу иш учун сиздан уч сўм олсам ҳам бўларди,— деди.— Лекин, мени ҳам тушуниш-да, ишлаган пулимнинг тенг ярмини анови тимсоҳга беришим керак.

Шунда ҳамма мурувватларга осонгина тушундим.

— Демак, тарозибон билан бўлишаркансиз-да? — деб сўрадим.

Шунда ишчи сўзсиз қизариб кетди, оғзидан бемаврид гуллаб қўйгани учун бир нималар деб ёлдиради, кейин нималарнингдир қимматлигидан нолиб, мен учун анча кечиб, ишга уйнай кетди.

Ниҳоят, навбатим келди.

Мен мустаҳкамланган яшчикларни тарозига қўйиб, мағрур қараб туравердим.

— Кетмайди! — деди тарозибон,— яшчикларнингиз мустаҳкам эмас.

— Наҳотки? — дедим.— Ҳозиргина уни мустаҳкамлаб беришди. Анови омбир билан тортиб, миҳлаб берди.

— Пардон, пардон,— деди тарозибон,— кечирасиз. Ҳозир яшчикларингиз соз, бироқ аввал мустаҳкам эмасди. Доим кўз олдимда турган эди-да. Айтдим-ку, пардон, бу — пардон.

Менинг яшчигимни қабул қилиб олиб, накладной ёзди.

Накладнойда «яшчик мустаҳкам эмас!» деб ёзилган эди.

— Бу нима қилганингиз? — дедим.— Нега одамни лажаллатасиз? Ахир, бу ёзув билан йўлда яшчигимни ўғирлаб кетишди-ку. Бу ёзув эса кўрилган зарарга ҳам кафолат бермайди. Энди билдим сизнинг ҳабашча комбинациянгизни.

— Пардон, кечирасиз, бу — пардон! — деди тарозибон.

У ёзувини ўчиргач, уйга йўл оларканман, йўл бўйи ўз ҳамюртларимизнинг мураккаб қалбларини, қайта қурилаётган хулқ-атворлари ва ўзлари истамаган ҳолда ўйлаб топган қишқирликларни ўйлаб, ўша ҳурматли граждандарнинг жамиятда тутган мавқеларига ҳайрон қолиб борардим.

Пардон, кечирасиз, бу — пардон.

Болаларнинг бизга зарурлиги хусусида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас, албатта.

Уларсиз ҳатто давлат ҳам барқарор бўлолмайди. Болалар — келажагимиз. Ҳамма орзу-умидимиз ўшалардан.

Бунинг устига катталар ўз меъчанлик одатларидан осонликча воз кечмаятилар. Эҳтимол, болалар ўсиб, улгайиб биздаги ана шу маданиятсизликни тузатишар.

Ана шундан келиб чиқиб, биз болаларни қўлда кўтариб юришимиз, уларга гард юктирмаслигимиз, қолаверса буринимизни жийирмаслигимиз керак. Хоҳ, у ўзимизники, хоҳ бировники, яъни бегона бўлсин, бир хил муносабатда бўлиш зарур.

Фақат бизнинг ҳаётимизда масаланинг ана шу томони га етарли эътибор берилмаяпти.

Бунинг учун Новороссийска етмасдан бизнинг кўз олдимизда рўй берган антиқа бир воқеани мисол қилиб келтириш kifоя.

Вагондаги деярли ҳамма кишилар Новороссийска кетишаётган эди.

Уларнинг орасида умуман яна бир хотинча ҳам бўлиб, тўғрироғи ёшгина болалик жувон ҳам бор эди.

Жувоннинг қўлида боласи. Бирга кетаётган эди.

Улар Новороссийска кетишяпти. Унинг эри ўша ерда заводда ишласа керак. Ўшани кўришга кетяпти.

Жувон эри ҳузурига кетяпти. Ҳаммаси одатдагидек, корзинка ва тугунлари тоқчага қўйилган, қўлида гўдаги. Шу алфозда у Новороссийска кетяпти.

Жувон Новороссийска, эрининг олдига кетяпти. Қўлидаги гўдаги ниҳоятда шўжиқ. Бор овозда чиқиради, гоҳида бўғилиб қолади. Кўринишдан касалга ўхшайди. Йўлда қорни оғриб қолибди. Тармева еган ёки у-бу ёкмайдиған нарса ичгани учун оғриқ тутган. Шунинг учун ҳам чиқиради.

Бир сўз билан айтганда порасида. У нима учун, нега қорни оғришлигини қаердан билсин. Ёши нечада бўлса экан? Эҳтимол уч, ёки икки яшардир. Ўз шахсий ҳаётингда болаларни кузатмаган бўлсанг, бу буюмнинг неча ёшдалигини айтишга қийналаркансан.

Фақат у октябрятга ўхшайди. Кўкрагига қизил белгича тикилган.

Ана шу порасида ўз ойини билан Новороссийска кетиб

борарди. Албатта, улар Новороссийскка кетаётганда аксига олиб йўлда касалга чалинишди.

Касаллиги туфайли гўдаккина тез-тез инграр, чинқириб йиғлар, нолиш қилар, қисқаси ўзига эътибор беришларини сўрарди. Қисқаси, шўрлик онасига сираям ором бермасди. Икки кундан бери онаси уни қўлдан қўймасди. Ухлаёлмайди. Бир қултум чой ҳам ичолмайди.

Лихна станциясига яқин қолганда ёш она йўловчиларга мурожаат қилди.

— Кечирасизлар,— деди у,— боламга бирпас караб туринглар. Лихна станциясига югуриб тушиб, бир қоник шўрва ичиб чиқай. Очликдан силлам қуриб кетди. Новороссийскка, эримнинг ҳузурига боргунча йўлда адоий тамом бўламан.

Йўловчилар унга қарамасликка ҳаракат қилишарди. Чинқириб, бакириб турган касал болани кимам қўлга олишни истарди. Ким билади, қанақа она у. Ташлаб кетиб қолса нима бўлади, деб ўйлашади. Бошқа она бўлганда, албатта, шундай қилиши мумкин.

Албатта, кейин бу ҳол рўй бермади, она ўз суюкли фарзанди ҳузурига қайтиб келди, лекин буни пассажирлар олдида билдишмасди. Шунинг учун ҳам улар онанинг илтимосига рози бўлмай, рад этишди.

Демак, болани олиб қилишмади.

Вагонда шахарли бир гражданин кетаётган эди. Бошида кепка, чет эл макентожки ва оёғига сандал кийиб олган киши йўловчиларга мурожаат қилиб қолди.

— Қанақа одаменлар, ўзи? — деди.— Сизларга қарашга ҳам ҳазар қиламан, яхши эмас-да, граждандар. Бировнинг дардига ҳамдарад бўлмаслик, яхшимми? Эҳтимол, шўрлик она бизнинг олдимизда овқатланишга уялаётгандир. Бунинг устига боласи, яхши эмас-да, жамоатчиликка белисанд қараш. Ахир бу социализмдан чекиниш эмасми, ўртоқлар.

— Чекиннинг келмаса, гўдакка ўзинг қара! — дейишди бошқалар,— юмшоқ вагонда путқ сўзлашини қаранг, бу дайдини.

— Ўзим бўйдоқ бўлсам-да,— деди сандалли,— бунинг устига қаттиқ уйқум келишига ёки бу иш қўлимдан келмаслигига қарамасдан, болалар масаласига бефарқ бўлолмайман.

У шундай деганча болани қўлига олиб аллалай бошлади.

Жувон унга чуқур миннатдорчилик билдириб, Лихна станциясига тушиб кетди.

У станциядаги буфетга кириб кетиб, анчагина чиқмади.

Поезд ўн минут туриши керак. Ўн минут ўтиб, сигнал берилди. Навбатчи қизил шапкасини сикжитди. Жувон кўринмайди...

Состав сиккишиб ўридан кўзгалди, поезд рельсада тезлигини ошира бошлади, бироқ ёш онадан дарак йўқ.

Шунда вагонда ҳар хил ҳолатлар рўй берди. Бировлар бор овозда кулади, айримлар составни тўхтатиш учун тормозга ёпишмоқчи бўлади.

Сандалли кишининг ранги қум-қуйт ўчган, уйқуси ҳам келмасдан, сувга тушган итдек бўлиб ўтирибди. Энди путк ҳам сўзлагиси келмасди.

У гўдакни тиззасига олиб ўтиргунча турли хилдаги маслаҳатларни эшитарди.

Албатта, улардан бири ўз пулингга телеграмма юбор деса, бошқаси «Новороссиёскача обориб ГПУга топширасиз. Мабодо гўдакни қабул қилишмаса, унда ўғил қилиб оласиз», дея маслаҳат беради.

Норасида бўлса инграйди, чивкиради, хуллас қўлдан тушгиси келмайди.

Дахшатли икки соат ҳам ўтиб, поезд катта бир станцияга келиб тўхтади. Сандалли киши ўз гўдагини ўраб-чирмаб, платформага чиқиб ГПУга учрамоқчи бўлди. Худди шу аснода вагонда ёш она пайдо бўлиб, ўзини ҳимоя қила бошлади.

— Кечиринглар мени! — деди. — Иссиқ шўрвани ичгандан кейин бутун аъзойи баданим бўшашиб, ухлагим келиб кетди. Ахир икки кун кўз юрмаганман. Шунинг учун атайлаб қўшини вагонга кириб мизғиб олдим. Бу ерга кирсам, ухлай олмасдим-да.

Шундай деганча ўз гўдагини қўлга олиб аллалай бошлады.

— Яхши иш қилмадингиз, гражданка, — деди сандалли киши. — Агар ухлай олган бўлсангиз, тушунаман, ёмон эмас. Болалар — бу бизнинг келажагимиз. Уларни аллашга шахсан мен қарши эмасман.

Шунда вагонда ҳаётбахш, қувноқ қаҳқаҳа янгради. Ҳаммаси яхшилик билан тугади.

Чайқовчи

Бу ерда Сиз билан колхозлар ва саноат, молия планларига оид ҳар хил долзарб масалаларни муҳокама қилиб турганимизда ҳаёт ўз оқимида давом этаверади. Яъни, одамлар ўз тақдирларини ўзлари ҳал этишади — уйланишади, турмушга чиқишади, ўзларининг шахсий ҳаётлари ҳақида ўйлашиб, ҳатто айримлар товламачилик ва чайқовчилик билан шуғулланадилар. Албатта, эндиликда чайқовчилик бирмунча кийинлашиб қолди. Лекин, шунга қарамай, айрим граждандар бу борада янги-янги сени ўйлаб тонишмоқда.

Мана шу хил чайқовчилик ҳақида сизга ҳикоя қилиб бермоқчиман. Ҳудда ажойиб факт. Бунинг устига ҳақиқий бўлиб ўтган воқеа. Қишлоқдан келган бир қариндошим шу янгиликдан мени хабардор қилди.

Симферополда яшайдиган бир бева аёл, О. исмли тиш доктори турмушга чиқмоқчи бўлади.

Ҳозирги замонда турмушга чиқиш кўнам осон эмас. Айниқса, зиёли аёл ўзига муносиб зиёли эркекни топиши амримаҳол.

Бизнинг пролетар мамлакатимизда зиёлилар масаласи ҳалига қадар ўта жиддий масала бўлиб келмоқда. Кадрлар проблемаси ҳамон ижобий ҳал этилганича йўғ-у, кечирасиз, тағин Сиз куёвлар ҳақида гапириб ўтирибсиз. Шуниси равшанки, зиёли куёвлар айни пайтда унчалик кўп эмас. Борликка бору лекин улар ҳам ғалатироқ — аллақачон уйланишган, ёки икки-уч оилали, ёки умуман уйланиш қобилиятидан маҳрум, ҳаётни заҳарга айланган кишилар.

Ана шундай бир шароитда Симферополда эрини йўқотган бир бева яшарди. Эри ўтган йили силдан вафот этган эди.

Алқисса, эри ўлиб қолди. Дастлаб бу воқеага бева сизгил-ели қарагандек бўлди. Бекорчи ғалва, деб ўйлади. Кейин, қараса, тамоман бошқача — куёв дегани ҳам йўлда ётган беҳуда нарса эмас экан. Қайғурди. Шундай қилиб, бир йил давомида ғам-ҳасратда адоин тамом бўлди. Унга ҳар кўни бир хотин сут олиб келарди. Чунки у эри сил касалидан вафот этгач, саломатлигини асраш мақсадида кучлироқ овқатланишга ўтиб олган эди. Бир йилга яқин сут ичар, семириб ва ўзининг ғам-андуҳлари ҳақида сутчи хотин билан чақчақлашарди. Бир кўни шу ҳақда сутчи хотинга ёрилиб қолди.

Унинг бу хил ёрилиши қачон бошлангани номаълум.

Бир кунн ошхонага кирибок, ўзаро суҳбатга тушиб кетишди: озиқ-овқатлар қимматлашиб кетгани, сутнинг суюқлиги ва умуман, куёвларнинг танқислиги ҳақида.

Сутчи аёл:

— Тўғри, ҳамма нарсани изласа топиш мумкин-у, лекин бу анқонинг уруғи,— деди.

Тиш доктори:

— Топиш-тутишим ёмон эмас,— деди.— Ҳамма нарса — уйим ҳам, шаронтим ҳам, нулим ҳам бор. Кўринишим ҳам жуда бедаво эмас. Начора, иккинчи марта турмушга чиқишнинг ҳеч иложи бўлмаяпти. Газетага эълон берса ҳам топилмайти, чамамада.

— Газетаям гап бўлди-ю, бошқачароқ бир йўлини ўйлаш керак,— деди сутчи хотин.

— Тўғриси, мен ҳатто пул ҳам аямасдим,— деди тиш доктори,— ҳақиқий эрлик қиладиган киши билан таништиргани учун пул ҳам берган бўлардим.

Сутчи хотин:

— Қанча берардингиз? — деб сўради.

— Қанақа одамнинг топилишига қараб,— деди доктор хотин.— Агар ўша киши зиёли бўлса, яна албатта менга уйланса, ҳеч ўйлаб турмасдан ўттиз сўм ширинкома берган бўлардим.

Сутчи аёл тайсаллади:

— Ўттиз сўм — бу кам. Келинг, элик сўм бўлақолсин. Сизга шунақасини топайки, ўзингиз ҳам қойил қоларсиз. Кўз остимга олиб қўйганим бор-да.

— Йўқ, эҳтимол, у зиёли эмасдир,— норози бўлди врач аёл,— ёки бирор лўттивоздир.

— Қанақасига лўттивоз бўлсин,— деди сутчи аёл.— У ўта зиёли йингит. Монтёрлик қилади. Етти йиллик мактабни тўлиқ битирган.

— Яхши, мен билан таништиринг,— деди доктор хотин.— Ҳозирча хизматингиз учун мана бу ўн сўмни олиб туринг.

Шунга келишиб, хайрлашинди.

Шуни айтиш керакки, сутчи аёлининг ўз эридан бошқа кўз остига олиб қўйгани йўқ эди.

Катта пул сутчи аёлини хаяжонлантириб юборди, доктор хотиндан пулни тезроқ ундириш учун хаёлида ширин режалар туза бошлади.

У уйига қайтиб, ўша заҳоти эрига рўнара бўлди.

— Бир гап, Николаша,— деди суюлиб.— Осонгина элик сўм ишлашнинг йўли топилиб турибди. Агар рози бўлсанг, шу пулни олиб бемалол яшаш мумкин.

Бор гапни эрига айтиб берди: агар эри врач аёл билан тўсатдан таништиришга рози бўлса, ўша бойвучча ўйлаб ўтирмасдан унга эллик сўм бериши мумкинлигини аңлатди.

— Агар ўша бева никоҳдан ўтишга қистаган тақдирда ҳам,— деди у шировардида,— бемалол рози бўлавер. Ҳозир буни ўйлаб ўтирмаса ҳам бўлади. Бугун ЗАГСдан ўтсанг, эрта ёки инди бемалол ажралиб кетиш мумкин.

Сутчи хотиннинг эри тушмагур мўйловчали, жуда чиройли йиғит эди.

— Аъло! — деди ҳаяжон билан.— Марҳамат! Мен розиман. Бекордан-бекорга эллик сўм ишлашдан ҳаминча хурсандман. Ахир, бошқалар шунча пул учун бир ой ишлашади. Никоҳдан ўтиш ҳам гап бўлди-ю.

Алқисса, икки кундан сўнг сутчи хотин ўз эрини тиш доктори билан таништиради.

Тиш доктори жуда хурсанд бўлганидан ўша заҳоти бир сўз ҳам демай, сутчи аёлга келишилган пулни санаб беради.

Инди гапнинг бу томонини эшитинг.

Сутчи аёлининг эри, мўйловчали, таниқли фирибгар тезда врач аёл билан никоҳдан ўтади ҳамда вақтинча ушқида маза қилиб яшай бошлайди.

Беш кун яшайди, бир ҳафта, кейин ўн кун яшайди. Ўн биринчи кун сутчи аёл кириб келади.

— Ҳа.— дейди,— ўзи нима гап?

Монтёр йўталади.

— Қайтмасликка қарор қилдим.— дейди.— Инди шу врач аёл билан яшамоқчиман. Бу ерда яшаш мен учун завқлироқ,— дейди.

Монтёр ўзининг бу қилмишидан қизариб кетган бўлса-да, ҳеч қандай сир бой бермай, ўз қарорида қаттиқ туриб олди. Врач аёликида қолди. Врач аёл бу гапни эшитиб бор овозда хо-холаб кула бошлади. «Бу ерда мажбур қилиш йўқ, ҳар кимнинг ўз майли», деди.

Тўғри, шундан кейин сутчи аёл бу ерга яна икки марта келиб, ўз эрини қайтарини ҳақида жанжаллашган бўлса-да, бундан бирор нш чиқара олмади. Бунинг устига, жанжал ва тўполонларга чек қўйиш мақсадида сўт келтирмасликни айтишди.

Шундай қилиб, эллик сўм эвазига ҳасне ва маккора сутчи аёл ўзининг гўзал, зиёли эридан ажралди.

«Садақа»

Шу кунларда ҳамма бир оғиздан кулгили нарса ёзишни илтимос қилади.

Биласизми, гўё бу бизга боғлиқдек. Гўё биз бармоғимизни сўриб ўтирармишимиз. Гўё кулгили воқеаларни ўйлашдан бошқа ншимиз йўқдек.

Шунга қарамасдан кулгили бир саргузаштни айтишга рухсат этасиз. Бу — ҳақиқий турмушдан олинган.

Бир кун киши олдида бир жононни кутиб турардик.

Шуни ҳам айтиш керакки, бу гўзал кўзга яқин эди. Ўзи хизматчи, ниҳоятда ажойиб, боласиз қиз.

Муҳаббат экан. Учрашувлар. Шунга ўхшаш ҳар хил изҳорни диллар. Ҳатто қурилиш мавзуида бўлмаса-да, «Қушлар қўнар бутоқлардан-бүтоққа, Қуёш меҳмон ҳам тоғларга, ҳам боққа» дегандек шеърлар ҳам битилди.

Шу маънода айрим граждaнлар дунёқарашига муҳаббат ёмон таъсир этади. Уларда ўлдим-қўйдим ва шунга ўхшаш бошқа хил инсоний ҳиссиётлар пайдо бўлади. Қушларга, ҳатто одамларга ачиниш, уларга ёрдам бериш туйғуси кўзга ташланади. Бизнинг кунларимизда мутлақо бўлмаган бир ҳолат — юракнинг аллақандай ҳаяжони ошади.

Шунақа, бир кун ана шунақа ҳаяжонли юрак билан кино олдида ўз севгилимни кутиб турардим.

У хизматчи бўлишига қарамасдан, учрашувга вақтида келишнинг кадрига етмас эди. Шахсий бепарволик оқибатида кечикишга одатланиб қолган чамаси.

Шунақа, кино олдида аҳмоқ бўлиб, уни кута бошладим.

Шунақа, касса олдида одамлар оқими. Киринглар, дегандек кўча эшиги ҳам очилди. Мен бўлсам турибман. Қувноқ, ҳаракатчан. Ўйнагим, кулгим, ҳар хил қилиқлар қилгим, кимчидир туртгим, ҳазиллашгим, бурнидан ушлаб силкигим келади. Қалбим куй-қўшиқларга лиммо-лим, юрагим бахтдан тарс ёрилгудай.

Бир пайт қарасам, кираверишда жуда юпун кийинган бир кампир турибди. Эгнида ямоқли тўқима қўйлақ, устидан эски нимча, оёғида ёнлари йиртиқ бошмоқ.

Ана шу одмигини кампир кираверишдаги эшик олдида туриб, кираяётганларга бирор нарса берармикин, дея илтижол қарайди.

Унинг ўрнига бошқалар бўлганда атайлабдан ниғичка овозда қўйлашар, ёки аллақандай французча сўзларни қа-

лаштириб, безбетлик қилишарди. Кампир бўлса ниҳоятда камтар, уятчан.

Қалбимда инсонпарварлик туйғулари жўш урди. Ҳамёнимни олиб, ундан тезда бир сўм чиқардим-да, чин дилдан, енгил таъзим қилиб кампирга узатдим.

Ҳаяжондан унинг кўзларида марварид ёшлар пайдо бўлди.

Кампир пулга қараб:

— Бу нима — деб сўради.

— Нотаниш кишидан қабул қилсангиз, онажон,— дедим.

Қарасам, унинг бетлари чуқур ҳаяжондан бўртиб кетгандек бўлди.

— Қизик,— деди у,— мен садақа сўрамадим, шекилли. Менга нима учун бир сўм берярсиз?.. Эҳтимол, бирга кинога кириш учун қизимни кутаётгандирман. Ҳатто, бу хил фактларни кўришдан ҳам номус қиламан.

— Кечирасиз,— дедим,— мен... бу... тушунмай қолдим... Пардон. Тўғриси, билмайман. Кимга нима кераклиги, ким нима учун турганлигига ақлим етмай қолди. Шунча халқ ҳазилми? Нима қилишни ҳам билмай қоларкансан.

Жуда ноқулай, деб ўйладим.

Кетмоқчи бўлдим.

Бироқ кампир бор овозда чинқира бошлади.

— Бу нима қилиқ? — деди у,— кинога кирмоқчи бўлсангу улар сенинг шахсиятингни ҳақорат қилишса? Шундай қилгунча қўлларингиз қуриб, узилиб тушса бўлмасмиди? Ҳозир қизим келсин, сиз билан бир қаторда ўтириб, бузилган ҳаводан нафас олгунча, яхшиси, бошқа кинога кетаман.

Кампирнинг қўлларидан ушлаб, ўтини кечирим сўрадим. Жононни кутиб турганимда, яна милиция кўриб қолиб, бир ишқал чиқармасин, деб ўйлаб, четроққа ўтмоқчи бўлдим.

Бир оздан сўнг севгилим келди. Мен бўлсам ҳақорат қилган кампир кўрмасин учун атрофга қарашга ҳам уялиб, ранги-рўйим оппоқ оқарган ҳолда довдираб турибман.

Билет олиб, майда қадамлар билан севгилим томон юрдим.

Худди шу аснода орқадан кимдир келиб тирсагимдан тутди.

Тезроқ кетиш мақсадида орқага ўгирилган эдим, рўпарамда ўша кампирни кўрдим.

— Кечирасиз,— деди у,— ҳали сизми менга бир сўм бермоқчи бўлган?

Бир нима деб талмовсираган эдим, у сўзида давом этди.

— Эсимда йўқ, ҳозир кимдир менга бир сўм берди...

Сиз эдингиз шекилли. Агар сиз бўлсангиз, майли, бера қолинг. Қизим тўғри ҳисобламабди, иккинчи қатор биз ўйлагандан қимматроқ экан. Кетишга тўғри келади. Илтимос, кечирасиз.

Ҳамёнимни олган эдим, севгилим эътироз билдирди.

— Пулни совуриш зарил кептими,— деди.— Агар шунгача бориб етган экан, яхшиси бу пулга буфетдан нарзан олиб ичаман.

Йўқ, ҳар қалай, камширга бир сўм бердим! Биз турли кайфиятда картинани кўрдик. Музыка оҳанглари остида, севгилим, танишганимизга икки ҳафта бўлишига қарамасдан ҳатто, бирор шишача атир совға қилмаганим, бу ҳам етмагандек, арзимаган нарсаларга пулни совураётганимни айтиб, асабимни эғовлай бошлади.

Энг охирда қувноқ бир комедия кўрсатишди. Биз ҳаммасини унутиб қаҳ-қаҳ отиб кулардик.

1932

Қаҳрамонлар синов

Мен, ўртоқлар, икки марта фронтда бўлганман — подшолик урушида ва революция даври, граждандар урушида, айтиш мумкин, ўлгудек жанг ҳам қилганман.

Фақат алоҳида қаҳрамонларни билмайман.

Умуман олганда, қаҳрамонлар бор эди. Айниқса, бир одам юрагимга чуқур ўрнашиб қолган.

Бу, ҳар қалай, йирик революционер, халқ йўлбошчиси, дохий ёки Сибирни бўйсундирган киши эмас эди.

У ҳисобчининг оддий ёрдамчиси, аллақандай Николай Антонович эди. Тўғриси, ҳатто унинг фамилиясини ҳам унутиб юборганман.

Шу Николай Антонович Арюпинно шаҳар совет хўжалиги бошқармасида биз билан бирга ишларди.

Мен ҳеч қачон идорада ўтириб ишлашга ишқивоз эмас эдим. Доймо қандайдир бепоён дала, ҳайвонлар, олмаҳонлар ўйнаб юрган қандайдир ўрмон, ёки шафақ барқ уриб турган қандайдир улкан бир кенгликни кўрсардим. Велосипедда, туяларда юргим, ҳар хил сўзларни айтгим, кўк-ўпар бинолар, саройлар, темир йўллар ва шунга ўхшаш нарсалар бунёд этгим келарди.

Йўқ, перони спёхдонга ботириб ўтиришга ишқивоз эмасдим.

Шунга қарамай, менга сиёҳдон фронтида жавлон уришга ҳам тўғри келган.

Бу ишга бир қатор бахтсиз шароит мажбур қилган эди.

Ўшангача совхозда ишлардим. Қуёнчилик ва товуқчилик бўйича инструкторлик лавозимини бошқардим.

Шу лавозимда ишлар эканман, ғалати ниҳоятда кўнгилсиз бир воқеа содир бўлди.

Очиги, ўрдақларим қўлда чўкиб кета бошлади. Мабодо менга, яъни қуёнчилик ва товуқчилик бўйича собиқ инструкторга, ўрдақ сувда ғарқ бўлади десаиғиз, мен бунга сираям ишонимаган ва ҳатто жавобига масхараомуз қулган бўлардим. Айтиш мумкинки, ўрдақ умуман сувга мослашган жонзот, ёки парранда. У табиатан сувга мослашган. У ўрдақ, ёки балиққа ўхшаб сувда шўнғийди, суза олади. Чўкиб, ёки ғарқ бўлиши эса ақлга сиғмайдиган гап.

Ҳақат айрим номаълум сабабларга кўра, бизнинг ўрдақлар қўлда чўкиб кета бошлади. Товуқлар ҳам улар билан бир вақтда ғарқ бўларди. Тўғри, товуқларнинг чўкишига унчалик ажабланмаса ҳам бўлади, чунки товуқларнинг табиати шунга мойил. Лекин ўрдақнинг чўкиши сираям ақлга тўғри келмайди.

Шунга қарамасдан, ўрдақларим чўка бошлади. Бир ой давомида ўттиз олтига ўрдагим чўкиб кетди.

Ўрдақларим ғарқ бўляпти. Ўзим эса қуёнчилик ва паррандачилик бўйича инструкторман. Шу хил ишлардан юрагим увишиб, қўлларим совуб, оёқларим шалвираб қолди.

Бу ишни кузата бошладик. Қарасак, ҳаммаси жойида. Қўл музида ўйилган тешик. Ўрдақлар сузиб, шўнғиб юришибди.

Мана, улар сузиб, шўнғиб, яйраб юришибди. Қарасак, улар муздан қайтиб чиқиша олмаяпти.

Айрим кучлироқ, тадбирлироқ ўрдақлар ўз ака-укаларининг ёрдамида бир амаллаб муздан чиқиб олишади. Улар бошқа кичик ўрдақларнинг бошига безбетларча оёқ босиб, ўзларини юқорига, муздан ташқарига олишади.

Ҳолдан тойган кейинги ўрдақлар, нимага суялишни топа олмай, бахтга қарши чўкиб кетишарди. Улар бир неча соат сузишар, бор овозда қичқиришар, ниҳоят ҳолдан тойиб, муз ўйилган тешикдан чиқа олмай ғарқ бўлишаркан.

Шунда қўшни совхоз деҳқонлари:

— Нима қилиясизлар ўзи,— дея маслаҳат беришди.— Қаллаварамлар, бунақада бутун жонзотларнинг ўлиб битадди-ку. Яхшиси музни каттароқ ўйинглар-да, бу томонига қум сепинглар. Аке ҳолда, биттаям парранда қолмайди.

Ҳақиқатан ҳам биз томонимиздан тушунмаслик, тўғ-

рироғи жиной қаровсизлик содир бўлган экан. Ўшанда товукчилик бўйича бир амаллаб имтиҳон тоширган бўл- сак-да, товукчилиқнинг нозик сирларини яхши ўрганмаган эканмиз. Чунки имтиҳонни очарчилик даврида, ҳатто ку- локка имтиҳон ҳам кирмайдиган пайтда тоширган эдик. Бунинг устига, имтиҳон анча жанубий районда олинган бў- либ, у ерда деярли қиш бўлмас, муздан эса асар ҳам йўқ эди. Қисқаси, бу хил саволлар бизга берилмаган ва биз бу ҳақда тасаввурга ҳам эга эмас эдик.

Совхозимиз йиғитларига келсак — улар бу масалада бир нарсаларни билсалар-да, лом-мум дейишмасди. Чунки, бу уларга қўл келарди. Фарқ бўлган ўрдаклар акт қилинган, улар шу ўрдакларни излаб топиб, қовуришар, димлашар, қайнатишар, кейин бўтқа ёки олма билан маза қилиб туши- ришарди.

Шундай қилиб, ўттиз олгита ўрдагимнинг чўкиб кет- ганлиги ҳақидаги масала юқори бошлиққача кўтарилди.

Бошлиқ бизни бошқармага чақириб, турли хилдаги фош қилувчи, ибратомуз сўзлар билан дўқ урди.

— Шундай тажрибали, тузунган, одобли, ҳатто граж- данлар урушининг дастлабки йилида ярадор бўлган киши нахотки ўрдакларнинг чўкиб кетишига бепарво қараса? Ахир, бу иқтисодий акселлиқлобчилик, қолаверса, англза капитал тегиримонига сув қуйиш ёки шишонлик эмасми? Агар шундай давом этаркан, сиз бу лавозимга дойиқ эмас- сиз. Аябатта, биз Сизни бўшатмаймиз, лекин бир яхшилик қилиб, ўзингиз бу ишдан кетинг. Қуриб кетсин, ўша бош қармага бориб, нашкаларга қоғоз тикиб ўтирсангиз ҳам бўлади.

Бошлиқ шу хилдаги фош қилувчи нутқидан сўнг мени идорада ишланга йўллади.

Шундай қилиб, совхозлар бошқармаси идорасига келиб, ўзимнинг бевосита хизмат вазифамга киришдим.

Бошқармада Шамшурин деган киши комиссарлик қи- ларди. Ўзи Қора денгиз матроси. Гражданлар урушининг қахрамони, икки марта ярадор бўлган, довиюрак киши. Би- рок, у ҳам ҳақиқий қахрамон эмасди. Ҳақиқий қахрамон ҳисобчи Николай Антонович экан.

Ана шу комиссар Шамшурин жуда қаттиққўл раҳбар эди. У кечикишга йўл қўймас, арзимаган нарса учун идора ходимларини қалаштириб сўқар, уларни коммунизм ишига бефарқликда айбларди. Шу масалада у каттик қайғулар ва хаяжонланарди.

— Ҳозир ҳам жиндай эрк берилса.— дерди у,— дархол бошқа ёкка оғиб кетасизлар. Мабодо оқ гвардия яна қайт

гудек бўлса. ўша заҳоти дарров орқа ўгирилиб, турли хилдаги подшолик ва дворянча сўзларни айта бошлайсизлар.

Ҳақиқатан ҳам оқлар fronti биздан унчалик узоқда эмасди. Йўқ, ҳали у бизгача етиб келмаган. Бироқ, бу фронт олдинга қараб ҳаракат қилар, гоҳида биз Смоленск губернасидаги Арюшино шахри қўлдан кетса керак, деб кутардик.

Оқлар fronti яқинлашган сари, ҳарбий комиссаримиз Шамшурин баттар қаҳр-ғазабга мишарди.

У ниҳоятда ҳаяжонланар, барчани оғизга олиб бўлмай-диган сўзлар билан ҳақорат қилар, ҳар бир кишидан III Интернационал бошчилигидаги коммунистик ҳаракат томондаги, ёки дворянлар синфи томондалигини қайта-қайта сўрарди.

Албатта, ҳамма комиссарни ўзининг мустаҳкам эътиқоди ҳақида ишонтиришга ҳаракат қилар, қасам ичар, ҳатто ўзларидан асоссиз шубҳаланганликларни учун хафа бўлишарди.

Қисқаси, бир куни комиссар Шамшурин идорада бизга қарши бир нима уюштиргани учун ўз вазифасидан олиб ташланди. Қаттиқ ҳайфсан эълон қилишдан ташқари, ўнг-сўл оғишликлар ва мансабини сунистеъмол қилганлиги учун уни бошқа шаҳарга жўнатишди.

Аслида эса комиссар хизматчиларидан қай бири душман таъсирида ва қай бирлари меҳнаткашлар ҳокимиятини қаттиқ қўллаб-қувватлашларини билмоқчи эди.

Йўқ, ҳозир буни эслашнинг ўзи ҳам ғалати. Бу ниҳоятда қалтис ҳазил эди. Ҳаммаси оқ-қора иш билан кўкланган бўлишига қарамасдан, одамлар бу ҳазилни иссиғида ё сезишмади, ёки оддий хол деб тушунишди.

Ҳарбий комиссар Шамшурин мана бундай қилган эди.

Оқлар fronti жуда яқин қолган, ҳатто одамлар ҳар куни кўнгилсиз воқеалар рўй бериши ва ҳукумат алмашишувини куттишарди.

Шунда комиссар Шамшурин ўзининг маслакдош ўртоғи билан куйидагича келишади. Дўстига ян-янги сариқ китель кийдиради, қўлига кумуш соққачали хасса беради, бошига янги кепка, оёғига баланд пошналли шавро этик кийдиради. Эрталаб азон билан уни янги дворянлар ҳокимиятининг вакили сифатида ўз ўрнига ўтқазиб кўяди.

Ўзи эса ён томондаги қазноқчага жойлашиб олиб, дарчадан ўз кўзи билан кузата бошлайди.

Албатта, бу манзарани ҳозир жуда кулгили деб тасаввур қилиш анча қийин. Бироқ, ўшанда хизматчилар ҳар куни большевизмнинг қулаши ҳақида асабийлашиб, ваҳимага тушган паллада ҳеч нарсани сезмаган эдилар.

Шундай қилиб, эрталаб ҳамма хизматчилар тўплашишди.

Комиссар томонидан рози қилинган қоровул Федор, эшик олдида тураркан, большевизмнинг қулаганлиги ҳақида дворянча бир шиор айтиб, бир нималар деди. Кейин ҳар бир хизматчи навбат билан бошлиқ олдига кириб, таъзим қилсин, деб буюрди.

Шунда хизматчилар ханг-манг бўлишди ва бирин-кетин кабинетга йўл олишди.

Шунда янги бошлиқни мағрур, дворянча важоҳатда кўришди. Унинг қўлида ҳассача. Кўзлари порлаб турибди. Уялмасдан машинистка олдида ҳам оғзидан боди кириб, шоди чиқиб турарди.

— Мен, сен ифлос қизилларни, — дерди, — трам-трарам қиламан. Мен сизларга революцион кўтарилишни кўрсатиб қўяман. Мен трам-трарам қилиб, сенларга дворян ерида турли хил колхоз, совхозлар ва бошқа хил силослар ўрнатишингга йўл қўймайман...

Шунда, албатта, кирган хизматчи тайсаллаб, ўзини йўқотади, кечирим сўрайди, қўлларини силкитиб, қанақа революция, қанақа силос дегандек кулгили ҳолга тушади... **Бизга нима... биз жуда хурсандмиз, дейишади...**

Қазноқчада ўтириб, тишларини ғижирлатиб, ғўлдираётган комиссарнинг овозини янги бошлиқнинг бақириб-чақириклари ва ҳақоратли сўзлари босиб тушарди.

Ўн нафар хизматчидан олти нафари сўроқ қилинди.

Уч киши қўрқувдан кичрикларини пирпиратиб, бир нималар деди. Битта ҳайвони эса, янги бошлиққа ўтган-кетгандан гапирди. Бошқаси эса, ўзи дворянлардан бўлмаса-да, анчадан бери шу сифга мансублиги ва ўтмишда уларникига тез-тез меҳмонга бориб туриши, бу гуруҳдан розилиги, турли хил шириликлар, мурабболар, тузланган кўзиқоринлар ҳақида узоқ алжиради.

Шамшурин бўлса дарчадан қараб туриб, тишларини ғичирлатади, лекин миқ этмайди.

Бирданига ҳисобчи Николай Антонович кириб қолади.

— Тўхтаг, — дейди у, — кўп бақирманг, ҳассачангизни ҳам силкитманг. Савол беринг. Мен жавоб берай.

Янги бошлиқ:

— Трам-трарам, — дейди, — бизнинг эски дворянлар ҳокимиятига хизмат қиласан.

— Хизмат қиламан? — дейди Николай Антонович, — меннинг оилам бор, бунинг устига сизларга хизмат қилишга унчалик хоҳишим йўқ.

— Трам-трарам, — дейди, — нега энди хоҳишнинг йўқ экан?

Шунда Николай Антонович:

— Мен коммунист бўлмасам-да,— дейди қатъий,— лекин революция учун қон тўкканман. Ва мен ҳаммиса Советлар ҳокимияти томонида турганман ва дворянлар ҳокимиятидан ҳеч қачон яхшилик кўрмаганман. Шунинг учун мен ўз эътиқодим ҳақида очиқ гашираман, у ёғини ўзингиз биласиз.

У шундай деди, бир вақт караса сариқ кителли киши жилмайиб турибди.

Қазноқчада ҳам бир нарса тақирлади. Бу комиссар Шамшуриин бўлиб, ҳаяжондан стулдан ағдарилиб тушган эди.

У стулдан йиқилгач, ўрнидан тура солиб хонага қараб югурди.

— Қани, қани у? — деди,— тўхтагилар, мен уни қучаман! Жўражоним, Николай Антонович, энди мен сени бир умр унутмайман. Энди сен менинг туғишганим, сўт эмишганимсан.

Шундай деганча уни маҳкам қучоқлаб, лабларидан ўпди ва меҳрибонлик билан ўз столи томон бошлади. Уни чойнон, товуқ гўшти билан сийлаб, у билан сиёсий мавзуда узоқдан-узоқ суҳбат ўтказди.

Шунда ҳамма нима бўлганлигини билиб қолишди. Ниҳоятда кўркиб кетишди. Янги бошлиқнинг қулогига бир нима деб шивирлаган киши ўзини ойнадан отмоқчи бўлган эди, ушлаб қолишди.

Деярли фалокат рўй бермади. Ҳеч қандай жазо ҳам қўлланмади. Ҳеч нарса рўй бермагандек бемалол, хизмат қилишаверди. Фақат бир-бирларининг кўзларига тик қарашга уялишарди.

Шу воқеанинг эртаси куни комиссар Шамшуриинни қишиқлиги учун жавоб беришга чақиринди. Дарҳол уни бошқа шаҳарга ишлаш учун жўнатинди.

Бу воқеа шу йўсинда ниҳоясига етди.

Николай Антонович аввалгидек ишлай бошлади. шундан кейин у билан нима воқеалар бўлганини билмайман.

Албатта, сиз, ҳатто дворянларга хизмат қилишга рози бўлган бу кимса қанақасига қаҳрамон бўлсин, деб сўрарсиз.

Фақат бир нарсани айтишга руҳсат берасиз. Мен ҳар хил одамларни жуда кўп кўрганман. Оғир турмуш шароитида ўз характер ва қарашларини тезда ўзгартира оладиган кишиларни кўрганман, менинг ожиз фикримча, Николай Антонович ҳақиқий мард, ҳақиқий қаҳрамон.

Бунга қўшилмаган тақдирингизда ҳам, бари бир, мен ўз фикримда қоламан.

Ойдан тушган

1

Кейинги икки йил мобайнида хаёт тубдан ўзгарди. Шунин алоҳида қайд этиш керакки, ўғриликка деярли чек кўйилди.

Ҳамма аллақандай ижобийлашиб, жиддийлашиб қолди. Одамлар кам ўғирлик қиладиган бўлишди. Пора ҳам олишмайди.

Бунақада сатирикнинг дўкони батамом касодга учраши мумкин.

Албатта, пора масаласи бирмунча мураккаброқ.

Пора олишмайди, бироқ «қуруғи» газаклаган. Омманин янгича ахлоқ руҳида қайта тарбиялаш анча мушкул масала. Шунинг учун ҳам баъзан нега, нима учулигига ақлинг етмай, юрак ҳовучлаб қоларкансан.

Яқиндагина шу борада ғалати бир фирромликка дуч келдим. Бу жанубда юз берган эди. Бошқаларга ўрнак бўлсин учун ҳозир шу воқеани айтиб бермоқчиман.

Қисқаси, бир меҳмонхонада мендан «қадам ҳаққи» ундириб олмоқчи бўлишди. Бошқача қилиб айтганда — пора олмоқчи бўлдилар.

Табиий, аввалроқ, — бундан бир неча йил бурун шу арзимас мавзуда тахминан қуйидагича ҳикоя ёзган бўлурдим.

2

Шундай қилиб, огайнижонлар, каминна кемада кетяпман.

Чор атрофим ялтираган Қора денгиз. Мисли кўрилмаган гўзаллик. Қоялар. Бургутлар парвоз қилади. Буларнинг ҳаммаси борлиқ. Албатта, бор парсанинг ҳаммаси бор-да.

Шундай гўзалликка тикилиб туриб, одамларга инсбатан ҳурмат-эҳтиромим ошиб кетади.

«Қаранг, — деб ўйлайман, — инсон бутун мавжудотнинг сарвари. Истаса — у кемада сузади, истаса — бургутларни кузатади, истаса — ҳозирнинг ўзидаёқ қирғоққа тушиб, меҳмонхонага жойлашади».

Шунақа, кўнгили қувончларга лиммо-лим.

Фақатгина бир ўйгина хурсанд бўлишга монелик қилади. Кемадан тушгач, оддийгина бўлса-да, каталак бир хона менга насиб қилармикин?

Кемада сузаямиз, зерикаман, капитан бўлса:

— Қизиқ, — дейди менга яқин келиб, — тўғриси, Сиз бечорага қараб туриб, ачишиб кетяпман. Қаёққа боряпсиз

Ўзи? Бирор кўнгил тўларингиз борми? Ёки Ойдан тушган-
мисиз?

— Нима эди? — дедим.

— Ҳеч нима, — дейди, — ахир бу қанақаси? Гўдак эмас-
сиз-ку. Қаерга жойлашмоқчисиз? Кемага нега ўтирдингиз?
Мен у ерга бормаслигингиз учун кемаши изига қайтаришга
хам тайёрман.

— Майли, — дейман, — ёрдамлашасизми?

— Қанақасига? Хона олиш учун танишингиз бордир
ёки порт хўжайини сўт эмишган акангизми? Мен сизга
хайронман, — дейди.

— Начора, — дедим, — бир иложи топилар. Шундай бир
ўғил болача сўзини биламанки, — дедим, — рўпара келганда
ҳар қандай меҳмонхонанинг эшиги ўз-ўзидан очилиб кетади.

Қашган:

— Бало настига, — дейди, — мендан — огоҳлантириш. У
ёғи — ўзингизга ҳавола. Бўлар энди, келдик, кемадан туш-
сангиз-чи.

Шундай қилиб етиб ҳам келдим.

Кўлимда иккита юк: биттаси кўримсизгина, оддий совет
корзинкаси, иккинчиси эса картон, тўғрироғи фанердан
қилинган зўр чамадон.

Корзинкани газета сотадиган кишининг ёшида қолдир-
дим. Катак астарли халқаро резина пальтомни билагимга
ташлаб, экспорт чамадоним билан меҳмонхонага қираман.

Дарбон йўлимни тўсди.

— Бекорга қиряписиз — жой йўқ.

Навбатчиға яқинлашиб, бузилган тилда:

— Ейи шамбер-циммер, — дедим дадил, — яволь?

Навбатчи:

— Вой, отагинам, ҳалига қадар бизга чет эллик қирма-
ган эди-я, — деди ва у ҳам галча тилда: — Яволь, яволь, —
дели — Тўғри шаммбер-циммер, сўзсиз яволь. Бир лакика,
битте-дритте. Ҳозир бирорта тузукроқ, қанаси камроқ но-
мерин таплаймиз.

Мен савлат билан қаққайиб турибман, лекин вужудимда
майин бир титроқ.

Бегона тилда гашришга ишқивоз навбатчи тагин сўради.

— Пардон, — деди, — кечирасиз, жаноб. Бу зет Герма-
ния, одер, эхтимол, бошқа бирор нарса керакдир?

«Жин урсин, — деб ўйлайман, эхтимол, у немисчасига
«Ўлат сенга деяётгандир?»

— Но, — дедим, — их бин эйне шамбер циммер Испания.
Компрене? Испания. Надеснапъ. Камарилъя.

Шунда навбатчи батамом ақдан озди.

— Отагинам, — дейди, — бизларда бирор марта ҳам

испанлар бўлишмаган. Бир дақиқа,— деди.— Биламан, бўлмасам-чи,— деди,— эшитганман. Испания, падеспань, эспаньолка...

Қарасам, унинг ҳам қўлларида титроқ. Уинки бирмунча кучлироқ титраб турибди. Иккаламиз титраб гапирамиз.

Мен бузилган испан тилида:

— Яволь,— дедим,— битте-дирбитте. Менинг чамадонимни номерулдога обкелинг. Кейини, яна шима кераклигини гаплашиб оламиз.

— Яволь, яволь,— деди навбатчи,— азият чекмаслар.

Ўзи бўлса ҳисоб-китобдан сўз очиб турибди.

— Қанақасига тўлайсиз? — дейди.— Иш вальют, одер, ёки бизнинг пулимизгами?

Шундай деганча чет эллик меҳмонларга тушунарли бўлсин учун бармоқлари билан ноль ва турли рақамларни кўрсата бошлади.

— Бунга ақлим етмайди,— дедим,— тезроқ чамадонни олиб кел.

Номерни эгаллаб олай, майли, ундан кейин мени пишириб есинлар, деб ўйлайман.

Мана, у менинг чамадонимни олди. Шундай эҳтиёткорлик ва чаққонлик билан кўтардики, гўё чамадоннинг қулфлари ўз-ўзидан очилиб кетадигандай.

Дарҳақиқат, шундай бўлди. Касофат чамадоним тўсатдан очилиб кетиб, ундан турли хилдаги арзимас қақир-қуқурлар тўкилди. Нима ҳам бўларди, дейсиз, ямалган ички кийим, унингқан иштон, «Кил» номли совун ва яна мамлакатимизда ишлаб чиқарилган бошқа хил матоҳлар.

Бу буюмларни кўрган навбатчининг ранги қум-қуйт оқариб кетди ва шу онининг ўзида тушуниб қолди.

— Қалайсан энди, муттаҳам,— деди,— қани, ҳужжатларингни кўрсат.

Мен бўлсам:

— Меники билмайди,— дедим,— агар жой бўлмаса, майли, кетақолай.

Навбатчи дарбонга:

— Кўрдингизми,— деди,— бу ифлос чет элликлар байроғи остида иш кўрмоқчи бўлган.

Ҳамма қақир-қуқурларини йиғиштириб, қочиб қолдим.

— Ниҳоят, шу йўл ва яна эллик сўм бадалига бошқа меҳмонхонадан жой олдим.

3

Бундан икки-уч йил аввал шу мавзуда тахминан ана шундай осонгина ҳикоя ёзган бўлардим.

Албатта, бу ёшлик. Фаросатсизлик. Воқеа-ходисаларга бир томоилама қараш оқибати.

Ҳозир эса бутунлай бошқача. Энди ҳақиқатга яқинроқ иш тутилади. Муболаға, тўқима ва ошириб-тоширишлардан узоқроқ бўлиш тузук. Ҳар хил масалача, фард ва қайиновларни ёзгинг келмай қоларкан.

Бир сўз билан айтганда, ҳақиқатгўйи бўлиш, ёлғон-яшиқ сўзламаган маъқулроқ экан.

Энди шу мавзудаги ҳикоя айнан бўлган воқеа асосида, бирорта ҳам ортиқча сўз ишлатмасдан, безаб-бежамасдан, усталик билан қуйидагича тасвирланади.

4

Кемадан тушиб тўғри меҳмонхонага йўл олдим.

Навбатчи истехзоли жилмайганча, гўё менга эмас, четга қараб гапира бошлади.

— Азбаройи савоб, биласизми, шу замоннинг одамларига ҳам ҳайронсан. Кема келиши билан ҳаммаси биз томон ёпирилишади. Атайлаб шундай қилишади. Гўё улар учун бу ерда жойлар тайёр тургандай. Менга қаранг, нима Сиз Ойдан тушганмисиз ўзи? Наҳотки аҳволни тушунмасангиз.

Кетмоқчи бўлган эдим, дарбон енгил хўрсиниб олиб, менга деди:

— Энди, биласизми... жой топиш жуда машаққат. Ҳе, қуриб кетсин шу жой ҳам. Ҳеч қаерда йўқ. Бизда, албатта, топилиши мумкин, лекин... Сиз навбатчи билан яхшироқ гаплашиб кўринг-чи...

— Ҳини урсин,— дедим,— очикроқ гапирсангиз-чи?

Навбатчи ўз идорасидан менинг бошим узра дарбонга деди:

— Сизга ҳам ҳайронман, Фёдор Михайлович! Бизда бўш жой нима қилади? Қаердан олдингиз бу гапни? Тўғри, битта хона бор, лекин ўзингиз яхши биласиз унинг ҳам калити йўқ. Истаса — майли, олсин.

— Калитсиз бўлса ҳам майли, берақолинг,— дедим.

— Калитсизга ҳам розимисиз?— деди навбатчи.— Олинг. Лекин-чи, эҳтиёт бўлиш керак. Ўғри тушиши мумкин. Пардаларни шилиб кетишса, тўлов беришингизга тўғри келади.

— Киритсангиз бўлгани,— дедим, — ҳеч бўлмаса хонадан ташқари чиқмасдан ётарман. Кирита қолинг. Денгизда кема қаттиқ чайқалиб, батамом холдан тойганман.

— Олинг,— деди навбатчи,— фақат яна бир карра эслатиб қўяй, калит йўқолган, хона эса қулфлоглик. Эҳтимол, Сиз калит йўқолган бўлса-да, хона очик тургандир, деб ўйласангиз керак.

— Кечирасиз, ичкарига кира олмасам, бу хил жой менга чикора? — дедим.

— Билмайман, — деди навбатчи, — хоҳишингиз.

Дарбон менга яқин келиб:

— Сизга яқин бир маслаҳат бераман, — деди.

Унга уч сўм кистирдим.

— Мерси, — деди, — истасангиз ҳозир ҳовлига чиқиб келаман. У ерда слесарь ишлаяпти. У очқич билан хонагизни бириасда очиб беради.

Слесарь ҳам келди.

— Ҳимм, — деди у, — ган буёқда денг ҳали. Тушунарли. Эшик очиб бир чақалик иш деб ўйлашса керак-да. Кошки юқори қаватга чиқиб-тушиш осон бўлса. Қолбуки, — деди, — ўзимнинг ҳар бир соат вақтимни валютага чақиб ҳисоблайман.

Слесарга беш сўм бердим.

У очқич билан эшикни очди ва дўстона оҳангда:

— Ана Сизга, — деди. — Бўлмасам-чи. Тушунарли. Калитсиз яшашнинг қизиғи йўқ. Ахир, эҳтимол, овқатлангнингиз келиб қолар, ёки бирор ёкка сув ичгани чиқарсиз. Калит бўлмаса қийин-да. Аҳмоқ бўлиб кун бўйи ўтиришга тўғри келади.

— Шундай, — дедим, — одам ёллашга тўғри келади.

— Э, йўқ, — деди, — пулни бекорга совуришининг нима ҳожати бор. Эски калитлар орасидан Сизга бирорта калитча танлаб беришга уришиб кўраман. Бор-йўғи саккиз сўм бўлади.

Калит ҳам танланди. Каравотда фон баронлардек ётибман. Қўшни номердаги патефондан жаноб Вертинскийнинг қўшиғи янграйди. Ташқарига чиқиб, уёқ-буёқларни айланиб келаман. Қўлимдаги калит билан ўзимни ён қўшнилари даражасида ҳис этаман.

Кечкурун айланиб келишга отланаётган эдим, навбатчи:

— Биласизми, — деб қолди, — куриб кетгур, анови калит билан Сизни анча овора қилдик-да. Йўқолгандир, деб ўйласак, бошқа миҳга илтиган экан.

— Жуда қизиқ-ку, — дедим, — жойининг ўзи беш сўм турса-да, қўшимча харажатлари ўн олти сўм бўларкан-да.

— Қанақасига ўн олти сўм? — деди навбатчи, — саккиз сўм эмасми?

— Йўқ, ўн олти сўм, — дедим, — дарбонга — уч сўм, слесарга — беш сўм, калит учун — саккиз сўм.

— Қанақа калит?

— Слесарь танлаб берган калит-да, — дедим.

— Тўхтаг-чи,— деди у,— айтдим-а. Мана шу ерда илиғли турган эди, ҳозир йўқ. Қараб турсин, мен унга...

— Сизларда ўзига хос «Қўйнидан тўкилса-қўнжиги», деган гуруҳ борга ўхшайди,— дедим.

Навбатчи иш ҳақининг камлигидан нолиб бир нималар, дея тўнғиллади, шанғиллади, кейин қўл силкиб орқа ўгирилди-да, янги келган миждоз билан ганшириша бошлади.

— Битта хона бор, лекин қалити йўқ.

Қўн ўтмай, бу меҳмонхонадан жўнаб кетдим.

Темир йўл билетлари билан ҳам шу хил найсалга солиш ва ортиқча харажатлар бўлса керак деб ўйлаган эдим, ҳар қалай янглишибман. Билетни таниш-билиш орқали қанча турса, ўз нархида олишга муваффақ бўлдим. Шундай қилиб, жанубдан руҳий бир осойишталик билан қайтдим.

1932

Шахсий ҳаёт

Бирда кўчадан кетаётган эдим, негадир хотин-қизлар менга қарашмаётганини сезиб қолдим.

Авваллари йўлнга башанг бўлиб кўчага чиққанингда ҳамма сенга қарашар, сузилишиб, ҳавоий нигоҳ ташлашар, жон ўртовчи тикилишлар билан табассум ҳадя этишарди.

Энди эса бутунлай бошқача.

Ана шуниенга ачинаман-да. Ҳар қалай, хотин-қизлар кишининг шахсий ҳаётида муҳим роль ўйнаркан, деб ўйлайман.

Бир буржуа иқтисодчиси, тўғрироғи, химиги нимакин қилган бўлсак, шахсан ўзимиз учун эмас, хотин-қизлар учун қиламиз, деган ғалати фикр айтган. Айтмоқчи, қураш, шуҳрат, бойлик, обрў-эътибор, квартира алмашиш, пальто харид қилишга ўхшаш барча ишлар хотин-қизлар хоҳиши учун қилинади.

Албатта, буржуача хушчақчақлик йўлида бир оз ошириб, ёлғонлаган бўлиши мумкин, лекин шахсий ҳаёт масаласига келганда мен у билан яқдилман.

Хотин-қизлар шахсий ҳаётда бирмунча роль ўйнайди, деганига қўшиламан.

Гоҳида кинога борганингда ёмон манзарага кўз ташлашдан ҳам уялмайсан. У ерда қўлчаларни силайсан, ҳар хил бемаъни гапларни айтасан — буларнинг барчаси замо-

навий санъатни ва шахсий ҳаётимизнинг камбағаллигини тўлдиради, уни безайди.

Шунақа, бирда хотин-қизларнинг менга қарамай қўйганлигини сезганимда қандай аҳволга тушганимни тасаввур қилиб кўринг! «Қуриб кетсин, ўзи нима гап? Нега хонимлар менга қарашмайди? Нимадан экан-а? Уларга нима керак ўзи?», деб ўйлайман.

Ўйга қайтдим уша заҳоти ойнага қарадим. Унда фижимланган башарамни кўрдим. Қарашларим ҳам маънисиз. Рангимда эса ранг йўқ. «Ҳа-ҳа, буёғи тушунарли,— дедим ўз-ўзимга.— Овқатланишга зўр бериш керак. Нурсиз қиёфамни қон билан бўямоқ керак».

Шундай қилиб, шошилинч равишда турли хил емишлар харид қилдим. Сарёғ, қолбаса, какао ва яна бошқа нарсалар сотиб олдим. Шуларнинг ҳаммасини тўхтовсиз еб, ича бошладим. Қисқа муддат ичида анча тўлишиб, бардамлашиб қолдим. Юзларимдан нур ёғилади.

Шу кўришишда кўча айланаман. Бироқ, аввалгидек ҳамон хотин-қизлар менга қарашмасди.

«Ҳа-ҳа,— дедим ўз-ўзимга,— эҳтимол, рафторим ўзгариб кетгандир. Эҳтимол, менга гимнастик машқлар етишмас, ҳалқага осилиб, узоққа, ёки балансликка сакрасаммикан? Эҳтимол, одатда хотин-қизларнинг кўзини ўйнатувчи мушаклар йўқдир менда». Турли хилдаги гимнастик ашёлар сотиб олдим. Ҳалқа, тош, яна қандайдир алоҳида рюк.

Ҳалқа ва бошқа аппаратларда аҳмоқ бўлиб тортинаман, айланаман. Эрталаблари рюкда машқ қиламан. Қўшчиларга текинга тараशा ёриб бераман.

Энг охирда спорт тўғарагига ёзилдим. Қайиқда суза бошладим. Зўр бериб эшкак эшаман. Ноябрьгача чўмила бошладим. Бир куни чўкиб кетишимга сал қолди. Яхши суза олмаслигим эсимдан кўтарилиб, энг чуқур ерга шўнғибман, бир пайт сув ютиб, нафасим қайтди.

Машқлар билан ярим йил ўтиб кетди. Ҳаётим бир печа бор хавф остида қолди. Трапециядан йиқилиб, икки марта бошим ёрилди.

Ана шу қийинчиликларни мардонавор енгиб, ажойиб кушларнинг бирида қуёшда қорайиб, пружинадай тарап, бақувват ҳолда кўчага чиқдим. Зора хотин-қизларнинг унутилган хайрихоҳ табассумига энди сазовор бўлсам.

Бироқ бу хил табассумни яна учратмадим.

Шундан кейин деразани очиб қўйиб ухлайдиган бўлдим. Ўлкам тоза ҳавога лим-лим тўла бошлади. Бетларим қипқизариб, оқи оққа, қизили қизилга ажралди. Ҳатто қиёфам бинафшаранг тусга кирди.

Бишафшаранг киёфа билан бир кун театрда йўл олдим. Театрда бамисоли тентакдек хотин-қизлар гавжум ерда ўралганиман, айрим эркакларнинг гавжиге тегиб, гоҳида улардан туртки еб, турли қилиқлар қиламан. Оқибат, қарасам, меннинг ҳолимга ачиниб турган икки-уч хил та-бассумни кўрдим, холос. Бундан баттар афсусландим.

Уша ерда, театрда каттақон ойна олдиға келиб, келин-ган, мустақкам қоматим ва етминн беш сантиметрча кел-динган кўкрагимга қараб фахрланаман.

Кўлларимни букиб, кўкрагимни кераман, бақувват оёқ-ларимни дам ундай, дам бундай қўяман.

Шундай ажойиб, келинган қоматга хотин-қизлар нега қарашмайди, кўзларини ёғ тутганим, ит билсин, уларга нима керак ўзи, дея ҳайрон бўламан.

Катта ойна олдида туриб, ўз-ўзимга ҳавас билан ти-килар эканман, тузук кийинмаганимни сезиб қолдим. Очи-ғини айтай, жуда хароб ва афтода кийинган эканман. Ўзимни тиззаси сийқалаган калта шимда кўриб, уятдан титраб кетдим.

Ўзимнинг настки кийимларимга қарар эканман, ҳайрат-дан шундаям қотиб қолдимки, бу ҳол бирорта ҳам бадний асарда тасвирланмаган.

«Ҳа-ҳа, энди тушундим,— дедим ўз-ўзимга.— Ёмон кийинишим шахсий ҳаётимга доғ солиб тураркан».

Оёқ-кўлларимдан мадор кетиб, уйга қайтарканман, кийимларимни тезда алмаштириши учун ўз-ўзимга сўз бердим.

Шошилинч суратда янги кийимлар сотиб олдим. Ўзимга бишафшаранг мовутдан сўнги модада костюм тиктирдим. Икки томони галифели, «Оксфорд» шимидан сотиб олдим.

Янги модадаги костюмда ўзимни худди ҳавода учиб юргандек ҳис қиламан.

Бозордан елкалари кенг пальто сотиб олдим. Дам олиш кулларининг бирида Тверь бульварига чиқдим.

Тверь бульварига чиқиб, бамисоли ўргатилган туядек ҳаракат қила бошладим. Дам у ёққа юраман, дам бу ёққа. Елкаларимни қимирлатиб, оёқларимни кериб қадам ташлайман.

Хотин-қизлар мен томонга кўрқув ва ҳадик аралаш кулиб, кўз ташлаб қўйишади.

Ҳатто эркаклар ҳам олайиб қарашади. Ҳатто нима ган-лигига тушунасдан ҳар хил кўпол ва маданиятсиз танбехлар беришади.

Шу пайт қуйидаги сўзларни эшитиб қолдим:

— Вой, маъави тасқарани қаранглар! Муттаҳамнинг кийиниб олганини кўринг.

Турли хилдаги пичинг-киноялар билан менинг устимдан кулишарди.

Мен бўлсам, ҳеч нарсани эшитмагандек, бир нарсага умид боғлаб, бульварда юравердим.

Пушкин ҳайкали олдида яхшигина кийинган бир хонимнинг мен томонга бир олам меҳрибонлик ва муғамбирлик билан тикилиб турганини сезиб қолдим.

Ўз навбатида мен ҳам кулиб, унинг рўпарасидаги ўриндикка ўтирдим.

Башанг кийинган, бир вақтлар ниҳоятда гўзал бўлган хоним менга диққат билан қарайди. Унинг кўзлари менинг қоматимга, нур ёғиб турган бетларимга ҳавас билан тикилади.

Мен бошимни эгиб, елкаларимни силкиб қўярканман, буржуа иқтисодчисининг хотин-қизлар ҳақидаги фалсафий фикрларини эслаймак.

Сўнг яна унга, менинг ҳар бир ҳаракатимдан кўз узмай қараб турган хонимга нигоҳ ташладим.

Шунда, киприк қоқмай турган бу кўзлардан қўрқа бошладим. Жононинг бу устунлигидан негадир ҳурсанд эмасдим. Уйга кетмоқчи бўлдим. Ҳайкалдан айланиб ўтиб, трамвайга ўтириб, истаган ёққа, киприк урмасдан қараб турган одамлар бўлмаган ерга кетгим келди.

Бироқ ҳалиги башанг хоним тўсатдан етиб келиб:

— Кечирасиз, ҳурматли... Бу,— деди,— ҳақда гапириш жуда ўнғайсиз, лекин эримнинг худди шу хил пальтосини ўғирлашган эди. Марҳамат қилиб, астарини кўрсатсангиз.

«Албатта-да,— деб ўйладим,— бу танишиш учун баҳона бўлса керак, ҳар қалай хотин киши».

Мен пальтомни очиш билан бирга қавариқ кўкрагимни кериб, кўз-кўз қилдим.

Пальтонинг астарини кўрган хоним ғалати чийиллаб, кичкира бошлади. Албатта, бу унинг пальтоси эди! Апа бу муттаҳам (яъни, мен) ўғирланган пальтони елкамга ташлаб юрган эканман.

Унинг кичкириғи қулоғимдан ўтиб кетди. Янги шим ва шу пальто билан ериниң қаърига кириб кетгичга тайёр эдим.

Милицияга бордик, протокол тузишди. Менга саволлар беришди, мен ҳам уларга тўғрисиини айтавердим.

Гап орасида улар мenden ёшимни сўрашган эди, бир рақамни айтдим ва ўша оннинг ўзида деярли уч сондан иборат бу рақамдан ўзим ҳам қалтираб кетдим.

«Ҳа-ҳа, мана нима учун менга қарашмас экан,— дедим ўз-ўзимга.— Мен қариб кетибман. Мен бўлсам ўз шахсий ҳаётимдаги нуқсонларни кийим-кечакка тўнкаб юрибман-а!»

Бозордан харид қилганим ўғирланган пальтони эгасига бердим-да, юрагим гашланиб кўчага чиқдим.

«Шусиз ҳам бўлаверади!— дедим ўз-ўзимга. Менинг шахсий ҳаётим бу — меҳнат. Энди ишлайман. Нафақат дераза ёруғлигидек хотин-қизларга, балки одамларга фойда келтираман».

Буржуа олимнинг фикрларидан кула бошладим.

«Бу уйдирма! — дедим ўз-ўзимга.— бекорчи валдираш! Айни гарбона сафсата!» Қаҳ-қаҳ уриб куламан. Ўнг ва сўл томонимга тунуриб олиб, ўтган-кайтган хотин-қизлардан юз ўгираман.

1932—1935

Асаб ва унинг давоси

Кеча даволаниш учун амбулаторияга бордим.

Одам бамисоли трамвайдагидек ур-йиқит.

Шуни алоҳида қайд қилиш керакки, энг катта навбат асаб касалликлари, яъни нерв врачига эди.

Масалан, хирургга — башараси тилниб, ўт-бети мажакланган атиги бир киши. Гинеколог эшиги олдида бир хотин ва яна бир эркак, нерв врачига эса ўттизга яқин киши турарди.

— Хайронман,— дедим кўшниларга.— Невр касали шу қадар кўпки, қаердан бўларкан-а? Наригилар билан солиштириб ҳам бўлмайди.

Ким билсин, эҳтимол, бозорда собиқ чайқовчи бўлса керак, семиз бир одам:

— Нега энди, ҳаммаси равшан,— деди,— одамлар, инсоният савдо қилишни хоҳлайди, улар бўлса рухсат беришмайди. Қарабсизки, бетоб бўлади-да. Анини шу...

Раини захил, тужурка кийган ориқ бир киши эътироз билдирди:

— Ҳар қанақа бемаъни гапларни тарқатманг. Керакли жойга кўнғироқ қилсам, инсониятни кўрсатиб қўйишади Сизга... Қанақа аблаҳлар даволанишга келишади-я...

Эллик ёшлар чамасидаги, мўйлови мошгуруч бир қария ҳар икки тарафини келиштирмоқчи бўлди.

— Нега унга тирғалиб қолдингиз? Бу улардаги оддий янглишил. Табиий, паришонхотирлик оқибатида гаширишади. Невр касалликларининг келиб чиқишига бошқа чуқур сабаблар бор. Инсоният бошқача йўлдан боряпти...

Нерв касалликларининг келиб чиқишига цивилизация, шаҳар ҳаёти, ҳаммом, трамвай ва бошқа факторлар сабаб... Ота-боболаримиз тош асрида ҳам ичганлар ва бошқа ишлар билан шуғулланганлар, бироқ нерв нима, касаллик нима билишмаган. Ҳатто уларда врач ҳам бўлмаган.

Собиқ чайқовчи:

— Нима, уларнинг орасидамидингиз,— деди киноя билан,— ёки таниш-билишингиз бормиди? Эҳ, бу қарияларнинг ёлғончилиги...

— Аҳмоқона гапларни гаирманг,— деди қария.— Мен цивилизацияга қарши гапирсам, сиз бўлсангиз хотинлардек шаллақилик қиласиз. Ит билсин, каллангизда нималар ачиб, бижиб ётибди.

— Ҳа-ҳа, ҳали сизга цивилизация, қурилишлар ёқмай қолдимми?— деди ранги заҳил, тужуркали киши,— совет муассасасида бир хил силлиқ гапларни эшитиб турибман. Сиз менга буржуача базисни илмий томондан маъқулламанг кўп. Биласизми, бунинг учун жавоб беришга тўғри келади.

Қария ҳадиксираб четга ўтирилди ва қабул охиригача айниган оғзини очмай ўтирди.

Ёзги шляпа кийган, советларга мансуб хоним чуқур хўрсиниб:

— Пайқаган бўлсангиз, асосан пролетарлар даволанишади,— деди.— Синф жуда ҳолдан тойган...

— Худо ҳаққи, биласизми,— деди ранги заҳил, тужуркали киши.— Ҳозир телефон қиламан. Бу ерда қанақа касал гуруҳ тўпланган ўзи. Нақадар паст савия! Синфга нима бўпти! Жуда соғлом синф, фақат бир-икки кишининг асаби толиққан, ҳолос. Бу билан ҳаммани ёшасинга касалга чиқариш яхши эмас-да.

— Менимча,— дедим,— айрим кишиларнинг нерв касаллигига ўтмишдаги оғир ҳаёт, уруш, революция, овқатланиш ҳам... айтиш мумкинки, асаб ҳаётдаги бу потекисликларга тоб бера олмайди.

Ранги заҳил киши қичқириб юборди:

— Энди чидай олмайман, сабрим тугади...

Худди шу аснода ичкаридан врачнинг: «Навбатдаги кирсин», деган овози эшитилди.

Ранги заҳил, тужуркали киши сўзини тамомламасдан парда орқасига кириб кетди.

2

Бир оздан кейин ўша ерда «вой-вой» дея ҳи-ҳилай бошлади. Врач трубка билан эшитганда қитиғи, унинг қитиғи келарди. Парда орқасидан беморнинг куйидаги сўзлари эшитилди:

— Ұзим соппа-соғман. Фақат уйқусизлик азоб беради. Жуда ёмон ухлайман. Хабдорими, томизгими — бирор нарса берсангиз.

— Сизга хабдори бермайман,— деди врач,— чунки у нукул зарар келтиради. Мен янги усулда даволамоқчиман. Аввал касалнинг сабабини аниқлаб, кейин унга қарши курашаман. Кўриб турибман, сизнинг нерв системангиз ишдан чиққан. Энди саволимга жавоб берсангиз: қачонлардир қаттиқ асабий изтиробга тушганмисиз? Эсланг-чи.

Бемор дастлаб гап нима ҳақда кетаётганига тушунмайди. Сўнг бемаъни бир ҳолга тушиб, ҳеч қанақа асабий изтиробга тушмаганман, дея аниқ жавоб беради.

— Яхшироқ эслаб кўринг,— дейди врач.— Бунинг аҳамияти катта. Сабабини аниқласак, ўшанга қараб муолажа қиламиз, тезда тузалиб кетишингиз мумкин.

— Ҳеч қанақа асабий изтироб чекмаганман,— дейди бемор.

— Эхтимол, бирор нарсадан қаттиқ ҳаяжонлангандирсиз?— деб сўрайди врач.— Ёки аллақандай қаттиқ кўрқиб, тўлқинланиб кетгандирсиз?

— Бир марта тўлқинланганман,— деди бемор.— Бунга анча бўлиб кетди. Ўн йилча аввал.

— Қани айтиб бering-чи,— деди врач,— бундан ўзингиз ҳам анча енгил тортасиз. Демак, ўн йил мобайнида азобланиб келгансиз. Нисбийлик назариясига асосан, сиз ана шу азобланишни эринмасдан хикоя қилиб берсангиз, ўзингизни анча енгил ҳис этасиз, ҳатто уйқунгиз ҳам келади.

Бемор чайналиб, бир нималарни эслаган бўлди ва ниҳоят, хикоя қила бошлади.

3

— Ўшанда фронтдан қайтган эдим. Табiiй, граждaнлар урушидан... Уйимда ярим йилча бўлмаганман. Квaртирага кирдим... Айтмоқчи, зинадан кўтарилаётганда негaдир юрагим увишиб кетаётгaндек бўлди. Ўшaнда юрагим гоҳида ҳазиллашиб кўярди. Чунки пошшолик урушида икки марта газдан заҳарланган эдим.

Зинадан кўтариламан. Албатта, кийимларим афтода. Шшелча. Чалвор. Кечирасиз, бит босиб кетганман.

Ана шу алфозда ярим йилдан бери кўрмаганим хотин хузурига кириб боряпман.

Расвогарчилик.

Майдончага кўтарилдим.

Шу ҳолда кўриниш ноқулай, деб ўйладим. Башарам

дабдала, Олдинги тишларим йўқ. Олдинги тишларимни кўк банда қоқиб олган. Шу воқеадан олдин уларга асир тушган эдим. Дастлаб улар мени гулханда куйдирмоқчи бўлишди, кейин ўтинга ачинишди чоғи, тишларимни қоқиб олиб, қўйиб юборишди.

Шу хил кўримсиз ҳолатда зинадан кўтарилар эканман, оёқларим мадорсизланиб кетаётганини ҳис этдим. Танам олдинга интилса-да, оёқларим юра олмас эди. Албатта, яқиндагина терлама билан оғриган эдим, ҳозир ҳам асорати бор.

Базўр квартирага кирдим. Қарасам, стол турибди. Столда шўрбалиқ, ичкилик қўйилган. Столда ўз жияним Мишка хотинимнинг бўйнидан хаскашдек қўллари билан кучоқлаб ўтирибди.

Йўқ, бундан ҳаяжонланмадим. Йўқ, ҳар қалай ёш хотин, бўйнидан кучоқлатса нима бўйи. Ҳар қалай, бундан қаттиқ изтиробга тушмадим.

Улар мени кўриб қолишди. Мишка арақ шишани олиб, тезгина стол остига қўйди. Хотиним бўлса:

— Ассалом!— деди.

Бундан ҳам тўлқинланмадим. Мен ҳам «салом» демоқчи бўлдим. Қани энди айта олсам. Нуқул «се-се» дейман. Чунки ўшанда контузиядан кейин бир оз дудуқланар эдим. Оғир снаряд портлашидан контузия олиб, табиий, ҳамма сўзларни бурро айта олмас эдим.

Қарасам, Мишканинг эғида менинг френчим. Тўғриси, мешчаплардек ҳеч қачон нарсага ўч эмас эдим! Материал ёки мовутни ҳам кизганмайман. Унинг бу хил муносабатидан гашим келиб кетди. Хўрлигим келиб, қалтирашга тушдим.

— Сизнинг френчингизни маскарадга кулги учун кийдим,— дейди Мишка.

— Аблах. Еч, френчи!— дедим.

— Хотин кишининг олдида френчи қандай ечай?— деди Мишка.

— Агар бу ерда олтига хотин бўлса-да, еч френчи, аблах!— дедим.

Мишка бутилкани олди-да, тўсатдан калламга туширди. Врач унинг ҳикоясини бўлди.

— Хўш, энди ҳаммаси тушунарли,— деди.— Сабаби равшан... Демак, ўшандан бери уйқуензликдан азоб чекасиз? Ёмон ухлайсизми?

— Йўқ,— деди бемор.— Ўшандан бери ёмон ухламасдим. Ҳатто ўшандан бери жуда яхши ухлардим.

— Бундоқ денг?— деди врач.— Ўша ҳақорат эсингизга тушганда уйқунгиз қочаркан-да? Кўриб турибман, шу ҳотира сизни анча ҳаяжонлантирди.

— Тўғри. ҳозир шундай бўлди,— деди бемор.— Аслида мен буни унутиб юборганман. Хотинимдан ажралганимдан кейин, бу ҳақда бирор марта ҳам эслаганим йўқ.

— Э, ажралганимиз?

— Ажралганман. Бошқасига чиқдим. Кейин учинчисига. Охири тўртинчисига чиқдим. Ҳамиша уйқум аъло эди. Қишлоқдан опам ўз болалари билан келиб, менинг хонамга жойлашгандан бери уйқумда халоват йўқ. Гоҳида дежурликдан келиб ётасан, қани энди уйқунг келса. Болалар тўполоқ қилишади, югуриб-елишади, бурнингдан тутиб ўйнашади. Ухлай олмасам керак, дейман.

— Кечирасиз,— дейди врач,— сизнинг ухлашингизга халақит беришаркан-да.

— Албатта, халақит ҳам беришади. Хона ва даҳлиз унчалик катта эмас. Иш кўп. Чарчайсан. Овқатланиш ҳам ўзига яраша. Ётсанг — уйқунг келмаса. Бу ҳам азоб...

— Тинчлик бўлса-чи? Айтайлик, хона тинч бўлса?

— Бари бир уйқу йўқ. Опам байрамда болалари билан Гатчинага кетувди. Энди ухлайман деб турсам, кўшним ғалтакда кўмир келтириб ағдарса бўладими. Шағир-шуғур. Ухламоқчи бўлиб, «ухлай олмасам керак», деб ўйлайман. Кўрнам оғирлашиб кетгандек бўлади. Ёнгинамда мандалина чалишади. Оёқларим лов-лов ёнади...

— Менга қаранг,— деди врач,— унда қандай жин уриб менинг хузуримга келиб ўтирибсиз?! Кийининг. Хўп, майли мен сизга хабори бераман.

Парда орқасидагилар эснашади, хўрсинишади, ниҳоят, заҳил башарали бемор чиқади.

— Навбатдаги,— дейди врач.

Савдо ҳақида жон куйдириб гапирган семиз бемор парда томон шошиларкан:

— Йўқ, зўр врачга ўхшамайди,— дейди йўл-йўлакай кўл силкиб.— Юзаки. Афтидан менга ҳам ёрдам бера олмаса керак.

Унинг фаросатсиз башарасига қараб туриб, у ҳақ, деб ўйлардим, чунки медицина бундайларга ёрдам бера олмайди.

1933

Беором қария

Бизнинг Ленинградда бир штак чол летаргик уйқуга кетди. Биласизми, бир йилча аввал у шабқўрликка гирифтор бўлган эди. Кейин тузалиб кетди. Ҳатто емакхонага чиқиб, кўшилар билан маданий масалаларда сўкишиб олди.

Яқинда тўсатдан уйкуга кетди.

Кечқурун уни сакта уйкуси элтди. Эрталаб уйғониб қарашса, аҳволи батамом ўзгача. Очиғи, қариндошлари қарашса, у нафас олмасдан ётибди, танасида ҳаёт асари йўқ. Томири урмайди, кўкрағи ҳам кўтарилиб тушмайди, ҳатто оғзига ойна тутишган эди, нафасдан буғланмади.

Албатта, шунда чолнинг осонгина ўлиб қолганлигини сезишиб, турли хилдаги фармойишлар бера бошлашди.

Улар бутун оила билан унча катта бўлмаган бир хонали уйда яшаганлари учун ҳам шошиб қолишди. Ҳаммаёқ коммунал квартира. Кечирасиз, шундай тангу-торки, ҳатто майитни қаерга жойлаштиришни ҳам билмай қолишди. Истанг-истаманг, шошилинига тўғри келади.

Шуни айтиш керакки, уйкуга кетган бу чол ўз туғишганлари билан яшарди. Демак, эр, хотин, бола, яна энага. Бунинг устига, айтиш мумкинки, ота, яъни хотиннинг отаси, унинг қайнотаси. Собиқ меҳнаткаш, ҳаммаси одатдагидай. Нафақахўр.

Энага — ўн олти ёшли қизча, шу оиллага хизматкорликка олинган. Улар иккаласи, яъни эр ва хотин ҳамда хотиннинг отаси — қайната, ҳаммаси хизматда.

Улар хизмат қилишади. Бирда қарашса қайғули бир ҳол — ота ўлиб қолибди.

Албатта, кўз ёши, йиғи-сиғи. Тор жойга томоша дегандек, шу ортиқча даҳмаза кам эди.

Шу ортиқча даҳмаза, топ-тоза, мулоим чол, шўх-шодон чол квартиранинг торлигини ҳам ўйламасдан беозоргина ўлиб ётибди. У сўлиган бўтакўз, янги ейилган қрим олмасидек топ-тоза.

У ҳеч нимани билмасдан, ҳеч нимани истамасдан, ўзига бериладиган охириги эътиборни кутиб ётарди.

У ўзини тезроқ ювиб-тараб, кийинтириб, қаергадир тезроқ гўр-чўп қилишларини кутарди.

Унчалик катта бўлмаган хонада тикилиниб турмасдан уни мумкин қадар тезроқ дафн қилишларини кутарди. Бунинг устига бола ёнигшийдди. Энага ўлган киши билан бир хонада яшашдан кўрқади. Подон қизча, бир умр яшайман, ҳаёт абадий деб ўйласа керак. У мурдага қарашдан кўрқади. Тентак қизча.

Эр, яъни оила бошлиғи район дафн бюросига қараб югурди. Ва тезда у ердан қайтиб келди.

— Ҳаммаси жойида,— дейди.— Фақат от масаласида жиндай ишқал чиқиб турибди. Аравани ҳозирнинг ўзидаёқ беришмоқчи, лекин отни тўрт кун кутишга тўғри келади.

— Ўзимам билдим-а,— деди хотин,— отам тириклигида

хам у билан айтишганинг-айтишган эди. Ўлгандан кейин унга ақалли от топишни ҳам раво кўрмайсан.

— Хе, жин урсин сени!— деди эри.— Нима, мен сенга чавадозманми, отлар билан шуғуллансам. Шунча кутишга ўзимнинг ҳам тоқатим йўқ. Ҳар замонда отангни ўлигини кўришга кўзим учиб турибди-да.

Шунда ҳар хил оилавий ади-бади бошланди. Ўликни кўриб ўрганмаган болакай бор овозда ар уради.

Энага ҳам ўлик бор хонадонда хизмат қилишдан бош тортди. Шунда бу ташвишлардан толиққан уй бекасининг ўзи дафн бюросига ношилди ва бир оздан кейин бўздек оқариб, қайтиб келди.

— Отларни бир ҳафтадан кейин беришармиш,— деди.— Агар менинг аҳмоқ эрим ўша борганда навбатга ёзилди келганда эди, уч кун ичидā отларни олган бўлардик. Ҳозир эса ўн олтинчи бўлиб навбатга ёзилдик. Ҳақиқатан ҳам қоляскани ҳозироқ беришаркан.

Ўзи эса боласини тезда кийинтириб, энаганинг қўлидан тутганча, танишлариникига — Сестрорецкка йўл олди.

— Менга болам азиз,— деди.— Гўдаклигидаёқ унга ҳар хил кўрқинчли нарсаларни кўрсатмайман. Сен эса ўз билганингни қил.

— Мен ҳам у билан бирга қола олмайман,— деди эри.— Ўзинг биласан. Бу қария меники эмас. Ҳатто тириклигида хуш кўрмасдим, ҳозир эса у билан бирга яшашдан ҳазар қиламан. Уни коридорга чиқариб қўяман, ёки акамшикига кўчиб ўтаман. Ана шу ерда отларни кутиб ётаверсин.

Шундай қилиб, оила Сестрорецкка кетди, оила бошлиғи — эр эса акасиникига қочиб қолди.

Акасиникида эса бутун оиласи дифтерия билан оғриб ётарди, уни қўйишга рухсат беришмади.

Шунда у ноилож уйга қайтиб келиб, чолни камбаргина столга ётқизди-да, коридорга, ванна яқинига чиқариб жойлаштирди. Ўзи эса уйга кириб олиб, икки кун давомида ҳеч қандай овоз ва тақ-туқларга ҳам эътибор бермасдан, камалиб ётиб олди.

Шунда коммунал квартирада турли хилдаги сафсата-бозлик, сусткашликка ўхшаш мавҳум бир ҳолат рўй берди.

Одамлар шовқин-сурон кўтаришди.

Хотинлар ва болалар керакли жойга бормай қўйишди, айтишларича улар бу ердан ўтишга юрак бетламай қолганмиш. Шунда эркаклар мурда қўйилган столни олиб, уй олдига қўйишди. Бу эса ўз навбатида квартирага кирувчиларнинг қаттиқ норозилигига сабаб бўлди.

Бурчакдаги хонада яшовчи кооператив мудирин негадир

анча таниш хотинлар унга шикоят билан келаётгани, уларнинг асаби билан ўйлашиб бўлмаслигини айтиб, юқорига мурожаат қилди.

Шошилинч суратда уй бошқармасидан одам чақирилди. Ундан ҳам бирор фойдали гап чиқмади. Мурдали мосламани ҳовлига чиқариб қўйишни таклиф этинди.

— Бу, тирик қолган истиқомат қилувчилар орасида каттиқ порозилик туғдириши мумкин,— деди уй бошқарувчиси.— шундаям қўилар уй солиғини ўз вақтида — ярим йил ичида тўламасдан чўзиб келишяпти.

Шунда қариянинг эгаси икки кундан бери хонага камалиб олиб, чолнинг буюмларини, мол-мулкни ҳисоб-китоб қилаётган кишининг адресига анча бақириб-чақириб, дўқ-пўнниса қилишди.

Эшикни зўрлик билан бузиб, мурдали мосламани хонага киритиб қўйишга қарор қилишди.

Столни суриш учун анча ҳа-ҳалашди, шунда марҳум оҳиста нафас олиб, қимирлай бошлади.

Анча ваҳима ва саросималикдан кейин, истиқомат қилувчиларнинг аралашуви билан иш бошқача тус олди.

Улар янги куч билан хонага ташланишди. Улар қария тирик, уйга киришни сўраяпти, дея эшикни уриб, бақира бошлашди.

Бироқ ичкаридан узоқ вақт жавоб бўлмади. Фақат бир соатдан кейин:

— Э, қўйсангиз-чи арабча ҳазилингизни,— деган овоз эшитилди.— Биладан, мени тузоққа туширмақчисизлар. Узоқ музоқаралардан кейин қариянинг эгаси чолнинг ўзи овоз чиқарсин, деб илтимос қилди.

Қария хали ўзига келмасдан туриб майини овозда:

— Хо-хо...— деди.

Бу овозни ҳам ичкаридаги киши шобатга олмади.

Нихоят, у қулфнинг тешигидан қараб, чолни тешикнинг рўпарасига олиб келинглар, деди.

Тешикнинг рўпарасига олиб келинган чолнинг тириклигига анчагача ишонмай, унинг қўл-оёқларини ўзларингиз атайлабдан қимирлатиб турибсизлар, деди.

Ўзлигини батамом йўқотиб қўйган чол худди тириклигидагидек бор овозда бақириб, қалаштириб сўка бошлади. Шундан кейин эшик очилиб, чол тантанали суръатда хонага олиб кирилди.

Тирик қолган чол бўлиб ўтган воқеалар учун анча айтишиб олгач, кўнгинга буюмларининг йўқолгани ва айримларининг печкада, тутаб ётганини кўриб қолди. Шу топда ётиб ўлгиси келиб кетаётган йигма каравоти ҳам йўқ.

Шунда қария ўз ёшига ярашмаган бир ҳаракат билан уялмай-петмай умумий каравотга чиқиб ётиб олди-да, овқат беринглар, деб сўради. У нон еб, сут ичаркан, мени қариндошим деб аниқлаша қилиб ўтирмай мол-мулкимни талон-тарож қилганларинг учун сизларни судга бераман, деди.

Тез орада Сестрорецкдан унинг хотини, айтмоқчи, ўлиб-тирилган отанинг қизи келди.

Қувонч ва қўрқув овозлари эшитилди. Ёш бола биологик ҳолатининг сирларига унчалик тушунмагани учун ҳам, қайта тирилишга бефарқ қаради. Фақат ўн олти ёшли подон энага — гоҳ тирилиб, гоҳ ўлиб турадиган чол яшайдиган бу хонадонда хизмат қилишга порозилик билдиргандек бўлди.

Тўққизинчи кунни кўзи қора латта билан боғланган, қора от қўшилган манжалали арава уй олдига келиб тўхтади.

Эр, яъни онла бошлиғи деразадан уни биринчи бўлиб кўраркан:

— Ада, мана ниҳоят сизга ажратилган отлар келди! — деди.

Қария бир тушириб олиб, энди ҳеч қаяққа кетмайман, деди.

У форточкани очиб, ташқарига тупура бошлади ва паст овозда кучерга тирик одамларни кўзига чипқон бўлмасдан, тезроқ йўқол, деди.

Оқ сюртук, сариқ шляпа кийган кучер олиб чиқишлариниям кутиб ўтирмасдан, ўзи юқорига кўтарилди-да совуқ ҳавода қачонгача кўчада кутаман, айтилган нарсани тезроқ чиқармайсанларми, дея бақириб, дўк урди.

— Бу уйда одамларнинг қандай яшашлари билан ишим йўқ, — деди у. — Ҳаммаларингизга маълум — от деган жонивор жуда ноёб. Бекордан-бекорга чақириб, транспортни овора қилиш қатъиян ман қилинади. Иккинчи бу уйга қадамимни ҳам қўймайман.

Истиқомат қилувчилар қайта тирилган қария билан биргаликда кучерни сюртук ва шляпаси билан қўшиб майдончадан, кейин зинапоядан итариб туширишди.

Кучер ҳеч бўлмаса, аллақандай путёвкага қўл қўйиб беринглар, деганча уй олдидан анчагача кетмай турди.

Қайта тирилган қария форточкадан тупуриб, қаттиқ даҳанаки жанг учун кучерга муштини дўлайтириб қўйди.

Ниҳоят, қичқиравериб овози бўғилиб кетган, чарчок ва хўрланган кучер кетди, ҳаёт яна ўз изига тушди.

Ун тўртинчи кунни қария ўша тупурганда форточка олдига шамоллаб касалланди ва тезда чинакамга ўлиб қолди.

Дастлаб қария яна ҳаммани аҳмоқ қилипти, деб бунга ҳеч ким ишонмади. Врачни чақирришган эди, бу галгисен ёлғон эмас, деб ҳаммани юпатди.

Шунда коммунал уйда истиқомат қилувчилар орасида қандайдир ваҳимали шов-шувлар тарқалди.

Айримлар ўз хоналарини қулфлаб, шаҳарга жўнаб кетишди. Хотини айтмоқчи отасининг қизи бюрога киришга ҳам қўрқиб, боласи ва йиғлоқи энагани олиб, яна Сестро-рецкка жўнади.

Эр, яъни оила бошлиғи дам олиш уйига жойлашмоқчи эди, бу гал қутилмаганда иккинчи қуни арава келиб қолди.

Умуман, ўшанда махсус аравалар ишида анча узилиш ва камчиликлар содир бўлиб, бу хил кечкишлар доимий бўлмайдиган вақтинчалик экан.

Айтишларича, ҳозир дафни бобидаги бу камчиликлар баргараф этилиб, жуда беминнат хизмат кўрсатаётган экалтар.

Бундан ортиғи ортиқ.

1933

Тузоқ

Менга таниш бир йиғитча, шунчаки бир шоир — шу йил чет элда бўлди. У буржуа маданияти билан яқиндан танишиш ва кийим-кечак олиш мақсадида Италия ва Германияни кезиб чиқди. Жуда қизиқ нарсаларни кўрди. Албатта, ҳар қадамда қарама-қаршилик, ишсизлик, улкан кризис, дейди. Озиқ-овқат ва саноат моллари ниҳоят-да кўп, бироқ сотиб олишга пул йўқ.

У шунчаки бир герцогиня билан бирга овқатланибди.

Бир таниши билан ресторанда ўтирган экан, таниши:

— Агар истасанг, ҳозир қулғи учун бир герцогиняни чақираман,— дебди. Осмонўпар бешта уйи, бепоён узумзори ва бошқа мол-мулклари бўлган ҳақиқий герцогиня.

Албатта, айлангира бошлайди.

Демак, телефон галтагини айлангириб номер теради. Ҳаял ўтмай, йиғирма ёшлардаги бир соҳибжамол кириб келади. Жуда яхши кийинган. Ўзига хос. Илтифотсиз қиёфада. Учга дастрўмолча. Яланг оёқларида туфличалари ялтирайди.

Герцогиня ўзига шнельклопс буюрар экан, гап орасида:

— Биласизми, бир ҳафтадан бери гўштлик овқат емаганман,— деди.

Шунда шоир бир амаллаб французча-русча аралаштириб, марҳамат қилиб айтсангиз, мунча ўзингизни камбағал, ночор қилиб кўрсатасиз, ала мезон, ахир шунча уйингиз бўлса, деди.

— Биласизми,— деди герцогиня,— бу уйлар учун ярим йилдан бери одамлар ижара ҳақи тўлашмайди. Одамларда пул йўқ.

Бу кичик мисолни буржуача йўлига айтаяйман. Уларда кизгин кризис ҳар томонлама давом этаяпти. Бироқ уларда кўчалар ниҳоятда тоза.

Менга таниш шоир улардаги европача тозалик ва маданиятни шунчаки оғиз кўниртириб мақтади: «Шундай улкан кризисга қарамасдан, айниқса Германияда жуда ажойиб, бамисоли эртақлардагидек тозалик ва саришталикни кўрасиз,— деди.— Қуриб кетгурлар, кўчаларни совуни кўниги билан ювишади. Ҳар эрталаб зинапояларни киртишлаб тозалашади. Мушукларга зинапояга чиқишга ва дераза тоқчаларида ётишга рухсат беришмайди.

Негадир, бекалар ўз мушукларини ннда боғлаб юришади.

Ҳаммаёқ кўз қамашгудек топ-тоза.

Қаерга тупуришни ҳам билмайсан.

Ҳатто, иккинчи даражали жойлар, кечирасиз, хожатхоналар ҳам самовий тозаликдан ялтирайди. Инсон қадрқиммати юзасидан у ерга киришнинг ўзи кўнглили.

У шу хил иккинчи даражали бир муассасага шунчаки кириб қолди. Шунчаки кулги учун, улардаги бу жойлар бизникидан фарқ қилармикли, деб қаради.

Нимасини сўрайсиз. Ҳайрат ва ҳаяжондан дод деб юбориш мумкин. Фаройиб бир озодалик, ҳаворанг деворлар, равоқларда бинафшалар кўйилган. Очиги, кишининг кетгиси келмайди. Кафедан ҳам яхши.

«Бу қандай бало,— деб ўйлайди.— Сиёсний оқимлар маъносидан бизларнинг мамлакат олдида, бироқ тозалик маъносидан бизлар жуда орқада эканмиз. Йўқ, Москвага қайтгач, шу ҳақда, Европани ўрнат қилиб, албатта ёзаман. Албатта, кўп йигитлар бу масалага риёкорлик билан қарашади. Биласизми, улар шу хил арзимаган нарсалар ҳақида ёзиб ўқишни ор деб билишади. Лекин, мен бу тўмтоқликни бартараф этишим керак. Қайтгач, албатта поэма ёзиб, ўртоқлар, ифрослик кўп бизда, бу яхши эмас, деган гоини илгари сураман... Тозалик ҳақида компания бошланиб кетган паллада айни муддао бўлади».

Мана, бизнинг шоир эшикни ёпиб ўтириб олди. Бинафшаларга ҳавас билан тикилади, ўйлайди, ёзилажак поэмасининг шон-шухрати ҳақида орзу қилади. Ўз-ўзидан сатрлар қуйилиб келади.

Ҳатто бу ерга кириш ҳам мазза,

Бинафшалар, гуллар равоқда.

Нахотки бизлардан ўтди Атилла,
Ифлослик биздадир, эмас уёқда.

Кейин охириги немисча фокстроддан «Ауфвидерзейн, хоним» мисрасини куйлаганча кўчага чиқмоқчи бўлади, йўқ очилмаяпти.

У эшикни очмоқчи бўлади, лекин эшиги очилмайди. Туткичини товлади — очилмади. Елкасини тираб итарди.

Дастлаб бир оз ўзини йўқотиб қўяди. Нахотки тузоққа тушган бўлсам, деб ўйлайди.

Кейин манглайига бир туширди.

«Эҳ, мен аҳмоқ,— деб ўйлади,— ахир, мен капитал дунёсида турибман-ку. Бу ерда улар учун ҳар қадамда ифсенинг тўлашинг керак. Эҳтимол, танга ташлаш керакдир. Шунда эшик ўзи очилар. Қонхўрлар! Аблахлар! Ҳа, бу механический. Етти қават терингни шилиб олишади-я. Яхшиямки, чўнтагимда танга бор экан. Майда пул бўлмаса, доғулига айлашиб қолардим».

Чўнтагидан танга чиқаради. «Ҳозир капиталист чўртанин лақиллатаман,— деб ўйлайди.— Ҳозир унинг томоғига бир-иккита тангани тикай-чи».

Қараса — тикадиган жой йўқ. Қараса, ҳеч қандай яш-чик ҳам, ёриқ ҳам кўринмайди. Аллақандай ёзув бору лекин унда рақам ёзилмаган. Қасерга ташлаш, қанча ташлаш — номаълум.

Танишимиз бир оз ваҳимага тушди. Елгил тақиллата бошлади. Ҳеч ким келмади. Эшикни оёғи билан тепа бошлади. Одам тўпланаётганини эшитди. Немислар келишди. Ўз лаҳжаларида бидирлашди.

— Мени кўйиб юборинглар, яхшилар,— деди ичкаридан шоир.

Немислар вазиятга тушунамасдан бир нималар деб шушулашди.

— Геноссе, геноссе,— деди шоир,— дер тюр, аблах, хечам очилмаяпти. Компренешен. Илтимос, мени озод қилин-лар. Икки соатдан бери ўтирибман, ахир.

— Ширехен зи дейч?— дейишди немислар.

Шунда шоир ўзини тутиб тура олмади.

— Дер тюр,— деди,— дер тюрни очинглар. Хе, алвас-тига ўхшамай кетгурлар!

Тўсатдан эшик олдида русча овоз янгради.

— Нега у ерда ўтирибсиз?— деди у,— эшикни оча олмаяпсизми?

— Ҳа-да,— деди.— Икки соатдан бери ўтирибман.

Русча овозли киши:

— Бу аблахларнинг эшиги механический.— деди.—

машинкани тортишни эсдан чиқарганга ўхшайсиз. Сувни юборинг, эшикнинг ўзи очилади. Буни паришонхотир кишилар учун атайлабдан қилишган.

Танишим айтганларини қилгач, эшик бамисоли эртақдагидек ўз-ўзидан очилиб кетади. Танишимиз бир оз гадираклаб кўчага чиқади, атрофда немисча пичирлаш ва хиринглашни эшитади.

— Ўзим бу ерда эмигрант бўлсам-да,— деди рус киши,— немисларнинг бир хил ихтиро ва жимжимадорликларидан тўйиб кетганман. Менимча, бу инсонни таҳқирлаш, хўрлаш деб биламан...

Менинг танишим эмигрантнинг сўзини узоқ маъқуллаб ўтирмади, албатта, костюмининг ёқасини кўтариб олди-да, чиқиб кетди.

Чиқаверишида қоровул кичик супурги билан уни узоқ тозалаб, бир оз пул ундиргач, қўйиб юборди.

Фақат кўчага чиққандагина танишим чуқур нафас олиб, ўзига келгандек бўлди.

«Ҳа-ха,— деб ўйлади у,— демак, машҳур немис озодлиги ҳам ўз-ўзидан бўлмас экан-да. Немислар ҳам маданиятни қўллаш учун ҳар хил ҳийлаларни ўйлаб чиқаришга мажбур бўлибдилар-да.

Ўзимизда ҳам шунга ўхшаш бир нималарни чиқаришса бўлармиди».

Менинг танишим шу билан анча босилиб қолди ва «Ауфвидерзейн, хоним» дея куйлаганча ҳеч нима бўлмагандек меҳмондорчиликка жўнади.

1933

Ёш Вертернинг изтироблари

Бир куни велосипедда кетиб борардим.

Велосипедим анча яхши, инглизча БСА маркасида эди.

Бу ажойиб велосипедда мен гоҳида асабларни тинчлантириш ва кўнглихушлик учун сайр қилардим.

Жуда зўр, замонавий машҳур машина. Афсуски, ғилдирақлар тўлиқ эмас-да, Тўғриси, ғилдирақлари тўлиғу бироқ ўзиники эмас — йиғма. Биттаси — инглизларнинг «Уч милтиқ», иккинчиси — немисларнинг «Дукс» фирмасида ишланган. Рули украинча. Умуман, қуруқ ҳавода юрса бўлади. Албатта, очиғини айтиш керак, ҳайдаш жуда азоб, лекин яшаш оғир кезларда руҳий кўтарикилик учун минаман. Шундай қилиб, бир куни велосипед миниб кетаётган эдим.

Каменностровский проспекти. Бульвар ёгинидаги хиёбонга бурилиб, ўзимча кетяман.

Рўпарамда табиатнинг куз палласи. Майсалар сарғайган. Жўякларда гуллар яшнаб ётибди. Йўлларга олтиранг япроқлар сочилган. Тенамда бўзрайган осмон.

Кушлар чиркилайди. Қарға ахлат титади. Кулранг кучукча дарвоза олдида акиллайди.

Куз манзараларига қарар эканман, ўз-ўзидан юрагим юмшаб, ёмон нарсалар ҳақида ўйламай кўйдим. Турмуш гўзаллашиб кетгандай. Сени тушунадиган, азиз кишилар. Одоб-ахлоқ, шахсга ҳурмат-этибор. Яқин кишиларингга муҳаббат. Ҳақорат ва кўшолликдан асар ҳам йўқ.

Ҳаёл суриб борарканман, тўсатдан ҳаммани кучоклагим, уларга қандайдир яхши бир гап айтгим келиб кетди. «Оғайнилар, ҳамма қийинчиликлар ортда қолди. Яқинда биз ҳам фон баронлардек яшайдиган бўламиз», деб қичкиргим келади. Тўсатдан ҳуштак овози эшитилди.

— Бировга жарима солинди-ёв,— дедим ўз-ўзимга.— Кимдир кўчани потўғри кесиб ўтгандир. Бундан кейин бу хато такрорланмас. Турли хил хато, жарима ва қонда бузарларни эслатувчи бу хил жиддий ҳуштакларни бундан кейин камроқ эшитармиз.

Менинг яқинидамда яна тўсатдан даҳшатли ҳуштак овози, алақандай шовқин ва кўпол сўкиниш эшитилди.

— Эхтимол, бунчалик қаттиқ бақирмайдиган бўлишар. Бақирнишга-қу бақирнишар, лекин бу хил ҳақоратомуз сўзларни айтишмас. Бировнинг орқамдан югуриб келаётганини эшитдим. У хирилдоқ овозда қичқирарди.

— Қаёққа мунча шошиласан, қанжиқ! Тўхта деяпман.

— Кимни қувишяпти экан,— дедим ўз-ўзимча ва бемалол ҳайдаб кетавердим.

— Лёшка, чандан югур, аблаҳ,— деди кимдир,— кўздан қочирма уни!

Қарасам, чапдан бир бола югуриб келяпти. У таёғини силкитиб, мушти билан ўдағайлайди.

Орқага ўгирилдим. Басавлат, мўйсафид қоровул чопиб келар, ҳарсиллаб бақирарди:

— Ушланглар уни, оғайнилар! Лёшка, кўздан қочирма!

Лёшка мени нишонга олади, у отган калтак велосипеднинг гилдирагига келиб урилди.

Шундагина бу жанжал менга тааллуқлилигига тушундим. Велосипеддан сакраб тушиб, уларни кута бошладим.

Қоровул югуриб келди. Кўксидан хириллаш эшитилади. Нафас олиши ҳам шовқинли.

— Тутинглар уни!— дея қичқирди у.

Ўн чоқли бақувват кишилар югуриб келиб, қўлларини қайира бошлади.

— Эсларингни едингларми, оғайнилар,— дедим,— бу қари тентакка қўшилиб нима қиляйсизлар?

— Хизмат бурчини ўтаётганда қилган ҳақоратинг учун тишингни қоқиб оламан,— деди қоровул,— маҳкамроқ ушланглар... қўйиб юборманглар у сурбетини.

Оломон тўнланди. Кимдир:

— Нима қилибди у? — деб сўради.

— Ёшим элик учда,— деди қоровул,— бу қанжиқ мени ҳолдан тойдирди. У бошқа йўлдан юряпти... велосипедда юриш таъқиқланган йўлдан кетяпти... Ҳолбуки, манг-лайнда вивёска қоқилган. У бўлса худди девонадек ҳайдаб кетяпти. Ҳуштак чалсам ҳам қарамайди. Оёғини айлантиргани-айлантирган. Ҳеч нарсага тушунмайди, галваре. Осмондан тушганми, нима бало. Яхшиямки, ёрдамчим уни тўхтатиб қолди.

Лёшка тимирскиланиб оломон орасидан чиқди-да, ом-бирдек панжалари билан қўлимни сиқа бошлади.

— Мен бу чинор илон яхши ўрмаламасини учун қўлларини синдираман.

— Оғайнилар,— дедим,— мен бу ердан юриш мумкин эмаслигини билмадим, ахир.

— У ҳатто қочиб кетмоқчи бўлди,— деди бўғилиб қоровул.— Унинг баҳонасини қаранглар. Яхшироқ ушлаб, мелисага оборинглар. Бунақалар қочиб қутулишаркан.

— Оғайнилар,— дедим,— майли, жарима тўлайқолай. Розиман. Қўлларини қайирманглар.

Кимдир:

— Хужжатларини кўрсатсини,— деди,— майли, ундан жарима ола қолинглар. Милицияга судраб юришини нима ҳожати бор.

Қоровул ва бир неча қўнғилдилар мени милицияга обормоқчи бўлишди, бироқ қолган одамларнинг маслаҳати билан қоровул қаттиқ сўкинганча мендан жарима олиб, қўйиб юбормоқчи бўлди.

Велосипедимда чайқалиб кетиб боряпман. Бошим гувиллаб, кўзим тингандек майда халқачалар пайдо бўлди. Ақл-хушимдан айрилгандек кетиб боряпман.

Йўлда кетиб борарканман, «Вой, худойим-эй», деган бемаъни ибора оғзимдан чиқиб кетди. Кейин бўшлиққа бир қўл силкиб олдим-да «Пуфу», деб қўйдим.

Қирғоққа чиққач, яна ўз машинамга ўтирарканман:

— Хўп, нима бўлибди,— дедим.— Ўргилдим қўл қайирадиган сен фон барондан.

Қирғоқдан тинчгина кетиб боряпман. Ҳалиги кўнгилсиз воқеа эсимдан кўтарилди. Яқин келажакдаги ажойиб манзаралар кўз олдимда гавдалана бошлади.

Мана мен, айтайлик, ҳар иккала ғилдирағи ҳам бир-бирига сувдай ўхшаш ғилдиракли велосипедда кетиб боряпман.

Мана мен, ўша машғум хиёбон томон бурилдим. Қарасам, юмшоқ шляпада қоровул келяпти. Қўлида бўта-кўзми, ёки кузги долага ўхшаш бир гул. У гулларини айлан-тириб туриб:

— Вой, каерга келиб қолдингиз, жўражон?— дейди жилмайиб.— Нега бундай бўлди-а, азизим. Ёки анқовроқ-мисиз-а? Қани, тезгина изингизга қайтинг-чи, акс ҳолда гул ҳам бермасдан, жарима солишим мумкин.

У мулоҳим жилмайганча менга бўтақўзни тутқизади. Ва биз меҳрибонлик билан дўстона хайр-хўш қиламиз.

Бу соқин манзарадан ҳамма қайғу-аламларим унут бўлади. Рухий бир кўтаринкилик билан велосипедни ҳайдаб боряпман. Ўз-ўзимга: «Зарари йўқ. Юрагим ёрилиб ўлмасман. Ҳали ёшман. Истаганча кутнишга ҳам розиман», дейман.

Яна қалбимга қувонч ва одамларга инсбатан меҳроқибат туйғулари қуйилгандек бўлади. Яна олижаноб бир гаплар айтгим ва бор овозда: «Ўртоқлар, биз ғалаба қозондик, биз улкан қийинчиликларни бартараф қилиб янги ҳаёт қурдик, келажаклар, яхшиен бир-биримизни ҳурмат қилайлик», дея қичқиргим келади.

1933

Кулгили фожиа

Албатта, бир киши юз минг сўм ютгани, шундан сўнг қанақа кўнгилли, кўнгилсиз воқеалар рўй бергани ҳақидаги ҳикоялар адабиётда мавжуд, ҳатто кўлаб топилиши аниқ.

Бироқ биз ҳикоя қилмоқчи бўлган воқеа қизиқлиги жиҳатдан бу борада шу пайтгача ёзилганлардан тамоман фарқ қилади.

Яна шуни алоҳида қайд қилмоқчиманки, бунинг ҳаммаси қин-қизил ҳақиқат.

Тасаввур қилинг: тонг. Ленинград туман қўйнида. Меҳнаткашлар ишга отланишяпти. Ҳозир улар чойларини ичиб бўлиб, ғурур билан турнақатор йўлга тушишади.

Нима гап? Кечирасиз, кимнингдир чинқириғи эшитилмокда-ку.

Бу қичқирик, тўполон ва бошқа хил товушлар биз яшайдиган коммунал уйдан чиқяпти.

Уйда яшовчилар ўша ерга югуриб боришди ва қуйидаги воқеанинг гувоҳи бўлишди. Шу коммунал уйда истиқомат қилувчи Борька Фомин пуштиранг қисқа иштонда уй ўртасида кезиб юрибди. Чакағи-чакағига тегмай қалтирайди. Ранг-рўйи оҳақдай оқариб кетган. Унинг бир қўлида газета. Иккинчи қўлида почта откриткаси. Учинчи қўл — хотинининг қўлида талон бўлиб, бор овозда қичқиради:

— Э, э, чиқинглар ҳаммаларинг уйда! Ҳали ҳеч нарса аниқ эмас. Шахсан мен, Боря билан беш минг сўм ютганимизга асло ишонмайман.

Ҳаяжоннинг зўрлигидан бурнидан мишиқиси томчилаб турган Борька Фомин:

— Омонат кассада ана бу откриткани олдим,— деди,— нима экан деб қарасам. Пардон! Шунча ютуқ.

— Бутун умрим ғурбатда ўтди,— дея қўшилди унга хотини,— нахотки шундай ажабланарли ҳол юз берса, бўлиши мумкин эмас. Агар Борьканинг шунча пулни ютгани чин бўлса, аниқ биламанки, бирор қор-қол рўй бериб, эҳтимол мен бу пулни кўрмасман ҳам.

Қўшиллардан бири:

— Баъзан рақамларга қарамасдан тез-тез хато босишади,— деди.— Гоҳида бирорта нўл сиғмай, тушиб қолиши ҳам мумкин. Меҳнаткашлар сочларини юлиб қолаверишади, қарабсизки ютуқ ҳам бўлмайди.

Турли хонадонлардан етти нусхада газета олиб чиқилди. Ҳамма қараб, солиштириб кўрди. Шак-шубҳа йўқ — ютуқ чиққан. Бошқалардан фарқ қилмайдиган Борька Фомин беш минг сўм ютибди. Лекин шунча пулни у нима қилишлиги ҳеч кимга маълум эмасди.

Борьканинг жияни — уникида яшайдиган, шофёрликка имтиҳон топшираётганига қарамай, ҳали одамларга тик гапира олишга одатланмаган ўн етти ёшли Вовка Чучелов Борис Андреевичга:

— Ортиқча бақириб-чақиргандан кўра, яхшиси омонат кассага чошинг, тоға,— деди.— Агар у ерда шу пулни сизга беришса, демак чини билан ютган бўласиз.

Шунда бошқалар ҳам Борис Андреевичга омонат кассага югуришни маслаҳат бериб қичқира бошлашди.

Хотини эса хотинлигига бориб, ишонсиз бир кайфиятда иддао қилди.

— Ҳозир бу ифлос трамвай остида қолади ёки уни

автобус туртиб кетади. Бекордан-бекорга беш миңг сўм ютишимга асло ишонмайман.

Борис апил-тапил кийиниб, югуриб чиқиб кетди ва ҳаял ўтмай қайтиб келди. Ранги-рўйи оҳақдай ошпоқ.

Ҳозиргина бўлак сайёрадан учиб келган кишидек, йиғилганларга сишиқ овозда:

— Тўғри, беш миңг сўм ютдим,— дея маъни қилди.— Улар эрта эмас, индин кунни келинг дейишди. Яна улар: «Бу хил ҳодиса бизнинг районда ҳар юз йилда бир марта рўй беради», деб айтишди.

Шунда ҳамма Борис Андреевични табриклади ва организни пулни олгунга қадар толиқиб қолмаслиги учун кушеткага чўзилишни маслаҳат берди.

— Э-э, чиқинглар ҳаммаларнинг, уйдан!— деди хотини.— Шунча пулни ололмаслигимиз учун нималар рўй беришини чуқурроқ ўйлаб олишим керак.

Кун ҳам ўтиб кетди, эртасига яна бақирқ-чақирқ, тўс-тўполон ва ҳақорат сўзлар эшитилди.

Ҳамма яшовчилар воқеа содир бўлган ерга югуришди ва қўйндагиларнинг гувоҳи бўлишди.

Борис Андреевич ўзининг пуштиранг қисқа иштонида тахтада ётарди. Чакаги-чакагига тегмай қалтирайди, бурнидан мишиқиса томчилаб турибди.

— Яхшиямки, менинг жонимга бу ифлосни партия сафига қабул қилинмагани. Акс ҳолда, роса таъзимини ерканман-да,— деди хотини.

— Нима бўлибди?— деб сўрашди қўшнилари.

— Нима бўларди?— деди хотини,— бўлганича бўларди. Бундан икки ҳафтача аввал, ютуқ чиқишини ҳам кутмасдан, бамисоли ақлсиз гўдакдек юқори лавозимда ишлайдиган кишилардан тавсиянома сўрабди. Яхшиямки, унга беришмаган. Кўрдингизми, ими-жиммида ёзилмоқчи бўлган-да. Ана шунда ютуқнинг тенг ярмини турли хил курашлар учун МОПРга ва бошқа ташкилотларга тўлашга тўғри келарди.

— Бериш шарт эмас.— деди қўшниларидан бири,— албатта бошқа бировлар ўз ҳаракати, масалан, шапирос учун олти сўмча ўзида қолдириб, қолган ҳаммасини қурилишга топширади.

— Яхшиямки, аҳмоқларни партияга қабул қилишмайди,— деди хотини.— акс ҳолда, заи томонга бўларди-да.

— Бўлмаган иш ҳақида нега гапирасан?— дея қичқирди Борька.— Ҳаётда ҳамма нарса яхшиликка буюрсин.

— Э-э, чиқинглар хаммаларнинг уйдан,— деди хотини,— мен яна нималар содир бўлишини ўйлаб олишим керак.

Учинчи кун Борька пулниги ҳаммасини тўлиқ санаб олди. У чуқур хўрсиниб, йиғирма сўмини дрижаблга бериб, қолганини уйга олиб келди. Эшикни ичкаридан беркитиб олди.

Тўртинчи кун азонда яна бақирик-чақирик, ур-йиқит, тўс-тўполоқ ва ҳақорат сўзлар эшитилди.

Бу — Борис Андреевич. У хотини билан жанжаллашиб, ундан ажралиб бошқа жувонга ўраланиб қолди. Фенечка исмли бу хотин коридорнинг охирироғида яшарди. Ошпоқ-қина, малла сочли. Эҳтимол, чухлардан бўлса керак. Ниҳоят даражада гўзал, шоирлар орзу қилгандек нозик-ниҳол.

Борис Андреевич нарсаларини йиғиштириб, ушқиға кўчиб ўтаркан, хотини ҳақида оғзидан боди кириб, шоди чиқарди:

— Ундан бутунлай кетдим, стар майда буржуача қилиқларига тоқат қилганим. Шундай жўшқин замонда менинг аризамни қайтиб олишга мажбур қилди. Бу қилмиши учун бир умр кечирмайман. Чунки уни ҳар кўрғанда шу воқеа эсимга тушиб, кийналиб, ўртаниб кетаман. Лекин мен уни шу ҳолича ташлаб кетмайман. Унга юз сўм бераман, зотан у алвасти менинг кўнгили ишларимга бошқа аралашмасин.

Хотини эса:

— Ана, ана! Мен сизларга айтмовдимми?— деди.

Борис Андреевичнинг жияни Вовка ҳам тезда нарсаларини йиғиштириб тоғаси билан Фенечканикига кўчиб ўтди ва эрталабгача берилган зиёфатда хурсандчилик қилди.

Олтинчи кун квартирадан яна шовқиш-сурон, бақирик-чақирик ва хотин йиғисини эшитилди.

— Нима гап? Пардон. Уэр, нима бўлди?

— Эшитмадингизми, кеча оқшом Борис Андреевичнинг бутун пулини ўғирлаб кетишибди.

Даҳшат ва изтиробларга тўла ғалати бир ҳол рўй берди.

Борис Андреевичнинг ўзи каравотда ётибди, ранги-рўйи бамисоли оҳақдай оқариб кетган. У асабий пичирлар, кўлларини тентакона ҳаракатлантирар ва бу билан ўзининг беҳисоб азоб-уқубатларини намоён этимоқчи бўларди.

Унинг ёнида — гиламда Фенечка ҳушсиз ётарди.

Фенечканинг туфлиси ва пальтосини ўғирлашибди.

Шу орада Борянинг жияши Чучеловнинг шофёрликка имтиҳон тоширмасдан, аллақаяққа гоёиб бўлгани аниқланди. Қабих ўғирлик ана шу кўрнамак қариндош томонидан содир қилинган, деб тошди.

Шунда тўсатдан Фенечканинг акаси ёки бошқа бир балосими пайдо бўлиб қолди. Эҳтимол, у ҳам чухлардан бўлса керак. Кўкрагида ГТО значоги ялтираб турарди.

У бир сўз ҳам демасдан ортиқча одамларни туртиб, тегиб хонадан чиқара бошлади.

Энг охирида Борька Фоминни ҳайдади ва шўрлик аёлнинг ҳаётини барбод қилганлиги, яна туфли, ҳамда пальто учун унинг тумшугига бошлаб туширди.

Борька широгдай шишиб кетган бетиши ушлаб, додлаганча коридорга қочиб чиқди.

Хайрият, собиқ хотини уни яна ўз қаноти остига олди ва бирга яшашга рухсат этди.

Хонанинг ўртасида — нолда ётган Борька аламининг зўрлигидан бўлган воқеани атрофлича текиширишга келган милиционерни ҳам пайқамай қолди.

Борька хотинига:

— Вой, Сиздан қандай ажралиб кетганимни ўзим ҳам билмай қолдим, — деди. — Фақат Сизнинг мухаббатингиз менинг ҳаддан ташқари азобларимга малҳам бўлиб келган. Агдарма туфлиси ва пальтоси ўғирланган ўша малласоч машак билан атиги уч кунгина алаҳсирагандек яшадим. Унинг ўша муттаҳам, жаллод акасини ҳам танимас эдим. Вой, бу даҳмазаларидан бошим тарс ёрилай даяпти. Ўртоқ милиционернинг ҳузурда бўлиб ўтган барча кўнгилсизликлар учун Сиздан ўтиниб, чин дилдан кечирим сўрайман.

— Э, бас қилинг инқиллани. — деди милиционер. — Бу гаплардан юрагим ёрилар даражага келди. Илтимос, овозингизни ўчиринг, аниқ нарсалар ҳақида гапирмасдан вазиятни тушутиринг. Мен протокол тузишим керак. Чувриқдилар ҳаётдан дoston ёзмоқчи эмасман, — деди.

— Хўн, майли, — деди Борька. — Ўша оқшом Фенечка ухлаган эди. Мен эсимда йўқ, нима учундир бир муддатга ҳожатхонага чиқдим. Эҳтимол, Вовка Чучелов бунинг ҳаммасини қузатиб тургану кейин хонага кириб ўша пул ва буюмларни олгандир.

Милиционер шуларни ёзиб олиб жўнади.

Эр-хотин ярашиб, бир-бирларига мисли кўрилмаган садоқат билан яшай бошладилар.

Борька Фенечка билан саломлашмай кўйди. У аллақардан олган туфлисини кўз-кўз қилиб кийиб юрарди.

Борька яқинда Фенечканинг синглиси Сима билан гаплашган эди. У: Сизни дўшослаган, ўша малламўй одам унинг акаси эмас, ўйлашни, деб айтди. Шу билан ҳамма нарса равшанлашди.

Борьканинг азоб-уқубатлари тугади. У ҳар кун ишга боради ва ҳар хил тантанали ваъдалар беради.

— Майли, нима ҳам қилардик,— дейди хотини.— Агар хоҳласанг бирор кишидан тавсиянома сўра. Сен бамисоли гўдакдек ҳамма нарсага иштиласан.

Орадан икки ҳафта ўтгач, тўсатдан Борькани милицияга чақириб қолдилар. Милицияда унинг жияни Вовка Чучеловни Гагра, яъни Кавказда кўлга олишганини маълум қилишди. Ўғри пулдан тўрт юз сўмни сарфлабди, қолган пулнинг ҳаммасини Борька шу оғнинг ўзидаёқ қайтиб олиши мумкин экан.

Борька ранги-рўйи оҳақдек оқарган ҳолда уйига қайтди. У тахтага ўтирди. Қўлида эса катта пул. У атрофдагиларга истар-истамас қарайди ва нималар бўлаётганига тушуниб етмайди.

— Э-э, чиқинглар ҳаммаларинг уйдан,— деди хотини.— Ҳали нималар бўлиши гумон.

Бу гумондорлик бор-йўғи уч кун давом этди.

Шундан кейин Борис Андреевич бирданга, тўсатдан Фенечканинг синглиси — Симага уйланди, кўйди.

Бахтиёрликдан уч кун ишга чиқмади. Бунинг учун ярим йилга уни ишдан ҳайдашди. Лекин у ишдан ҳайдалганга ўқсинмади, аксинча ҳаммасига тупурди. Пулларини омонат дафтарчага кўйди. Дафтарчани йўғон қанон ип билан ўраб-чирмаб кўкрагига осиб юрадиган бўлди.

Фенечка, буларнинг ҳаммаси мен учун аҳамиятсиз, деди. Хотини бўлса: «Кўргилик экан-да!» деди ва қутилмаганда бир поляк танишига турмушга чиқди. уй-жойсиз поляк эса унинг хонасига кўчиб келди.

Энди буёғи қизик: Борис Андреевич пулларини сарфлаб бўлгач, яна қандай воқеалар рўй бераркан?

Иқро

Шу кунларда ўғрилиқ касбига қизиқиш унчалик зўр эмас.

Бу хунар бошқа касблар туфайли анча касодга учраб қоляпти.

Шунинг учун ўғрилиқ кескин камайиб кетди. Одамлар ҳам бу касбга ружу қўйишмаяпти.

Бунга сабаб, албатта, айримлар қайта тобланган бўлса, кўиларни айтайлик, ўғирланадиган нарсанинг ассортименти қизиқтирмай қўйди. Бунинг устига милициямиз, ашкрофи, жиноят қидирув органлари мисли кўрилмаган юксакликка кўтарилган.

Мана қаранг, бизнинг Ленинградда қўидаги аниқ бир воқеа содир бўлди.

Ф. исмли бир кимса бир оз ичди. У маошни олиб, аллақандай чиройли, шарқона бир емакхонага кириб, пальма остига ўтирди-да, хурмачасига бир оз ортикча қўйди.

Кейинчалик у албатта, кам ичган эдим, деди. Гўё фақат овқат еганмиш. Унинг айтишича, фақат икки қадаҳ аччиқ рус арағи ичиб, устидан пиво билан жиндай сариўшлабди. Ким билсин, эҳтимол, ҳақиқатан ҳам овқатни кўпроқ егани учун ёки бошқа нарсадан кайфи ошиб қолди. Ҳатто оркестрга қўшилиб қўйлай бошлади.

Бунинг икки йўлтўсар кўриб қолишди. Улар шу ерда, ресторанда ўтирганча, ўзларича бир нимадан қўйиб-ёниб ўтиришарди. Бир пайт қарашса, уларнинг рўнарасида турли хилдаги емишлар ва мандаринлар тўла столда бир «йўловчи» ўтирибди. Ўтиргандаям тили калимага келмасдан, гўлдираб турибди.

Албатта, бу икки улфатнинг нозик парига теккандек бўлди. Юраклари гумуриб кетди. Шунда улар ақлини йўқотиб қўйган, шаҳримиздаги бу бойваччанинг адабини бериб қўймоқчи бўлишди.

Мана, улар унга яқин ўтиришиб, бир-икки оғиз мақтов сўзлар айтишди. Бегона одамларнинг мақтовларидан эриб кетиб, у яна ичди, гўё конток бўлиб думалаш даражасигача ичди.

Шунда жиноят оламининг вакиллари бизнинг адашган гражданин кўчага олиб чиқишди-да, бир чорраҳадаги йўлакка киритиб, башарасига туширишди ва баданида бир туки қолгунча тунашди.

Унинг пальтоси ва костюм-шимини ечиб олишди. Оёғидаги ботинкасини ҳам ечтиришди. Ҳатто «зефир»дан қилинган устки кўйлагини ечиб олишдан ҳам уялишмади.

Шундай қилиб, бизнинг ҳурматли отахонимиз, қурилиш секторининг ажойиб ходими, ўртоқ Ф. ни ярим модарзот бир қиёфага келтиришди.

Жуда эски ва йиртиқ бўлгани учун унда фақат лозим ҳамда найпоқни қолдиришди, холос.

Ҳеч нарсанинг фарқига бормайдиган, бунинг устига туналган отахон девор орқасига ўтди-да, ширин уйқуга кетди.

Энди ухловдиямки, орадан бирор соат ўтар-ўтмас, тўсатдан уйғошиб — чанқаб, бирор нима ичгиси келди.

У дархол шимини кўтармоқчи бўлди — шими йўқ. Ундан юқорироқни сармалади — костюми йўқ, ҳатто кўйлагини ҳам қўлига илинмади. Фақат ички иштон ва найпоқ жойида.

Шунда башарасини ушлаб кўрди. Қараса, башараси дабдала, бир нима зирқирайди.

Отахонимиз даҳшатга тушиб, ўша заҳоти ҳушёр тортди, ярим яланғоч оёқларида сакраб турди ва уйига караб жуфтакни ростлади.

Хар қалай, одамлар йўқ жойдан у иштонини икки қўллаб ушлаганча чонди, айрим жойлардан — уйларнинг соясидан нафасини ростлаш, ёки бошқа мақсадда охиета, сенин юрди.

Дарҳақиқат, жуда ноқулай, уятлик иш бўлди. Эҳтимол, ҳозир тонг ёришар. Ана, қушлар ҳам чирқиллай бошлади. Бунинг устига маданиятли, намунали шаҳар. Ҳаммаёк тоза, озода. Ҳаммомдагидек ярим яланғоч бир кимсанинг шаҳар оралаб юришини бир тасаввур қилинг-а.

Дарвоза олдидаги коровулнинг хайратдан ёқа ушлаганини айтмаса ҳам бўлади. Эҳтимол, кулгидан хириллаб қолгани учун ҳам уни ичкарига қўйиб юборгандир.

Унинг квартирага кириши, онла аъзолари ҳузурида пайдо бўлиши онларини тасвирлаб ўтириши умуман бадиятга тўғри келмаса керак. Шунинг учун буидан ҳам кизикроқ воқеалар олдида ҳозирча сукут сақлай қолайлик.

Шундайми, шундай эмасми, ишқилиб бизнинг ҳурматли отахонимиз бир амаллаб квартирасига кирди ва ичкаридан хонани бекитиб олди. Тунги ўғирлик ҳам сирлигича қолди.

Энди гапнинг буёғини эштинг.

Жиноят қидирувчилар ўша оқшом иккала ўғрини қўлга олишди.

Ўғирланган нарсалар қаерда, деб уларни сўроқ қилишди. Ўғрилар эса, анигини айтишолмади. Чорраҳада бир одамдан ечиб олдиқ, дейишди.

Чорраҳага боришди. Ҳалиги одам у ерда йўқ эди.

— Бу қанақаси?— дейишди жинойт қидирув ходимлари.— Ўғри топилиди, нарсалар топилиди. Ҳаммаси жойида. Фақат жабрдийда йўқ. Демак, биз учун кийинчиликнинг ҳаммаси ҳали олдида. Уни излашга тўғри келади. Жабрдийдалардан жинойтчиларни аниқлаш бирмунча осонроқ бўлиб қолди. Доим шунақа. Жабрдийдалар ўзларини топишни кўида хоҳлашмайди. Улар бир нарсани топиб, иккинчи нарсани йўқотиб кўйишдан кўркишади.

Умуман, уч кун давомида шаҳар тинтишиб, жабрдийдани излашди. Аниқлаб, сўроқ қилдилар. Ҳеч ким икром бўлмайди. Эҳтимол, жабрдийда чўчкадай ифлос ҳолга тушганидан уялар, ёки жамоатчилик олдида шарманда бўлишдан кўрқар.

Бироқ, жинойт қидирув ходимлари руҳсизланмади. Тўртинчи кун жабрдийдани топишди. Улар уни ўғирланган шим чўнтагида қолиб кетган билдириш қоғози орқали топишди.

Жабрдийда, мени ҳеч ким тунаган ҳам, урган ҳам эмас, дея ҳар қанча тонмасин, адолат тантана қилди. Ўғрилар билан юзма-юз қилинди. Улар ўша заҳоти, шу одам, дея икром бўлишди.

Шунда жабрдийда кўзларини пирпиратиб:

— Тан олишга мажбурман.— деди.— Мен эдим. Фақат илтимос, жамоатчиликка билдирмасангиз.

Жинойт қидирув ходимлари кулиб юборишди ва:

— Бундан кейин,— дейишди жабрдийдага,— ичинг, овқатланинг, лекин ҳушингизни йўқотманг. Ўғирланган нарсаларингизни олиб кетишингиз мумкин.

Ўғрилар уларга... кўрқув аралаш қараб олиб, ҳозирги замонда ўз касбларининг нақадар оғирлашиб бораётгани ҳақида ўзаро ичирлаб кўйишди.

1935

Ғаройиб саргузашт

Бир хизматчининг хотини, майда буржуа оиласидан чиққан, жуда ёш ва ниҳоятда гўзал жувон бир актёрни севиб қолди.

У драма ва комедия артисти эди. Шундай қилиб, жувон уни яхши кўриб қолди.

Жувон уни сахнада кўрган ва у ўзининг ажойиб ижроси билан ошуфта кўнгилни мафтун этган, ёки аксинча, сахнада кўрмаган, балки артистона қадди-қомати жувонга ёққан ва умуман, уни телбаларча севиб қолган эди. Ҳатто бир пайтлар у нима қилишини билмай қолган эди: эридан чиқиб артистга тегсинми ёки ҳаётини ўзгартмай, яъни эридан чиқмасдан туриб, актёр билан шунчаки юраверсинми?

Кейинчалик жувон драма актёрида ҳеч қандай шароит ва қулайлик йўқлиги учун эридан чиқмасликка қарор қилди. Бунинг устига ўтмишда анча онлави кийинчиликларга дуч келган артистнинг ўзи ҳам уйланишни кўнам хоҳламасди.

Бир-бирларини севиб қолганликлари учун улар аҳён-аҳёнда учрашиб туришарди.

Актёр жувонга телефон қилар ва у ҳам репетицияга бориб, севгилиснинг родини қандай моҳирона ўйнашини кўрар, бундан муҳаббати баттар ловуллаб, у билан тез-тез учрашиб туришни истарди.

Улар учрашиб турадиган махсус жой бўлмагани учун, бамисоли Ромео ва Жульеттадек кўчада, кино ёки кафедра учрашишга шошилишар ва бир-бирларига жон ўртовчи сўзларни айтишдан нарига ўтишмасди.

Табиий, бу хил қисқа муддатли учрашувлар уларни унчалик қаноатлантирмас ва улар доимо ҳаётнинг бу қадар шафқатсизлигидан, ҳатто ўз муҳаббатларини изҳор қилишга муносиб жой йўқлигидан ҳасрат қилишарди.

Жувон артистникига кира олмас, чунки унинг оиласи бор эди.

Жувон эри ишда бўлганида бир неча бор таклиф этди. Актёр икки марта кирдию кейин бутунлай рад этди.

Асабий, талантли, бунинг устига хаёлпараст артист, жувонникида бўлишдан кўрқарди. Айтиб бўлмайди, эри келиб қолиши ва гап катта қозонда қайнаб, отишув ёки бошқа бир фожиа рўй бериши мумкин, деб ўйларди.

Шу хил хаёллар билан артист мажбурий кайфиятда жувонникида бўлди ва кўркувдан қалт-қалт титраб, мурдадек ранги оқариб ўтирди.

Албатта, жувон бу кишининг рухий заифлигини кўриб, уни қийнаб ўтирмаслик учун уйига таклиф қилмай кўйди.

Бир куни жувон ёрилиб қолди:

— Унда, мана бундай қиламиз,— деди.— Агар мен билан кўришини истасангиз, келгуси якшанбада дугонаникига келинг.

— Ана бу бошқа гап,— деди драма артисти.— Ахир, ўзингиз биласиз, менинг касбим жуда позик, асабий. Шунинг учун ҳам Сизникида даҳшатга тушиб ўтираман. Жувонинг Сонечка деган яқин дугонаси бор эди. Балетда қатнашса керак. Жуда гўзал, маълумотли бир жонон.

Бизнинг хонимни эри ҳам ўз хотини учун бундан ортиқ дугона бўлмаслигини эътироф этиб, бу дўстликни қўллаб-қувватларди.

Шундай қилиб, бизнинг балетчи жонон анча қизгин ялғин-ёлворишлардан кейин дугонасига ўз уйида севгилис билан ўзаро келишиб олишларига рухсат берди.

Якшанба куни эрталаб бизнинг артист яхши кийиниб шу учрашувга отланди.

Шуни айтиш керакки, трамвайда арзимас бир воқеа содир бўлди, яъни ёнидаги киши билан айтишиб қолди. Умуман, саитак-мантак, бақирик-чақирик ва шунга ўхшаш гаплар. Натижада, бизнинг артист, асаблари таранг киши эмасми, анча қизишиб кетди. Қўшнисини сиқилиб, трамвайдан тушаётган эди, бизнинг артист чидаб тура олмасдан нақ унинг башарасига тупурди. Ва шу заҳоти трамваининг тез юриб кетганидан жуда хурсанд бўлди. Таҳқирланган кимса трамвай орқасидан югурмоқчи бўлди, лекин қолиб кетди.

Бироқ, бу тўқнашувдан артистимизнинг кайфияти заррачаям бузилмади. У ўз севгилис билан учрашиб, коммунал квартирада яшовчи дугона — пошшаникига йўл олишди. Жуда саранжом-сарипта, чокқина хонанинг калити энди уларнинг қўлида эди.

Улар хонага келиб, ўзларининг келажак ҳаётлари ҳақида келишиб олиш учун диванга ўтиришганда, тўсатдан кимдир эшикни тақиллатди.

Ёш жувон даҳшатдан аллақачон тош қотган артистга овозингни чиқарма, дея имо қилди.

Тўсатдан эшик орқасидан:

— Айтнинг-чи, у келиб қолармикини? — деган овоз келди.

Бу овозни эшитган жувонининг ранги бўздай оқариб кетди ва актёрга, бу эримнинг овози, деб шивирлади. Эри уларни кўчада бирга кўрган ва таъқиб қилиб бу ергача келган бўлиши мумкин эди.

Драма артисти бу ногаҳоний бало-қазо ҳақида эшитиб, ўзини баттамом йўқотди ва қалт-қалт титроққа тушиб, нафасини чиқармасдан севгилисига аянчли қаради-да, диваннинг тагига кириб кетди.

Эшик орқасидан яна ўша овоз эшитилди.

— Унда мен хатча ёзиб қолдираман. Келиб-кетганимни айтарсизлар.

Шундай қилиб, бизнинг хонимни эри (бу ҳақиқатан ҳам ўша эди) хатни ёзиб, эшик тагига тикди-да, ўзи чикиб кетди.

Бизнинг хоним жуда ҳайратга тушди ва ўша оннинг ўзида хатчани олиб ўқишга тутинди. Шундан сўнг у ўкраб йиглаб юборди ва аламга чидай олмасдан ўзини диванга отиб урди.

Драма артисти ҳам аёлининг йиғлоқи овозидан сал-пал ўзига келиб, ҳалиги хатчани ўқиди-да, у ҳам ҳайратга тушди.

Хатчада «Азизим Сонечка! Тўсатдан вақтли бўшаб қолиб, сеникига югурдим. Афсуски, йўқ экансан. Соат учда кираман. Каттиқ ўпаман. Николай», дейилган эди.

Бизнинг хоним хўрсениб, кўз ёшлари орқали артистга қараб сўради:

— Сиз нима деб ўйлайсиз? Буёғи қандай бўлади, а?

— Сизнинг эрингиз,— деди у,— дугонангиз билан дои олишиб юрганга ўхшайди. Ҳар қалай у — бу ерга ўз оилавий ҳаётидан шунчаки дам олиш учун кирмаса керак. Энди сизнинг виждонингиз қийналмаса ҳам бўлади. Қани, қўлчангизни беринг-чи, жоним.

Актёр ўша нозик қўлчани энди дўрдоқ лабига яқин олиб борувдиямки, эшик шиддат билан тақиллади ва орқадан дугонанинг ваҳимали овози эшитилди.

— Вой, тезроқ очсаларинг-чи! Бу менман! Бу ерга мендан бошқа киши кирмадимми?

Бу сўзларни эшитган бизнинг хоним ўша заҳоти ҳўнграб йиғлаганча эшикни очди-да, қолдирилган хатчани дугонасига тутқазди.

Хатчани ўқиган дугонаси бир оз хўмрайиб туриб:

— Ҳеч ажабланидиган ери йўқ,— деди.— Зеро ҳамма нарсадан хабардор экансизлар, унда яшириб ўтиришимнинг ҳожати йўқ. Умуман, биров келар экан, сизлардан илтимос, ҳозирнинг ўзидаёқ бу ердан кетинглар.

— Қапақа биров бўларкан?— деди бизнинг хоним.— Хатчадан аниқки, ҳозир сеникига меннинг эрим келади. Шундай паллада кетиш хўб яхши-да? Эҳтимол, мен ўша муттаҳамнинг бу ифлос остопага қандай қадам қўйишини кўришни истарман.

Бу хил мушкул аҳволдан қапалаги учиб кетган ёш йиғит, гуноҳлардан фориг бўлиш учун жўнаб кетмоқчи эди, бизнинг хоним ҳеч қасққа кетмайсан, деди.

— Ҳозир эрим келсин, ўшанда ҳамма чигалликни ечиб ташлаймиз.

Ҳарбийча буйруққа яқин бу сўзни эшитган артист шапқасини излаб топди-да, тезда хайрлашиб, чиқиб кетмоқчи бўлди. Шу аснода унинг кетини-кетмаслиги ҳақида дугоналар ўртасида ўзаро даҳанаки жанг, баҳс-мунозара бошланиб кетди.

Дастлаб, иккала дугона ашёвий далил сифатида эр келгунча уни ушлаб турмоқчи бўлди. Биринчиси — эрига уларни ўз уйига қўйган енгилтак кушча, яъни дугонасининг кимлигини, иккинчиси эса — эрига хотинининг қанақалигини кўрсатиб қўймоқчи эди.

Кейинчалик бу фикрларидан қайтишди. Дугона ўзининг иснодга қолишини, хотини эса эрининг кўзига шу ҳолда кўринишини исташмади. Шунга келинган ҳолда бизнинг артистга дарҳол жўнаб кетишга руҳсат беришди.

Артист хурсанд бўлган ҳолда энди хайрлашаётган эди, тўсатдан эшик тақиллаб қолди. Бу — ўша, эрининг овози эди.

— Жоңғинам Соля, бу менман! Очинг!

Хонада анча саросима ва парокандалик рўй берди.

Драма артисти ўша заҳоти даҳшатли қўрқувдан талвасага тушиб, ўзини касал ёки ўлаётган киши ҳолига солиб, диванга ётиб олмақчи бўлди. Бироқ, горизонтал ҳолда ётган енгилтак кишига ўт очини бирмунча осонлигини ўйлаб, бу фикрдан қайтди.

У шу ҳолатда у ёқдан-бу ёққа юрар, хонадаги буюмларга беҳосдан оёғи билан тегиб кетиб, тақир-туқур овозлар чиқарарди.

Эшик орқасида турган эр эса ичкаридаги шовқинни эшитиб жуда хайрон бўлди ва бу ерда бирор сир борга ўхшайди, деб ўйлаб, аввалгидан баттарроқ тақиллата бошлади.

Шуида дугона артистга таклиф қилиб қолди.

— Мана бу эшик, меннинг қўшимчининг хонасига олиб чиқади. Ҳозир сизга уни очиб бераман. Ўша ерга ўтасиз ва қўшимча эшик орқали коридордан чиққач, парвон бор. Хўп, алағали салом!

Шундай деганча у эшикнинг занжирини туширди ва ташқарида эшикнинг ошиқ-мошигини кўчирар даражада итараётган эрининг вазоҳатидан қўрқиб, артистга тезроқ кетсанг-чи, деди. Шунда бизнинг артист ўқдай отилиб, қўшини хонага чиқди. У ердан коридорга чиқмоқчи эди, аксига олиб коридорга чиқадиган эшик орқа томондан беркитилган, осма қулф урилган эди, шекилли.

Артист бу мушкул аҳвол ҳақида иккала хонимга бил-

дириш учун оркага қайтган эди — эшик берк, ўта олмади. Кечиккан эди.

Эр хонага кириб, баланд овозда гап-сўз бошлагани учун унинг кириши ҳам мақсадга мувофиқ эмасди.

Шунда артист жуда тутуриқсиз одам бўлганлиги сабабли жуда қўн машмашалар туфайли ўша заҳоти ҳолсизланиб, боши айланиб кетгани учун каравотга ётиб олди. Бу ер унга гўё хавф-хатарсиздек эди.

У каравотга ётган ҳолда бу воқеалар, айниқса, муҳаббат можаролари ҳақида ҳаёл сура бошлади. Тўсатдан коридорда кимнингдир қулфга қалит солаётганини эшитди. Бир сўз билан айтганда, кимдир эшик олдида куймаланиб турибди, албатта у ҳозир хонага киради.

Дарҳақиқат, эшик очилиб хонага пирожний ва бир шиша вино солинган корзинкани кўтариб, бир киши кирди.

Артист қараса хонанинг эгаси у йўқ, бу йўқ, эрталаб ўзи трамвайда ҳақорат қилиб, башарасига тупурган киши эди. Шунинг учун ҳам у ҳар хил сўзларни қаланштириб, кечирим сўрай бошлади.

Оёғини тортиб олишга ҳам эринган бизнинг артист ёш боладек қайта ётиб олиб, кўзларини юмди. Гўё у туш кўраётган, ҳадемай ҳар хил жанжал ва қўнгилензликлардан фориг ажойиб ҳаёт бошланганини ўйлаб ётарди.

Келувчи киши ғазабини аранг ҳайдаб:

— Жаноблар, нима бўляпти ўзи? — деди шикоятмуз. — Ҳозир бу ерга маъшуқам келиши керак. Хонамга эса бир чўчка кириб олибди. Эшик қулфлоглиқ бўлса. Бу ерга у қандай кирдийкин?

Қараса, ҳеч ким унинг қўлини қайирмаяпти, ҳатто уришмаяпти ҳам, шунинг учун артист ҳаяжон ва илҳом билан гашира бошлади.

— Оҳ, пардон! Ҳозирнинг ўзидаёқ кетаман. Жиндайгина дам олиш учун энди ётган эдим... бу сизнинг каравотингиз экаплигини билмабман... Талай ҳодисалардан бошим айланиб кетди... Шунда хона эгасининг ҳайрати ошиб, аввалгида баттарроқ жаҳлга мишиб, бақира бошлади.

— Бу қандай бемаънилик? Оёғини ечмасдан менинг каравотимга ётиб олишини қаранглар уни. Ҳатто ўз танишларимга ҳам оёғини ечмасдан ётишга руҳсат бермайман. Бу қандай гап? Нақадар аблаҳлик!

У шундай деганча артистга ташланди ва унинг елкасидан тутиб, каравотдан узиб олди. Артистнинг башарасига қараган эди, эрталабки воқеа эсига тушиб кетди.

Орада бир оз сукунат чўккадек бўлди.

Хона эгаси, бир оз ўйлаб тургач:

— Ҳа-ха, қўлга тушаркансан-ку, биткўз!— деди ва унинг томоғига қўл чўзди.

Худди шу аснода эшик охиета чертилгандек бўлди. Уй эгаси:

— Яхшимми, бахтинга, ҳозир мен кутаётган жувон келиб қолди. Акс холда, бурда-бурда қилган бўлардим!— деди.

Артистнинг ёқасидан тутиб, эшиккача судраб келди ва уни бамисоли латтадек коридорга итқитмоқчи бўлди. Бу холга артист батамом кўнган ва ҳатто ундан миннатдор эди.

Тўсатдан эшик очилиб, хона остонасидан ажойиб, гўзал бир малик кўринди, гўё уй эгасига келган бу меҳмон, ўз навбатида бадном бўлган артистимизга халоскорлик фаршгасидек туюлди.

Фақат бизнинг артист хонимга яхшироқ қараган эди, ҳайратдан икки қадам орқа чекиниб, тентираб кетди, чунки кирган хоним... унинг ўз хотини эди.

Дарҳақиқат, ақл бовар қилмайдиган, шунга ўхшаш воқеанинг рўй бериши жуда ажойиб эди.

Икки соат давомида чурк этмай турган бизнинг артист тўсатдан бақириб, шовқин-сурон билан хотинидан бу яширинча таширфнинг сабабини сўраб, кийин-қистовга ола бошлади.

Хотини йиғлар, хўрсинар ва ўзи билан бирга ишлайдиган бу кишиникига гоҳида широжиний билан чой ичишга кириб туришлигини айтди.

Ўзини йўқотиб қўйган ҳалиги ходим эса, орани очик қилган бўлсаларинг, ўзаро ярашиб келинглар, учовлашиб чой ичамиз, деди. Бирок бу таклифдан актёрнинг шунақаям жазаваси қайнаб, бақириб юбордики, шўрлик хотини шайтонлаб қолай деди. Хотин билан бирга ишлайдиган киши эса, эрталаб трамвайдаги кўнгилсиз воқеа эсига тушиб, жанжал қўтарди.

Шунда, ўзи нима гап, дея ҳамма қўшнилар тўпланиб келишди.

Тўпланганлар орасида бизнинг хоним эри билан ва унинг дугонаси ҳам бор эди.

Рўй берган воқеани аниқлагач, олтовлон бир хонада тўпланиб, бундан кейин нима қилиш кераклигини маслаҳат қила бошлашди.

Балетда ишлайдиган жонон ўз дугонасига:

— Буёғи ошла-осон!— деди.— Мен Николайга турмушга чиқаман. Артист сенга уйланади, бу иккаласи бир-бирига жуда муносиб, бунинг устига бир ташкилотда ишлашаркан. Шундай қила қолайлик.

Артистнинг хотини истаб келган хизматдош:

— Ассалому алайкум!— деди.— Ахир унинг бир этак боласи бор-ку! Қанақасига уйламай! Хўн, содда одамни топибсанлар-да.

Драма артисти:

— Менинг хотинимни ҳақорат қилмаг!— деди.— Ҳалиям мен уни йўлда учраган ҳар қандай кимсага бермоқчи эмасман.

Артистнинг хотини:

— Ушиқига келишга ўзимнинг ҳам кўзим учиб тургани йўқ,— деди.— унинг уй-жойига бир қараглар. Тўрт бола билан ушиқига қандай сизгаман?

— Ҳалиям болаларнинг билан сени бу ерга ўлсамам киритмасман.— деди хизматдош.— Шундай муттаҳам эри бўла туриб, яна менинг хонамга кўз тикади-я. Каравотимга чўзилиб ётибди.

Балетдан чиққан Сонечка келиштирмоқчи бўлди:

— Унда бундай қиламиз.— деди у.— мен Николайга турмушга чиқаман, артист билан хотини, майли, аввалгидек ўз ҳолича қолаверсин, Николайнинг хотинига эса маънов аҳмоқ хизматдошини уйлантириб қўямиз.

— Ассалому алайкум!— деди хизматдош.— Жа. осон йўлини тодинглар-да. Ҳозирнинг ўзидаёқ у билан никоҳдан ўтаман. Қани, чўнтақларингни кенгрок очинглар-чи! Ахир, мен бу тасқара тулқани биринчи марта кўряман-ку. Ким билсин, эҳтимол у кясавур аёлдир?!

— Илтимос, хонимларимиз ҳақорат қилинмасин,— деди артист.— Мен ҳам энг тўғри йўл шу, деб ўйлайман.

— Йўқ, биласизларми,— дея гапга аралашди бизнинг хоним.— Мен ўз уйимдан ҳеч қаёққа кетишни истамайман. Бизда уч хона ва ванна бор. Коммунал уйда тешираб юришга тоби-тоқатим йўқ.

— Учта бемаънини деб, бутун режаларимиз барбод бўлди,— деди Сонечка.— Қандай яхши бўларди-я. Мен Николай билан, бу — анави билан. Қолганлар эса ўз ҳолича бўларди. Афеус.

Шунда хонимлар орасида ўзаро айтишув, сантакмантак бошланиб кетди. Шунда эркаклар юракларини ушлаганча, ҳаммаси аввалгича қолаверсин, деган қарорга келишди. Шунга кўшиб, ҳаммалари тарқалишди.

Бироқ, иш аввалгидай эмас, бутунлай бошқача тус олди. Сонечка тезда артист хотинининг хизматдоши — ўз кўшинисига турмушга чиқди. Гоҳида уларшиқига артист меҳмон бўлиб келар, чунки у жуда юмшоқ ва беозор характери билан уй бекасига ёқиб қолган эди.

Бизнинг хоним эса артистнинг характеридаги бачкана-ликдан айниб, физиолог бир кишини севиб қолди. Николайга келсак, жуда ишга кўмилиб кетгани учун, эҳтимол муҳаббат дostonини ўқишга унинг вақти йўқдир. Ҳар қалай, Сонечка билан ахён-ахёнда учрашиб қўяр. якшанба кунлари биргалашиб, тез-тез шаҳардан ташқарига йўл олишарди.

1935

Бечора Лиза

Қорачадан келган, унчалик ўқиминчили ҳам, овеар ҳам бўлмаган ёшгина жувон шу йилнинг ўзида, албатта бойиб олишга қарор қилди.

Капитал мамлакатлардаги миллионер ва чайковчиларга хос афсонавий катта бойликни бирданига қўлга киритмоқчи эмасди у.

Йўқ, албатта, жувон буни нetaмасди. Умуман айтганда, айнан шундай бўлишини ҳам хоҳларди. Бирок, эндиликда бунинг қандай ном билан аталишини билмасди. Шунинг учун ҳам имконият даражасида бойликка эга бўлишга қарор қилди.

Жувон доимий ҳайдовчисен бўлган аллақандай зангори форд машинасини орзу қиларди. Чоққина дала ҳовлиси, банкда маҳсуе ҳисоб-китоб варақаси бўлса, яна яхши. Эрининг юқори лавозимга, одамлар орасида, ҳамма ерда обрў-эътиборга эга бўлиши ҳам зарар қилмасди.

Унинг эри бўлса, оддий инженер. Шунчаки сув масалалари билан шугулланадиган гидролог. Шундай қилиб, эри бирор-бир маҳсуе колоннани лойиҳалаштирмаган эди, албатта, баъзи бир ижодкорлардек қилган янгилиги ёки ихтироси учун пул ва мукофотлар ҳам олмасди.

Қисқаси, ўзининг камтарона етти юз тангасига кун кечирарди. Ўз ишининг равиоқига ишонгани учун ҳам жуда мамнун эди.

Бу сумама унинг хотинишигина қапоатлантирмас эди. Чунки хотини бекорчи, ҳавойи ва эътиқоди заиф бўлгани учун ҳам афсонавий ҳашам ва бошқа парсаларни орзу қиларди.

Кимдир унга умуман, ёзувчилар ёмон яшашмайди дебди. Улардан баъзиларида ёзув машинкаси, алоҳида квартира, дала ҳовлиси, ҳатто автомобили ҳам бўларкан. Ана шу тоифа орасидан ўзингга муносиброғини изла, дейишди.

Бироқ Лиза уни қаердан излашни билмасди. Шунинг учун ҳам дуч келган биринчи автор билан шошилинч равишда танишиб олди.

Гап орамизда қолсину, киши рўҳининг бу инженери, бахтга қарши жуда камбағал ва ғалати бир шахс эди. Бу ҳам ётмагандек ичкилики яхши кўраркан. Орадан бир ой ҳам ўтмасдан Лизага тезда бирор ерга кириб хизмат қилишни маслаҳат берди. Даврининг улкан ўзгаришларини аке эттирувчи бадий жихатдан ғўр асарлар яратгани учун ҳам ёзувчи кўпда ўзига ишонмасди.

Умуман, ёзувчи Лизанинг умидини оқламади, шунинг учун ҳам у бу «туғма талант»ни тарк этди, шу билан бирга адабиёт ва унинг қудратига ишонмай қўйди.

Умуман, у яна ўз эрига қайтиб келди. Қайтиб келган бўлса-да, тез орада бойиб кетишдек аввалги ҳавойи орзу-умидларидан воз кечмаган эди.

Худди шу ораларда уни бир чет эллик билан таништиришди.

Уларни ресторанда учраштирдилар. Ва бу интурист, яъни чет эллик дейишди. У отелда яшар ва бундан кўлам рози эмас экан. Агар топилса, икки ойча бирор-бир коммунал уйда яшамоқчи эмиш — сизда топилмайдими, деб сўради.

Унда бунақа хона бўлмаса-да, бу таклифдан жуда хурсанд бўлди ва онасини икки ойча бошқа ёққа кўчиришга қарор қилди. Тўғри-да, кўримсиз, очик-сочик, шовқин-суронли отелда, кўнғироқ ва қизларнинг кириб-чиқишларига тоб бера олмаган эрка интуристгинани эзма кампир билан бир ерга қўйиб бўларканми?

Шунинг учун ҳам бу чет эллик тантиқ оқсуякка ўз квартирасидан алоҳида хона ажратди. Эри рози бўлмаган эди, бир амаллаб кўидирди. Шунда чет эллик кўз ўйнатувчи яркироқ гардероби, атир-упалари, фотоаппарат, шимни қисиб турадиган илғич ва бошқа лаш-лушлари билан уларниқига кўчиб келди.

Ҳаётимда туб бурилишлар рўй беришти деб ўйлаган Лиза чет эллик билан бемалол яшай бошлади.

У ҳам Лизани жон-дилидан севиб қолди. Ҳатто Лизага расмий таклиф ҳам қилди. Никоҳдан ўтши мумкин бўлмаса-да, бу таклифдан Лиза ниҳоятда хурсанд бўлди ва ўз розилигини билдирди.

Шунда Лиза дарҳол эрини ташлади. Чет эллик билан ўз онасиникида тура бошлади.

Чет эллик деярли рус тилида гапира олмас, аксинча Лиза фақат рус тилида гапирса-да, бу ҳол улар орасидаги муносабатга, тўғриси, уларнинг халқаро бахтиёрликларига монелик қилмас эди.

Умуман, Лиза бахтиёр, Париж, Лондон, Ўрта ер денгизи ва бошқа жойларни орзу қилар эди.

Бир ой мобайнида чет эллик рус тилида ўз фикрини сал-пал ифода қиладиган бўлгач, бир куни шу тилда анча эзмаланиб турди. Унинг гапларидан шу нарса англашилдики, у Европага кетмоқчи эмас экан. Аксинча, шу ерда қолишни хоҳлармиш. Чет элда аллақандай қийинчиликлар туфайли у ишлаб турган корхона ёнилибди. Шундан кейин ҳатто ишсиз қолибди. Ўз касбига оид бирор иш топиш мақсадида Союзга келган экан.

Лизанинг ранг-рўйи оқариб кетди ва русча нималар деб гўлдираганини яна бир марта такрорлашни сўради. Шунда у айтган гапларини яна бир карра такрорлаб, энг охирда ўзининг газли вино ва минерал сувлар бўйича мутахассис эканлиги, агар шу ихтисос бўйича бирор иш топилса, албатта жойлашиш нияти борлигини айтди. Бу ерда, яъни Союзда, албатта шу хил мутахассислар жуда керак. Агар ишга жойлашсам, бирор йилга қолар-қолмас, хоҳласанг сени Парижга олишим мумкин, деди чайналиб.

Шунда Лизанинг жаҳли чиқиб кетди ва истехзо билан ўзинг-ку ишсиз бир одам экансан, яна нега эрка-тантқиқлик қилиб, интуристман, дейсан, бемалол ўша арзонгина отелда яшаб юрсанг бўларди-ку, деб ўйлади. Башаранг ва ахлоқнинг билан атрофдагиларни жиркантириб, қаллиқ танлашга бало борми?

Шунда у Лизага, мен ҳам иқтисод ва тежамкорлик учун бу ерга кўчиб ўтдим-да, деди.

Шунда Лиза калламда бутун олам ағдар-тўнтар бўлиб кетди, дея йиғлаб юборди. Чет эллик туристлар ҳақида у бутунлай бошқача фикрда эди. Лиза уларнинг ҳаммаси шундай, кўнгилхушлик учун, сарф-харажат қилиш учун бу ерга келишади, деб ўйларди. Ишсиз бир тўнкага турмушга чиқишим етмай турувди. Бу хил бекорчилар ҳатто ўзимизда йўғ-у. Шунда у бошқасини кўзлади. Яхшиси, ўзимиздаги идора ходимига турмушга чикса ҳам ҳар ойда юз червоини қуртдай санаб олади.

Лиза алам ва хўрликдан уч кун қон-қон йиғлади. Онам кўчада қолиб кетди, дея чет элликни отелга ҳайдади.

Умуман, ундан ажралди, шу орада биринчи эрининг

ишда қандайдир бир катта иқтисодий кашфиёт яратгани ва унинг эвазига ўн минг сўм мукофот олгани ҳақида газетада эълон чиққанини эшитиб қолди.

Эри хотинининг қайтиб келишини ўйламасдан бу пулни қурилишга ўтказиб юборибди. У жуда ташаббускор киши бўлиб, пулга унчалик қизиқмасди. Шунинг учун ҳам бу маблағни давлат ихтиёрига ўтказибди.

Лиза уйга қайтгач, шу ҳақда эшитиб, шундай қаттиқ асабийлашдики, эри шўрлик ҳозир бир кор-ҳол бўлиб қолмасайди, деб ўйлади. Лиза бир оз ўзига келиб, сал-пал тиичланди, шуида, яна яхшироқ бирор чора топиш керак, деган қарорга келди.

Кимдир унга ҳали ўзи яқинда бирга яшагани омадсиз ёзувчи кутилмаганда жуда юксакликка парвоз қилибди, деди. У ҳар хил бўлмағур нарсаларни ёзишни ташлаб, тўсатдан битта пьеса ёзибдики, бу асар Борис Шекспир ёки бошқаларникидан сира қолишмас экан. Шунинг учун у айни кунларда жуда кўп гонорар ишларкан.

Лиза шу бахтиёр кунларни кутмагани учун ўз-ўзини қаттиқ койиб турмоқчи бўлди. Бироқ, унинг иккита оиласи бўлиб, нисбатан бахтиёр яшаётган экан.

Театр ишлари билан яқиндан танишиш асносида Лизага жуда катта бошқа хил имкониятлар туғилди. Бунинг устига театрда уни жуда кўп ишлаб, ниҳоят катта пул топадиган бир комик — қизиқчи билан таништирдилар.

Лиза қизиқчи билан дарҳол қўшилмоқчи эди, лекин унда фирромлик ва фирибгарлик хислатларини кўриб, чет элик турист билан бўлган ҳолга тушмасайдим, дея қўриқиб кетди.

Қизиқчига турмушга чиқмади, демак иш шу даражага бориб етган экан, яхшиси артистка бўлишга қарор қилди.

Эстрадада ўйнаб, пул топиш учун характерли рақсларни ўргана бошлади.

Бироқ, чет элик турист ва ёзувчи билан яшагандаги кўнгилсизликлар оқибатида докторлар унда юрак исврози ва баданида аллақандай тошма борлигини аниқлашди. Шунинг учун у ашула ўргана бошлади.

Шу кунларда у куйлар, ёпик концертларда ва дам олиш уйларида яхшигина пул ишламоқда эди.

Лиза эрига бундан кейин бирга яшаймиз, деди. Гўё авваллари пулга ва оилавий ҳаётга қарашлари эскича экан, ҳозир ашула айтиб, минг сўм ва ундан кўпроқ ишлай бошлагач, бутунлай қайта тарбияланибди, шунинг учун ҳам хотинларнинг мустақилликларини қўллаб-қувватларкан.

Бу мамнулик унга интурист ҳақидаги янги хабарни

эшитгач, пардек тўзиб кетди. Айтишларича, ўша чет эллик собиқ эри бу ердан ўз касби бўйича шундайм ажойиб бир иш топибдики, натижада жуда катта пул ишлаётган экан. Ҳатто у шу ердан бир қизга уйланибди, ҳозир ишларини йўлга қўйиш учун хотини билан бирга ўз ватанига жўнаб кетибди, у ердан автомобиль олиб келишармиш.

Лизага шундай ажойиб пуххани қўлдан чиқаришинингта, эҳтимол, русча яхши келиша олмаганликларинг сабаб бўлган, дейишди.

Ана шу янгиликни Лиза кўтара олмади. Ҳатто вақтинча овози ҳам йўқолиб қолди.

Хайрият, икки ҳафтадан кейин овози қайта тикланди. Ҳозир ҳоли бақудрат куйлаб юрибди. Бироқ бадашидаги тошма негадир йўқолмаяпти.

Мана, хонимлар қандай бўлишади!

Мана, улар биздаги одатдагидан бошқача йўл билан пул топишга ҳирс қўйсалар, қандай вочор ҳолга тушадилар.

Шундай қилиб, Лиза артистка бўлган экан, бу унинг учун яхшидир, бироқ томошабинлар учун ўртачадан бир баҳя ҳам юқори эмас.

Албатта, бундай ҳолларда куйлашдан кўра ҳаминша танца қилиш яхшироқ. Ёшлар томошабинларнинг бу қизгин истақларини инобатга оларлар, деган умиддамиз.

1935

Хаёлпараст қиссаси

«Ҳаётга пешвоз» китобининг муаллифи, кўринишдан жуда продали, ёш шоир курортда истараси иссиққина бир қизни яхши кўриб қолди.

У шоира бўлмаса-да, шеърингта ихлос билан қарар ва бундан бизнинг шоиримиз мойдай эрирди.

Бундан ташқари, қиз шоирга шахс сифатида ҳам маъқул эди. Айтмоқчи, ташқи кўринишдан унинг дидига мос келарди.

Қиз оқ-сарикдан келган, шоирнинг ўзи айтмоқчи, ўша кезлари жанубда қорача қизларнинг ишқивозлари

кўп бўлса-да, лекин унда негадир шоирона ҳаяжон уйғотмас эди. Бунинг устига у лирик, ўзи айтмоқчи инқилобий ўзгаришлар кўйичен эди. Шу туйғуларни ана шу қизга бутунлай мафтун бўлиб қолди.

Умуман шоир-да. Маълумотли. Жўшқин ва паришон-хотир бир йиғит. Шеърлар ёзади. Гулларни, яхши ёнчишни ёқтиради. Ҳар қанақа гўзалликка ҳавас билан қарайди. Аёлларни яхши билади. Психологияни тушунганлиги учун гоҳида уларга қаттиқ ишонади.

Сентябрь ойида жанубий қирғоққа путёвка билан дам олишга келиб, шу қиз билан танишиб қолди. Чунки қиз ҳам ўз путёвкаси билан сентябрь ойида шу ерга келган эди.

Шу ерда улар қутилмаган бахтли тасодиф орқали учрашиб қолишди. Шу ерда танишишди ҳам. Шоир унга мафтункор назар ташлади. Ўз навбатида қиз ҳам унга жилмайиб боқди.

Бир ой мобайнида ўт-аланга бўлиб ёнишди.

Бир томонда — денгиз, табиат, ташвишсиз ҳаёт, текин овқат, иккинчи томонда — сени осонгина тушунадиган кимса, шеърят, ширин туйғулар ва гўзаллик.

Бир-биридан завқли кунлар бамисоли тундек ўтиб борарди.

Шундай қилиб, айрилиқ онлари ҳам етиб келди. Хайрлашилди.

Қиз ўз юрти Ленинградга қайтиб, аллақандай фан бўйича махсус курсни битиришга киришди. Шоир бўлса ўз Ростовига қайтди ва ўша ерда шеърятини давом эттирди.

Бироқ, ўша ерда курортда танишгани офатижонни эслаб, давом эттира олмади. Уни соғина бошлади. Лирик бўлгани учун ҳам азобланарди.

Икки ҳафтача ўзининг жанубий шаҳрида яшагач, чидаб тура олмади ва бировга лом-мим демасдан узоқ Ленинград томон йўл олди.

Фақат сўнгги дақиқада ўз хотинига:

— Бошқача яшайман,— деди.— Ажраламиз. Пулни почта орқали юбораман.

Шундай деганча Ленинградга жўнаб кетди. Бунинг устига қизнинг ўзи ҳам уни зўр бериб чақираётган эди.

— Тезроқ кел,— деб ёзган эди у.— Танҳо ўзим яшайман. Бутунлай ёлғизман. Курсни ҳам тугатаянман. Ҳеч кимга қарамлигим йўқ. Бирга севгимизни давом эттираемиз.

Ана шу жон ўртовчи сўзларни яна бир қарра хотирлар

экан. бизнинг шоир телбаларча хуштори билан учрашишга ошиқди.

Хатто у шу хил ажойиб имконият бўла туриб, нега ўша захоти жўнаб кетмадим, дея хайрон бўларди.

Қисқаси, шоир тез орада ункига етиб келиб, қизни ўз оғушига олди.

Иккаласи шундай хурсанд эдиларки, таърифига тил ожиз.

Қиз: «Кўнга келдингми?» деб сўради. У: «Бутунлай!» деди.

Шундан кейин улар баттар хурсанд бўлишди.

Фақат у қизникида қола олмади, чунки ётоқхонада унинг бир ўзи эмас экан.

Унинг саранжом-сариншта хонасида тўртта жойхобни кўриб, шоирнинг юраги аламдан тарс ёрилай, деди.

— Бирга ўқийдиган уч дугонам билан яшайман,— деди қиз.

— Кўриб турибман,— деди шоир.— Ахир, сиз менга танҳо яшайман, деб ёзган эдингиз-ку. Шунинг учун ҳам шошилиб келаверган эдим. Бундан чиқди мактанчоқлик қилган экансиз-да?

— Мен «танҳо яшайман» деганда хонани эмас, никоҳ ва муҳаббатни назарда тутган эдим,— деди қиз.

— Э, бундоқ денг, демак, англашилмовчилик рўй берибди-да,— деди шоир.

Шундан кейин улар қайта қучоқлашиб, анчагача бир-бирларидан ажрала олмай қолишди.

— Хўп, безарар,— деди шоир.— Вақтинча меҳмонхонада яшаб тураман. Кейин ўйлаб кўрармиз. Эҳтимол, тезда ўқишни битирарсиз ёки мен яхшироқ бир шеър ёзарман.

— Ана бу бошқа гап!— деди қиз.

Шоир «Гермес» меҳмонхонасига келиб, ўша ерда яшай бошлади.

У шундай қўп харажат қилган эдики, бундан кейин нима бўлишига ақли етмай қолди. Бунинг устига келган кунининг эртасигаёқ икки кун сурункасига севгилиснинг туғилган кунини ишонлашди. Тўғриси, биринчи кун қизнинг туғилган куни эди. Ҳаёт кўрган шоиримиз, бир гап бўлар-да, дея анча бебарво эди. Иккинчи кун ҳам туғилган кун муттасил давом этди. Шоиримизнинг харажатдан эси оғиб қолди. Биринчи кун севгилисига ўрама ширин кулча совға қилди. Шу билан ҳаммаси тамом, деб ўйлаган эди. Бироқ, туғилган кунини билиб қолиб, яна харажатга тушди. Унга маржон совға қилди. Севги-

дисининг маржонни олиб айтган сўзларидан у бутунлай эсанкираб қолди.

— Туғилган куним муносабати билан,— деди у,— ана бу маржонни тақиб, сиз билан бирор ресторанга боргим келяпти.

Шу билан бирга севгилис Блок ҳақида бир нимани эслатди, гўё у ҳам ўз вақтида турли хилдаги ресторан ва қандолатхоналарда бўлишни ёқтираркан.

Шоир севгилисига «Ҳа, энди у Блок...» дея беозоргина эслатса-да, бари бир кечаси қиз билан ресторанда бўлишига тўғри келди.

Ростовда фақат эшитиб, кўзи кўрмаган буюртма таомларнинг баҳоси уни бутунлай ҳолдан тойдирди.

Йўқ, бизнинг шоиримиз хасис эмас эди, бор-будини тўқиб ташлади. Майда буржуача ор-помуси кучлилиқ қилиб, севгилисига ўзининг оғир ахволи ҳақида гапирмасликка қарор қилди. Фақат меҳмонхонада унчалик хотиржам эмаслигини айтган эди, севгилиси унинг асабий-ланаётганини кўриб:

— Ўзингни қўлга олишинг керак,— деди.

У ўзини қўлга олишга ҳаракат қилди. Туғилган кунда ҳам «илҳом париси»ни ишга солиб, бир-иккита шеърча ёзиб, шу ердаги бирор-бир журналга сотмоқчи эди.

Бўлмади. «Илҳом париси» ҳадеганда унга қайишавермади, қайишганда эса шоир бир нима чиқмаётганидан ўсал бўлди. Ҳар қалай, ёзганларидан унга шуниси аниқ эдики, бу нарсалар билан гонорар ҳақида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас. Кўз кўриб, қулоқ эшитмаган бир ҳолат рўй берди, энди унда шоирона кайфиятдан асар ҳам қолмаган эди.

Шунда бизнинг ёш шоир тақдирнинг тескари ўйинлари, учи-кети кўринмайдиган шеърятнинг ўзи билангина осон ҳаёт кечириб бўлмаслигига ақли етиб, бозорга чиқиб, нальтосини сотди.

Хонимини истегаган ерга олиб бориб, кўнгилочарлик қилди.

Шундан кейин ресторанда ўтказган бир окшомнинг завқ-шавқи билан ҳеч нарса ҳақида ўйламай, икки кунча хотиржам яшамоқчи бўлди. Қолган ҳаммасини кейин ҳал қилмоқчи эди. Ҳарқалай, бир чораси топилар. Ҳеч бўлмаса севгилисидан қарз кўтаришни ўйлади.

Хоним туғилган кунининг эртасигаёқ бирданига Ленинградда вақтли совуқ тушиб қолди. Шоирчамиз бўлса сизил костюмда кўчада тиширичилаб турар, сир бермаслик учун, биз жанубда деярли ҳеч нима киймаймиз, чиниқиб кетганмиз, дерди.

Умуман, у шамоллаб қолди. Ўзи жойлашган «Гермес» меҳмонхонасида ётиб олди. Бироқ шоирнинг сурбетлиги у ердагиларнинг жаҳлини чиқарди, аввал хоша учун пулини тўла, кейин касал бўлсанг, майли, дейишди.

Хайрият, унинг шоирлигини билишгач, унга раҳмлари келиб, майли то тузалгунча ётауринг, дейишди. Бу хил инсоний маҳрибончиликдан шоирнинг аҳволи баттар оғирлашди ва олти кун тўшакдан бош кўтармай ётди. Совет даврида ҳам касал ётган кишидан хона учун пул олишларини ўйлаб, дахшатга тушарди.

Хоними уни кўришга у-бу нарса олиб келмаганда, ким биларди, аҳволи нима кечарди. Ҳатто тузалмас ҳам эди.

Тузалгандан кейин шоир яна «илҳом париси»ни ўққа тутмоқчи бўлди. Бироқ, «илҳом париси» унга қайрилиб ҳам қарамасди. Шоирнинг руҳи шунақаям тушиб кетдики, агар шу қийин аҳволдан соғ-омон қутулиб олсам, бундан кейин шундай бир иш топайки, санъатга сираям алоқаси бўлмасин, дея ўз-ўзига сўз берди.

Тўғри, шундан кейин унинг хонасига меҳмонхона директори кирди. Бундан руҳланган шоир тағин шеърингга яқинлашиб, учинчи марта ўз кучини синаб кўрди.

Қайта-қайта тикиламан осмонга
Унда эшитилар пропеллерлар овози.
Аллақандай бир нарса шўғир...

Уч сатрдан сўнг буёғи тўғри келмади. Негадир «парашют» деган авиация термини шеърга тушмаётган эди. Шундан кейин шоир узил-кесил бўшашиб, дўконини йиғиштирди.

Севгилисининг қарз беришига ҳам ишонмай қўйди. Ундан қарз олиш учун энди оғиз жуфтлаётганда, сеvgилиси сенга эмас, ўз-ўзимча айтдим-қўйдим-да, дея уни батамом хайрон қолдирди. Касалликдан силласи қуриган шоир, рўй берган аҳволга ҳадеганда тушунмасди. Севгилис, ойлик-кача ҳали бир ҳафта бор, касал ётганинда овқатга анча харажат қилишга тўғри келди, агар имкони бўлса жиндай қарз бериб турсанг, деб сўради.

У: «Албатта», деди.

Севгилиси кетгунча ўзининг коверкот костюми бошига сув қўймоқчи бўлди.

У костюминини бозорда пуллагач, бир қават майка ва спорт шимида қолди. Ва гўзал кунларнинг бирида худди шу алфозда Литфонднинг Ленинград бўлимига, бизнинг ҳузуримизга тўсатдан кириб келди.

Биз ҳам ўз навбатида юқоридаги ҳикояси эвазига билет учун унга юз сўм бердик. Шояд шу билан ўз юртига етиб ола, деб ўйладик.

— Бу йўл кирага етмайди.— деди у.— Чунки яна бир хафтача шу ерда яшамокчи эдим. Жуда қолгим келяпти-да.

— Кетинг энди,— дедик биз унга,— яхшиси ўша ерда бирор ишга жойлашиб олинг. Иш билан бирга шеър ёзасиз, аҳтимол, яхшилари ҳам чиқиб қолар. Сиз учун энг тўғри йўл шу.

— Ўзимам шундай қилмоқчиман,— деди у.— Ёш муаллифлар, ўз шеърларидан ташқари бирор-бир ишнинг ҳам бошини туттишлари керак. Бўлмаса, мана, ўзингиз кўрдигиз-ку нима бўлади. Шунга қарши компания бекорга бошланмаган-ку, ахир.

У ташаккур билдириб, гойиб бўлди. Биз Литфонд ходимлари шоирнинг қуйидаги мисраларини эсладик.

О, нақадар яхшидир ялғизлик,
Мангу узилмас самовий ризга.
Бироқ, инсонлардаги ўзаро бирлик
Бунчалик қисқа-ю, мунча бебако.

Шунинг билан ҳаваскор шоир саргузаштлари ниҳоясига етди.

1935

Қўймайман

Шунақа картина бор. Номи аниқ эсимда йўқ, аллақандай бир рассом томонидан чизилган. «Қўймайман» деб аталади.

Унда қуйидаги ҳолат тасвирланган. Пивоҳонанинг эшиги олдида бир хотин бутун бўйи билан тик турибди. Хотин қулочини кенг ёйганча эрини ичкарига киришга қўймапти.

Эри ҳам аҳмоқ эмаски, ичмасликка дарров қўна қолса. Хотинини четлаштирмоқчи бўлади.

Бунинг устига хотиннинг ёнида кўрқиб, жавдираб турган бир гўдак. Шундай қилиб, ўша хотин бутун важохати билан «қўймайман» деб тургандай. Қиёфасида бир олам қайғу ва ҳаяжон. Сочлари тўзғиган, ҳатто яхши таралмаган. Атроф эса бўм-бўш. Кимсасиз. Яна ҳеч ким бу ҳолат билан қизиқмайди.

Ниқилобгача чизилган жуда зўр картина. Ўша даврнинг фожиаги манзаралари жуда маҳорат билан тасвирланган.

Томошабини мазкур картина орқали инқилобгача шу хил баджаҳл ичкиликбоз эрлар бўлгани, хотин-қизларнинг ниҳоятда оғир ҳаёт кечирганликлари, майхона эгаларининг охирги чақасини ичишга келган эрларини қовоқхонага киришга қўймаган муштипар аёлларни истаган пайтда ҳайдаб юборишларига қаноат ҳосил қилади.

Шу маънода инқилобгача яшаган ўша мўйқалам устаси қанчалик кучсиз бўлмасин, ҳақиқий ҳолатни тасвирлашда ўз вазифасини аъло даражада уддалаган, деса бўлади.

Мазкур картинага қараб туриб бутун бир тарихий даврни тасаввур қилса бўларди. Мисол учун, ҳозирги кунларнинг ўша даврдан туб фарқи яққол кўзга ташланади.

Албатта, бизда инсоф билан ичилади. Айтайлик, имконияти бўлса галстук тугунидан ортиқча қуйилмайди. Аввалгига инсбатан унчалик кўп ичилмаётгани аниқ. Ичиб, ерда думалаб ётганларни кундан-кун кам қузатамиз.

Авваллари якшанба ёки подшоликнинг бирор-бир байрам кунда кўчага чиқиб қадам боссанг, оёғинг ерда ётган мастнинг устига тушарди. Қоровул ёки миришаблар улар билан овора. Мастларнинг қулоғини бурашар, аксирсин учун бурнига нашатирли пахта тикишар, оёққа бостириб участкага олиб боришарди. У ерда, қоп-қоронғу бўлмаси-да, шўрликларни бамисоли тараша майдалагандек бир-бирига уришарди.

Албатта, ҳозир ундай эмас. Мабодо қандайдир бир кимса ичиб, думалаб қолса, ўша заҳоти «Тез ёрдам» деган карета етиб келиб, тааннали суратда тасодифан ўчиб қолган кимсани ҳушёрхонага олиб кетади. Ўша ерда уни йод суркаб даволашади, илмий мақсадларда ичак-чавоғини обдан ювишади. Боз устига, эрталаб унга аллақандай лекция ҳам ўқийдилар. Ана шу хизматлар ва даволаш учун ҳаммаси бўлиб ундан атиги ўн ёки йигирма сўм олишади.

Айтдим-ку, Сизга, орадаги фарқ жуда катта деб. Ана шу фарқ шарафига қадах кўтарса бўлади.

Хотинлар масаласига келсак, улар ҳам ёмон ўсмадилар. Картинада тасвирланган хотинни ҳозир чирок ёкиб қидирсангиз ҳам топа олмайсиз.

Мабодо эр муккасидан ичкиликка берилган бўлса, хотини бемалол ундан ажралиши мумкин. Албатта, кварира масаласи монелик кўрсатмаса. Айтайлик, хотини уни жуда яхши кўрса, эри каёққа борса у ҳам қўшилиб бориши, маданий ҳордиқ чиқариш учун эри билан бир столда ўтириши мумкин.

Виждонини йўқотганлар учун қанчалик «қўймайман,

киритмайман» деб ҳаракат қилманг, бари бир фойдасиз. Бунақаларга бошқача, замонавийроқ бир чора кўриш лозим.

Яқинда биз ҳам ўша рассомни илҳомлантиргандек ҳаёт-тий бир воқеанинг гувоҳи бўлдик. Келажак авлод учун бу воқеани ҳам бемалол чизиб қолдирса бўлади.

Выборг тарафга кетиб борардик. Бирданига йигирмадан ортиқ кишининг тўсиқ девор ёқалаб шовқин-сурон билан кетиб бораётганини кўриб қолдик. Улар деворга қараб чувиллашади. Айримлар даргазаб. Баъзилари қўлини паҳса қилган. Учинчи бировлар бор овозда кулишади.

Шу пайт девор устида кенка кийган, ҳаворанг коржомали бир киши пайдо бўлди.

Одамлар бу кишининг ғирт мастлигини сезиб қолишди. У девор устида чайқалиб кела бошлади. Йиқилай-йиқилай дейди. Дам бир томонга, дам иккинчи томонга мункиб кетгандек бўлади.

Қаранса, мастнинг қўлида бир бола ҳам бор экан. Маст уч ёшлардаги ўғил болани кўтариб келарди. Дўмбоққина бола. Сочлари жингалак. Бурунчаси тугмадай. Қиқирқиқир қулади. Унга бари бирдек. Ҳар нарсага фаҳми етмайди. Чайқалишдан ҳузур қилар, уни маст кўтариб келаяганига сираям ақли етмасди. Чамаси, у шу хил ўйин бор, деб ўйларди.

Бу гайритабиий юриш билан ёнма-ён бир аёл ҳам келарди. Бир қўли билан одамларни икки томонга айирар, иккинчи қўлини вақти-вақти билан боши узра шох қилиб, мастнинг қўлидаги болани баттар қулдирмоқчи бўларди.

Атрофда турли хилдаги норози қичқириқлар эшитилади. Баъзи аёллар бу аҳмоқона сахнадан газабланиб, гўдакнинг ҳаёти хавф остидалигини туйиб даҳшатга туширар, мастга бу хил бемаъни юришга тезда чек қўйишни айтиб, қичқиришарди. Маст эса уларга эътибор ҳам бермасдан чайқала-чайқала олдинга юра бошлади.

Улар билан ёнма-ён келаятган аёл ҳам бепарво, гўдакни қулдириш учун галати қилиқлар қиларди. Афтидан, у шу боланинг онаси ва мастнинг хотини эди. Даҳшатли сахна шундан дарак бериб турарди.

Ниҳоят, бу ҳолга ортиқча чидаб тура олмаган бир жувон миллиционерга югурди ва тезда уни бошлаб келди.

Шунда ҳамма бараварига чувиллашиб, анови аҳмоқ маст боланинг ҳаётини хавф остига қолдираётгани, тентак онаси бўлса шу ҳолда уни эркалатиб қўйгани ҳақида рапорт беришди. Бу хил даҳшатли юришга тезда барҳам беришни илтимос қилишди.

Шунда милиционер қўлини шапкасининг соябонига яқин кўтариб, буйруқ берди. Улар юришдан тўхташди.

Бирданига ҳалиги аёл йиғилганларга бас қилинглар, деган маънода қўл силкиди. Тўс-тўнолон тишгач, у қуйидагича нутқ сўзлай бошлади:

— Ўртоқлар,— деди у,— ўғлимизни қўлида кўтариб юрган ана бу маст киши менинг эрим бўлади. Айни пайтда у алкоғолдан даволаниб юрибди. Бу борада анча натижага ҳам эришди. Лекин ҳозирча у фақат йиғирма сеанс ўтказди, холос. Врачлар эса йиғирма беш сеанс ўтказишни буюрган. Хўй, ҳозиргача у қанақа кусурлардан халос бўлди, қанақасидан йўқ. Кейинги пайтлар у ҳар куни пивоҳонада ўтиради, мен уни ўша ердан олиб чиқа олмайман. Қанчалик уринмай у ердан олиб чиқишга кучим етмайди, бари бир пивоҳона ёнилгунча ўтиради. Шунда мен ўғлимизга югураман. Эрим жуда болажон одам. Ўғлим билан пивоҳонага кирдик дегунча эрим ўрнидан туриб болани қўлимдан олади-да, биргалашиб уйга қайтамиз. Болани қўлидан олиб кўринг-чи, нима қиларкин? Изига қайтиб тағин ича бошлайди. Болани тушириб юбориши масаласига келсак, мен улар билан ёймаёй кетяйман-ку, эримнинг қўлидан бола тушиб кетса, бир амаллаб илиб қолишга улгураман. Албатта, ҳар бир қалтис ишда хавф-хатар ва ҳаяжон бўлади. Ҳар қалай, эримнинг муккасидан ичкиликка берилиб, йўқолиб кетишдан ва бу билан ўзига, ўғлимизга, қолаверса жамиятимизга зарар келтиришидан бу иш яхшироқ деб ўйлайман. Мана сизларнинг қонуний қичқириқларингиз, дағдаға-ю, ажабланишларингизга менинг жавобим.

Бу нутқни эшитган кўп кишилар қўл силкишди. Айримлар эса чапак чалиб юборишди ва ўтиш учун уларга йўл очишди. Нутқ давомида шамолда чайқалиб турган буғдой поясидек ҳалиги маст ота бирданига хушёр тортиб, тантанали суратда юриб кетди.

Шунда одамлар мастнинг болани ўта эҳтиёткорлик билан маҳкам тутиб кетаётганига ишонч ҳосил қилдилар.

Опаси эса улар билан барабар юрганча, ўнг қўлини бош узра шох қилиб, болани қулдириб борарди.

Милиционер ҳам бу иш юзасидан қанақа қарор чиқаришни билмасдан яна қўлини шапкаси соябонигача кўтариб, чуқур хўрсинди-да:

— Ҳаммаси жойида... Майли юраверишини,— деди. Гуруҳдан кимдир қўшимча қилди.

— Ҳаммаси жойида — мастлар йўқ.

Шунда ҳамма кула-кула ўз ишига тарқалди.

Тенгсиз никоҳ

Ўтмиш ҳаётдан олинган яна бир расм бор. «Тенгсиз никоҳ» деб аталади.

Тасаввур қилишг, ана шу лавҳада бир келин-куёв тасвирланган.

Куёв — тахминан етмиш уч ёшлардаги, қариб, муңкиллаб қолган жанобча. Умуман, бу кимса шундайям заиф ва нотавон эдики, ҳатто томошабинларнинг қарагиси ҳам келмасди.

Унинг ёнида келин. Оппоқ никоҳ кўйлагидаги ёшгина кизалоқни кўз олдингизга келтиринг. Ўн тўққиз ёшлардаги мурғак бир ўсмир.

Унинг кўзчаларида ҳадик. Қўлида черков шами титраб турибди. Поининг, хўш айт-чи, тентак қиз, шу никоҳга рози-мисан, деган йўғон овозига, у қалтираб, заиф овозда араиқ жавоб бераётгандай.

Йўқ, расмдан кизалоқнинг титроқ қўлини ҳам, поининг нутқ сўзлашини ҳам кўрмайсиз. Ҳатто, рассом ўша давр идеологиясига тўғри келмаслиги сабабли поининг ўзини ҳам чизмаган. Лекин, буларнинг ҳаммасини расмга қараб туриб, тасаввур қилишингиз мумкин.

Умуман, бу бадний лавҳа кишида ҳайрон қоларли фикрлар уйғотади.

Бишобарин, иккилобгача, ана шу қари тулки, бемалол, шу хил гўдакка уйланиши мумкин эди. Эҳтимол, ўша «жаноб олиёлари», ёки сенатор ҳашаматли саройда яшаб, ойинга олтин билан икки юз сўм пенсия олар, шахсий экинчаж, яна бошқа хил имтиёзларга эгадир. Қиз бўлса, камбағал оқладан. Онаси ҳам рози бўлиб, майли, эрга чиқа қол, дегандир.

Албатта, ҳозир бундайлар йўқ. Иккилоб шарофати туйфайли мангуга барҳам эди. Бўлиши ҳам мумкин эмас.

Бизда ёшгина қиз ёшгина йигитга турмушга чиқади. Ёши ўтиб қолганлар ўзига мосроқ нуسخани топишади. Ўта қартайганлар эса ўзига яраша бошқа бир машғулот топади, яъни шашка ўйнайди, ёки қирғоқда сайр қилади.

Йўқ, албатта, гоҳида ёшгина бир қиз ёши ўтган кишига турмушга чиқиши ҳам учраб туради. Фақат, бу ёши ўтиб қолган киши, аллақандай йирик физиолог, ботаник, ёки аклини лол қолдирувчи бир кашфиёт эгасидир, бўлмаса, ниҳоятда масъул бир ҳисобчидир, мол-мулки бемалол етиб ортини мумкин.

Бу хил никоҳлар ҳеч кимда ҳеч қандай норозилик

туғдирмайди. Қаттиқ севиб қолган бўлса, гап ҳам бўлиши мумкин эмас. Эҳтимол, у истеъдодли бир шахс, ёки кучли хотира ва чиройли овозга эга бўлган ажойиб нотикдир.

Айтайлик, масалан, юқоридаги расмда тасвирланган қабих ишлар, бундан кейин бизда такрорланмайди. Мабодо шунга ўхшаш бирор воқеа рўй берадиган бўлса, жамоатчиликнинг қулгиси ва ғазабига дучор бўлади.

Мисол учун, яқинда Ленинградда мана бундай воқеа содир бўлди.

Тасаввур қилинг, оддий, хизматчи бир чол, шу йил тўсатдан ёшгина бир қизга уйланди.

Тасаввур қилинг-а, йигирма ёшлардаги жуда гўзал ва дўндиқ бу сохибжамол Пензадан келган эди. У бўлса — олтмиш ёшлардаги бир чол. Умуман, шалвираган бир туллак. Ғам-ташвиш бўронидан башараси бужмайиб кетган. Шилиқ кўзлари қип-қизил, қонталаш. Умуман, бирор-бир кўзга ташланадиган фазилати йўқ. Бундайлар ҳаракатдаги ҳар бир трамвайда ўнлаб топилди.

Бу ҳам етмагандек кўриши ҳам ёмон экан. Аҳмоқ, дальтонизм билан касалланган, рангларни аниқ ажрата олмас экан. Яшил рангни кўрсатсангиз — ҳаворанг, ҳаворангни кўрсатсангиз — оқ, дейди тентак.

Шунгача ҳам у уйланган эди. Бу ҳам етмагандек ўз кампири билан каталакдек хонада яшарди.

Шу хил камчилик ва нуқсонларига қарамасдан, барчани ҳайратда қолдириб, ёш ва гўзал бир қизга уйланадиган бўлди.

Бу ҳолни, у атрофдагиларга ҳозир замон янги, ҳатто кексалар ҳам яшариб, бақувватлашиб боряпти, дегандек қилиб тушунтирди.

— Сиз тарғибот, ташвиқот ишлари билан камроқ шуғулланинг, — дейишди атрофдагилар, — яхши ўйлаб кўринг, сиздан унга нима керак. Унинг сизга турмушга чиқиши қулгили латифа-ку.

— Ташқи кўриниш ва юрагимдан бошқа ҳеч қандай бойликка эга эмасман, — деди чол. — Айтарли мол-мулким ҳам йўқ: бир жуфт шим ва бир жуфт йиртиқ қўлрўмолчам бор. Хона масаласига келсак, бу шу куннинг ноёб бойлиги, қари кампирим билан арзимаган майдонда яшаб турибман. Энди уйни ҳам бўлишга тўғри келади. Қариликда тақдир инъом этган гўзал ёрим билан ўзимга ажратилган тўққиз метрли ерда бемалол, бахтиёр яшашим мумкин.

— Билганларингни қилларинг. Қошки, сен тасқарага бир нимани тушунтириб бўлса! — дейишди атрофдагилар.

Чол тураржойини бўлди. Ҳаммаёқни оқлаб, бўяб чиқди.

Тўққиз метрли кичкина хужрада гулдек яшнаган, ёш хотин билан янгича ҳаёт бошланди.

Воқеа қуйидагича тус олди.

Чолишиг ёшигина ҳаёт йўдоши шу кичкина хужраи каттароғига алмаштирди. Тўққиз метрли жойга ортиқча пул сўрамаган кишининг топилигидан хурсад бўлишди.

Шундай қилиб, ёш хотин ўз тентаккинаси билан ўн тўрт метрли жойга кўчиб ўтди.

Бир оз муддат шу ерда яшаб тургач, катта саъю-ҳаракат билан яна уйни алмаштиришга киришди. Бу гал йиғирма метрликка. У ўзининг кекса тентаккинаси билан янги жойга кўчиб ўтди.

У ерга кўчиб ўтиши билан ёш хотин жанжал чиқарди ва ўша заҳоти газетага йиғирма метрли, кенг, қулай хонани турли раёндан иккита кичик хонага алмаштираман, деган мазмунда эълон берди.

Албатта, бирга яшашни орзу қилган эркак ва аёллар камми, улар кенг уйга, ўзларининг иккита хоналарини қувона-қувона алмаштиришди.

Бир сўз билан айтганда, сирли никоҳдан икки ой ўтар-ўтмас, бизнинг қари тентак, шима бўлаётганига тушунолмамай, шаҳардан ташқарида — Озерка деган жойда аввалгидан бешбаттар, тор бир каталакда кўз очиб, ёлғиз яшай бошлади.

Ёш жувон эса Васильевский оролида чоққина, ажойиб хонага кўчиб ўтди.

Тез орада уй-жойли бу хоним ёш бир инженерга турмушга чиқди. Айни пайтда, у шихоятда мамнун ва бахтиёр яшамокда.

Қари тентак ёш хонимни фирибгарлиги учун судга бермоқчи бўлди. Ҳатто, бу ҳақда юрист билан ҳам гаплашди. Бироқ, собиқ адвокатдан чиққан бу юрист қулиб туриб, буни исботлаш жуда мушкул, чунки ўша ёш жувон аввал севиб қолиб, кейин бирга тура бошлагач, кўнгли қолган бўлиши мумкин, деди.

Шу гаплардан сўнг, бизнинг қари тентак анча ўзига келгандек бўлди. Энди ҳар куни у Озеркадан поездда тентираб хизматга бориб келмоқда.

Умуман, отахон бундай бўлишини қасрдан билсин. Туллак чумчуқини тузоққа туширишди. У ширин ҳаёллар, ҳавойи орзу-умидларга берилгани учун ҳаддан зиёд жабр кўрди.

Ҳаммом ва одамлар

Ленинград ҳаммомларидан бирида мана бундай воқеа содир бўлди.

Бир техник ювиниб бўлгач, кийингиси келди. Шунда у бутун кийимларининг ўғирланганини сезиб, дахшатга тушди. Фақат раҳмдил ўғри унга нимча, шапка ва камарини қолдирибди, холос. Ўша техник дод деб юборди. Кийим илинадиган ўз яшчиги олдида нима қилишини билмай, қаққайиб турди. Яшчиги ёнида онадан тугилгандай бўлиб, нуқул қўлларини қимирлатиб турар, батамом довдираб қолган эди.

Ўзи саводсиз бир техник бўлса, энди қандай қилиб уйига етиб олишни ақлига ҳам сиғдира олмас эди. Оёқлари устида чайқалгани-чайқалган.

Кейин у қизигида нимча ва шапкасини кийиб, қўлига камарини олди-да, ғалати бир кўринишда ҳеч нарсанинг фарқига бормасдан ҳаммом даҳлизига чиқди.

— Бу ҳаммомда ҳар қуни бир ўғирлик содир бўлади,— дейишди одамлар.

Бизнинг техник шўрлик боши айланиб кетганидан эскича лаҳжада «жаноблар» сўзини ишлатиб бир нималар деди. Эҳтимол, у ниҳоятда ҳаяжонланганидан ўзининг янги замон кишиси эканлигини ҳам унутиб қўйгандир.

— Жаноблар, энди мен уйимга қандай кетаман-а?— деди у.

Ҳали ювиниб улгурмаган бир киши:

— Мудирни чақиринглар, буёққа,— деди.— Ахир, бунга ёрдам бериш керак.

— Жаноблар, мудирни чақиринглар,— деди техник паст овозда.

Ҳаммомчи пайтаваси билан тапқарига отилди ва тезда мудирни бошлаб кирди. Шунда тўпланганлар қарашса, мудир хотин киши экан. Техник бошидан кепкасини олиб:

— Жаноблар, бу нима гап-а?— деди.— Қий яланғоч қилиб кетишди. Ҳаммамиз эркак кишини кўришни орзу қилган эдик, бунини қарангки, бир хотин келиб ўтирибди. Қаранг, эркаклар ҳаммомига хотин киши мудирлик қилса-я, бу бориб турган майнавозчилик-ку, ахир.

У уят жойини шанкаси билан бекитиб, диванга ўтирди.

Бошқа одамлар ҳам:

— Аёл кишининг бу ерда мудир бўлиши бориб турган шармандалик,— дейишди.

— Эҳтимол, сизлар учун шармандалиқдир,— деди мудира.— Ана у ёқда, тўсиқнинг орқасида аёллар ҳаммоми ҳам менга қарайди. Улар учун ҳеч қандай шармандалиқ эмас. Илтимос, оғизларингга қараб гапирсанглар.

Нимчасига яхшироқ ўраниб олган бизнинг техник:

— Биз, хоним, сизни ҳақорат қилмоқчи эмасдик. Нега хафа бўласиз? Яхшиси,— деди,— менинг уйга қандай етиб олишим ҳақида ўйласангиз.

— Албатта, менгача бу ерда эркаклар мудир бўлишган,— деди мудира.— Ўшанда эркаклар бўлимида иш яхши кетса-да, хотин-қизлар бўлимида аҳвол жуда ачинарли эди. Чунки, мудирлар у ерга вақт-новақт, тез-тез кириб туришган. Шунинг учун ҳам уларни бу вазифадан четлаштиришди. Бу ўринга хотин-қизлар тайинланадиган бўлди. Мен эсам бу ерга фақат керакли пайтда, ёки у-бу нарса ўғирлангандагина кираман. Бундан ҳеч нарса йўқотмайман. Доим кирганимда, бу ердаги ҳар бир ювинувчи менинг башарамга қараб «шармандалиқ» дея, мени ҳақорат қилса, бунга ким чидайди? Яна бир марта огоҳлантириб айтаман, кимдаким мени хизмат постимда яна шундай ҳақорат қилса, уни милицияга топшириб юбораман... Хўш, ўзи нима гап?

— Жаноблар, нега бу аёл кўрслик қилади-я?— деди техник.— Кўрмайсизми, жин ургурни. Уйимга иштонсиз қандай етиб олишим ҳақида бош қотириб турсаму яна унга «шармандалиқ» сўзини айтишга ҳаққим йўқ эмиш. Тағни менга милицияга топшириб юбораман, деб дўқ қилади. Йўқ, бу ерда эркак кишининг мудир бўлгани тузук экан. Ҳеч бўлмаганда, у менга ўзининг эски шимини берган бўларди. Бу, аёл мудира эса, мени батамом диндан чиқармоқда. Энди-чи, жаноблар, ана кўрасиз, бу ҳаммомда бир печа кун қолиб кетаман.

Атрофдагилардан бири:

— Менга қаранг, хоним,— деди,— шу ҳаммомда эрингиз йўқми? Эҳтимол, унинг қўшимча шими бордир. Агар бўлса, вақтинча кийиб туришга берсангиз. Бечорага қаранг, аҳволни оғир, уйига қандай етиб олишни ҳам билмай турибди.

— Аёллар бўлимидан ҳаминша хотиржамман,— деди мудира,— бу ерда эса, ҳар кунги бўлмаса-да, кунора вулқондек бир портлаш рўй беради. Йўқ, жаноблар, мен бу ерда мудирлик қилишдан воз кечаман. Эрим Вяткада ишлайди. Шунинг учун иштон ҳақида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас. Бунинг устига, бу ерда ўғрилиқ бугун иккинчи марта рўй берган. Яхшиямки, биринчисида арзимаган майда-чуйда ўғирланган. Аке ҳолда, яна шим топ, дея бошимни қотири-

шарди. Бўлмаса гап бундай: жаноблар, қайси бирингда қўшимча шим бўлса вақтинча бериб турсаларинг, чунки, унга қарагим ҳам келмаяпти. Кўзим тушганда диққатим ошиб, бошимга оғриқ киряпти.

— Майли,— деди ҳаммомчи тилга кириб,— яна ўзимнинг қўшимча шимимни бериб туришга тўғри келади. Умуман, ҳаммом учун махсус шимлар тиктириб қўйиш фурсати келди. Ҳар кун шу ахвол. Ахир, бунақада менда иштон қолмайди-ку, биродарлар. Бугун буниси шим сўраса, эртага бошқаси. Ахир, мен ҳам қаердан оламан?

Шундай қилиб, ҳаммомчи бизнинг техникка ўзининг чит иштонини, яна бир раҳмдил ювинувчи куртка ва шиппагини берди. Музей экспонатига айланган дўстимиз йиғламсираганча ташқари йўналди. Ҳеч нарсанинг фарқига бормасдан, боши ғувиллаб ҳаммомдан чиқди.

У чиқиб кетгач, тўсатдан кимдир қичқириб юборди.

— Мана, бунга қаранглар, кимнингдир шимчаси ва бир пой пайшоғи полда ётибди.

Ҳамма топилган нарсалар томон ёпирилди.

— Эҳтимол, бу нарсаларни ўғри тушириб қолдиргандир,— деди биров.— Қаранг, нимчаси яп-янги экан, чўнтагида бирор нима йўқмикин? Кўплар хужжатларини нимчасининг чўнтагида сақлашади.

Чўнтак ағдариб кўрилди. Дарҳақиқат, унда бир гувоҳнома бўлиб, марказий тикувчилик устахонасида хизмат қилувчи Селифанов номига берилган эди.

Шунда ҳамма ўғрининг изи топилди, дея хурсанд бўлди.

Мудира зудлик билан милицияга қўнғироқ қилди. Орадан икки соат ўтар-ўтмас Селифановникида тинтув ўтказилди.

Селифанов хайратдан ёқа ушлаб:

— Эсларингни едингларми?— деди,— ахир ўша ҳаммомда бугун ўзимнинг ҳам нарсаларимни ўғирлашди-ку. Бу ҳақда хабар ҳам қилганман. Менинг нимчам масаласига келсак, эҳтимол, уни ўғри тушириб қолдиргандир.

Англашилмовчилик содир бўлгани учун ҳаммалари Селифановдан кечирим сўрашди.

Шу Селифанов хизмат қиладиган тикувчилик устахонасининг мудирини ўртага чиқди.

— Хўш,— деди у Селифановга,— сиз ўзингиз-ку, ҳаммомда нарсаларингизни ўғирлатиб жабр кўрган экансиз, сандингиздаги ана бу мовут нарчаси қаердан келган? Бу устахонамиздан олинган-ку? Айтдим-а, нега мовут кам қолган деб. Демак, ўзлари олган эканлар-да? Яхшиямки, қизиқиб, тинтувчиларга эргашиб келаверибман.

Селифанов бир нималар деб гўлдирай бошлади, энг охирда мовутни ўғирлаганига икром бўлди.

Ўша заҳоти уни қамашди. Шундай қилиб, ҳаммом воқеаси тугаб, янги иш қўзғатилди. Биз ҳам мавзулар аралашиб кетмаслиги учун, ҳозирча сукут сақлаймиз.

1935

Керакли ёстиқ

Очиғи, саёҳатни ёқтирмайман. Қасрда тунаш бошимни қотиради.

Юз имкониятдан атиги икки мартасида меҳмонхонадан жой олганман.

Унинг ҳам иккинчи мартасида хонани ўзлари, мажбур бўлиб беришган. Янглишган эдилар-да. Ўша куннинг эртасигаёқ, хонани бўшатиб қўйинг, дейишди, ҳолбуки ўзим ҳам у ерда қола олмасдим.

Дастлаб, уларнинг хушмуомаласи мени ҳайрон қолдирди.

Хизматчи гул ҳидлаб туриб:

— Шуни айтишим керакки,— деди,— хонангизнинг жиндай камчилиги бор. Ойнаси синган. Шунинг учун кечкурун у ердан хонангизга мушук сакраса, яна қўрқиб-петиб ўтирманг.

— Нега менинг хонамга мушук сакраркан?— дедим.— Гапнингиз ғалати-ку.

— Биласизми,— деди ходим.— Шу дераза бараварлигида ахлат ўра бор. Мушук ҳайвон-да, қасрда нима борлигини ажратмасдан, сизникига сакраб тушиши мумкин.

Хонага киргач, мушукнинг психологиясига тан бердим. Ҳақиқатан ҳам бу жонивор, ахлат ўра билан бу хонани ажрата олмаслиги тўғри экан.

Умуман айтганда, менга «люкс» хонанинг ҳожати йўқ, бироқ лиқиллаб турган шалоқ столли бу ифлос бўлма таъбимни анча хира қилди.

Мени ҳайратга солган нарса хонадаги қўлмак эди.

Бировни чақириб, уни тозалатмоқчи эдим, бироқ ҳеч ким келмади. Шунда хизматчи билан гаплашдим.

— Хонада қўлмак бўлса,— деди у,— демак, кимдир сув сепгандир-да. Ҳозир бўш одам йўқ, эртага албатта тоза-

латтираман, унгача, эҳтимол, ўзи ҳам қуриб қолар. Бизларда ҳаво жуда иссиқ.

— Кейин хона жуда ваҳимали, — дедим. — Қоп-қоронғу, атиги битта стул қўйилган, каравот аллақандай яшчikka ўхшайди. Албатта, меҳмонхоналар ҳар хил бўлиши мумкин. Яқинда Донбассда бўлганимда, айнан, Константиновкада адёл ўрнига жойиўшни ёпишиб ётдим.

— Ҳали жойиўшга қуниimiz қолганича йўқ. — деди хизматчи, — лекин кўрпажилд ўрнига лахтак читдан фойдаланамиз. Қоронғулик масаласига келсак, ҳар қалай, кашта тикмасангиз керак. Ортиқча валақлаш билан маъмуриятни безовта қилмасдан тезроқ ухланг, гражданин, кеч бўлиб қолди.

Мен у билан баҳслашиб, асабимни бузмаслик учун хонамга кириб, ечиндим-да, каравотга чўзилдим.

Ҳатто, дастлабки дақиқаларда нималар бўлаётганига ақлим етмади. Тепалиқдан қуйига қараб думалаётгандай эдим.

Каравотнинг қанақалигини, қандай қилса ундан яхшироқ думалаш мумкинлигини ўйлаб, ўрнимдан турмоқчи бўлдим. Бироқ, оёғим чойшабнинг йиртигига кириб қолиб, анча овора қилди. Бир амаллаб оёғимни ундан чиқариб олиб, чироқни ёқдим. Ниманинг устига ётганлигимни кўздан кечирдим.

Каравотнинг сим тўри бош томондан бошлаб, халта бўлиб ўрталикка осилганлиги учун ҳам ухлайдиган одамга бир текис чўзилиб ётишга имкон бермаскан.

Шундай қилиб, мен оёқ учига чамадонимни, унинг устидан эса ёстиқни қўйиб, ўзим тескари ётиб олдим.

Энди ётиш ўрнига ўтириб қолгандек эдим.

Шунда ўрталикка пальто ва портфелимни қўйдим-да, ҳосил бўлган иншоот устида ётиб, хурракхонтўрани отмоқчи бўлдим.

Энди кўзим илинганда, каналар «беозор» чимчилай бошлади.

Икки-учта қана бўлса қўрқмасдим, лекин бу ерда учувчи кавалерия билан ҳамкорликда каналарнинг бутун бир ҳарбий отряди ҳужумга ўтган эди.

Дастлаб, талвасага тушгандек бўлдим, сўнг режали кураш бошладим.

Жанг қизғин давом этаётган бир пайтда, тўсатдан чироқ ўчиб қолди.

Бутунилай ҳимоясиз қолган бир аҳволда оҳ-воҳ деб хона ўртасида нари-бери юра бошлаган эдим, тахта девор орқасидан хотин кишининг йўғон овози эшитилди:

— Жин ургур, нега хонада масиққандек нари-бери юрасиз?

Дастлабки дақиқаларда ҳайратдан тош қотдим. Кейин қўшни билан даҳанаки жанг бошладик. Асабларимиз жўшиб кетиб, бисотимиздаги энг поёб ҳақоратли сўзлар билан бир-биримизни «сийладик».

— Агар қачонлардир сиз жин ургур билан учрашиб қолсам борми,— деди ниҳоят қўшни,— шуни яхши билингки, нақ тупроқ билан битта қиламан.

Унга жавобан қаттиқ бир ҳақоратни ишлатгим келдию, бироқ шайтонга ҳай бердим-да, ёнимдаги яшчикни деворга тарсиллатиб урдим. Милтиқ отилгандек бу товушдан у жимиб қолди.

Тўшагимни девордан ичкарироққа олиб, бегона каналар менга ҳужум қилмасликлари учун графиндаги сувдан полга ҳалқа қилиб қуя бошладим. Шундан кейин, бутун аъзои-баданимни яратганнинг ихтиёрига топшириб, қайта ётиб олдим.

Дўзах азоблари остида эндигина кўзим илинган экан, тўсатдан девор орқасида хотин кишининг даҳшатли қичқирғи эшитилди.

— Агар мени уйғотиш мақсадида қасддан бақирган бўлсангиз,— дея қичқирдим,— бу безорилигингиз учун эртага жавоб берасиз!

Шунда яна оғзаки айтишув бошланиб кетди. Маълум бўлишича, унинг каравотига ҳовлидан мушук сакрагани учун қўрқиб кетибди.

Хизматчи адашганга ўхшайди. Мушукни менга ваъда берган эдику, тентак, қарасам меннинг ойнам бус-бутун. Демак, уникида ойна йўқ экан-да.

Умуман, қайта мудрай бошладим. Бироқ, асабим таранглашиб, бирданига чўчиб-чўчиб тушардим. Ҳар чўчиганда каравотнинг тўри ёғирлаб, аллақандай бемаъни овоз чиқарарди.

Тонга яқин каравотдан тўшакни олиб полга ёйдим. Мана шу жойга чўзилган эдим, роҳатдан маза қилгандек бўлдим.

Ўтган йили Феодосия шаҳрида «Дехқонлар уйи»да кўрган бир плакатдаги қўйидаги сўзларни ўз-ўзимча такрорлаб қўйдим: «Тезроқ ухла, сенинг ёстигинг бошқага ҳам керак!»

Шу аснода ҳавлида электр арранинг гизиллани эшитилди.

Умуман, сал-пал ўзимга келгач, беҳосият меҳмонхонани тарк этдим.

Бундан кейин шу шаҳар ва меҳмонхонани елкамнинг чуқури кўрсин, дея қасам ичган эдим. Бироқ, тақдир тескари йўл тутди.

Поездда юз чакиримча юргач, қарасам, менга бошқа паспортни беришибди. Бу хотин кишининг паспорти бўлиб, у билан эркак киши юра олмас эди.

Иккинчи купни меҳмонхонага қайтдим.

Ўз навбатида менинг паспортим билан жўнаб, нонлож қайтиб келган кўшним билан учрашиш мен учун жаҳаннам азоби эди.

Хайрият, у сузиш бўйича инструктор бўлиб, жуда гўзал қиз экан. У билан самимий танишиб олгач, тушги жанжални бутунлай унутдик. Ҳар қалай, меҳмонхонада тунашнинг ўзига хос яхши томонлари ҳам йўқ эмас. Шу маънода саёҳат гоҳида ажойиб учрашувларга сабаб бўларкан.

1935 - 1937

Касаллик қиссаси

Очиғини айтсам, касал бўлганда уйда ётишни хоҳлайман.

Албатта, касалхона ёруғ, маданий бўлиши турган гап. Ҳатто у ерда овқатлари ҳам тўйимли бўлиши мумкин. Бироқ, унингдаги сомон ҳам хушхўр туюларкан.

Касалхонага мени ич терлама, деб олиб келишди. Уйдагилар, шу билан дардим анча енгил бўлар, деб ўйлашди.

Бироқ улар ўз мақсадларига эриша олмадилар, чунки менинг маҳримга тушган бу касалхонада унчалик яхши эмас эди.

Беморни олиб келишлари биланоқ ҳисобга олишди ва унинг кўзи ўша заҳоти: «Ўлганларнинг жасади соат 3 дан 4 гача берилади,» деган плакатга тушади.

Бошқа беморларни билмадим, лекин мен бу эълонни ўқиганимда гандираклаб кетдим. Чунки, иссиғим баланд, эҳтимол, аъзою-баданимдаги ҳаёт риштаси узилай-узилай деб тургандир. Ана шундай аҳволда юқоридаги сўзларни ўқиб кўринг-чи.

Мени ҳисобга олаётган кишига:

— Бу нима дегани, ўртоқ фельдшер,— дедим.— Нега қанақа қабих сўзларни осиб қўйгансизлар. Ахир беморлар учун уни ўқиш кўпам қизиқ эмасдир.

Фельдшерми ёки табибми, ишқилиб, ўша менинг гапимдан хайрон қолиб:

— Анови касалга қаранглар,— деди.— Мунча оғзи совуқ бўлмаса: ўз-ўзини танқид деганларига буям ҳаддан ошиб кетяпти. Ҳали тузалишингиз даргумону, яна танқид қиласиз-а. Кошки фойдаси бўлса, аввал ўлиб кўринг, кейин биласиз, соат учдан тўртгача берилишингизни.

Табибчанинг попугини босиб қўймоқчи бўлдим, яна иссиғим ўттиз тўққизу саккиз даража бўлганлиги учун баҳслашиб ўтирмадим. Фақат унга:

— Сен, медицина туваги, ҳали шошмай тур,— дедим,— тузалиб олай, бу сурбетлигинг учун жавоб берасан. Наҳотки, беморларга шундай дейилса? Ахир, бундан улар адоий тамом бўлишади-ку.

Фельдшер оғир беморнинг бу хил тушунтиришидан ўсал бўлиб, дамини ичига ютди. Шу орада ҳамшира югуриб кириб:

— Қани, бемор, юринг,— деди,— сизни ювадиган пунктга обораман.

Бу сўздан этим баттар жимирлаб кетди.

— Ювадиган пункт демасдан, ваннахона десаиғ бўлмайдим,— дедим.— Бу ибора бирмунча чиройли, касалнинг ҳам руҳини кўтаради. Бундан ташқари, ҳар қалай от эмасман-ку, мени ювишса.

— Бўлар-бўлмасга жаҳли чиқавергандан касал бўлган экан-да,— деди ҳамшира.— Агар шу хил ҳар нарсага бурнингизни тикаверсангиз, тузалишингиз гумон.

Мени ваннахонага олиб келиб, ечинишни буюрди.

Ечина бошладим, бир пайт қарасам, ваннада, сувнинг устида бир калла кўриди. Тўсатдан кўриб қолдим, беморлардан бўлса керак, бир камшир сувда ўтирарди.

— Сен итваччалар, нега мени хотин-қизлар ваннасига олиб келдинглар?— дедим ҳамширага.— Бу ерда кимдир чўмилляпти-ку, ахир.

— Ҳа, энди битта бемор камшир ўтирса ўтирибди-да,— деди ҳамшира.— Унга аҳамият берманг. Камширнинг иссиғи жуда баланд, ҳеч нарсаиниғ фарқига бормайди. Уялмасдан ечинаверинг. Шу орада биз камширни ваннадан чиқариб олиб, сиз учун тоза сув қуйиб қўямиз.

— Эҳтимол, камшир фарқига бормас, лекин ҳозирча мен фарқлай оламан-ку,— дедим.— Ванналарингда, нима сузиб юрганга қараш мен учун кўпам завқли эмас.

Тўсатдан ўша табиб келиб қолди.

— Мен,— дейди,— бу хил илжик беморни биринчи кўришим. Бу сурбетга дам у нарса ёқмайди, дам бу нарса.

Ўлаётган бир кампир миқ эмасдан чўмилиб турибди-ю, у бўлса гиш-гиша қилади. Кампирнинг иссиғи қирқдан баланд бўлганлиги учун ҳеч нарсани кўрмайдиям, ҳеч нарсанинг фарқига ҳам бормайди. Касалхонага беҳуш келган беморларни ёқтираман-да. Шунда уларни ўзимиз хоҳлаганча юиб-тараймиз, ҳатто улар эътироз билдириб, илмий мавзуда сафсата ҳам сотишмайди.

Шунда чўмилаётган кампир овоз чиқариб қолди.

— Мени сувдан чиқариб олинглар,— деди,— бўлмаса, ҳозир ўзим чиқиб, ҳаммаларингни дўшпослайман.

Шунда улар кампирга ёпишиб, менга ечинишни буюришди.

Ечиниб бўлгушимча ваннага иссиқ сувни қуйиб, менга, ўтиринг, дейишди.

Улар характеримни билиб қолишгани учун мен билан ади-бади айтиб ўтирмасдан, айтганларимга осонгина кўнишарди. Чўмилиб бўлганимдан кейин бўйим баравари келадиган кенг ичкийм беришди. Дастлаб, менга қасддан шунақа кенг кўйлак-лозим беришди, деб ўйладим — кейин билсам уларда бу одатий ҳол экан. Қонда бўйинча гавдаси кичик беморлар — катта кўйлакда, аксинча, катталар кичик кўйлакда юришаркан.

Ҳатто, меники бошқаларникидан анча тузукроқ эди. Касалхона тамгаси менинг кўйлагимнинг енгига, бошқаларда эса, кимнинг кўкрагига, яна кимнингдир — белига урилган бўлиб, бу инсон қадр-қимматини анча пастга урарди.

Иссиғим кўтарилаётгани сабабли бу нарсалар ҳақида улар билан баҳслашишни лозим топмадим.

Мени ўттизга яқин ҳар хил касаллар ётган палатага ётқизишди.

Афтидан, баъзи бировлар оғир касал, яна бировлар тузалаётган беморлар бўлиб, ҳатто ҳуштак чалиб ўтиришарди. Айримлар, пиёда суришади. Қолганлар эса зерикиб палата-палата, ёки омборларда тентириб, деворлардаги ёзувларни ўқишарди.

— Эҳтимол, мен руҳий касаллар ичига тушиб қолгандирман? — деб сўрадим ҳамширадан.— Сиз нима дейсиз? Ҳар йил касалхонага ётаман, лекин бунақасини биринчи бор кўриб туришим, ҳаммаёқда тинчлик, озодлик, сизларники бамисоли бозор.

Ҳамшира бўлса:

— Сизни алоҳида палатага ётқизиб, ёнингизга милиционер кўяйликми, ё,— дейди.— Ҳар қалай, нашша ёки каналарингизни кўриб туради?

Бош врачни чақиринг, деб шовқин кўтардим, лекин бахтга қарши яна ўша фельдшер келди. У ниҳоятда ланж

кўринарди. Уни шу ҳолда кўриб, бутунлай хушимдан кетибман. Ҳайлашимча, уч кундан кейин кўзимни очдим.

— Қойил,— деди ҳамшира.— организмнигиз жуда мустаҳкам экан. Барча синовлардан муваффақиятли ўтди. Ҳатто, биз сизни билмасдан очик ойна олдига ҳам қўйиб кўрдик, бари бир тузала бошладингиз. Энди, қўшни касаллардан бирор нима юқтирмасангиз, Сизни бемалол тузалдингиз, дея табрикласа бўлади.

Лекин, организмим бошқа касалга чалинмади, фақат шифохонадан чиқадиган куним болалар касаллиги — кўкйўталга йўлиқдим.

— Эҳтимол, бу касаллигини,— дейди ҳамшира,— қўшни бинодан юқтиргансиз. У ерда болалар бўлимимиз бор. Сиз эса, билмасдан кўкйўтал бола овқат еган қошиқни тутгандирсиз. Шу орқали кўкйўтал юққан.

Ҳоказо, тез орада организмим аслига қайтиб, тузала бошладим. Энди касалхонадан чиқаман, деб турганимда аксига олиб яна касалланиб қолдим. Бу гал-нерв билан. Нерв туфайли, баданимда майда-майда тошмалар пайдо бўлди. Врач: «Кўпам асабийлашманг, бу ўз-ўзидан йўқолиб кетади», деди.

Мен эса, жавоб бермаганлари учун баттар асабийлашардим. Улар мени бутунлай унутиб юборишди, ё керакли бирор нарсалари йўқдир, ёки кимдир келгану, бунга рухсат бермаяпти. Ниҳоят, қандайдир аёллар касаллиги аниқланиб, ҳамма оёққа турди.

— Одам шунақаям кўпайиб кетдики,— дейди фельдшер,— хатто, тузалган беморларни чиқаришга ҳам вақт топа олмаямиз. Атиги саккиз кун ортиқча қоляйсиз, шунга шунчами? Бу ерда шунақа беморлар борки, тузалганига уч ҳафта бўлса-да, гинг демай юришибди.

Яқинда шифохонадан чиқаришди ва уйга қайтдим.

— Биласанми, Петя,— деб қолди хотиним.— Биз сени аллақачон нариги дунёда бўлсанг керак, деб ўйловдик. Чунки, касалхонадан: «Ушбу хатни олишингиз биланоқ, тез келиб эрингизнинг жасадини олиб кетинг», деган билдириш қоғози келган эди. Бу хабарни ўқиши билан хотиним шифохонага югурибди. Улар бухгалтерияда англашилмовчилик рўй берибди, дея кечирим сўраб, уни қайтариб юборишибди. Бошқа бир киши ўлгану, улар негадир мени деб ўйлашган. Ҳолбуки, ўшанда мен батамом соғайиб кетган ва асаб касаллигига чалинган пайтларим эди. Умуман, бу хуш хабар ҳақидаги гап мени ниҳоятда ғазаблантирди ва шифохонага бориб, кимлариндир тергаб-койингим келди, бироқ, бу улардаги одатий гап, деб ўйлаб, шаштимдан қайтдим. Ҳозир касалланиб уйда ётибман.

Хавфли алоқалар

Замонавий ёш хотин ўзига карата кичрайиб айтилган эркалашни ёқтирмайди. Масала, унга «огизча», «қўлча» ёки «оёқча» десангиз жинидаи баттар кўради.

Бундан унинг жаҳли чиқади. Ҳатто, шу туфайли портлаш рўй бериши мумкин.

Бир жувон менга:

— Жин урсин, қанақасига оёқча бўларкан.— деди,— мен қирқ биринчи размер бошмоқ кияман, ўзингизча нималар деб валдираяпсиз. Одам эмас — аблаҳсиз,— дейди,— шу хил аҳмоқона қилигингиз билан ҳаётимни қуритмоқчимсиз?

Сизга очигини айтай, бу гаплардан капалагим учиб кетди.

— Эски даврда,— дейди у,— бу хил алмойи-ажмойи эркалашларни таптиқ хоним, ёки графинялар эшитишни хоҳлашган. Мен эса, тупурдим, сиздақа эркакларга,— дейди.

— Ассалому алайкум,— дедим,— бу сўзларингизни қанақасига тушунса бўлади?

Унинг сўзларини қанақасига тушунса бўларди, қайсики ўшандан бери бирор марта ҳам қўнғироқ қилмаса, ёки рўпара келганда саломлашмай ўтиб кетса.

Бу ўз-ўзидан равшан: замонавий ёш жувонлар ўзлари-ча бир мардлик, ёки қахрамонлик кўрсатгиси келади. Билишимча, уларга рисоладаги нарсалар ёқмайди. Улар учун эркак зоти, албатта, учувчи, ҳеч бўлмаганда бортмеханик бўлиши шарт. Ана шунда улар таниб бўлмас даражада гул-гул очилиб кетишади.

Қизиқ, улардан, нега энди ҳамма одамлар учувчи ёки бортмеханик бўлиши керак экан, деб сўраб кўринг-чи.

Албатта, бортмеханиклик касби маълум даражада қизик, одамларда ҳар хил кайфият уйғотади. Буни ўзим ҳам биламан. Бирок, бу — ҳамма худди ўшалардек осмоннинг қаърида парвоз қилсин, деган гап эмас-да.

Кўнлар ерда, идора ёки бошқа жойларда камтарона бир касб билан шуғулланишса ёмонми?

Яна уларга, негадир кинооператорлар ёқади. Ғалати, ит билсин, нима сабабдан экан — ғалаткии гириллатишса, «наполеон» деб ўйлашади.

Яна Арктикадан келганлар ҳам хотин-қизларнинг муҳаббатини қозонишади. Ахир у ерда ҳаммаёқ муз — қор. Шимол ёғдуси. Бай-бай-бай!

Умуман айтганда, тўрт марта уйланган бўлсам-да, бирортаси ҳам менга тоқат қила олмади. Дастлаб икки хотиним бортмеханикларга оғиб кетди. Учинчиси кинооператор билан юра бошлади. Ҳа, энди шундай ҳам бўлиши мумкин, деб ўйладим.

Бироқ, тўртинчи никоҳимнинг кутилмагандаги қилигидан батамом эсанкираб қолдим. Бошимга тушган шу кулфатни, бир граждан сифатида бошқа эркакларга айтиб бермоқчиман. Зеро, улар шу хил никоҳдан эҳтиёт бўлсинлар.

Бир жувон билан танишиб қолган эдим. Турмуш қуришга қарор қилгач, уни қаттиқ огоҳлантириб:

— Шунини унутмангки,— дедим.— Мен осмонга парвоз қила олмайман, бундан ташқари сизни хурсанд қилиш учун парашют билан томдан ҳам сакрамоқчи эмасман. Мабодо, осмоний касб, яъни учувчиликка ишқибозлик қилсангиз, унда сизга бошқа саволим йўқ, никоҳ масаласини тўхтатиб турайлик.

— Касбнинг аҳамияти йўқ,— деди у,— учувчиларга ҳам бешфарқман. Фақат энг асосийси, орамиздаги дўстлик бирмунча эркинроқ бўлсин, демоқчиман. Шахсан тергашни ёқтирмайман. Сизгача етти йил эрим билан яшаганман. Лекин, шу вақт ичида эрим ҳатто бирор марта мени бошқалар билан театрда боришимга рухсат бермаган. Энди эса, сиз билан орамиздаги никоҳ ўзаро ўртоқларча муносабат заминида қурилишини истайман. Масалан, агар сиз биров билан юришни истасангиз, марҳамат, ҳеч нарса демайман. Мабодо, мен ҳам биров билан учрашсам, сиз ҳам албатта, қаршилик кўрсатмаслигингиз керак. Ана шунда, иккала севилган қалб бир-бирини яхши тушунган ва улар орасидаги никоҳ узок давом этган бўлади. Эрининг касби оддий бўлса, нима қишти, бу қайтага яхши. Қолаверса, у ўзининг оилада тутган ўрнини билиб, мендан ортиқча нарсаларни талаб қилмай қўйиши мумкин.

— Мен тўртинчи марта уйлашим,— дедим унга,— шунинг учун ҳар қандай тушунча ва талаблардан бошим айланиб кетган. Биринчисига — ҳар қанақа кичрайтиб, эркалаларим ёқмаган эди. Иккинчиси — кинооператор билан юриб кетди. Эҳтимол, сиз ҳам бирор каромат кўрсатарсиз,— дедим.— Демакки, бутун ихтиёримни олиб қўйган экансиз, келинг, майли, сизнингча бўла қолсин.

Шундай қилиб, турмуш қурдик-да, алоҳида-алоҳида квартирада яшай бошладик. Муносабатларимиз кўнглили ва дўстона давом этарди. Орадан ҳафта ўтмасданок, у

Арктикада бўлиб қайтган эски таниши билан айланишиб қолди.

Орамиздаги шартга бишоан:

— Агар истасангиз, келинг, ажрала қолайлик,— деди у.— Мабодо менга нисбатан кўнглингизда ҳамонки мойиллик бор экан, унда пошилмаса ҳам бўлади. Чунки, танишим яқин орада экспедицияга жўнайди. Ўшанда яна муносабатларимиз яхшиланиб қолар.

Танишининг жўнаб кетишини аҳмоқ бўлиб, икки ой кутсам бўладими. Ниҳоят, кўшни аёл ўз-ўзидан ёрилиб қолди.

— Уни бекорга кутярсиз,— деди.— Ўзингизни ўлдирсангиз ҳам у қайтиб келмайди.

Орадан яна бир ойча ўтди. Бир куни тўсатдан хотиним пайдо бўлиб, танишидан бутунлай халос бўлганлигини, бунинг устига у тагин ўзининг шимол сафарига жўнаганини айтди.

— Энди менинг иложим йўқ,— дедим унга,— чунки, кўшни жувон билан юрибман. Мабодо, ҳамонки, менга майлингиз бор экан, унда ажралошим мумкин,— дедим.

Шундай қилиб, кўшнимдан ажралмоқчи бўлдим. Энди ажралган эдим ҳамки, қарасам, бир ойлик тинч ҳаётдан сўнг хотиним Арктикага кетган кишининг саёҳатдаги йўлдоши ва дўсти билан топишибди. Бу кутбчи негадир кетмай қолган эди. Ва менинг хотиним у билан топишиб олиб, бирга яшай бошлади.

Яна бир неча ой кутишга келишиб юрган эдим, тўсатдан ўша кутбчидан бола кўришлигини эшитиб қолдим.

— Орамиздаги никоҳ жуда ғалати-ку,— дедим унга.— Умуман, кутбчи, бортмеханик ва кинооператорлардан тўйиб кетдим.

— Агар хоҳласангиз,— деди хотиним,— у мени ташлаб кетгунча, ёки боланинг суяги қотгунча кутишингиз мумкин. Ўшанда яна шартлашганимиздек яшайверамиз. Агар хоҳламасангиз, унда ихтиёрингиз. Умуман,— дея давом этди у,— нолиш ва инқиллашларингиз билан жонимга тегдингиз. Ихтиёрим ўзимда эмас-ку, ахир. Қанақа замонавий эркакларни севиб, қанақаларини кўролмаслик юрагимнинг амрида. ГТО значолингиз бўлмаслиги, майли, ақалли, кулги учун санитарлар курсини ҳам ўтамагасиз, ахир. Ҳали сиздан ворошиловча мерганликни ўрганганини, ёки кутбга жўнашни сўраб ҳам ўтирмайман. Умуман,— дейди яна у,— бу касбларни қўйиб турайлик, омадсизлигингиз фақат касбга ҳам боғлиқ эмас, очиги, характерингиз яхшимас,

замонадан орқада қолгансиз. Ҳозир ўз капиталини кўз-кўз қиладиган бойлар йўқ, хотин-қизларнинг муҳаббатини қозониш учун шахсий фазилатларингизни яхшилаш керак бўлади.

— Жуда қизиқ-ку,— дедим,— биттаси кичрайтиб эркалашни ёқтирмаса, иккинчиси — бола туғиб бериши етмагандек, яна лекция ўқиса.

Тўсатдан у қўшни хона эшигини очиб, кичрайтиб гашира бошлади:

— Ваничка,— деди у,— ана бу одамча яна жанжаллашишга кепти. Бўйинчасига тушириб, ҳайдаб юборсанг-чи уни! Уни кўрсам жазавам тутиб қоляпти.

Тўсатдан хонага Арктикага жўнаган ўша кимсанинг дўсти кирди. Шимол ҳавосида чиниққан бақувват бир йигит. Бунинг устига ёқасига парашютчи значоғини тақиб олган.

— Нега бу ерда қизишиб турибсиз, йигитча?— деди у.

Бошқа ҳовлиқма эркаклар ҳам шундай ночор аҳволга тушиб қолишдан эҳтиёт бўлсинлар учун юқоридаги воқеаларни ёзиб қолдириш мақсадида тезда улар билан хайрлашдим.

Бу хил эркин никоҳларга қаршиман. Мен ўзаро масъулият замирида қурилган мустаҳкам никоҳ тарафдориман. Бу хил муносабатни қаердан топса бўларкин? Умрим бино бўлиб парашютни кўрмаган. Лиговдан бошқа ерда яшамаган бўлсам.

Бошқалар билан тенглашиш учун қахрамон бўлишга тўғри келади, шекилли.

1936

Қатта шаҳар чироқлари

Коммунал квартирамизда истиқомат қилувчи бир кишиникига қишлоқдан отаси келди.

Албатта, у ўғлининг касаллиги туфайли ташриф буюрган эди. Бинобарин, умрининг охиригача ҳам Ленинградни кўрмаган бўларди. Ўғли касалланиб қолгани учун ҳам келувди-да.

Ўгли эса бизга қўшни бўлиб, ресторанда официантлик қиларди. Хўрандаларга овқат тарқатар ва ҳисоб-китобда суяги йўқ эди.

Бир кун кечки меҳнатга берилиб, ишхонада узокроқ қолиб кетди ва уйига жўнаш учун ташқари чиққан эди, айттайлик, кулинария постида қаттиқ шамоллаб қолди. Дастлаб, у тумов бўлиб, етти кунча аксириб юрди. Кейин шамоллаш кўкрак қафасига ўтиб, иссиғи бирданига нўлдан плюс қирқ даражага кўтарилди.

Бу ҳам етмагандек, ўша арафада дам олиш кунини маданий ўтказиш мақсадида Павловскка жўнаган, йўлда хотинини вагонга чиқариш учун анча терлаб-пишишга тўғри келган эди.

Ана шуларнинг ҳаммаси бир бўлиб, айни куч-ғайратга тўлган бир кишини батамом ҳолдан тойдириб, тўшакка михлаб ташлади.

Табиатан жуда ваҳимачи бўлган официант беморимиз энди тузалмайман ва ҳатто ўзимнинг доимий хизмат вазифамни бажаришга ҳам қайтмасам керак, деб ўйлади.

Шунинг учун охириги «васияти»ни айтиб қолиш мақсадида отасини Ленинградга таклиф этди.

Йўқ, отасини қизғин севиши ва умрининг охирида у билан учрашишни кўнам хоҳламасди, аксинча, қирқ йил мобайнида отасини бирор марта ҳам сўрамаган, ҳатто унинг бор-йўқлигига ҳам бефарқ қарарди. Бироқ, эридаги жуда юқори ҳароратни кўрган хотини бошқа одамлар олдида иззатталаблик қилиб, отасига: Ленинградга келинг, ўғлингиз касал, мазмунида телеграмма жўнатди.

Ленинградда ўгли тузала бошлаган бир пайтда ҳаммани ҳайратда қолдириб, узок ўлкалардан оёғига чорик кийиб, халта кўтарган, ҳассали отажони етиб келди. Кейин маълум бўлишича, унинг халтасида этик бўлиб, бу ҳақда «Бой билим билан, камбағал кийим билан», деб тушунтирди.

Ҳамма — қўшнилари, шу жумладан ўғил ҳам етмиш ёшлардаги камтарини, ҳатто художўй бир қария келиб, одамларга охир замондан амри маъруф қилса керак, деб кўр-қишганди.

Бироқ, тўғриси айтиш керак, бутунлай тескариси бўлиб чиқди.

Қария жуда камдан-кам учрайдиган қизиққон, бир оз жанжалкаш, қўпол ва шаллақи экан. Бу ҳам етмагандек, у нафақат аксиллиқилобчи, балки сиёсий жиҳатдан бутунлай қоқ бир кимса эди.

У келган заҳоти ҳовлида қоровул билан айтишиб олди ва шу уйда ўн икки йилдан бери яшовчи қўшниникига меҳмонга келган бир ўсмирни қулоқ чўзма қилди.

Шундан кейин, отахон уй бошқармаси раиси билан шундаям жиддий суҳбат курдики, дастлаб раис, ҳозирги замонда ҳам шу хил қолоқ фикрли кишилар борлигига ҳайрон қолди ва ҳатто унинг турадиган жойига билдирмоқчи ҳам бўлди.

Отахон келган заҳоти, нариги уйини карьерга тоншириб, справка олиб келса, шу Ленинграддан доимий яшаш учун тураржой олиш мумкин эмасми, деб сўради. Бундан ўгли кўрқиб кетди.

Албатта, қария ўзига қолса, нисбатан анча тузук одамдир, бироқ келган куннёқ деярли барча қўшниларга ўтиришмади. Эҳтимол, уни тушунингга уларда маданият етишмас. Шунинг учун ҳам улар қарияни камситишар, уни аҳмоққа чиқариб ҳазиллашар, қишлоқча, саҳройи қилиқларидан истехзоли кулишарди. Ҳар ким унга ўзича аллақандай бир бемаъни гапни айтгиси келарди. Чупончи, қоровул ҳар кўрганда ундан хўроздек бўйинни чўзиб: «Айтинг-чи, йиғитча, қайси колхоздан келгансиз?» деб сўрарди.

Ҳатто, ўгли, офицант Гаврилов ҳам бу борада бошқалардан қолишмас, гоҳида кулги учун газетага қараб туриб:

— Ота, бугун яна кўчага чиқа кўрманг,— дерди,— мўйсафид ва сариқларни тутиб кетишаркан. Ҳаммаёқда облага.

Албатта, бу гаплар ичиқоралик билан эмас, шунчаки ҳазил йўсинида айтилса-да, етмиш икки ёшли, бу ердагиларни қўшиб ҳисоблаганда ҳаммасидан ақлли, мусофир қарияга унчалик хуш ёқмасди. Улар бўлса уни бефаросат, аҳмоқ ва анқов бир киши, деб ўйлашарди.

Албатта, бу хил камситишлар унинг хулқига салбий таъсир этмасдан қолмасди.

Қария бу ерда неча кун яшаган бўлса, шунча марта жанжал, қий-чув ва ур-йиқит рўй берди.

Келишидан атиги етти кун ўтмасданок шивохонада айтишиб, тўполон кўтарди. Ҳатто уни милицияга ҳам тонширмоқчи бўлишди. Бироқ, у тезда қочиб қутилди ва кўчада узоқ тентираб юрди.

Мана, у кўчада гингиллаб, қўшиқ айтиб кетиб боряпти. Қишлоқча кийинган, ниҳоятда тўнори, соч-соқоли ошноқ бир қария.

Кўчадан кетиб бораркан, тўсатдан адашиб қолганини сездди.

Адашиш — бу бўлмаган гап. Ахир, у адресни билади-ку. Тўсатдан атрофдаги мастлардан кўрқиб, хушёр торгандек бўлди.

Бир йўловчидан қаёққа қараб юришлигини сўради. Йў-

ловчи билмас экан, милицияга муружаат қилинг, деди.

Албатта, бизнинг қария пастда турган милиционернинг ёнига бирданига бора олмади — кўрқди. Ҳаяжонини босиш учун яна икки-уч кварталча юрди.

Сўнг, хуштак чалиб, бақириб бермасин, тагин деб ўйлаб, ҳайиқибгина постда турган милиционерга яқинлашди.

Шунда ички тартибга мувофиқ милиционер келувчи кишига оқ кўлқопли кўлини фуражкеси соявонига яқин келтириб, честь берди.

Жаъжалга одатланиб қолгани учун аллақачон тайёр турган қария бу кутилмаган ҳолатдан анча довдираб қолди ва ўзича бир нималар, деб ёлдиради.

Милиционер ундан қайси кўча кераклигини сўраб, қаёққа боришлигини кўрсатди ва яна бир марта честь бердида, ўз иши билан шуғуллана бошлади.

Бир пайтлар генерал ва баронлар учунгина қилинадиган мана шу кичик ҳаракат, ҳурмат ва эҳтиром бизнинг мусофир қариямизда катта таассурот қолдирди.

Милиционер иккинчи марта честь бериб, унга ёлгондан эмас, чинакамига аниқ йўлни кўрсатгани учун қария ҳаяжондан қалтираб кетди.

Кейин маълум бўлишича, қария бошқа милиционерга бориб ундан ҳам худди ўшандек ҳурмат-эҳтиром кўргач, бу меҳрибонликдан чолнинг юраги ийиб кетибди.

Анигини билмайману, лекин бу ҳол, албатта қариянинг характериға ижобий таъсир этган шекилди, одамлар бу гал унинг жуда босиқ ва вазмин қайтганини сезишибди. Ҳатто қоровулнинг ёнидан одатдаги кўрслигини ташлаб, честь берганча индамасдан уйига ўтиб кетибди.

Анигини билмайману, эҳтимол, бу арзимас ҳақиқат характериғнинг қайта тарбияланишида маълум роль ўйнагандир. Ҳар қалай, одамлар Гавриловнинг отаси билан нимадир, олий даражадаги бир ўзгариш рўй берганини сезишди.

Ўз уйлари орқасидаги бурчақда турган милиционер билан қариянинг суҳбатлашиб турганини кимдир икки марта кўрганмиш.

Айрим, қўполроқлар, ўзларича бир пайтлар қарияни милицияга топширамиз деганлари учун у кўрқувдан шундай мўмин-қобил бўлиб қолган, дея тўқиб-бичишди. Лекин, айримлар буни ўзларича тушунишди.

Квартирамизда яшовчи, қанд касалиға чалинган зиёлинамо киши бу ҳақда:

— Мен шунга аминманки,— деди,— одам шахсиятиға

нисбатан ҳурмат, эътибор ва мақтов мисли кўрилмаган зўр аҳамият касб этади. Кўпчилик характерлар ана шу туфайли тонгда очилган атиргулдек тезда ўз-ўзини намоён қилади.

Кўпчилик бу фикрга қўшилмади, ҳатто, шу хусусда квартирамизда натижасиз баҳс-мунозара бўлиб ўтди.

Уч кундан кейин Гавриловнинг отаси ўғлига, қишлоқда уни кечиктириб бўлмайдиган ишлар кутаётганини айтди.

Квартирамиздан айримлар қарияга қилган ноўрин ҳазилларини ювини учун уни вокзалгача кузатиб чиқишди.

Поезд жўнаб кетар экан, отахон вагон эшиги ёнида ғоз турганча кузатиб қолувчиларга ҳеч берди.

Ҳамма, ҳатто отахон ҳам кулди ва у ўз ватанига жўнаб кетди.

Эҳтимол, у ерда ҳам унинг одамларга нисбатан ҳурмати бошқачароқ тус олса керак ва бундан унинг ҳаёти янада мазмунли ва ёрқин бўлади.

1936

Хотирлаш

Яқинда мўмин-қобил бир киши вафот этди.

У шунчаки бир ишчи эди. Чунончи, унинг ҳаёт йўли ту-гаган кунни у ҳақида жуда кўплар гапирилди, марҳумнинг ажойиб инсон ва ўз ишининг устаси эканлиги алоҳида таъкидланди.

Ҳамма буни унинг вафотидан кейин сезиб қолишди.

Одамлар унинг тоза ва маданий кийинишига эътибор беришди. У ўз станогини қандай асрарди-я: чангларини пуф-пуфлаб тозалар, ҳар бир мурватчасини латта билан артарди.

Бунинг устига жуда субутли бир киши эди.

Чунончи, шу ёқда хасталаниб қолди. Тёморқада аҳволи оғирлашди. Дам олиш кунни полизга кириб, у-бу иш қилган бўлди. Экинлар ва дарахтларни парваришлади. Шунда тўсатдан ўзини ёмон ҳис этди. Боши айланиб, йиқилиб тушди.

Унинг ўрнига бошқа киши бўлганда эди: «Менга валерианка томизинглар!» ёки «Профессорни чақиринглар!» деб қичқирган бўларди. У бўлса соғлиги ҳақида қайғурмади

ҳам. Йиқилган ерида: «Эҳ, савил, жўякка йиқилиб тушдим, картошкамни топтадим, шекилли», деди.

Ўша аснода врачга югурмоқчи эдилар: лекин у одамларни ишдан қўйиш, яхши эмас, дея рози бўлмади.

Ҳарҳолда уни уйига олиб боришди ва у ерда яхши врачлар назорати остида икки ойча касалланиб ётди.

Унинг дафни маросими жуда ажойиб ўтказилди, албатта. Музика мотам вальсини чалиб турди. Қабристонгача кузатиш учун жуда кўн хизматдошлари келди.

Жуда тантанали пуклар сўзланди. Қандай ажойиб одам эди-я, дея ҳайрон бўлишар, шаънига мақтов сўзлари айтишарди.

Энг охирда унинг беваси ёнида турган яқин дўстларидан бири:

— Кимда-ким ўз дўсти ва ўртоғининг руҳини шод этишни истаса,— дея эълон қилиб қолди.— Марҳумнинг беваси ўз квартирасида бир пиёла чойга таклиф этади.

Кузатиб келувчилар орасида улар билан бирга ишлайдиган М.исмли бир киши ҳам бор эди. Гарчанд шу М. марҳумни яқиндан унчалик билмаса-да, ишхонада атиги икки марта кўрган эди.

Бева таклиф қилганда у ҳам марҳумникига кира қолди. Очиғи, чин қалбдан кирди. Бошиқа, ҳеч қандай ғаразли фикри йўқ эди. Хотирлашга ичкилик учун ҳам кирмаган, чунки, ҳозир овқату, ичкилик билан бировни қойил қилиб бўлармиди. У шунчаки одамгарчилик учун борди. «Шундай ажойиб одам эди, кел, кирақолай, қариндош-уруғларининг хотираларини бирпас эшитиб чиқарман», деб ўйловди.

Шундай қилиб, бир гуруҳга қўшилиб у ҳам кирди.

Ҳамма квартирага кирди. Албатта, дастурхон ёзилган. Ранг-баранг таомлар.

Ҳаммалари ечинишди. Бизнинг М. ҳам шапқачаси ва пальтосини ечди. Мотамсара қариндошларининг хотираларини эшитиш учун кириб ўтирди.

Шунда ошхонага уч киши кириб келди.

— Бу ерда энг яқин қариндошлар йиғилишган, уларнинг орасида сиз бегонасииз-ку,— дейишди.— Бева унинг квартирасига сўроқсиз бостириб келганингизни сурбетлик деб тушуяпти. Қани, пальтонгизни кийиб, бу ерни бўшатиб қўйинг!

Бу сўзлардан, албатта, у жуда оғринди ва уларга бу ерга шунчаки очққўнгиллик билан, қалб амри билан кирганини айтиб, тушунтира бошлади.

Улардан бири:

— Биламиз сизнинг қалбингизни,— деди,— сиз бу ерга овқатлангани киргансиз. Бу марҳумга нисбатан ўта ҳурматсизлик. Қани, шундай қайғули пайтда, дўстлар ва қариндошларнинг табиатини хира қилмасдан, жўнанг бу ердан.

У шу сўзларни айтиш билан бирга унинг пальтосини олиб елкасига ташлади.

Иккинчиси эса унинг фуражкасини олиб, икки қўллаб бошига шундайям кийдириб қўйдикки, ҳатто кулоқлари қайишиб кетди.

Йўқ, улар ҳатто унга қўлларини ҳам теккизишмади. Шу маънода ҳаммаси маданий тарзда тугагандек эди. Бироқ, улар унинг қўлидан ушлаб дахлизга чиқариб қўйишди. Шу ерда бева томондан айрим қариндошлар сал ҳадларидан ошишди, ҳатто биттаси тиззасини ишга солди. Бу нафақат жисмоний жиҳатдан, балки маънавий жиҳатдан ниҳоятда оғир эди.

Қисқаси, ҳеч нимага тушунмасдан, кўнглида бир олам алам ва хўрликлар билан зинапоядан отилиб тушиб кетди.

Ва уч кун ухлай олмади.

Кеча оқшом эса у менинг ҳузуримга келди.

Ниҳоятда асабий эди. Алам ва хўрликдан энгаги титраб турар, кўзларидан ёш томчиларди.

У юқоридаги ҳикояни айтиб берди ва шу ҳақда менинг фикримни сўради. Ўз навбатида мен ҳам ёш суҳбатдошимга:

— Сен-чи, азизим,— дедим,— кичкина бир хатога йўл қўйибсан. Тўғри, сенга ишонаман. Сен у ерга юрагингни буюрганини қилиб киргансан. Бироқ, бева ўз яқинларини ва эрини яхши биладиган одамларнинггина таклиф этган. Агар завод марҳумнинг хотирасига бағишланган кечага сени таклиф этса-ю, у ердан сени бегона, деб ҳайдаб чиқарганларида эди, бу ҳақиқатан адолатдан бўлмасди. Ишнинг ана шу позик томонига ҳамиша эътибор бериш керак. Ўз навбатида уларни ҳам оқламоқчи эмасман. Улар сенга нисбатан қўнол ва ҳаёсизларча муносабатда бўлганлар. Бошинга фуражкани кийдириб қўйгани эса, аҳмоқ, тўғриси, чўчқа экан!

Шунда рўпарамда ўтирган М. бир оз жилмайгандек бўлди.

— Энди тушундим,— деди у,— қайси маънода мени бегона дейишганини. Бошқасининг менга аҳамияти йўқ.

Шунда унинг қўлини қисиб, китоб совға қилдим. Ва биз энг яқин дўстлардек хайрлашдик.

У кетгач, ҳатто ўз машиналарини меҳрибонлик билан силаб-сийпайдиган ўша одамлар нега бу китобга шундай муносабатда бўлишди, беҳаёларча ҳайдаб юборишди экан, деб ўйладим. Эҳтимол, улар машиналарини асраб, авайлашар. Ҳар қалай, «Эҳтиёт бўлинг!» «Қаттиқ ташланмасин!» деб ёзилган яшчикларни зинапоядан итқитиб юборишмайди-ку.

Ўзимча одамларга ҳам бўр билан бир нима ёзиб қўйса ёмон бўлмасди, деб ўйладим. Чунинчи «Чинни буюм!» «Охистарок!» дегандек огоҳлаштирувчи сўзларни. Ҳар қалай, одам бу — одам, машина эса унга хизмат қилади. Демак, у машинадан сираям кам эмас.

Ана шу машиналар ҳақида ўйлаб туриб, бўлиб, ўтган воқеани ҳикоя қилишга жазм этдим. Мана, у сизнинг олдингизда.

1937

Ўғрилик манзаралари

Инқилобнинг бошларида жиноят қидирув бўлимида кичик терговчи бўлиб ишлаганман.

Албатта, ўшанда бу соҳа бўйича йирик мутахассислар йўқ эди. Ўқиш ва ёзишни билган ҳар бир киши бу кизикарли хизматга кира оларди.

Дарҳақиқат, жуда қизиқ ва ғалати ишлар қўлимиздан ўтарди.

Ҳамма ишлардан ҳам кўра, Лиговда рўй берган сирли бир воқеа тез-тез эсимга тушиб туради.

Бирда ишхонада чой ичиб ўтирдим.

Бирдангина терлаб кетган бир киши ҳузуримга отилиб кирди.

— Мен, стрелкачи Фроловман,— дейди.— Лиговда хизмат қиламан. Кеча оқшом эчкимни ўғирлаб кетишди. Бу шунақаям оғир йўқотишки, қаранг, алаимдан қандай қалтираяпман... Ялинаман, тезда жиноятни очиб, эчкимни қайтарсангизлар.

— Кўпам қалтирама,— дейман унга,— қани, ўтириб, бир бошдан айтиб бер-чи. Сенинг сўзларингдан протокол тузаман, кейин тезда воқеа содир бўлган ерга борамиз, ўғрини топиб, ундан сенинг эчкингни олиб берамиз.

— Бундан икки кун олдин,— деди у,— тоза соғилган сут ичиб, семириш мақсадида бир эчки сотиб олган эдим. Бу эчки эвазига бир қоп ун берганман. Жуда қадимий, зотдор эчки эди. Кеча уни қазноқчага қамаб, қулфлаб қўйган эдим, ўғрилар ҳовлига тушиб, қулфни синдириб, эчкини ўғирлашган. Эчкисиз ва унсиз нима қиламан, энди хонавайрон бўлдим.

Ўғри ҳақида жуда жиддий протокол туздим-да, катта терговчини чақириб унга тошширдим ва зудлик билан ўша ерга жўнаб, иссиғида ўғирликни аниқланг, дедим.

Катта терговчимиз жуда тажрибали ходим эди. Фақат унинг бир камчилиги бўлиб, қаттиқ ҳаяжонланганда ҳушдан кетиб қоларди. Қачонлардир бир ўғри унга тўпшончадан ўқ узган. Ўшандан бери жиндай кўрқоқ бўлиб қолган. Масалан, аллақандай тахта тушиб кетса, ёки бошқачароқ бир тақиллаш эшитилса, бирданига чўчиб тушар ва ўша заҳоти ҳушдан кетарди. Шунинг учун ҳам унинг ёлғиз ўзини юбориб бўлмас, албатта, бировни эргаштириб юбориш керак эди. Аслида ўзи жуда яхши агент бўлиб, ўғриликларни жуда гез ва осон аниқларди. Ҳамма уни Володя амаки дерди.

Ана шу Володя амаки:

— Тезроқ бўл, Лиговга бирга борамиз,— деди менга,— стрелканинг эчкисизни ким ўғирлаганини аниқлаймиз.

Ўн минутдан кейин стрелкачи ҳамроҳлигида поездга ўтириб Лиговга жўнадик.

Мана, стрелкачи бизни ҳовлисига олиб кирди. Чоққина, бир қаватли уйга кўзимиз тушди. Ҳовли баланд девор билан ўралган. Яна эчки қамалган ўша кичик омборча бор эди.

Эндиликда бу омборча ланг очик. Синдирилган қулфи запжирда зўрға осилиб турарди. Омборча бўм-бўш. Ҳеч қанақа эчки-печки йўқ. Фақат жиндай пичан ётарди.

Володя амаки тезда омборчани кўздан кечириб:

— Ўртоқлар,— деди,— Сизнинг кўз ўнгингизда қулф-бузарлик йўли билан содир қилинган ўғрилик манзараси. Ўғри девордан ошиб тушган, темир билан қулфни синдириб қазноқчага кирган ва эчкини олиб кетган. Ҳозир тупроқни

кўздан кечириб, изни аниқлайман ва ўғрининг кўринишини сизга айтиб бераман.

Володя амаки шундай деганча ерга ётиб олиб, изни кўздан кечира бошлади.

— Кўз ўнгингизда,— деди у,— ҳақиқий ўғрининг одимлари. Изига қараганда, ўғри ўрта ёшлардаги узун, ориқ бир киши. Этигининг нағали ҳам темирдан.

— Менинг ҳам этигимнинг нағали темирдан,— деди стрелкачи,— ялинаман сизга, яна мени ўғри билан адаштирманг. Сиз туфайли тагин қамалиб-нетиб қолмай. Бунинг устига мен ҳам ориқ ва ўрта ёшдаман. Сиз кўзойнагингизни тақиб, яхшироқ қаранг-чи, у ерда бошқа из йўқми?

— Бундан ташқари яна бир оддий из ҳам бор,— деди Володя амаки.— Шу изнинг ёнида яна ўғил ёки қиз бола оёқчаларининг акси ҳам тушган. Шундай қилиб, кўз ўнгингизда оддий, тунги ўғрилик манзараси. Икки ўғри ва уларнинг кичик ёрдамчиси ҳовлига тушишган, қулфни сичдириб, учовлон эчкини ўғирлашган...

— Қанақасига ўғри иккита бўлсин? — деди стрелкачи.— Ахир, фақат менинг нағалимнинг изи тушган-ку, Бундан чиқди ўз эчкимни ўзим ўғирлаган эканман-да? Нега ишни чувалаштирасиз? Йўқ, сизни бекорга таклиф этган эканман.

Шунда ҳовлига жуда кўп киши тўпланди. Улар қани нима бўларкин, дея катта қизиқиш билан кузатиб туришарди.

— Унда,— деди Володя амаки,— ўғрининг бир ўзи ва кичик ёрдамчиси бўлган тахмин ҳам бор. Бунинг устига ўша боланинг сандалчаси йиртиқ бўлиб, пайшоқсиз кийилган, боланинг ўзи олти ёки етти ёшларда.

У шундай дейиши биланоқ одамлар гуруҳи орасидан бола йиғини эшитилди.

Шунда одамлар стрелкачининг жияни, шу ерда яшайдиган ўсмир Минька деган болакайнинг йиғлаб турганини кўришди.

Ҳамма унга қараб, оёғида йиртиқ сандалчани кўришди.

— Нима учун йиғлаясан, Минька?

— Эрталаб туриб, қазноқчага кирувдим,— деди Минька.— Эчкига қарам япроғи берган эдим. Эчкини икки марта силадим-да, ариқдан балиқ овлаш учун чиқиб кетувдим. Лекин қулфга тегилмовдим. Эшик ҳам очик эди.

Ҳамма ҳайрон қолди. Ҳатто Володя амаки ҳам жуда ҳайратланди.

— Қанақасига бу тентак эчкимни силаган бўлсин,— деди стрелкачи,— қачонки эрталаб ўғирланган эчкини силаб бўларканми? Буни қаранг-а?

Володя амаки манглайини артиб олиб:

— Жуда сирли ўғрилик,— деди.— Ёки, бизнингча бу ўғри жиннига ўхшайди. Кечқурун қулфни синдириб қўйгану, кундузи эчкини ўғирлаган.

— Эҳтимол, у Миньканинг эчкига қарам япроғи беришини кутгандир,— деди стрелкачининг хотини,— шундан кейин эчкини олиб кетгандир.

— Учасидан бири,— деди Володя амаки,— ёки бола эчкига қарам берганини тушида кўрган,— бу ёшда болалар шу хил тушлар кўриши мумкин, ёки ҳовли эгаларининг анқовликлари туфайли ўғри эсини йўқотиб қўйган.

— Яна тўртинчи бир тахмин ҳам бор,— дедим мен.— Эҳтимол, ўғри бошқа нарсани ўғирлаш учун қулфни синдиргандир. Эрталаб эчки ташқарига чиқиб кетиб, адашиб қолгандир.

— Йўқ, эчкининг ўзи кетиши мумкин эмас,— деди стрелкачи.— Ҳовлим баланд девор билан ўралган, ҳаммаёқ берк. Эшик ҳам пружинали — ўз-ўзидан ёпилади. Қазноқчада эса эчкидан бошқа ҳеч нарса йўқ эди. У ерда авваллари эчкига айрибош қилганим бир қоп ун турарди. Эчкини шу қазноқчага қамаганим аниқ. Зотдор эчки эди, жуда алам қиянти!

Стрелкачи шундай деганча алаמידан қўлидаги таёқ билан қазноқчанинг эшигига қаттиқ урди. Володя амаки отишув рўй берди, деб ўйлаб, ўша заҳоти ҳушдан кетиб йиқилди.

Сув келтиришни буюрдим. Володя амакининг бетига сув сешиб, унга янчилган қаламшир ҳидлатгач, у ўзига келиб, яна ишини давом эттирди.

— Энди ҳаммаси менга равшан,— деди у.— Ўғри эшикни синдириб киргач, у ерда бойлик ўрнига эчкини кўриб олмайди, чунки эчки маъраб, ҳовли эгаларини уйғотишидан кўрқади. Кейин, уйга қайтиб, ўғирламаганидан пушаймон қилади. Шунда эчкининг оғзини боғлаш учун қоп ва ии билан эрталаб яна бу ерга келади. Минька эса шу орада ундан олдин кириб, эчкига қарам бериб, чиқиб кетган бўлиши мумкин.

Шунда ҳамма терговчини олқишлади. Минька бўлса баттароқ йиғлади.

— Жуда тўғри,— деди бир хола,— тонг билан кўчада

кетаётган эдим, аллақандай бир кишининг қоп кўтариб бораётганига кўзим тушди. Қопда бир нима хуриллаб турарди.

Володя амаки стрелкачидан сўради:

— Яхшилаб эслаб кўринг-чи, эҳтимол эчки эмас, чўчқангиз бўлгандир. Ўғрининг қопидаги сизнинг чўчқангиз бўлиши мумкин. Ёки кеча эчки ўрнига сизга адаштириб чўчқани сотишгандир. Сиз ҳам унга яхши қараб ўтирмасдан қазноқчага обкелиб қамаб қўйгандирсиз.

Стрелкачи йиғламсираб:

— Йўқ, сизларни бекорга таклиф қилганга ўхшайман,— деди.— Ахир айтдим-ку, қазноқчамда эчки бор эди. Анови қопдаги парса эса меникидан ўғирланмаган.

— Мен унинг қаердан ўғирланганини билмайман,— деди Володя амаки,— лекин шуниси аниқки, ўғри қопга солиб эчкини эмас, чўчқани олиб кетган... Болакай Минька айтсин-чи, қазноқчадаги жонивор нима эди. Айт-чи, Минька қазноқчадаги жониворнинг ранги қанақа, унинг нечта оёғи бор эди? Агар ёлғон кўрсатма берсанг, қонун олдида жавоб берасан.

Минька алам билан йиғламсиради.

— Унинг ранги оқ, оёғи ҳам учта эди,— деди чиққариб.

Бу гапни эшитган терговчининг яна беҳуш бўлиб йиқилишига сал қолди.

— Оқ рангда. Сўзсиз бу чўчқа боласи ва унинг бир оёғини ўғри ветчина ишлаб чиқариш учун кесиб олган бўлиши мумкин.

Стрелкачи дод деб юборганча чўққайиб ўтириб олди.

— Вой, бу нима деган гап-а?— деди у.— Улар нима қилмоқчилар, мени! Бу агентларни бекорга таклиф қилган жанман. Менинг эчким бор эди, ахир, улар уч оёқли чўчқа боласи дейишади-я!

Володя амаки Минькага:

— Амакингга ўзинг айт,— деди,— қазноқчадаги эчки эдими ёки чўчқа боласи... У маърардимми ёки хур-хур қилардимми?

Минька кўзёшларини оқизиб:

— У ерда нима борлигини билмайман,— деди.— Мен балиқ овига кетган эдим. Ўша аҳмоқ эчкига қўлимни ҳам теккизганим йўқ. Фақат унга карам бердим, тез чиқиб кетдим.

— Ҳаммаси аниқ, чўчқа боласи бўлган,— деди Володя амаки.

У шундай дейиши биланоқ юкоридан:

—Ба-а-а! — деган товуш эшитилди.

Бундан одамлар гурухи ҳайратдан кичқириб юборишди. Оёқлари қалтираб, гандираклаб кетган стрелкачи:

— Оғайнилар, эчким шу ерда ахир! Ана унинг овози юқоридан келяпти! — дея кичқирди.

Шунда ҳамма бир муддат юқорига қараб қолди. Ва эчкининг томда, тарнов олдида турганини кўришди. Том пастаккина бўлишига қарамай, эчкининг у ерда туриши жуда ғалати кўринарди.

— Оғайнилар! — дея кичқирди стрелкачи. — Ҳў, ана, менинг эчким. Ким уни шундай баландликка чиқариб қўйди экан-а, оғайнилар?

Володя амаки:

— Ҳа, бу чўчқа боласи эмас, чинакамига эчки, — деди. — Қандай жин уриб бу ерга келдим-а? Яна бош қотириб ўтирибман-а.

— Оғайнилар, — деди стрелкачи, — эчкимнинг томда турганини тушимда кўряпманми-а?

— Тушда кўраётган бўлсанг, тезда уйғон, — деди стрелкачининг хотини. — Эчкимиз ҳақиқатан ҳам томда туриб, ўша ердан сен аҳмоққа қараяпти.

— Эҳтимол, сен кеча унга эчкини айрибош қилгач, хурсандчиликдан ичгандирсан, — деди Володя амаки, — мастликда эчкини қазноқчага қамаш ўрнига томга ҳайдагандирсан. Бунга ажабланмаса ҳам бўлади. Эчкининг томда туришига сабаб, фақат шу.

— Биласизларми, — деди стрелкачи, — мен зотдор эчкимни азоблагунча, яхшиси, сизларнинг ҳаммаларингни томга ирғитган бўлардим. Уй орқасида қурилиш учун келтирилган тахталар бор эди, мен улар ерда қалашиб ётмасин деб деворга суяб қўйган эдим. Бирок, тахталар жуда нишаб қўйилган эди. Ҳайронман, эчки ундан қандай томга чиқиб олдиёкан?

Шунда одамлар орасидан бир киши чиқиб:

— Мен медицина докториман, — деди. — Мен бу фактни тасдиқлашим мумкин. Жуда кўп эчкилар тоғда боқилади ва улар жуда нишаб, хавфли қояларда ҳам бемалол юра оладилар. Яна шу хил Эрон ва Швейцария эчкилари бўладики, улар нафақат хавфли қояларда чопа оладилар, балки, уч метрча узунликка бемалол сакрай оладилар. Эҳтимол, сизнинг эчкингиз аждодлари орасида шу хил зотдорлари бўлгандир. Унда нишаб қўйилган тахтадан томга чиқиб олганидан ажабланмасангиз ҳам бўлади. Бунинг устига томингизда нафақат майса, балки қорақат ва ҳар хил баргли буталар ўсиб ётибди.

Стрелкачи Фролов мағрур кўкрак керди:

— Бир қоп унга эчкини алмаштираётганимда, бу эчки жуда зотдор, деган эдилар. Мен ҳам уларга ишонгандим. Тўғри экан, энди ниҳоятда бахтиёрман. Томда турган, зотдор, тоғ эчкимга қарарканман, кўзларимдан қувонч ва бахтиёрлик ёшлари оқмоқда.

— Энди,— деди Володя амаки,— бу воқеа менга бутунлай равшан. Ўғри қандайдир бир қимматбаҳо нарсани олиш учун қулфни синдирган. Қазноқчада эчкини кўргач, аламидан бир тупурган-да, бошқа ердан бир нима ўғирлаш учун чиқиб кетган. Мана, унинг излари... Айтмоқчи, бу менинг изларим-ку. Уники эса, мана булар... эргалаб уйғонган Минька очиқ саройга кириб, эчкига қарам берган. Мана бу Миньканинг излари. Эчки айланмоқчи бўлиб саройдан чиқади ва ана шу тахталар орқали осонгина томга кўтарилади. Бунинг устига том тўла кўкат... Мана бу нуқталар унинг излари. Кимнинг бўларди? Эчкини-да!.. Уй эгаси уйғониб, қазноқчанинг очиқлигини ва синган қулфни кўради. Ва бизга югуриб, ўғирлик ҳақида хабар беради. Мана, унинг излари... Энди, бу ерда нима содир бўлгани ҳаммага равшандир... Қани, томдан эчкингизни туширингчи, биз ҳам хотиржам Ленинградга жўнаймиз. Чунки у ерда бундан ҳам чигал ўғриликларни очишимизга тўғри келади. Бу ердаги вазифамиз ошиғи билан бажарилди.

У шундай деганча хайрлашиш учун бошидан шанкачасини олган эди, томдан эчки яна:

— Ба-а-а! — дея овоз берди.

— Терговчи оғайнилар,— деди стрелкачи ваҳима билан.— Зотдор эчким томдалигини кўриб турибсизлар. Энди уни қандай тушириб олишни сўрамоқчиман. Бунинг устига том жуда нишаб, у ерга чиқсам ёки зотдор эчким ёки ўзим йиқилиб, бир балога гирифтор бўламиз... Ўртоқ терговчилар, агар эчкимни соғ-омон тушириб берсаларинг мукофотга бир стакан сут ва қадоқ пон бераман.

Одамлар гуруҳидан бир кимса отилиб чиқиб:

— Ўзим инвалид, сал-пал оқсасам-да, бу мукофот эвазига эчкингизни мен тушириб бераман,— деди.— Фақат ўзимни мўрига боғлаш учун менга арқон керак, чунки арзимас эчкингиз деб ерга қулаб тушишни хохламайман.

Унга арқон беришди ва у тўпланганларнинг олқишлари остида парвон билан томга чиқиб олди.

У арқоннинг бир учини мўрига, иккинчи учини белига боғлади. Шу ҳолатда ўзича нима бўларкин дея қараб турган эчкига томон силжий бошлади. У энди яқинлашаётганда эски мўри бир қимирлаб, кейин титилиб кетди.

Хайрият, боғланган киши қуламади, бир нимани ушлаб қолди, лекин мўридан бир фишт кўчиб Володя амакининг бошига тушди ва енгил жароҳатлади. У ўша зоҳоти ҳушдан кетиб, гумбурлаб қулади.

Томга чиққан киши эчкини тутиб олди. Ва тўпланганларнинг кий-чувлари остида эчки билан тахтадан сирғалиб тушди.

— Эчкини олиб тушганинг тузук.— деди стрелкачи,— лекин, сен чўлоқ маймун мўримни ишдан чиқардинг-ку, шунинг учун сенга мукофот бермайман.

— Унда ҳозир эчкингни қайта томга отаман! — деди инвалид.

— Хўп, бўпти, бераман,— деди стрелкачи.— Фақат, инфлос қўлингни эчкимга теккизма!

Шунда у эчкисизни меҳрибонлик билан ўнди-да, уни қазноқча томон судради.

Яраланган Володя амаки кетмоқчи эди, эгаси қўймади.

— Жуда аниқ ва равшан ишлаганларинг учун ўртоқ терговчилар, сизларни эчки сути ва иссиқ нон билан зиёфат қилмоқчиман,— деди.

Биз скамейкага ўтириб зиёфатни кута бошладик.

Володя амаки Минькани чорлаб, унга:

— Нега сен аҳмоқ бола,— деди қатъий,— тергов органини чалғитасан? Нега жониворнинг оёғи учта эди дединг?

Минька терсайиб:

— Ахир, мен учгача санай оламан-да,— деди.

Шунда тўпланганлар бараварига кулиб юборишди. Стрелкачининг дарвозани очиб, чет кишилар тез чиқиб кетсин дейишига қарамай, улар кетишни истамас, гўё эчки яна бир йўқоладигандек қараб туришарди.

Кейин стрелкачи чет кишиларни ҳайдаб чиқаргач, эчкини соғиш учун қипча билан қазноқча томон югурди.

Раиғ-рўйи оппоқ, у ердан қайтиб чиқди-да:

— Биласизми, эчкида бир томчийм сут йўқ,— деди,— кимдир уни соққан. Ана сизга томоша.

— Ўзимам шундай ўйловдим-а,— деди Володя амаки.— Жиноят манзараси менга ойдаи равшан. Ўғри қазноқчадан ҳеч нарса топа олмагач, эчкини соғиб, сутини ичганда, куч тўлаб, жўнаб кетган.

Тўсатдан бошқа қипча кўтарган стрелкачининг хотини кириб келди.

— Йўқ,— деди у,— эрим чет кишиларни ҳайдаётганда эчкини ўзим соққан эдим.

Шунда ҳаммалари кулиб юборишди ва нон еб, сут ича бошладилар.

Кейин уй эгаси билан мехрибонларча хайрлашиб, поездга чикмоқчи бўлдик.

Дарвозадан эндигина чиқувдик ҳамки, уй эгасининг қичқирғини эшитдик.

— Қазноқчада менинг эски кигиз этигим бор эди, йўқку! — дея қичқирарди у бизга.

— Ўғрилиқ манзараси менга равшан,— деди Володя амаки.— Ўғри эчки билан овора бўлиб юрмасдан, шу кигиз этикни олиб кетган.

Шундан кейин яна бир марта хайрлашиб, жўнаб кетдик.

Ярим йилдан кейин, қиш етиб келганда бу жинойт узил-кесил очилди.

Лигов кўчасидан ўтиб бораётганда стрелкачи ўз кигиз этигини бировнинг оёғида кўриб, яшил тамғасидан ташиб қолибди.

У ўша одамни ушлабди. Ўғри милицияда иқроп бўлиб, ўша кузда кулфни синдириб, бир қон унни ўғирламоқчи эдим, деди. Уннинг борлигини унга бир киши айтган, стрелкачининг қопдаги унни эчкига айрибош қилганидан хабарсиз экан. Натижада англашилмовчилик рўй берган. Унни топа олмаган ўғри кигиз этикни қўлтигига қисиб жўнаб кетаверибди.

Ўғрини ярим йилча қамайдилар. Бу ҳақда Володя амаки ҳам эшитиб:

— Ўғрилиқ манзараси бутунлай равшан,— деди.— Ўғри унни ўғирламоқчи бўлгану, лекин кигиз этикни ўғирлашга тўғри келган. Шунинг учун ҳам у қамалиб ётибди.

Ўғри қамоқда ётаверсин-у, шу орада ўша зотдор эчки ўз эгасига иккита жажжи улоқча туғиб беради. Бундан стрелкачи Фролов ниҳоятда хурсанд.

Қисқаси, бу эчки уникида жуда узоқ яшади. У деворга суяб қўйилган тахталар устидан сакраб, ҳаммани ҳайрон қолдирарди. Бироқ, негадир эчки томга бошқа чиқмади. Эҳтимол, ўша томга чиққанидан унга жуда кўнгилсиз хотиралар қолгандир.

Минька эса вояга етди. Ҳозир у қончилик институти-нинг талабаси Михаил Степанович Фролов.

Айтмоқчи, у менинг шу ҳақда ҳикоя ёзишимни эшитиб, ёнимга келди ва китобхонларга салом топширишимни сўради. Энди у нафақат учгача, балки уч триллион ва ундан ҳам кўпроқгача санай олишлигини билдириб қўйинг, деди.

Мендан, Минькадан ва Володя амакидан қадрли китобхонларга алангали салом!

Охирги кўнгилсизлик

Бу гал ўтган кишилар ҳаётидан олинган қайғули бир воқеани айтиб беришга руҳсат этасиз.

Бу — аниқ факт бўлгани ва тирик қолган кишиларни хафа қилмаслик мақсадида уни кулгили ва ҳазил-хузил йўсинида тасвирламоқчи эмасмиз.

Бироқ, бу воқеа маълум даражада қизиқ ва кулгили бўлганлиги сабабли беихтиёр кулги кўзгаса, эҳтиётсизлигим учун тириклар ва ўликлардан ҳозирроқ кечирим сўрашга тайёрман.

Албатта, бу факт дастлаб унчалик кулгили ҳам эмасди. Аксинча, кичик бир хизматчи, шу кунларимизда унчалик машҳур бўлмаган бир киши ўлиб қолди.

Одатдагидек, ўлимидан кейин у ҳақда яхши гап-сўзлар бўлди: гўё бу киши ўз меҳнат постида вафот этган, биз шундай ажойиб, жонқуяр бир ходимдан, меҳрибон дўстимиздан айрилиб қолгандек эдик.

Шуниси равшан эдики, тириклигида бирор кимса унга шу хил ажойиб гапларни айтмаган, унинг ўзи ҳам атрофдагиларнинг бу хил мақтов сўзларини ҳаёлига келтирмаган ҳолда дорулбақога ҳижрат қилган эди.

Албатта, ҳали ўлмаганда ким билади — у билан яна нималар рўй бермасди. Ўша атрофдагиларнинг ўзлари уни минг бир балога гирифтор қилган бўлармидилар.

У беозоргина ўлгач, унинг хусусида, шу хил гойибона меҳрибончиликлар бошланиб кетди.

Бир тарафдан, дўстларим, яхшигина ўлим ҳар кимга ҳам насиб этавермас экан. Шунинг учун сизларнинг ортиқча қайғуришларингизга кўнам муҳтож эмасмиз.

Қисқаси, у хизмат қиладиган муассасада ишдан кейин ҳамма бир жойга тўпланиб, марҳум ҳақида ҳар хил хотираларни қайғуриб эслашди.

Сўнг директорнинг ўзи сўз олди. У бутун нотиклик санъатини ишга солиб, шундаям таъсирли гапирдики, ҳатто ўзининг ҳам кўзларида ёш айланди. Кўзларига ёш олиб марҳумни ҳаддан ошириб мақтади.

Шунда қолганларнинг ҳам бардоши чил-чил синди. Ҳаммалари бир-бир туриб, содиқ дўст, ўғил, ука, ота ва муаллимдан ажралиб қолганликларини йиғламсираб гапирдилар.

Ўтирганлардан кимдир бошқаларга ўрнак бўлсин учун марҳумни катта обрў ва дабдаба билан дафн қилиш керак-

лигини айтди. Бошқалар ҳам бу тантанага ҳавас қилиб, янада яхшироқ меҳнат қилишлари мумкин, деди.

Ҳамма буни бир оғиздан маъқуллади. Директор бўлса, кўнам зикналик қилавермасин, ҳамма харажат йиғилган маблағ ҳисобига бўлсин, деди.

Шунда яна бир киши ўрнидан туриб, бу хил ажойиб кишиларни катта кўчадан жимгина олиб ўтмасдан, музика садолари остида дафн қилиш керак, деган таклифни киритди.

Мархумнинг қариноши, яъни тугишган жияни, Колесников деган йигит буни эшитиб ўрнидан турди.

— Вой, худойим,— деди,— тоғам билан неча йил бир квартирада яшадим-а! У билан тез-тез сўкишиб турардик, деб айтмоқчи эмасман. Лекин, шу кунгача тоғамнинг шу қадар яхшилигини, ажойиб одам эканлигини билмаган эканман. Мана, энди сизлар шу ҳақда гапирганларингизда сизларнинг ҳар бир сўзларингиз бамисоли қўрғошиндек юрагимга қуйилмоқда. Нега ҳам шўрлик тоғам учун яхши шароит яратиб бермадим-а? Энди бир умр ўксиниб юраман. Йўқ, ҳозирнинг ўзидаёқ бир ерга боришим керак. Олтита труба ва битта барабандан иборат энг яхши духовой оркестрни таклиф этаман. Бу оркестр тоғам учун алоҳида мотам куйларини чалсин.

— Тўғри айтдинг,— дейишди ҳамма бараварига,— оркестрни чақир. Шу билан раҳматлик тоғанга қилган одобсизлигини ювган бўласан.

Қисқаси, икки кундан кейин дафн маросими бўлди. Ҳудда кўп халойиқ тўпланди ва гулчамбарлар қўйилди. Музикачилар ҳам ёмон чалишмади, ўтган-кетганларнинг диққатини ўзига жалб этди, ҳатто кўнлар «Ким вафот этибди?» дея ичирлашиб, сўраб қўйишарди.

Тоғанинг жияни директорга яқин бориб:

— Бу оркестрни ўзим таклиф этдим,— деди.— Улар, дафн маросими тугаши билан тезда ҳақини тўлайсизлар, бизлар Стари Русенга гастролга кетишимиз керак, дейишди. Ўз вақтида тўлашимиз учун нима қилишимиз керак?

— Оркестр учун ўзинг тўламайсанми ҳали? — деди директор.

Жиянча ҳайрон қолди, ҳатто қўрқиб кетди.

— Ахир, Сизнинг ўзингиз айтдингиз-ку дафн харажатлари йиғилган маблағ ҳисобидан бўлади, деб.

— Тўғри,— деди директор,— лекин бизнинг сметамизда оркестр учун тўлаш кўзда тутилмаган. Ахир, жуда кичик, арзимас бир кимса ўлсаям аза-базза оркестр таклиф этилаверса, биласанми нима бўлади? Йўқ, бу иш қў-

лимдан келмайди. Бунинг учун союзда менинг патимни битталаб юлишади.

Директор билан бирга кетаётган кишилар ҳам:

— Ахир, ҳар бир ўладиган киши учун корхона тўлай-вермайди-ку? — дейишди. — Юк машинаси, яна бошқа харажатларга тўлаганлари учун раҳмат де. Зеро ўзингни тоғанг экан, оркестр учун тўласанг, бирор еринг камайиб қолмас.

— Нима? — деди жиянча, — ақларингни едингларми, икки юз сўмни қаердан оламан?

— Унда қариндошлар билан маслаҳатлашиб бир амалланглар, — деди директор.

Жиянча ўзи ҳам билмасдан марҳумнинг бевасига етиб олиб, унга рўй берган воқеани тушунтирди.

Бева аввалгидан баттарроқ чинқириб йиғлади ва бир сўм ҳам тўлай олмаслигини айтди.

Колесников гуруҳ орасидан сиқилиб ўтиб, музикачиларга яқинлашди ва пулни ким тўлашини аниқламагуилари-ча карнайларга пуфлашни тўхтатишларини сўради.

Оркестрчилар сафида парокандалик рўй бергандек бўлди. Уларнинг бошлиғи:

— Музикани тўхтатмаймиз, охиригача чаламиз, тўла-масанглар суд орқали буюртма берган кишидан тўлатиб оламиз. — дея мис ликончаларни қайта даранглатиб мунозарага чек қўйди.

Шунда Колесников директорга қараб бораётган эди, у ҳам бирор қўнғилсизлик рўй бермасин тағин, деб ўйлаб машинага ўтирди-да, жўнаб кетди.

Югур-югур ва парокандалик дафи маросими қатнашчилари орасида ғалати кайфият туғдирди. Директорнинг зудлик билан жўнаб кетиши ва беванинг чинқириб йиғлаши одамларни батамом ҳайратга солди. Ҳар хил шивир-шивирлар, савол-жавоблар бошланиб кетди. Кимдир, директорни ойликларни камайтириш масаласида зудлик билан қақириб қолишибди, деган овоза тарқатди.

Умуман, қабристонгача бутунлай тартибсиз бир ҳолатда етиб келишди. Майитни қабрга қўйишда ҳатто нутқ ҳам сўзланмади ва бу жуда тезлик билан амалга оширилди. Ҳамма мавҳум кайфиятда тарқалди. Баъзилар марҳумнинг ҳаётлик давридаги арзимас камчиликларини эслаб, роса қалаштириб сўкишди.

Эртасига жиянча директорни шундаям қийин қис-товга олдики, у хўн, союз билан гаплашиб кўрай-чи, деди. Шу билан бирга у союзнинг вазифаси ўликлар ҳақида адибади айтишини эмас, тириклар ҳақида ғамхўрлик қилишдир, деб қўшиб қўйди.

Шундай қилиб, Колесников оркестрчилардан қутулиш мақсадида драп пальтосини пуллагунча анча югуриб елди, онадан эмган сути оғзига келди. Жиянча ўз пальтосини 260 сўмга пуллади. Оркестрга тўлагандан ташқари унинг ёнида яна 60 сўм «мўмай»гина пул қолди. Тоғасининг жияни ана шу қолган пулга уч кун сурункасига ичди.

Бу ҳолат директор бошчилигидаги мазкур муассасанинг юқори даражада эмаслигидан дарак беради.

Ўша тоғанинг маст жияни менинг ёнимга келиб, кўз ёшларини енгига артди-да, ўз ҳаётидаги шу кўнгилсиз воқеа ҳақида ўпкаси тўлиб ҳикоя қилиб берди. Айтишича, мазкур кўнгилсизлик унинг ҳаётида охиригиси бўлма-са керак.

Тоғаси учун эса бу кўнгилсизлик охиригиси эди. Ҳар қалай, шуниси ҳам яхши.

1938

Роза-Мария

Ф. қишлоғида истиқомат қилувчи Лебедев деган бир ўртоқ янги туғилган чақалоғини чўқинтиришни ўйлади.

Шу паллагача у динга қарши эди. Черковга қатнамасди. Шариат топшириқларини бажармас, ҳатто, аксинча, бир пайтлар илғор қарашлари билан худосизлар тўғарагига ҳам ёзилган эди.

Шу мавсумда у қиз кўрди. Ана шу чақалоқни чўқинтиришни ўйлаб қолди.

Очиғи, хотини, ёш она уни шу ишга мажбур қилди. Ҳатто, хотини ҳам эмас, хотинининг узоқни кўра олмайди-ган ота-оналари ишни чашша айлантириб юборишди. Улар, чўқинтирмаслик яхши эмас, қизалоқнинг улғайиб қолиши бор, ёки айтайлик, худо кўрсатмасини ўлиб қолиши бор, чўқинтирмасдан бўларканми, дея ох-воҳ қилишди.

Сийёсий жиҳатдан қолақ кишиларнинг арзимас гап-сўзлари унинг қулоғини қоматга келтирди.

Қизиги шундаки, Лебедевнинг ўзи қизалоғини чўқинтиришни сираям хоҳламас эди. Бу гапни эшитиши билан унинг юраги ўз-ўзидан титраб кетди. У ички қарама-қаршиликсиз уларга розилик берди.

— Майли,— деди,— чўқинтирсаңлар чўқинтира-веринглар. Фақат шу масала атрофида кўпам шов-шув

кўтарманлар. Мен ўз эътиқодимда собит турибман. Истасам — чўқинтираман, истасам, аксинча — чўқинтирмайман. Ҳар қалай, ортиқча гап-сўзлар бошланиб, иш чувалашиб кетмаса бўлгани. Айтиб бўлмайди-да, шу замонда қизалоғини чўқинтирибди, черковга мурожаат қилибди, бир пайтлар унинг тоғаси бойларда қоровул бўлиб хизмат қилган, деган турли хилдаги миш-мишлар тарқалса яхши эмас.

Шунда унинг хотини, агар қизалоқни чўқинтириш масаласида ўзи ортиқча гап-сўз қилмаса, бу масалани шундай ими-жимиди амалга ошириш мумкин, деди.

Хотинининг ота-оналари қизалоқни чўқинтириш масаласида руҳоний билан келишдилар. Руҳоний ҳам беш сўм бадалига қизалоқни чўқинтиришга рози бўлди, маълум кун ва соатни белгилади.

Шу орада ота-оналар ўз чақалоқларини Роза номи билан ЗАГС рўйхатидан ўтказишди ҳамда шу ҳақда мануфактура олиб қўйиб, айтилган кунда чўқинтириш учун черковда ҳозир бўлишди.

Ўша кунини у ерда яна бир чақалоқни чўқинтирмоқда эдилар. Бизникилар эса, қани қандай чўқинтиришарканлар деб навбатда кутиб туришди.

Аввалдан динга қарши туйғуга эга бўлган Лебедевнинг ўзи черков қондаларига танқидий назар билан қараб, жим тура олмас эди. Бефарқлик яхши эмас. У отахонга турли хил илмоқли танбехлар бера бошлади.

Отахон ниманки деса, Лебедев истехзоли кулиб қўяр, «Жа, ошириб юбординг-ку!» «Яна қандай уйдирмаларини айтаркансан?» дея унинг жиғига тегарди. Ёки отахоннинг сариқ сочларига қараб туриб, бирданига «Авлиёлар орасида бирорта ҳам малласи йўқ эди... Уни қаранглар, мунча сариқ» деб юборарди.

Бу охириги танбех қариндошлар ўртасида кулги қўзғатди. Шунинг учун ҳам отахон чўқинтиришдан бир муддат тўхтаб, атрофдагиларга ёқимсиз қараб қўйди.

Лебедевнинг чақалоғи қўлга олинганда у аввалгидан ҳам баттарроқ танбехлари билан отахонни камсити бошлади. Ҳатто очиқчасига:

— Ҳў, менга қара, соқолвой,— деди Лебедев.— Агар менинг боламни чўқинтириш асносида шамоллатиб қўйсанг борми, жойинини жаннатда қилиб қўйма-а!

Бу гапни эшитганда отахоннинг қўллари титраб кетди.

— Менга қаранг,— деди у Лебедевга,— бу ерга мени масхара қилишга келган бўлсангиз, сизга тушунмаяпман. Нима қилаётганингизни биласизми ўзи? Чақалоғингизни

қўлимда тутиб уни поклаш учун дуо ўқиётганимда қалбимда сизга нисбатан бир кўролмаслик ва нафрат уйғонмоқда. Ўзингиз ўйланг, шу ният билан мен қизалоғингизга қандай қилиб ҳаётга йўлланма беришим мумкин. Эҳтимол, энди бутун умр у касалланиб юрар, ёки, аксинча, қар ва соқов бўлиб қолиши мумкин.

— Шунинг яхши билки,— деди Лебедев,— агар чақалоқни нобуд қилсанг, сочларингни битталаб юламан.

— Биласанми нима?— деди отахон.— Яхшиси манови кучукваччангни аёлга ўра-да, ибодатхонадан тез йўқол. Мен ҳозир беш сўмингни қайтараман ва бу хил бемаъни гапларингни эшитгандан кўра, яхшиликча ажрала қолайлик.

Шунда Лебедевнинг қариндошлари, бас қил-да энди, агар гапирини истасанг, ибодатхонадан чиққунча сабр қил, ана ўшанда юрагингни бўшатиб оласан, ҳозир эса, попни кўпам асабига тегаверма, акс ҳолда чақалоқни ерга тортиб уриши мумкин, деган маънода гап қилишди. Қара, унинг қўллари қалтираб турибди, дейишди.

Лебедев ичдан қаҳр-ғазабга минган бўлса-да, ўзини аранг босиб олиб, руҳонийга ҳеч нима демади. Фақат:

— Хўп, бўлди, энди бошқа гапирмайман,— деди.— Чўқинтиришингни давом эттир, пахмоқ соч.

Отахон черковча кироатини бошлади. Лебедевга қараб:

— Чақалоқни нима деб атаймиз,— деди.— Унга нима деб ном қўйгансизлар?

— Роза, деб ном берганмиз,— деди Лебедев.

— Бу ташвишларингиз билан менга қанчадан-қанча ташвиш келтирдилар,— деди отахон.— Бу ҳам етмаган-дек мени масхара қиласиз, яна чақалоққа бошқача исм қўйгансизлар. Роза — бу аслида жухутча ном, болани шу ном билан чўқинтиришга қаршиман. Уни аёлга ўраб, ибодатхонадан чиқиб кетинлар.

Лебедев ўзини йўқотиб қўйди.

— Яна нима истайсан,— деди у.— Дам болани касал қиласан, дам уни чўқинтиришдан бутунлай бош тортасан. Ахир бу ном Роза, яъни гул, ўсимлик дегани. Айтайлик, мисол учун кооперативнинг кассири Розалия Степановна бу бошқа гап. Унинг номи жухутча деса бўлади. Бу ерда эса чўқинтирмасликка асосингиз йўқ.

— Болангизни аёлга ўранг,— деди отахон.— Мен, умуман уни чўқинтирмайман. Муқаддас китобда бунақа ном йўқ.

Қариндошлар орага тушишди.

— Айланай, тақсир, худо ҳаққи, жаҳлдан тушинг. Биз уни билмасдан шу ном билан ЗАГСдан ўтказиб қўйибмиз.

— Мен сизларга айтдим-ку,— деди Лебедев,— попнинг

қанақалигини. У давлат ЗАГСга қарши боряпти. Ҳаммаларингиз кўриб турибсизлар, у сиёсий жихатдан ёт дунё-қарашга эга.

Поп қараса, қариндошларнинг ўзлари ҳам, болани ҳам олиб кетишмаяпти, шунинг учун уларга қақшатқич зарба бермоқчи бўлди. У ўзининг парча ридосини ечиб ташлади. Шунда йиғилганлар попнинг лозимда ва узун кўнжли этикда қолганини кўришди.

Поп шу хил кўримсиз ҳолатда санамга яқин келиб, шамларни ўчира бошлади. Жомдаги муқаддас сувни ҳам сениб ташламоқчи бўлди.

Биобарин, ибодатхонада яна бир мусофир киши бор эди. У кооператив ишларини текширишга келган бўлиб, бекорчиликдан черковга кирган ва бу ерда нима ишлар қилинаётгани билан танишмоқчи эди.

Шу одам сўз олиб гапира бошлади:

— Камина эскича урф-одатларга қарши бўлсам-да, бу ердаги маҳаллий халқнинг омиёлигини кўриб жуда ажабландим,— деди.— Зеро, чақалоқнинг ота-оналари уни бувак қилиб бу ерга чўқинтиришга олиб келишибдим, қандай бўлмасин, бу ишни амалга ошириш керак. Рўй берган ноқулай аҳволдан чиқиш учун чақалоққа кўшалок ном беришни таклиф этаман. Масалан, сизларда у Роза бўлса, майли, бу ерда — Мария бўла қолсин. Иккаласи бир бўлиб — Роза-Мария бўлади. Ҳатто бизга маълум қилишларича, Европада шу номда оперетта ҳам бор.

— Менинг муқаддас китобимда кўшалок ном йўқ,— деди поп.— Бу билан мени йўлдан оздирмоқчи бўлганларингизга ҳайронман. Агар истасанглар, чақалоқни Мария деб атаيمان. Зинҳор Роза дейишга тилим бормаЙди.

— Э, билганингни қил,— деди Лебедев.— Майли, у Мария деб олаверсин. Кейин ўзимиз ўйлаб кўрамиз.

Отахон тезгина ридосини қайта кийди ва беш дақиқа орасида черков қондаларини бажарди.

Лебедев пондаги шкилланишларни бартараф қилишда ёрдам берган ҳалиги мусофир киши билан суҳбатлашди. Шундай қилиб, ҳамма нп силлиққина битди.

Фақат Лебедевнинг бу иш шов-шувсиз амалга оширилсин, деган умиди пучга чиқди. Қарабсизки, бу воқеа ҳатто матбуотда чиқиб турибди. Мана бундай: эътиқоднинг монелик қилса, черковга борма. Шунга қарамай, мабодо ибодатхонага келдингми, ўзингни одамдек тут, ҳар хил бемаъни танбеҳлар билан отахоннинг жиғига тегма.

Қизиқарли ўйин

Яқинда ресторанда овқатланиб бўлгач, билирдхонага бош суқдим. Айтмоқчи, у ерда қанақасига соққа думалатишларини томоша қилмоқчи эдим.

Сўзсиз, бу жуда қизиқ ўйин. У ниҳоятда завқли бўлиб, кишини ҳар хил бемаъни хаёллардан фориг этади. Ҳатто кўплар билирд ўйини кишида мардлик, чамалаш ва ҳукмронликни ривожлантиради, дейишади. Врачлар эса, бу ўйин тутуриқсиз эркаклар учун гоят фойдали, деб тасдиқлашади.

Билмасам. Ўйлаб ҳам кўрганам йўқ. Айрим тутуриқсиз эркаклар билирд ўйнаб пивога шундайм бўкишадикки, ўйиндан сўнг, арағи уйинга эмақлаб етиб олади. Менимча, бу ўйин асабий ва хафа кишилар учун унчалик фойда қилмаса керак. Чўтлаб, чамалаш масаласига келсак, бу бошқа гап. Яқинда шу ерда бизнинг уйимиздан бир киши ўз рақибининг кўзини кий билан яхшигина чамалади. Ҳар қалай, у кўр бўлмаса-да, кўзи сал қийшайиб қолди. Мана сизга чамалаш, мана сизга чўтлаш. Энди у мабодо бошқа кўзни ҳам чўтлайдиган бўлса, умуман бу киши чўтлаш қобилиятидан маҳрум бўлади.

Демак, фойда масаласига келганда, бу камширлар айтадиган афсонадан нарига ўтмайди.

Бироқ, албатта, жуда завқли эрмак. «Бир нарса тикиб» ўйнашни томоша қилиш, айниқса, кўнгилли.

Эндиликда камдан-кам пул тикиб ўйнашади. Лекин, ўзига хос, оригиналроқ бирор нима ўйлаб топишади. Баъзилар бой берган кишини билирд тахтаси остидан ўтишга, айримлар эса икки шинша пиво кўйишга мажбур қилишади. Бошқалар ўйин учун ҳақ тўлаттиради.

Бу гал билирдхонага кирганимда жуда кулили бир манзаранинг гувоҳи бўлдим.

Бой олган киши ўзининг мўйловли рақибини барча соққалар билан билирд тахта остидан ўтишга мажбур қилди. Унинг чўнтақларини соққаларга тўлдирди, кейин ҳар қўлига биттадан соққа тутқазди, бу ҳам етмагандек энгаги остига ҳам битта соққа қистириб кўйди. Бой берган киши шу ҳолатда, умумий кулги остида билирд тахтаси тагидан эмақлаб ўта бошлади.

Янги партияни ҳам бой олган ўша киши шўрлик мўйловини яна ўша ҳолатда, фақат бу гал кийини ўртасидан тишлатиб стол остидан ўтишга мажбур қилди.

Тўпланганларнинг кучли қаҳқаҳаси остида у шўрлик тағини стол остидан эмаклаб ўтди.

Янги партия учун улар нима ўйлаб топишлигини ҳеч ким билмасди.

— Кел, яхшиси, бир осонроқ нарса ўйлаб топайлик,— деди мўйловли киши.— Бунақада жуда ҳолдан тойдим. Дарҳақиқат, у шундайям қалтираб турардики, ҳатто мўйловлари ҳам шалвираб настага осилиб тушган эди.

— Шу хил жарималар эвазига сен аҳмоқдан яхшигина билирдчи чиқара оламан,— дерди ғалаба қозонган киши. Ғолибнинг яна бир дўсти ҳам бор эди. Ўша:

— Мен бир нарса ўйладим,— деди.— Агар у яна енгилса, бундай қиламиз: у барча соққалар билан билирд остига киришдан ташқари унинг оёғига бир яшчик пиво боғлаймиз. Ана шу ҳолда эмаклаб ўтсин.

Ғолиб кулиб юборди.

— Офарин,— деди у.— Ана бу бошқа гап!

— Агар яшчик пиволи бўлса мен ўйнамайман,— деди бой берган киши.— Қуруқ яшчикнинг ўзи билан эмаклаш ҳам осон эмас.

Умуман, у яна ютқазди. Одамларнинг умумий кулгилари остида унга соққаларни тутқазишди, оғзига кийини тишлатиб, оёғига яшчикни боғлашди-да, эмакла, дейишди. Бу ҳам этмагандек ғолибнинг дўсти қўлидаги кий билан мўйловлини туртиб, тезроқ эмакласанг-чи, деб ҳиринглади.

Ғолиб шундайям ха-холаб кула бошладики, ҳатто, қорнини ушлаб стулга ўтириб қолди.

Мўйловли билирд остидан бир амаллаб ўтиб олди. У атрофдагиларга қимир этмасдан бир муддат карахт тикилиб турди, кейин чўнтақларини соққалардан бўшатаркан, оёғидан пиволи яшчикни ечди-да, бўлди, энди бошқа ўйнамайман, деди.

Кула-кула ғолибнинг кўзларидан ёш чиқиб кетди.

— Йўқ, азизим, Егоров,— деди,— яна бир партия ўйнаймиз. Жуда ғалати бир нима ўйлаб топдим.

— Яна нимани ўйладинглар? — деб сўради у.

Ғолиб кулгидан арабг тийилиб:

— Кел, Егоров,— деди,— мўйловнингга ўйнаймиз. Юмшоққина мўйловнингни кўпдан бери кўрарга кўзим йўқ. Агар ғалаба қозонсам, мўйловнингни қирқаман. Майлими?

— Йўқ, мўйловга ўйнашга рози эмасман,— деди у.— Бўлмаса, менга олдиндан қирқ очко тўплашга руҳсат беринглар.

Умуман, у яна ютқазди. Ҳали ҳеч ким ўйлаб ҳам улгурмасдан ютган киши ошхона пичоғини олди-да енгил-

ган рақибининг юмшоқ мўйловини арралагандек кеса бошлади.

Залда ҳамма кулгидан ўлиб қолай деди.

Тўсатдан йиғилганлардан кимдир ғолибга яқинлашиб:

— Чамамда шу хил жарималарга рози бўлаётган рақибингиз аҳмоққа ўхшайди,— деди.— Сиз бўлсангиз бундан фойдаланиб жамоатчилик олдида ундан кулиб ўтирибсиз.

— Сизга нима? — деди ғолибнинг дўсти.— Ахир унинг ўзи рози бўляпти-ку.

Ғолиб кулгидан толиққан овоз билан ўз рақибига:

— Егоров, буёққа кел,— деди.— Жамоатга, шу жарималарнинг ҳаммасига розилигингни ўз тилинг билан айт!

Бой берган киши ярми кесилган мўйловини ушлаб туриб:

— Албатта, ўзим розиман-да, Иван Борисович,— деди.

Ғолиб тўпланганларга қараб:

— Баъзи бировлар ўз шофёрларини уч соатлаб совуқда кутишга мажбур қилишади,— деди.— Мен эсам жуда инсонпарварман. Қорхонамиз шофёрини иссиқ хонага таклиф этаман. Бу ҳам етмагандек ўзимни у билан тенг олиб, ўртоқларча бирга билярд ўйнайман. Уни яхши ўйнашга ўргатаман. Яхши ўинамаса, енгилгина жазолайман ҳам. Хўш, шундай бўлгач, у менга яна нима дейиши мумкин?

— Ораларингда сартарош йўқми, биродарлар,— деб сўради шофёр,— илтимос, мўйловимни текислаб қўйсайди.

Йиғилганлар орасидан бир киши чиқиб, чўнтагидан қайчи чиқарди-да:

— Бажонидил, мўйловингизни текислаб қўяман,— деди.— Агар хоҳласангиз мўйловингизни Чарли Чаплинни-кига ўхшатиб текислайман.

Сартарош шофёрнинг мўйловини текислар экан, ғолибга яқинлашиб:

— Бу сизнинг шофёрингиз эканлигини билмабман,— деди.— Мен у сизнинг дўстингиз деб ўйлабман. Акс ҳолда, бу хил майнавозчиликка йўл қўймаган бўлардим.

Ғолиб жиндайд хадиксираб:

— Ўзлари ким бўладилар? — деб сўради.

— Мен сиз хақингизда мақола ёзаман,— дедим.

Ғолибнинг ранги оқариб:

— Мен сизга ўз фамилиямни айтмайман! — деди.

— Шу фактнинг ўзи етарли менга,— дедим.— Фақат Иван Борисович дегани жуда семиз, сариқ бир киши эди, дея қўшиб қўяман. Албатта, бу номер сизга таъсир этар, таъсир етмаганда ҳам босилиб чиққан сатрлар орасидан сизнинг чириб, яриб кетган қалбингиз кўриниб турса, биз учун кифоя.

Мақола ҳақидаги гапни эшитган ғолибнинг дўсти қармоқни узган чўртандек тезда бино орқасига ғойиб бўлди.

Ғолиб эса узоқ вақт дўнғиллаб турди, пиво ичди ва ҳаммасига тупураман дея бақира бошлади.

Шофёрнинг мўйловини текислаб қўйишди, у анча ёш ва чиройли кўринарди. Ҳатто, мен унчалик ёвуз бўлмаган шу характер ҳақида фелъетон ёзмоқчи бўлдим.

Кўриб турибсиз, уйга қайтгач ёздим ҳам. Уни сиз ўқидингиз ва шу хил қизиққон ўйинчилар борлигига ҳамда юқоридагидек ёқимсиз, сариқ эркаклар учраб туришига ҳайрон қолиб тургандирсиз.

1938

С у р а т

Шу йил пропуск учун менга сурат керак бўлиб қолди. Бошқа шаҳарларда қандай бўлишини билмайману, лекин бизнинг томонларда суратга тушини одатдаги оддий ишлардан эмас.

Бизларда атиги битта бадний суратхона бор. У якка граждандлар билан бирга алоҳида группа ва йиғинларни ҳам суратга туширади. Шунинг учун бўлса керак, буюртмаларни олиш учун узоқ кутишга тўғри келади.

Алоҳида группа ва тадбирлар учун эмас, ёлғиз ўзим бўлганим сабабли қаттиқ ташвишланиб, муддатидан икки ой олдин суратга тушдим.

Суратни қўлимга берганларида ўзимга ҳечам ўхшамаслигимни кўриб, ҳайрон қолдим. Менинг рўпарамда ташқи кўрinishи бедаво бир шахс турарди.

Суратни берган жувондан:

— Нега одамларни бундай туширасизлар? — деб сўрадим.— Қараиң, бетимда ола чизик ва ажинлар тўлиб ётибди-ку.

— Одатдагидек туширилган,— деди жувон.— Фақат ретушчимиз касаллигини ҳисобга олишингизни истардим. Суратга яхши чиқмайдиган қиёфангиздаги нуқсонларни бўйлашга киши тошилмади.

Парда орқасида турган сураткаш:

— Бу сурбет яна нимадан норози? — деб сўради.

— Яхши туширмагансиз, огайни. Хунугини чиқарибсиз. Наҳотки, мен шундай бўлсам?

— Мен оперетта артистларини тушираман, ўшалар ҳам бирор марта норози бўлишмаган,— деди сураткаш.— Уни қараи-а, бу кишининг ажинлари кўп эмиш... Об'ективим жуда аниқ ва тиниқ олади... Техникани тушунмайсизу, яна ҳамма нарсага бурнингизни тикасиз-а.

— Тушунсангиз-чи,— дедим,— ахир, юзимнинг нимаси тиниқ эмас. Айтмоқчиманки, ўзим қандай бўлсам, шундай туширинг-да. Мундай қараб, кўришга арзисин-да.

— О, яна у киши кўрармишлар,— деди сураткаш.— Уни суратга туширгандан кейин қараб ҳам кўрармиш. Инжиқликнинг зап вақтини топибди-да. Камчилик топалла яна... Йўқ, мен сизнинг худди ўзингизни туширишни истайман. Бошқа гал келганингизда шундай тушираманки, ўзингиз кўрганда, вой деб юборасиз.

Улар билан тортишиб ўтирмадим. Пропускада ҳар қандай сурат ҳам бўлаверар, деб ўйладим. Шундай ҳам қандайлигини одамлар яхши билишади-ку.

Шу хаёллар билан бўлимга келдим. Милиция сержанти суратимни пропускка ёпиштирди. Кейин эса:

— Менимча бу сурат сизники эмас,— деди.

— Қанақасига меники бўлмасин,— дедим.— Ишонинг, бу менинг ўзим. Сураткашдан сўранг. Тасдиқлаши мумкин.

— Ҳар гал сураткашдан сўраб ўтириш осонми?— деди сержант.— Йўқ, мен суратда ўзингизнинг қиёфангизни кўришни истайман. Бу ерда бутунлай бошқа киши. Аллақандай, кўтирга йўлиққан беморга ўхшайди. Ҳатто бетингиз кўринмайди. Боринг, қайтадан тушинг.

— Ўртоқ бошлиқ, тушунсангиз-чи,— дейман.

— Йўқ-йўқ, эшитишни ҳам истамайман,— деди у,— боринг, қайтадан суратга тушинг.

Суратхонага қараб югурдим.

— Биласизми, жуда ёмон туширгансиз,— дедим,— ҳатто бу маҳсулотингизни ёпиштиришмадиям.

— Маҳсулот жуда яхши,— деди сураткаш.— Фақат сизни туширганда ҳамма чироқларни ёқа олмаганимизни ҳисобга олишингиз керак. Битта лампочкада туширганмиз. Шунинг учун ҳам юзингиз сал хирароқ чиққан. Шунга қарамай, яхшироқ тикилса бемалол таниш мумкин. Қараи-а, қулоқларингиз қандай чиройли чиққан.

— Тўғри, қулоқ ёмон эмас,— дедим,— лекин юзларим қани? Ахир юзларим одамнинг башарасига ўхшаши керак эди.

— Билмайман,— деди сураткаш,— сизнинг юзингиз бизни қизиқтирмайди. Бизнинг ўз юзимиз бор.

— Унда менинг юзларим қаерда? — дедим.— Ахир, мен суратга тушгунга қадар икки ҳафта дам олиш уйида бўлганман. Тўрт кило семирган эдим. Энди эса, суратга тушириб, мени минг балага гирифтор қилиб ўтирибсизлар.

— Нима, сизнинг юзларингизни ўзимга олибманми,— деди сураткаш. Айтдим-ку, юзингизга қоронгулик тушган деб. Натижада у яхши кўринмай қолган.

— Юзсиз нима қиламиз унда? — дедим.

— Ўзингиз биласиз,— деди сураткаш.— Лекин қайта туширмайман. Ҳаммани қайта тушираверсам планни тўлдиролмайман, мукофотдан маҳрум бўламан. Менга сизнинг суратга мос келмайдиган башарангиздан план афзал.

Буюртмачилар менга:

— Сураткашнинг жиғига тегманг,— дейишди.— Акс холда, бошқаларни ҳам сиздан баттар тушириши мумкин.

Йиғилганлардан биттаси:

— Ҳурматли ўртоқ, ғиз этиб бозорга тушинг,— дея маслаҳат берди,— ўша ерда бир сураткаш бор. Тўпга ўхшаш апаратда беш минут ичида суратингизни олиб беради.

Бозорга югурдим. Сураткашни ҳам топдим.

— Йўқ, мен фақат ўз қоғозингизга тушира оламан,— деди у.— Қоғозингиз бўлмаса, яхшиси келмай қўя қолинг, бари бир туширмайман. Қоғоз обкелсангиз майли. Агар партўшак обкелсангиз ҳам тушириб беришим мумкин. Чунки Баридулдан холам келган, ётишга тўшак йўқ.

Энди кетаман деб турганимда қаёқдандир бир сотувчи чақириб қолди.

— Бизнинг магазинга кирақол,— дея таклиф этди.— Ҳар хил тайёр маҳсулотлар мавжуд.

Қарасам, газета устида ҳар хил тайёр суратларни ёйиб ташлаган. Уч юзтача келар-ов.

— Истаганингни танлаб ол,— деди сотувчи.— Бемалол, ёпиштираверсан. Тўхта, ҳозир ўзим танлаб бераман. Сенга размери керакми, ёки ўхшашлиги?

— Ўхшаш бўлсин,— дедим.— Фақат яхши танла, унда юзи ҳам аниқ бўлсин.

— Юзлигидан ҳам топниш мумкин,— деди у.— Фақат у бошқалардан беш сўмча қимматроқ туради. Ма, мана бу суратни ол. Бундан яхшисини топа олмайсан. Юзи ҳам бор, ўхшашлиги ҳам сенга анча ўхшаб турибди.

Икки дона суратга ўттиз сўм тўлаб, яна бўлимга йўл олдим.

Милиция сержанти суратни ёпиштира бошлади. Кейин:

— Ахир, бу хотин киши-ку! — деди.

— Қанақасига хотин бўлсин, — дейман. — Костюм кийган эркак-ку.

— Қанақасига эркак бўлсин, — дейди сержант, — ахир кара, кўкрагида тўғноғичи бор-ку. Ана шу тўғноғичидан ҳам билса бўлади, бу — аёл.

Суратга қарадим. Дарҳақиқат, хотин киши экан. Костюми остидан хонимлар княдиган кофточка. Кўкрагида манзарали тўғноғич осилиб турибди. Сочлари эркакча текисланган. Юзлари меникига ўхшайди.

— Аёл суратингизни олиб келинг, — деди сержант. — Айтиб қўй, яна бу ерга хотин киши ёки боланинг сурати билан келсангиз борми, бошқаларнинг қиёфасида яширинмоқчи бўлган, хавфли шахс сифатида жавобгарликка тортиласиз.

Бутун ҳафта мобайнида гарангсиз юрдим. Қаерда суратга тушсам экан? Саккизинчи кун сураткаш билан суҳбатлашганда ҳушдан кетиб қолдим. Улар мени тоза ҳаводан нафас олсин, деган мақсадда ташқарига олиб чиқиб, майсага ётқизиб қўйишди. Ўзимга келиб яна бўлимга бордим. Чўнтагимдаги ўша юзсиз, биринчи суратларимни олиб милиция сержантининг олдига қўйдим.

— Мана, ўртоқ бошлиқ, — дедим, — шундан бошқа чорасини топа олмадим. Бўлгани шу.

Сержант суратга қараб олди-да:

— Ана бу бошқа гап, — деди. — Бўларкан-ку. Ўхшай-диям.

Умуман, қайта суратга тушганим йўқ, деб айтмоқчи бўлдим. Кейин ойнага қарасам, ҳақиқатан ҳам суратдагига ўхшагандайман. Худди ўзим.

— Суратда сочингиз камроқ тўкилганга ўхшаб кўринса-да, безарар, — деди сержант. — Бир йилга қолар-қолмас шунга тенглашиб қоларсиз, деб ўйлайман.

— Ҳали йўл гувоҳномаси, аъзолик билети ва қариндошларга юборадиган суратларга тенглашиш учун ҳам олдиндан тайёргарлик кўришим керак, — дейман мен.

Сержант суратимни ёпиштирди-да, пропуск билан мени қизгин табриклади.

Олижаноб ўйин

Биринчи май куни мен билан қуйидаги воқеа содир бўлди.

Ёзги боғнинг йўлкасидан кетиб борардим. Тўсатдан болаларнинг овозини эшитдим. Аллақандай болалар бармоқлари билан меннинг оёқларимни кўрсатиб, бир нималар деб қичқиришарди.

— Амакижон, амакижон, қараг, ботинкамизнинг боғичи ечилиб қолди.

Оёқларимга қарадим. Дарҳақиқат, бир пой ботинкамизнинг боғичи ечилиб қолган эди.

Болаларга раҳмат айтиб, скамейкага ўтирдим-да, ботинкамизнинг боғичини қайта боғлай бошладим. Болалардан каттароғи, эҳтимол, шу гуруҳнинг бошлиғи бўлса керак. Ун уч ёшлардаги ўсмир телпагини орқароқ суриб кўяркан, бамисоли катта одамлардек:

— Яхшиямки, ўз вақтида кўриб қолганимиз,— деди,— бўлмаса шу ечилиб қолган боғичини иккинчи оёғингиз билан босиб, ҳозиргача узган бўлармидингиз. Натижада ортиқча харажатга қолардингиз.

Болаларга яна бир марта раҳмат айтиб, уларга ҳайратланиб қарадим. Улар ўнтача бўлиб, ўриндикни тўлдириб ўтиришарди. Улар тўсатдан тарадудланиб қолишди ва ўзаро шивирлашиб олишди-да, рўнарадаги ўриндикдан туриб кетаётган аёлга қараб қичқиришди.

— Холажон, хола, китобингизни унутиб қолдирдингиз!

Ҳалиги аёл болаларга бир қараб олди-да, изига бурилиб, китобини олиб жўнади.

Болаларга аввалгидан ҳам кучлироқ ҳайрат билан қарай бошладим. Меннинг қараб турганимни кўрган телпакли ўсмир:

— Бу ўзимизча бир ўйин,— деди.— Биринчи апрелда одамлар ўзаро бир-бирларини алдашади. Атайлабдан: «Қара, бурнингга сиёҳ тегибди», ёки: «Қара, чўнтагиндан пулни тушиди», дейишади ва ўзлари «хо-хо»лаб кулишади. Биз Биринчи майда шунинг аксини қиламиз. Биринчи майда ҳеч кимни алдамаймиз. Аксинча, одамлар эсдан чиқарган нарсаларини уларнинг эсларига соламиз. Бу кунда биз «энг яхши, қаҳрамонона» ишларини амалга оширамиз. Чунки бу — Биринчи май.

Боғ йўлагиди бир киши кўринди. Унинг жиндай кайфи бор эди. Гандираклар боряпти. Мишғирлар бир кўшикни куйлар ва шу куй оҳангига кўл силкиб кўярди.

Болалар унга қараб шундай кичқиришдики, қулоқларим жаранглаб кетди.

— Ҳой, амаки, қаранг, орқангиз оҳакка бўялибди!

Ҳақиқатан ҳам ўткинчининг елкаси, бели, чалвори ва хатто кепкаси ҳам аллақандай оққа бўялган эди.

Ўткинчи болаларга айёна кўз кичиб кўйди-да, алдамай кўяқолинглар, деган маънода бармоғи билан ёлғондакам пўнса қилиб кўйди.

— Йўк, ишонинг, алдамаяпмиз, орқангиз бутунлай оҳакка бўялган! — дея кичқиришди болалар.

Ўткинчи оркамга қарайман деб ўгирилди, бўлмади, яна шу ишни такрорламоқчи бўлган эди, қулаб тушишига сал қолди. Истагига эриша олмагач, у болаларга қараб яна «бармоқ пўнса» қилди-да, кета бошлади.

Телпакли бола:

— Қани, дўстлар, югуринглар унинг ортидан, — деб буюрди. — Кийимларини тозаланглар. Тез!

Икки бола ўриндиқдан тура солиб, ўткинчининг изидан югуришди. У болалардан хавфсираб қадамни тезлатди ва болаларга кўл силкиб-силкиб, тутқич бермай жўнаб кетди.

Болалар ўз ўриндиқларига қайтиб келишди. Телпакли бола:

— Йўк, катталар ҳали бунга кўникишмаган, — деди. — Ҳамша одамни «овора» қилишади. Гоҳида раҳмат ўрнига фақат сўкишади.

Ўсмир мен томонга қараб олиб, ўз фикрини бошқача йўсинда давом эттирди:

— Албатта, ҳамма ҳам сўкавермайди. Айримлар ўз фойдаларига эканини сезиб, бизга раҳмат ҳам айтишади.

Шу аснода ёши ўтиб қолган бир аёл рўпарамиздаги йўлқадан ўта бошлади. Болаларга қараб олиб, чуқур хўрсинди. Афтидан у офтобшувокда бирпас ўтирмоқчи эди. Унинг бу ниятини болалар сезмай қолишди. Шунда у:

— Қани, сурилиброк ўтиринглар, болакайлар! — деди. Ўсмир буйруқ берди:

— Бувижон учун скамейка бўшатилсин. Тез!

Уч бола ўна заҳоти скамейкадан туришди ва қумга ўтириб олишди.

Бошқалардан каттароқ кўринувчи ўсмирга қараб:

— Жуда яхши нарсани ўйлабсизлар, болалар, — дедим. — Ахир, Биринчи май кунида ўзларингиз айтмоқчи фақат «яхши, қаҳрамонона» ишларингиз жуда олижаноб

ўйин экан. Жуда-жуда ибратли ўйин. Таърифига сўз йўқ. Энди ўзаро бир гап, бу тадбирни фақат Биринчи майда эмас, ҳар куни амалга оширса яхши эмасми?

Ўсмир қатъий овозда:

— Йўқ, ҳар куни мумкин эмас! — деди.— Чунки ҳар куни одамларни кузатиб, таибх бераверса кишининг боши оғриб кетади.

Ўсмир бошқаларга:

— Қани, кўчага кетдик,— деди,— бу ерда бошқа ишимиз қолмади.

Болалар чумчуқлардек пириллаб учинди. Кетинди. Шунда мен Биринчи май куни фақат «яхши ва қаҳрамонона» ишлар қилишга асосланган болаларнинг бу олижаноб ўйини ҳақида узоқ ўйга толдим. Ва бундан кейин мамлакатимиздаги барча болалар ҳам шундай қиладилар, деган қарорга келдим.

Катталар масаласига келсак, улар билан анча «оворагарчилик»ка тўғри келади. Чунки катталар: «Ўзи нима гап? Шундаям бизнинг ишимиз бошимиздан ошиб-тошиб ётибди. Яна сиз қандайдир болалар ўйини билан бошимизни қотирасизми?» дейишлари мумкин.

Уларнинг гапи ҳам тўғри. Чунки, катталар шусиз ҳам урушда ўзларининг яхши жиҳатларини намойиш этдилар. Эҳтимол, ишқивозлик тарзида бир найтлар келиб, болаларнинг шу олижаноб ҳаракатига қўшилишар.

Ўшанда нафақат урушда, балки бошқа жабҳаларда ҳам ажойиб ғалабалар қўлга киритилади.

МУНДАРИЖА

Барҳаёт кулги	3
---------------------	---

ҲИКОЯЛАР

Ибодат	5
Мусибат	6
Қармоқ	9
Фаровон турмуш	11
Инқилоб қурбони	14
Ойимтилла	17
Стакан	20
Матренахон	22
Исковуч	26
Итфуруш	28
Ҳисоб-китобли никоҳ	29
Муҳаббат	32
Куёв	34
Бахт	37
«Бегона» қариндошлар	40
Деҳқондан чиққан талант	43
Ҳалол одам (<i>Милицияга мактуб</i>)	45
Табиат ўйинлари	47
Бемор	49
Ҳаммом	52
Асабий кишилар	54
Актёр	55
Кризис	59
Қашшоқлик	61
Маъмурий манманлик	63
Лимонад	66
Диктофон	67
Аравакаш	69
Дада	71
Ўтин	73
Ўғриллар	75
Йўловчи	77

Эр	79
Коржома	81
Тормозсиэ йигит	83
Эзибички	85
Тўрт кун	89
Кинодрама	90
Тежамкорлик	92
Бочка	94
Хайитдаги ходиса	95
Саъбат шайдоси	97
Кутуриш	98
Хонимнинг мусибати	100
Ғалати хордиқ	101
Калиш	103
Монтёр	106
Маданият ажойиботлари	108
Ишқивоз	111
Маида-чуйда	114
Этикчалар	115
Мешчанлар	116
Бегаразлик	177
Жарроҳлик	119
Шоҳона этик	121
Маҳсулотнинг сифати	123
Сансозарлик	125
Табиб	127
Можаро	129
Илмий ходиса	131
Мушук ва одамлар	132
Чет элликлар	134
Ғолибият	136
Кўрилмаган томоша	138
Зилзила	141
Беморлар	144
Кўнгилли учрашув	146
Чўталчи	149
Нотик	151
Чайқовчи	156
«Садақа»	159
Қаҳрамонлар синови	161
Ойдан тушган	167
Шахсий ҳаёт	172
Асаб ва унинг давоси	176
Беором қария	181
Тузок	186

Ёш Вертернинг изтироблари.....	189
Кулгили фожиа.....	192
Иқроф.....	192
Ғаройиб саргузашт.....	199
Бечора Лиза.....	207
Хаёлнараст қиссаси.....	211
Ўқўймайман.....	216
Тенгсиз никоҳ.....	220
Ҳаммом ва одамлар.....	223
Керакли ёстик.....	226
Касаллик қиссаси.....	229
Хавфли алоқалар.....	233
Катта шаҳар чироқлари.....	236
Хотирлаш.....	240
Ўғрилик манзаралари.....	243
Охири кўнгилсизлик.....	252
Роза-Мария.....	255
Қизқарли ўйин.....	259
Сурат.....	262
Олижаноб ўйни.....	266

Литературно-художественное издание

Михаил Михайлович Зощенко
ВЕСЕЛЕНЬКАЯ ИСТОРИЯ

Рассказы

Художник *Иван Кириакиди*
Ташкент, издательство литературы и искусства имени
Гафура Гуляма

На узбекском языке

Адабий-бадий нашр
Михаил Михайлович Зощенко

М О Ж А Р О

Ҳикоялар

Редактор *Бахтиёр Омонов*
Расмлар редактори *Анатолий Бобров*
Техн. редактор *Музаффар Мирражабов*
Корректор *Убайдулла Сайдуллаев*

ИБ № 3884

Босмахонага берилди 23.03.88. Босишга рухсат этилди 23.09.88. Формати 84×108¹/₃₂.
Босмахона қозғоғи № 2. Гарнитурa Тип «Бодони». Юқори босма. Шартли босма л.14,28+0.52.
Шартли кр.-оттиск 16.59. Нашр л. 16,05+0.85. Тиражи 60000. Буюртма № 1118. Баҳоси
4- муқовада (100 нусха) 2 с. 20 т. 5 муқовада 1 с. 60 т. Шартнома 144—88.

Гафур-Ғулум номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти. Тошкент. 700129.
Навоний кўчаси. 30.

Ўзбекистон ССР Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат
комитети «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг Бош кор-
хонаси. Тошкент. 700129. Навоний кўчаси. 30.